DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 2000, 24e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 1
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **2**

Symbolen van identiteit op geld (I) **3**
Jan J. Grolle met een breed overzicht

Communicatie, Context, Concept **12**
Janwillem Schrofer over penningkunst

Muntcirculatie in Nederland rond de vrede van Münster **19**
Dick Purmer over soorten en voorkomen

Congresso Internacional de museologia del Dinero **27**
Een verslag door Albert A.J. Scheffers

Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten (II) **30**
G.J.M. Pronk vult aan en reageert

Boekbesprekingen **37**

Het beleid van de VPK **43**

Verenigingsnieuws **46**

Tentoonstellingen **47**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de gouden prijspenning van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Door B.C. van Calker.
Vz. Minerva, zittend onder een oranjeboom, houdt met de ene hand het wapenschild van de provincie Utrecht vast en reikt met de andere een krans uit. Tegen haar arm rust een speer, naast haar zit een uiltje. Om haar heen, op de grond, een baal koopwaren, een globe, klossen en garen, een kompas, een slangenstaf, een zwaard en weegschaal, en een ploeg. Op de achtergrond het silhouet van Utrecht, een molen, boom en grazend vee. Signatuur: B.C. v. Calker. De voorwerpen op de grond zijn symbolen van de wetenschappen die het genootschap beoefent.
Kz. Een lauwerkrans, waarbinnen gegraveerd: *EERE PRYS / TOEGEWESEN / AAN / RUDOLPH. WILLEM. JACOB / BARON VAN PABST / TOT / BINGERDEN / DEN 6 JUNY 1810.* Daaromheen de naam van het genootschap.
Jhr R.W.J. van Pabst tot Bingerden (1775-1841), Griffier der Staten-Generaal, Lid Raad van State en Curator van de Hogeschool Utrecht (1837-1841), werd bekroond met deze penning voor zijn verhandeling: 'Welken invloed hebben de kruisvaarten op den toestand van de burgermaatschappij in ons vaderland gehad?' Toewijzing vond plaats in 1810. In april 1811 werden dertig dukaten aangekocht vvor de prijs van *f* 171 dienende ter vervaardiging van deze penning, uitreiking hiervan geschiedde in 1814.
VvL. 480 en Bijblad p. V, noot 35; DPR. IV 1670; JMP 1917, 96-106; Cat. Centraal Museum Utrecht, 1928, nr 3805-3807; Erlanger 135; Visser nr 65; Archief PUG 13K. 10.68.137. Goud; 103.6 gram; 56 mm. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Het eerste nummer van dit jaar opent met een eerste bijdrage van Grolle over de symbolen van identiteit op geld. Hierin krijgt de overweldigende komst van het eurogeld een les in bescheidenheid door de belichting van een facet van de geschiedenis van ons rijke numismatische verleden. Boeiend en leerzaam. De tekst van de Fidemlezing uit 1998 van Janwillem Schrofer geeft op inspirerende wijze lucht en verdieping aan het denken over munten en penningen. De stukken van Purmer en Pronk geven de gewenste nauwkeurige numismatische degelijkheid, waarbij het feit dat het in 2002 vierhonderd jaar geleden is dat de VOC werd opgericht het onthouden waard is. Albert Scheffers doet verslag van een congres over de nieuwe monetaire museologie van de 21e eeuw. Tussen de rubrieken Boekbesprekingen en Verenigingsnieuws geeft Louk Tilanus een kort overzicht van het beleid van de Vereniging voor Penningkunst, waarin hij tevens vooruitblikt op het 75-jarige bestaan, dat in de loop van dit jaar zal worden gevierd.

Holland Coin Fair 2000

Over deze traditionele, dierbare en belangrijke happening, 4, 5 en 6 februari aanstaande, vindt u het nieuws in de advertentie op pagina 45. Ter informatie: onder het Nederlands Congrescentrum bevindt zich een parkeergarage, terwijl per openbaar vervoer vanaf het Centraal Station tram 7 en vanaf Station Hollandse Spoor tram 8 u naar de munten en penningen brengen (beide halte Congrescentrum).

Prijsvraag Teylers Tweede Genootschap

Directeuren van Teylers Stichting en de leden van Teylers Tweede Genootschap besloten voor het jaar 1999 de volgende prijsvraag uit te schrijven: *Gevraagd wordt: een studie op basis van schriftelijke bronnen over het aandeel van diverse muntsoorten circulerend in de Noordelijke Nederlanden vanaf de late Middeleeuwen tot ca. 1800, alsmede waar mogelijk een overzicht van de koersontwikkeling van deze muntsoorten in dat tijdvak; in plaats van het genoemde gebied en tijdvak in het geheel te bewerken, kan ook gekozen worden voor grondiger behandeling van een deel ervan.* Inlichtingen kunnen schriftelijk of telefonisch worden ingewonnen bij de secretaris van het Genootschap, drs A. Pol (postbus 11028, 2301 EA Leiden; tel. 071-5120748; fax 071-5128678;e-mail: penningkabinet@museum.nl). Exemplaren van het programma zijn verkrijgbaar bij de administratie van Teylers Museum, Spaarne 16, 2011 CH Haarlem (023-5319010).

Symbolen van identiteit op geld (I)

JAN J. GROLLE

Sinds 1806 werden de Nederlandse munten voorzien van het vorstenportret en het rijkswapen die de bezitter van het muntregaal en de Nederlandse staatkundige eenheid representeren. Op het staatspapiergeld werden zulke staatsrechtelijke elementen doorgaans eveneens afgebeeld. Op de Nederlandse bankbiljetten ontbraken deze symbolen evenwel. Die werden in de loop der jaren opgesierd met verbeeldingen van Nederlands handel en voorspoed, met verwijzingen naar de Nederlandse cultuur en met motieven uit de Nederlandse flora en fauna. Veel van dergelijke uitdrukkingen van een nationale identiteit kunnen bogen op een oude traditie en blijven verzekerd van een plaats op het geld van de Economische en Monetaire Unie. Voor de vormgeving van de nieuwe euromunten heeft men zich gebaseerd op een pluriformiteitsmodel, terwijl men voor de bankbiljetten van de Europese Centrale Bank daarentegen een uniformiteitsmodel koos. Ook van deze beide modellen vindt men voorbeelden in de monetaire historie van de Nederlanden.

GELD VAN DE KONINKRIJKEN

In 1806 werd de Bataafse Republiek op last van keizer Napoleon omgezet in het Koningrijk Holland, waarvan de kroon werd toegewezen aan diens broer Lodewijk Napoleon. De nieuwe, als marionet bedoelde koning was gehouden aan een grondwet die eveneens door Napoleon was gedecreteerd ter vervanging van de Staatsregeling des Bataafschen Volks uit 1801. Ten aanzien van het toezicht op het geldwezen en van het recht van munt bepaalde deze *Constitutie 1806*:

– Geene verandering zal in het gehalte of gewigt der Muntspeciën gemaakt worden, ten zij uit kracht van eene bijzondere wet (art. 8).

– De Munten van de Staat worden met de Beeltenis van den Koning geslagen (art. 37).

Beide artikelen werden in 1814 enigszins gewijzigd opgenomen in de 'wijze constitutie' die de voorwaarde was waaronder de prins van Oranje in december 1813 de titel Soeverein Vorst der Vereenigde Nederlanden opgedragen kreeg. In deze *Grondwet 1814* werd het recht van munt uitdrukkelijk voorbehouden aan de Soeverein Vorst. Het desbetreffende artikel stelt:

– De Souvereine Vorst heeft het regt van de Munt en het opperbestuur over dezelve. Hij vermag Zijne beeltenis op de Muntspeciën te doen stellen (art. 41).

Nadat de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in 1815 waren verenigd en soeverein vorst Willem Frederik de titel Koning der Nederlanden had aangenomen, voorzag de *Grondwet 1815* met nagenoeg gelijke bewoordingen in het recht van de munt.

Munten met vorstenportret, rijkswapen en muntspreuk

Het recht van munt is aldus een koninklijk prerogatief en dit wordt op de munten zichtbaar gemaakt met het portret van de vorst. Dit recht bleef

De auteur dankt prof. dr Dick E.H. de Boer voor diens vriendelijke adviezen. Een summier uittreksel van dit artikel verscheen in *Spiegel Historiael; magazine voor geschiedenis en archeologie* 34 (1999) 306, 343 en 456-461.

Gulden 1808 van koning Lodewijk I van Holland, zilver (Verkade 194.4)

vanaf Lodewijk Napoleon tot aan de grondwetsherziening van 1987 in de Nederlandse Grondwet verankerd. De enige bepaling ten aanzien van het geldstelsel in de *Grondwet 1987* luidt nog slechts: 'De wet regelt het geldstelsel' (art. 106).

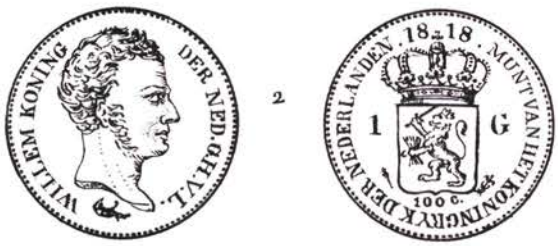
Dit artikel valt onder het vijfde hoofdstuk 'Wetgeving en bestuur' en niet meer zoals weleer onder het hoofdstuk 'Van den Koning'. Het koninklijk prerogatief was hiermee in 1987 de jure vervallen en omgezet in een nationaal recht van munt. De facto bleef de schijn van een muntregaal echter behouden doordat de *Muntwet 1987* nog steeds voorzag in het uiterlijke kenmerk daarvan, zoals vanouds de Nederlandse Muntwet had gedaan:

– De munten met de hoedanigheid van wettig betaalmiddel dragen in ieder geval op de voorzijde de beeltenis en de naam van de Koning met de woorden: Koning (Koningin) der Nederlanden, en op de keerzijde de waardeaanduiding (art. 5 lid 2).

Ooit was dit artikel zelfs uitgebreider geweest. De *Muntwet 1806*, ontworpen door Alexander Gogel, bepaalde:

Gulden 1818 van koning Willem I der Nederlanden, zilver (Verkade 197.2)

– Le coin sera fixé comme suit: L'effigie du Roi avec l'inscription: *Louis Premier. Roi de Hollande*, et aux revers les armes du Royaume; au pourteur dans l'épaisseur: *Sit Nomen Domini benedictum* (art. 12).

De spreuk, ontleend aan Psalm 113, kwam sinds de dertiende eeuw op vele muntsoorten voor, speciaal op de goudstukken van Filips de Goede en de dubbele stuivers van hem tot Karel V. Zij werd evenwel in het Nederlands op de munten van Lodewijk gerealiseerd: De Naam des Heeren zy geloofd.

De *Muntwet 1816* nam mutatis mutandis ook dit artikel over:

– De beeldenaar der standpenningen zal zijn als volgt: Op de voorzijde 's Konings borstbeeld, met het randschrift, *Willem, Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemburg*, met zoodanige verkorting in de woorden als de grootte der stukken zal vereischen. Op de keerzijde het wapen des Rijks, tusschen de getallen 10 - guldens, 3 - guldens, 1 - gulden, ½ - gulden. Het randschrift, *munt van het Koningrijk der Nederlanden*, en het jaartal, met de noodige verkorting in de woorden. ... Gemelde stukken zullen worden gemunt in den ring, met een rand van ingedrukte letters, bevattende de woorden *God zij met Ons*. ... (art. 7).

De hier gebruikte spreuk was een verkorte vertaling van Si Deus nobiscum quis contra nos, dat als politiek motto op de munten in zwang kwam 'na het afschudden des Spaanschen Juks'.

In principe is dit artikel van kracht geweest tot de invoering van de *Muntwet 1948*, waarin evenals in die van 1987 de koninklijke beeltenis op de voorzijde en de waardeaanduiding op de keerzijde werden gehandhaafd, maar die voorts voorschreef:

– De overige bestanddelen van de beeldenaars dezer munten worden door Ons bepaald (art. 4).

Deze vaststelling van de beeldenaars werd sindsdien dus mede geregeld bij koninklijk besluit, hetgeen dan ook in de herziene *Muntwet 1987* directer werd verwoord met de volzin:

– De bestanddelen van de beeldenaars van de munten met de hoedanigheid van wettig betaalmiddel worden bij koninklijk besluit vastgesteld (art. 5 lid 1).

Uit dit alles blijkt dat naast de visualisatie van de (variabele) eigenaar van het recht van munt, twee andere elementen een plaats op de Nederlandse munten hebben gevonden: de (constante) symbolen van de Nederlandse nationaliteit in de vorm van het rijkswapen en van de voorgewende Nederlandse volksaard in vorm van een (qua oorsprong politiek geladen) vrome spreuk.

Tijdens de regering van de koninginnen Wilhelmina en Juliana werd met deze traditie niet of nauwelijks gebroken, ook niet nadat de wetgever een gedeelte van de muntbeeldenaar bij koninklijk besluit wenste vast te stellen, in plaats van bij organieke wet. De inhuldigingsmunten van koningin Beatrix die in 1980 werden geslagen, vertonen weliswaar op de voorzijde het uitzonderlijke dubbelportret van haarzelf en haar moeder – een eerbetoon aan de aftredende koningin – maar op de keerzijde nog steeds het gekroonde rijkswapen. Haar normale circulatiemunten die vanaf 1982 werden geslagen naar ontwerp van Bruno Ninaber van Eyben, missen evenwel het geijkte rijkswapen op de keerzijde. Hiermee ontstond een cesuur in de toen 175-jarige koninklijke muntslag in Nederland. Omdat niet ontkend kan worden dat ook de koning als hoogste overheidsorgaan een nationale symboolwaarde heeft, kon het portret van koningin Beatrix de functie van het rijkswapen overnemen; zij werd daarmee op de munten ons nationale element, overigens niet minder fier dan de Nederlandse leeuw dat ooit was geweest.

Papiergeld

Geheel in overeenstemming hiermee heeft men eveneens op het Nederlandse staatspapier vanaf 1852 veelal het portret des koning en/of het rijkswapen aangetroffen. Dit lag ook voor de hand, want muntbiljetten en zogenoemde zilverbons zijn in feite niets anders dan papieren munten en vallen onder het muntregaal. Zulk staatspapiergeld was overigens al vanaf 1846 als wettig betaalmiddel in omloop gebracht door de minister van Financiën in tijden dat edel muntmetaal schaars was. Aan zijn circulatie kwam dan ook definitief een einde toen het muntzilver werd vervangen door nikkel in 1967-1969.

Heel anders ligt de zaak bij de Nederlandse bankbiljetten. Deze werden in omloop gebracht door de Nederlandsche Bank te Amsterdam sinds 1814 en tijdens het Verenigd Koninkrijk bovendien door de Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt in Brussel van 1823 tot 1830. Tijdens beider vreedzame coëxistentie circuleerden de biljetten van de Bank in het Nederlandse en die van de Maatschappij – die ook een bank was – in het Belgische gedeelte van het koninkrijk. Beide banken zijn particuliere ondernemingen in de vorm van een naamloze vennootschap. Weliswaar waren zij op initiatief van de overheid in het leven geroepen, maar desondanks droegen hun emissies een particulier karakter en vielen de bankbiljetten niet onder het muntregaal. Tevergeefs zal men daarop dan ook het portret van een regerend vorst zoeken. Het Nederlandse wapen op particuliere emissies werd aanvankelijk niet passend gevonden. Desondanks hadden de oudste biljetten van de Bank en de Maatschappij – zij het bij toeval – een typisch Nederlands karakter doordat de drukker Johannes Enschedé lettertypen gebruikte die uit de begin- en bloeifase van de Nederlandse boekdrukkunst stammen. Pas een halve eeuw later, toen de biljetten van de Nederlandsche Bank algemeen als

Muntbiljet f 100, 1943, met portret van koningin Wilhelmina en het volledige rijkswapen; tijdens de bezetting gedrukt door de American Banknote Company

betaalmiddel waren aanvaard, nam de Nederlandse leeuw daarop aarzelend en slechts sporadisch een plaats in. Het werd hem in de loop der tijd dan ook niet makkelijk gemaakt. Na de periode van de art déco werd de heraldische beeldentaal niet meer gewaardeerd. Reeds in 1925 verzuchtte Bankpresident Vissering naar aanleiding van een ontwerp door Carel Lion Cachet met heraldische leeuwen: 'In Nederland bloeit de heraldiek niet en leeuwen zijn er niet inheemsch' en hij bestempelde het zelfs als 'onvaderlandsch'! Een enkele maal wist de leeuw toch aan zijn bewakers te ontsnappen en zo verscheen hij in 1940 nog op de *f* 10-biljetten. Een laatste maal prijkte hij uiteindelijk prominent op het tientje – ontworpen door Andreas van der Vossen – dat in het kader van de Geldzuivering 1945 in omloop werd gebracht en dat daarom ten onrechte de naam 'Lieftincktientje' ontving. Hij was uitdrukking van de triomferende vaderlandsliefde die een ieder zo kort na de Duitse bezetting behoorde aan te kleven en was dan ook omcirkeld met een toepasselijk vers uit het volkslied: De tyrannie verdrijven die my mijn hert doorwondt.

Vormgeving van bankbiljetten

Overigens was de Bank vanaf het begin vrij in de vormgeving van haar biljetten, zoals in het *Bankoctrooi 1814* was vastgelegd:

– Alle betalingen door de Bank te doen …, zullen moeten geschieden in kontante speciën, volgens 's Lands wetten gangbaar, ofte in Bankbiljetten, ter

grootte respectievelijk van *f* 1000-, *f* 500-, *f* 300-, *f* 200-, *f* 100-, *f* 80-, *f* 60-, *f* 40- en *f* 25-, mitsgaders van zoodanige teneur, als door de Directie der Bank zal worden bekend gemaakt (art. 29).

Feitelijk was hiermee bedoeld dat de Bankdirectie mocht bepalen welke formule op de biljetten werd gebruikt: die van de promesse, de kwitantie of de assignatie. Het werd een combinatie van kwitantie en promesse: Ontvangen van Toonder de somma van zoveel guldens om aan Toonder te restitueren, sinds 1860 verkort tot de betalingsclausule: De Nederlandsche Bank betaalt aan toonder, die na de Tweede Wereldoorlog verschrompelde tot de naam van de emittent: De Nederlandsche Bank, in combinatie met de juridisch niet vereiste dagtekening en handtekeningen van president en secretaris van de Bank. Naarmate de beveiliging tegen namaak gecompliceerder werd, werd deze vrijheid van formule van lieverlee echter betrokken op de gehele vormgeving. De afwezigheid van vorstenportret en de schroom voor de Nederlandse leeuw nemen niet weg dat de Bankdirectie vanaf het midden van de vorige eeuw steeds van mening was dat haar biljetten een specifiek Nederlands karakter moesten hebben. Aanvankelijk, toen Naatje nog op de Dam stond, werd dit gerepresenteerd door de Nederlandse maagd als emanatie van vrijheid en wijsheid en door een combinatie van mercuriusstaf, hoorn des overvloed, liggende leeuw en Nederlandse vlag, gegroepeerd rond het uitzonderlijke rijkswapen, als voorstelling van nationale handel en voorspoed. Uiteindelijk was de Bank volgens de considerans van haar Octrooi in 1814 toch opgericht 'om den Koophandel, als de zenuw van dezen Staat, optebeuren uit het verval, waarin voorgaande tijden en omstandigheden denzelven gebracht hebben'. Deze koophandel verscheen in de jaren dertig in de vorm van Mercurius zelf en een Oostinjevaarder op de biljetten. Sindsdien greep men ook terug op portretten van beroemdheden en beroemde portretten om het Nederlandse karakter door middel van een heroïsch en cultureel verleden op de biljetten vorm te geven. In de eerste categorie figureerden eerst bescheiden de stadhouders ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog: Willem van Oranje en zijn zonen Maurits en Frederik Hendrik, later meer nadrukkelijk de koningstadhouder Willem III – in 1695 oprichter van de Bank of England –, de juist overleden, doortastende doch vriendelijk ogende koningin Emma – zelfs officieel huiselijk aangeduid als Koningin-Moeder – en de economist

Bankbiljet f 25, 1860, zogenoemd Geeltje (vanwege zijn gele kleur), met rijkswapen (proefdruk, coll. DNB)

Ontwerp 1923 door Jan Visser voor bankbiljet f 10, 1924, met Zeeuwse vrouw (coll. Enschedé)

Willem Cornelis Mees, die achtereenvolgens secretaris en president van de Bank was en haar met de Bankwet 1863 een formeel emissierecht had bezorgd. Daartussendoor laveerden een stuurman of roerganger – een stille hommage aan de in 1923 overleden Bankdirecteur Joost van Vollenhoven die een verwoed zeezeiler was geweest – en een vrouw in Zuid-Bevelandse klederdracht – wier pose zo was gekozen dat haar blote armen fatsoenshalve niet afgebeeld hoefden te worden. Beiden waren vertegenwoordigers van Nederlands relatie met het water.

De representanten van de tweede categorie, beroemde portretten, nagenoeg alle door Hollandse meesters uit Nederlands Gouden eeuw: de Luitspelende vrouw naar Philips van Dijk, de Grijsaard naar Rembrandt en de Schone herderin naar Paulus Moreelse. Tijdens en na de oorlog kregen zij een vervolg met het Oestereetstertje naar Jan Steen, de Staalmeester uit Rembrandts schilderij De Staalmeesters, het Prinsesje (Elisabeth van Nassau-Dietz) naar wederom Moreelse, het Meisje in 't blauw naar Johannes Verspronck en Adriaentje Hollaer naar Rembrandt. Ook de portretten van beroemdheden werden geprolongeerd en wel met prins Willem II naar Anthonie van Dijck en op de in Engeland gedrukte biljetten met Willem van Oranje naar Adriaen Key, de Koningstadhouder naar Pieter van der Faes (Peter Lely) en Koning Willem I naar Cornelis Kruseman. De race om een plaats op de biljetten werd in beide categorieën verloren door Titus van Rijn naar Rembrandt, Maria Magdalena naar Jan van Scorel – de onjuiste identificatie door de kerkvaders van deze eerste Paasgetuige uit het Nieuwe Testament met een hoer maakte haar nu wederom tot onschuldig veroordeelde – en de chemicus Antoine Lavoisier – hoewel internationaal befaamd, was hij Frans, dus niet-Nederlands.

Na de Tweede Wereldoorlog verschenen bijbelse motieven en spreuken op de Nederlandse bankbiljetten. Ditmaal was dit niet bedoeld als de eerder vermelde uitdrukking van een vrome volksaard, maar als poging van ontwerper Sleper om het 'slijk der aarde' op een hoger plan te tillen: 'Bij de machtssfeer van het geld moest een geestelijke drager gevonden worden … omdat het Nederlandse volk minstens waard is niet alleen geld maar ook gedachte en geest waardig te zijn.' En daar verschenen de vredesvorst –

Afgekeurd ontwerp door Carel Lion Cachet voor bankbiljet f 25, 1931 (model Mees) met portret van Titus van Rijn naar Rembrandt (coll. Enschedé)

melech sjaloom – Salomo en een (nooit in circulatie gebrachte) Profeet op de biljetten, vergezeld van een hele santekraam: de duiven van de inspiratie, de uit het paradijs verdreven Adam en Eva, de arme Lazarus en de rijke vrek en de heilige Martinus van Tours en zijn warm bedeelde bedelaar om maar een aantal te noemen. Vooral de laatste twee deden de oude militante godsdiensttwisten uit de zestiende eeuw herleven en vanuit onverdraagzame fundamentalistisch-protestantse zijde – waar zoals bij elk fundamentalisme iedere mythe (beeldspraak ter verwoording van het onken- en onzegbare) door realistische interpretatie wordt ontkracht tot mythologie –werd het volk van Nederland in de Tweede Kamer gewaarschuwd tegen deze 'bedekte roomse propaganda'! De multiculturele samenleving lag anno 1953 nog in een wel heel ver verschiet.

Toch was door de ontwerpen van Sleper de aandacht gevestigd op het Nederlandse geestelijke erfgoed. Leidraad voor de motieven op bankbiljetten werden nu de historische personages uit *Erflaters van onze beschaving* door Jan en Annie Romein dat in vier delen was verschenen in 1938-1940. Twee homogene erflatersseries hebben sindsdien het Nederlandse papiergeld verrijkt. De eerste naar ontwerpen van Eppo Doeve vanaf 1954 met natuurgetrouwe portretten – elk op zich een

Reservebiljet f 10, 1963, uit de erflatersreeks naar ontwerp van Eppo Doeve met het natuurgetrouwe portret van Johan de Witt (proef 1958, coll. DNB)

Bankbiljet f 5, 1973, uit de erflatersreeks naar ontwerp van Oxenaar met de karakteristieke kop van Vondel (coll. DNB)

typografisch hoogstandje van graveerkunst – van humanist Erasmus, jurist Hugo de Groot, natuurkundige Christiaan Huygens, medicus Herman Boerhaave en schilder Rembrandt van Rijn; in 1966 gecompleteerd met dichter Joost van den Vondel naar ontwerp van Oxenaar. Staatsman Johan de Witt die op het bijbehorende reservebiljet werd geplaatst, zou zijn gezicht niet in de geldomloop vertonen.

De tweede reeks, ontworpen door Oxenaar, werd vanaf 1968 uitgegeven met gestileerde interpretaties van portretten opdat met die karakteristieke koppen de herkenbaarheid der biljetten werd vergroot. Achtereenvolgens verschenen: schilder Frans Hals, admiraal Michiel de Ruyter, musicus Pieter Sweelinck, filosoof Baruch d'Espinoza en wederom als laatste dichter Vondel. Allen waren zonen uit een groots Neerlands verleden en als zodanig uitdrukking van de Nederlandse identiteit. Aan Neerlands dochters had Doeve ook gedacht, maar Hendrickje Stoffels bijvoorbeeld kon de toets der kritiek niet doorstaan omdat zij eens was gekapitteld door de Amsterdamse kerkenraad wegens haar onwettige samenleving met Rembrandt. Dat zij met haar opofferingsgezindheid en liefde de verzopen meester door het leven hielp, kon niet op tegen de letter van de wet. Formeel kwam men in 1956 van haar af omdat zij niet in 'Romein' stond. De Nederlandse identiteit had behalve een schitterende voorzijde soms een bekrompen keerzijde, om het maar eens in numismatische termen te zeggen.

In 1977 werd het erflatersportret verlaten en verscheen *de* Snip als eerste van een drietal met naturalistische voorstellingen naar Oxenaars ontwerp. Heel cultureel en kunstminnend Nederland stond op zijn kop, de natuurbeschermers juichten. De Nederlandse cultuur ging teloor! Was dit het begin van een natuurserie? De Bank haastte zich echter te verklaren dat zij 'hoedster van de gulden' was, en geen uitdraagster van cultuur of beschermster van natuur. Elke affiniteit met de toen opkomende stroming die later politieke gestalte zou krijgen in Groen Links wenste zij te voorkomen. Op de Snip volgden *de* Zonnebloem en *de* Vuurtoren. Leidend principe was niet zozeer de herkenbaarheid, als wel de benoembaarheid van biljetten die van representanten van deftig kapitaal tot dagelijkse gebruiksvoorwerpen waren geworden. Deze opzet lukte:

voor de namen Snip, Zonnebloem en Vuurtoren liet zich in het spraakgebruik gemakkelijk het bepalende lidwoord stellen, zoals zojuist werd bewezen. Het Nederlandse karakter liet zich op deze biljetten vertegenwoordigen met elementen als duinlandschap, wolkenlucht, regenboog, konijn, scholekster, bloemen en Nederlandse landkaarten. Op de Vuurtoren werd de Nederlandse literatuur vertegenwoordigd met een gedicht van Jan Slauerhoff. Dit was echter geen novum; reeds op de Vondelmodellen uit 1966 en 1973 vielen verzen uit Vondels Homerusvertaling te lezen: 'Twee vaten heeft Jupijn. Hij schenckt nu zuur nu zoet.' Het echte Nederlandse karakter van deze biljetten zat hem evenwel in hun vormgeving die geheel afweek van het internationaal gebruikelijke portretpatroon. Hun onconventionele uiterlijk was een gevolg van de ongebondenheid van de ontwerper en daarmee de uitdrukking van een Nederlandse vrijheid.

De naturalistische plaatjes werden bij de laatste reeks Nederlandse bankbiljetten naar ontwerp van Jaap Drupsteen gereserveerd voor enkele echtheidskenmerken van de biljetten, zoals watermerk (roodborstje, steenuil, kievit en ijsvogel) en doorzichtregister (respectievelijk klaproos en tulp, muis, kievietsei en stekelbaars). Voor het overige werden deze biljetten ornament*aal* vormgegeven. Met ornament*achtige* motieven werden de coupurebedragen uitgedrukt. Gedichten van Kees Buddingh', Koos van Zomeren en Arie van den Berg vertegenwoordigden de moderne Nederlandse lyriek. Ook deze ornamentele ontwerpen kenden hun weerga in de wereld niet en getuigden zo van de Nederlandse zin voor vrijheid. ■

[De delen II en III worden gepubliceerd in de volgende nummers van *De Beeldenaar*.]

Communicatie, Context, Concept

JANWILLEM SCHROFER

Velen van u leven met penningen en munten, sommigen leven er zelfs voor. Uitgaande van úw kennis, wil ik trachten enkele luikjes te openen of opener te zetten. Ik hoop dat deze perspectieven stimuleren tot *nog* verder gaan tot het nemen van risicovolle stappen bij het maken van munten.

Communicatie

Ik heb hier voor mij liggen... géén penningen, maar een briefkaart, een cadeautje en geld.

De *briefkaart* is, wat wij in goed Nederlands aanduiden, een 'free card'. U kunt ze vinden in menig café en u kunt er zoveel van meenemen als u wilt, want ze zijn gratis. Dit exemplaar kunt u pas over een paar weken vinden, want dan wordt de Prix de Rome uitgereikt (waarvan ik juryvoorzitter ben) en dan willen we dat COMMUNICEREN. Er wordt bekend gemaakt dat jong talent een prijs, als waardering en ter verdere ontwikkeling, heeft gekregen en dat de tentoonstelling te bezoeken is. Die kaart heeft als titel 'goed werk' en dat slaat niet alleen op de Prix de Rome, maar ook op iets wat ú wilt zeggen tegen een vriend. Daarom zegt die kaart niet alleen iets tegen u, maar ook tegen iemand die u kent of wilt leren kennen. Voor die kaart wordt een ontwerper ingeschakeld, iemand die in staat is de boodschap van deze bijzondere gelegenheid over te brengen met een extra, je zou kunnen zeggen sociale, dimensie.

[Dit is de nauwelijks aangepaste tekst van de lezing waarmee de auteur, hoogleraar-directeur van de Rijksakademie van beeldende kunsten, op 21 oktober 1998 in de Haagse Ridderzaal het Fidemcongres opende.]

De gedachte aan zo'n free card, wat overigens nogal een trend is, kwam niet zomaar op. Eén van de twee terreinen van de Prix de Rome in 1998 is grafiek. Ook daarin zitten voor u aanknopingspunten.

Als de jury van de Prix de Rome bij grafiek spreekt over kwaliteiten dan heeft ze het over:

– de reproduceerbaarheid door bestaande beelden in nieuwe verbanden te plaatsen,

– de reproduceerbaarheid leidend tot 'democratisering van het kunstobject' door oplages,

– de speciale kwaliteiten zoals lijn, structuur of oppervlakte.

Er wordt dus wel ingegaan op de techniek, maar de intrinsieke eigenschappen en de mentaliteit van waaruit een werk ontstaat worden benadrukt *door de jury*. Er werd gezocht naar de 'noodzaak' *bij de kunstenaar*, de bijna onvermijdelijkheid, om beelden te verspreiden, om te COMMUNICEREN. Dat is het eerste aanknopingspunt.

Context

Dan het *cadeautje*. Het is een klein houten beeldje van een buitengewoon vrolijke woestijnhond, gemaakt in 1996 denk ik, in Durban door een Afrikaanse kunstenaar. Het is een cadeautje voor mijn jongste dochter, die – omdat zij klaar is met haar middelbare school – op mijn uitnodiging meegaat naar Durban en andere plaatsen in Zuid-Afrika. Zij is nieuwsgierig naar de Afrikaanse *roots*, via haar moeder uit Suriname. In zo'n piepklein beeldje komt zoveel samen: omgang met materiaal en kleur, plezier om te maken en een cultuur waarin dieren van grote waarde zijn, als

ernstige factoren en als vrolijke spelers. Het is een kleine betekenisdrager waarin specifieke aspecten van de Afrikaanse cultuur worden samengebald en naar de bezitter gecommuniceerd. Een stukje Afrikaanse cultuur, een herinnering aan een moment.

Voor de Afrikaanse kunstenaar speelden ongetwijfeld de handzaamheid (makkelijk te transporteren) en de reproduceerbaarheid (een serie houten beeldjes met steeds hetzelfde onderliggende motief) een rol bij het maken. Je kunt denken aan het kleinplastiek, dat vanwege zijn maat een relatief eenvoudige reproduceerbaarheid, een bredere verspreidingsmogelijkheid heeft dan andere (grote, eenmalige) kunstobjecten. Het is geschikt als cadeau en leent zich er goed voor een gebeurtenis te memoreren of een bijzondere relatie te bevestigen.

Eigenschappen die meespelen bij de toegankelijkheid van het kleinplastiek, niet alleen in maat en vorm maar ook in inhoud: het leent zich als onderscheiding. Onderscheiding van de persoon die het krijgt en onderscheiding van een bijzonder moment.

De stap naar de *multiple* (een reproduceerbaar kunstobject, vaak zonder opdracht) is snel gemaakt, maar ik wil blijven stilstaan bij werk, gemaakt in opdracht of voor een specifieke markt.

De Afrikaanse kunstenaar werkte op verzoek van een cultureel centrum, waaraan ateliers en een winkel verbonden zijn. Hij werkte in opdracht (COMMISSION), binnen een gegeven CONTEXT: dat is het tweede aanknopingspunt.

Concept

En dan het *geld*. Ik kan ermee betalen als wettig betaalmiddel, maar bijzonder is het wel. Een vijftiggulden-munt uit dit jaar, uitgevoerd in zilver, ter herdenking van de Vrede van Munster in 1648, op een doorsnede van 38 millimeter, ontworpen door Hans van Houwelingen en geslagen bij de Nederlandse Munt, voorheen 's Rijksmunt. Sinds een jaar of tien maak ik met zekere regelmaat deel uit van de Commissie Bijzondere Muntuitgiften van het Ministerie van Financiën (en de commissie belast met de keuze van de Nederlandse zijde van de euro); we kozen – vaak na open inschrijvingen, doch altijd door een relatief grote en gevarieerde groep kunstenaars en vormgevers aan te schrijven – voor de kunstenaars zoals Struycken en Strik en de vormgevers als Unger en Van Zoetendaal. Bij veel kunstenaars werd – bij

een dreun in de geschiedenis ...

het lezen van de advertentie of de oproep per brief – iets wakker gemaakt uit de kinder- of jeugdjaren: de glinstering, het verzamelen, het voelen, het bijna stiekeme bewaren in een kastje of laatje, in een doosje of in je broekzak tegen je dijbeen aan, waardoor die munt glimmender uit je broek komt, dan die erin ging.

De confrontatie met de technische beperkingen, ik noemde al de doorsnede, de metaalsoort, het reliëf (van maximaal 0,4 tot 0,6 mm) en de hellingshoek om beter te kunnen lossen, heeft – zo heb ik ervaren – een onverwacht positief effect. Haast alles wat niet kan, wordt door de kunstenaar vertaald in een uitdaging. De hellingshoek is niet alleen begrijpelijk als je met je neus (en je oren... 'het stampt zo lekker') bij die machine staat, maar wordt een vitaal gegeven op het moment dat je je als kunstenaar realiseert dat die hellingshoek te maken heeft met de productiesnelheid om enorme oplagen waarin je met honderdduizenden en miljoenen rekent, te kunnen maken. Je beseft dat jouw kunstwerk in en door zo vele handen zal gaan, dat de betekenis die je geeft, zo'n grote maatschappelijke schaal krijgt.

De *uitdaging van de beperking* noemden we dat in 1988 in een workshop in de Rijksakademie voor geïnteresseerde kunstenaars, vormgevers en een edelsmid, onder de titel 'Munt en Beeldende Kunst'[1].

Ik ga door met die waslijst van beperkingen van toen: het reliëf moet óp het fond liggen en niet erin, de overgang van reliëf naar fond mag niet vloeiend zijn, maar daarentegen scherp, de verschillende elementen van het reliëf op voor- en achterzijde moeten gelijkmatig over het oppervlak van voor- en achterzijde verdeeld zijn. Wettelijk vereist is het muntmeesterteken, het muntteken en de waarde.

De beeltenis van de Koningin op de voorzijde (ja, ook nu, met de komende euromunt noemen we de nationale zijde met de Koningin de voorzijde, en de Europese zijde de achterkant – maar dat is meer iets voor een andere beschouwing (over nationale identiteit in sociologisch en cultureel perspectief), die beeltenis dient voor de kijker naar links gericht te zijn en tenslotte dient deze kant van de munt voorzien te zijn van de tekst: Beatrix Koningin der Nederlanden.

Ik ga zo uitgebreid in op die – voor een aantal van u bekende – beperkingen omdat je je gaat afvragen hoe het nou zit met de vrijheid (of zoals we dat vaak noemden 'de autonomie') van de kunstenaar. In menig gesprek met kunstenaars praat ik over de artistieke vrijheid in gebonden situaties. Die is naar mijn mening minstens zo groot, en vaak groter dan in situaties waar géén opdrachtgever is.

Je kan de uitdaging van die beperking ook definiëren als *de kleinst mogelijke maat met de grootst mogelijke maatschappelijke schaal*. Zou daarin dan de vrijheid schuilen: in die maatschappelijke betekenis? Ja, ik denk van wel, maar dat betekent nogal wat: vormen worden gereduceerd tot minima, vormwil wordt hardhandig afgestraft, het persoonlijke komt onder schot te staan als te intiem, tenzij het zich weet te verbinden met grotere, intermenselijke en dus maatschappelijke betekenissen.

Met alleen herkenbaarheid zonder persoonlijkheid kom je er niet; maar ook alleen het persoonlijke zonder herkenbaarheid voldoet niet. Je moet met andere woorden wel wat te zeggen hebben, wil je je als kunstenaar staande houden ten opzichte van die beperkingen en er zelfs een uitdaging in vinden. Tegenover zo'n kleine maat of vorm heb je wel een grote inhoud, of – en ik heb een lichte aversie tegen het woord – een sterk CONCEPT nodig. En dat is het derde aanknopingspunt.

Nieuwe uitdagingen

En weet u, dan worden zelfs – op zo'n moment – die beperkende regels voelbaar. Déze munt heeft een contraportret van de Koningin dat dus toch in het fond ligt omdat, en ik citeer Van Houwelingen: 'Analoog aan de klap op een stuk zilver die een munt tot gevolg heeft, heeft de Vrede van Munster van 1648 een dreun in de geschiedenis gegeven die de monarchie van nu mogelijk heeft gemaakt.'

Een overtuigend concept mag ik wel zeggen, dat 'indruk' maakt. En... de ontwerper had bovendien zoveel kennis van de numismatiek dat hij kon terugverwijzen naar Griekse munten uit 500 voor Christus waarin de keerzijde incuus (negatief) de beeldenaar van de voorzijde toonde. Dus toch reliëf in het fond.

De workshop die ik noemde, gericht op herstel tussen munt en beeldende kunst, bij de Rijksakademie nu tien jaar terug, kwam niet uit de lucht vallen. Een uiteenlopend en contrastrijk gezelschap van Eric Claus en Auke de Vries, Jan van Toorn en Henk Visch, op dat moment betrokken bij de Rijksakademie, en Hans Jacobi, mijn persoonlijke belangstelling als voorzitter, evenals de historische schatkamers van de Rijksakademie vol voorwerpen én gedachten van Jan Bronner, Piet Esser, Mari Andriessen, Theresia van der Pant, Frank Letterie, Geer Steyn en vele anderen[2] kwamen als constructieve bouwstenen bijeen. Ik beschouw het daarom als een bijzondere eer om vandaag, voor u, actualiteit en historie, innovatie en traditie, in elkaars verlengde te mogen plaatsen, en opnieuw te kunnen verbinden.

Munten en penningen worden vaak in één adem genoemd, dat is niet zo gek want een – wellicht aanzienlijk – deel van de aantrekkingskracht van penningen ligt in de associatie met munten, waar oplage en dus maatschappelijke schaal dominant is. Munten zijn, zolang ze er zijn, onontkoombaar en de penningen pikken een graantje mee van die noodzaak. Je zou daarom de volgende stelling kunnen poneren: 'Als het muntgeld, en zeker de herinnering daaraan, verdwijnt – wat overigens nog héél lang kan duren volgens velen – dan verliest de traditionele penningkunst een belangrijk deel van haar vitaliteit.'

Het uitstapje naar de briefkaart, het cadeautje en het geld laat echter zien dat er waardevolle nieuwe aanknopingspunten (of vrijheden) voor de toekomst zijn, ook los van de directe associatie met de munt. Eigenlijk zijn alle – historische – aspecten genoemd door Stephen Scherr nog onverminderd geldig.

Drie begrippen dienen daarbij als kapstok: COMMUNICEREN, COMMISSION (CONTEXT) en CONCEPT. De penning heeft bijzondere communicatieve eigenschappen, die in belang eerder toenemen dan afnemen. Ik zeg dat, kijkend vanuit de invalshoek van de hedendaagse internationale kunst. Dat betekent een aanmoedigende toekomst, tenzij u niet verbonden wilt zijn met die wereld.

De penning die in opdracht wordt gemaakt, verbindt – als een specifieke vorm van kleinplastiek – esthetische kwaliteiten met een betekenisvol concept. Inhoud, vorm en oplage verschaffen ruime uitdagingen, zeker wanneer die verbonden zijn met bijzondere gebeurtenissen, die voorbestemd zijn 'mooie' herinneringen te worden.

Samengevat: CONCEPT staat voor de *bron* (van de kunstenaar), COMMISSION voor de *context* (waarin wordt gewerkt), COMMUNICATIE voor het *effect* (bij de ontvanger – het publiek).

En overigens ben ik van mening dat de tweezijdigheid van een voor- en een achterkant, en de verhouding daartussen, evenals – niet noodzakelijkerwijs, maar wel bij voorkeur – de ronde vorm noodzakelijke beperkingen vormen, die uitdagen tot de grootst mogelijke vrijheden.

de hele wereld in je hand

De hele wereld ligt in je hand

Ik neem u tenslotte – mede ter illustratie van het voorgaande – mee naar de congrespenning. Tweeënhalf jaar geleden, in de eerste helft van 1996, kwam de jury drie keer bijeen voor de prijsvraag, georganiseerd door de Stichting Internationale Penningkunst, ten behoeve van de penning voor het 26e Fidemcongres, 1998, in Den Haag.

De juryleden waren Marjan Scharloo (secretaris), Lijsbeth Teding van Berkhout, Bernd Göbel en Berend Strik; ik had het genoegen voorzitter te zijn. Ruim tweehonderdvijftig personen vroegen informatie aan en zesenveertig zonden documentatie van werk in.

De wedstrijd werd mogelijk gemaakt door een ruimhartige subsidie van het Prins Bernhard Fonds en de Van Bijleveltstichting.

Voorafgaand aan de selectie werden de volgende uitgangspunten voor beoordeling vastgelegd:

– het ontwerp dient een persoonlijk idee of concept van het congresthema 'beïnvloeding' uit de drukken;

– het ontwerp moet een impuls geven door vernieuwing en vitaliteit van tradities door deze te integreren, te confronteren of – mét bewustzijn van de tradities – te negeren;

– complexiteit is geen bezwaar, het is zelfs belangrijk als de betekenis zich niet in één oogopslag ontvouwt, hoe langer je kijkt, hoe meer je ziet;

– het ontwerp moet niet alleen 'technisch sensibel' zijn, maar ook een tactiele en esthetische ervaring oproepen: 'ik wil dat hebben'.

Zes kunstenaars werden uitgenodigd een schetsontwerp te maken voor de tweede ronde, de derde selectieronde werd overgeslagen, want de keuze viel ondubbelzinnig op de maker van de congrespenning, die een aantal van u zojuist heeft ontvangen in uw congrestas: Mirjam Mieras.

Zij benadrukte in de voorronde de tweezijdigheid van de klassieke penning, waarbij de ene kant invloed heeft op de andere. (Waar heb ik dat eerder gehoord?) Nou, in ieder geval niet in Brussel, toen ervoor gekozen werd om één Europese kant – per land – te combineren met een nationale zijde, van een andere ontwerper.

En ik citeer Mieras: '... het talent van de kijker centraal te stellen, in plaats van het talent van de maker. De letters begrenzen het beeld en plaatsen datgene wat bekeken wordt in het kader van de internationale penningkunst.' en

'De hele wereld – alles tussen maan en muis – ligt letterlijk in je hand.' Het ligt in je hand, in een ronde vorm! En heeft twee kanten.

Op dit congres zult u ongetwijfeld veel inspiratie opdoen door de ruime en boeiende historische informatie én door de ontmoeting – in het heden – met elkaar, mensen die leven mét en soms vóór, munten en penningen. Mirjam Mieras heeft een 'instrument' gemaakt om beter te kunnen kijken, waarmee vergezichten en close ups bijeengebracht worden. Ik wilde in aanvulling daarop een paar luikjes openzetten naar de toekomst van penningkunst in een breder en vooral ook positief perspectief.

NOTEN

1 Met als deelnemers aan de workshop en het daarop volgende ontwerptraject: Tiong Ang, Onno Boekhoudt, Adam Colton, Linda van Deursen/Armand Mevis, Ellert Haitjema en Roberto Ruggiu ('winnaar'); in de workshop namen zij en zeven anderen deel. Zie de publicatie die in 1988 door de Rijksakademie is uitgegeven.

2 Zie MARJAN SCHARLOO/GEER STEYN The Netherlands *Modern Art Medals*. Tentoonstellingscatalogus Fidemcongres 1998 in Den Haag.

Eervolle vermelding penning Lina Hodoroaba

De jury van de '1e Internationale biennale van de moderne penning' in Seixal (Portugal), waar werk van 61 medailleurs vertegenwoordigd was, heeft op 15 september 1999 een eervolle vermelding toegekend aan Lina Hodoroaba voor haar penning *Brief*. Hieronder een afbeelding van een van de twee ingezonden ‚penningen (foto's: A. Sourov).

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Muntcirculatie in Nederland rond de vrede van Münster

DICK PURMER

[Dit artikel is een samenvatting van de op 31 oktober 1998 gehouden lezing tijdens de najaarsbijeenkomst van het Genootschap met de Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete in Münster ter gelegenheid van 350 jaar Vrede van Münster.]

Om inzicht te krijgen in de muntcirculatie in Nederland rond de vrede van Münster zijn een tweetal aspecten van belang:

Wat is er in de Nederlandse munthuizen geslagen? Er zijn muntbusopeningen bekend die een beeld geven in de geslagen munten. Dit geldt echter niet voor alle muntsoorten, duiten bijvoorbeeld werden niet geregistreerd.

Welke muntvondsten zijn er uit de tijd rond 1648 bekend en wat is de samenstelling van deze vondsten?

Alvorens hierop in te gaan is het allereerst noodzakelijk een beeld te verkrijgen van de gebeurtenissen in de voorliggende periode, die de muntproductie en muntcirculatie rondom 1648 hebben beïnvloed.

Relevante gebeurtenissen

In 1575 werd de leeuwendaalder door Holland geïntroduceerd. Hiermee ontstond de eerste volledig eigen zilveren munt: op geen enkele wijze is nog een verwijzing te zien naar de wettige vorst. Hiermee werd gebroken met de monetaire politiek van de Bourgondische staat.[1] Bij groot zilvergeld was het gebruikelijk dat de waarde van de munt gelijk was aan de zilverwaarde. Bij de leeuwendaalder was de intrinsieke waarde 29 stuiver en de overgewaardeerde waarde bedroeg 32 stuiver. Een duidelijke vorm van oorlogsfinanciering. Gedurende lange tijd zou de leeuwendaalder geslagen worden en vooral voor de export van groot belang zijn.

Leeuwendaalder Holland 1589

In 1583 werden naar Duits voorbeeld in Holland twee nieuwe typen munten geïntroduceerd, de zilveren rijksdaalder met het borstbeeld van de inmiddels overleden prins Willem, de zogenoemde prinsendaalder en de gouden dukaat, een munt die nog steeds door de Nederlandse Munt naar het oude voorbeeld wordt geslagen. De internationale handel was hier een belangrijk argument.

Prinsendaalder Zeeland 1603

Het door Leicester uitgevaardigde plakkaat van 4 augustus 1586, dat door de Staten-Generaal van advies was voorzien, gaf duidelijke richtlijnen. Enkele interessante gegevens:

Een opsomming van 64 toegelaten gouden munten met hun gewicht en koers alsmede idem 73 zilveren munten. Tevens werd in het Manuaal aangegeven welke munten niet toegelaten werden (925 stuks).

Richtlijnen omtrent productie en personeel, voorschriften en controle (36 artikelen).

De nieuw uit te geven munten: nobel met denominaties; Nederlandse reaal, de zogenoemde leicesterreaal, gelijk aan de oude philipsdaalder met zijn onderdelen;

Ter bevordering van de handel een gouden dukaat en een rijksdaalder.
Ook Leicester slaagde er niet in om de gewenste beheersing van de diverse munthuizen tot stand te brengen. Hij moest overigens zelf binnen niet al te lange tijd het veld ruimen. In plaats van een centralisatie waren de meeste gewestelijke en stedelijke munthuizen slechts uit op een vergroting van de winst, hetgeen inhield, dat men zich ging toeleggen op voorbeelden uit het buitenland, die een aanzienlijk grotere winst mogelijk maakten dan de door Leicester voorgeschreven munten. Ook ontstonden er nog nieuwe stedelijke munthuizen zoals Gorinchem en Culemborg, terwijl ook Kampen een grote oplage twijfelachtige munten sloeg. Om de chaos te bestrijden stelde de Staten-Generaal in 1594 voor binnen de republiek de muntslag voor één jaar stil te leggen in afwachting van een adequate regeling. De rustpauze werd door de gewesten in acht genomen, doch vanaf 1595 verviel men weer in de oude zonden.

In 1599 reorganiseerden de aartshertogen Albert en Isabella het muntwezen met als gevolg de introductie van nieuwe munten met een lagere muntvoet, zilveren guldens en gouden albertijnen, die duidelijk concurrerend waren met de munten uit de Noordelijke Nederlanden met hun vrij hoge muntvoet.

In het begin van de 17e eeuw nam Holland wederom het voortouw om te komen tot regulering van de muntslag.

In 1603 verboden de Staten een drietal te lichte munten uit Zeeland, de daalder van 60 groot, de Friese florijn van 28 stuiver en uit Kampen de philipsdaalder.

Na veel onderhandelingen verscheen 20 maart 1606 een plakkaat, dat van groot belang was voor het Nederlandse muntwezen in de 17e eeuw. In het plakkaat was onder andere geregeld, dat Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen, Zutphen en Groningen de muntslag zouden staken tegen een jaarlijkse vergoeding van *f* 2000. Tevens werden de generaliteitsmunten vastgesteld, zoals onder andere de gouden dukaat, de leeuwendaalder, de Nederlandse rijksdaalder en de gouden rijder.

Er werden ook maatregelen getroffen om er voor te zorgen dat de gewestelijke overheden geen afwijkende voorschriften zouden geven voor de muntslag, de controle op de munthuizen werd geregeld en ter bescherming van de ingezetenen werd voor de toegelaten oudere en vreemde munten een tarief vastgesteld.

In 1614 kwam een algemene regeling voor de pasmunt tot stand in de vorm van een dubbele stuiver met de generaliteitsleeuw en de enkele pijlstuiver in plaats van de grote diversiteit aan kleine lokale pasmunten.

Gouden dukaat West-Friesland 1583

Vanaf 1612 werd de Republiek wederom geconfronteerd met Zuid-Nederlands geld als de gouden soeverein en de zilveren patagon en ducaton, die de gouden dukaat, de Nederlandse rijksdaalder en de leeuwendaalder in de Noordelijke

Nederlanden uit de circulatie verdreven. Deze munten konden zich echter wel handhaven als exportartikel.

Als reactie hierop gingen de gewestelijke munthuizen, met uitzondering van Holland en West-Friesland, alsmede de stedelijke munthuizen over tot het slaan van aantrekkelijker muntsoorten dan die welke in 1606 waren voorgeschreven. Zo kwamen grote hoeveelheden daalders van 30 stuiver en florijnen van 28 stuiver in omloop, evenals hagemunten als die van Thorn, Gronsveld, Reckheim, Stevensweert, die bij de Rijkskreits van Keulen werden aangemeld, doch duidelijk minderwaardige producten voor de Nederlandse markt vervaardigden.

Pas in 1659, ruimschoots na de Vrede van Münster, werd als middel tegen het binnendringende Zuid-Nederlandse geld, met verzwakking van de muntvoet, een tweetal nieuwe munten geïntroduceerd, de zilveren rijder of ducaton van 63 stuiver en de zilveren dukaat van 50 stuiver met een gelijke intrinsieke waarde als de zuidelijke voorbeelden.

De exportmunten de leeuwendaalder en de Nederlandse rijksdaalder werden in de handel door buitenlandse muntsoorten vervangen. Slechts de zilveren dukaat kon zich handhaven.

Circulatie en productie rond 1648

Gegevens omtrent de productie zijn te verkrijgen uit de bewaard gebleven akten van opening van de muntbus. De muntmeester moest conform zijn instructie van elke partij vervaardigde munten een vast aantal munten deponeren in de afgesloten muntbus. Het college van Raden en Generaalmeesters controleerde aan de hand van deze stukken de muntmeester op gehalte en gewicht van de productie. Aan de hand van de administratie van de waardijn zou de omvang van de productie bekend moeten zijn. Deze verslagen zijn echter bijna nergens bewaard gebleven, zodat slechts aan de hand van de akten van opening, waarin de administratie van de waardijn was opgenomen, de productie berekend kan worden.[2]

Nederlandse rijksdaalder West-Friesland 1619

Polak[3] heeft in deel II, Bijlagen, van zijn boek de uit de periode 1606-1795 bekende processen-verbaal van opening van de muntbussen vastgelegd. In een tabel zijn de uit zijn boek afkomstige gegevens van de muntbusopeningen weergegeven.

Uit het vorenvermelde overzicht blijkt, dat bij de gouden munten overwegend gouden dukaten werden geproduceerd, bij de zilveren munten overwegend rijksdaalders en leeuwendaalders. In Zwolle worden nog in beperkte mate florijnen geslagen. Slechts spaarzaam worden de kleinere denominaties vermeld, zoals schellingen en dubbele stuivers. Deze cijfers worden enigermate vertekend door het ongespecificeerde goud bij Kampen en het ongespecificeerde zilver bij Zwolle.

Niet in de muntbusopeningen opgenomen, maar wel geproduceerd werden duiten en in mindere maten oordjes.

Muntvondsten

Naast de productie conform de muntbusopeningen kunnen ook muntvondsten gebruikt worden voor onderzoek. Hiertoe is de literatuur van Nederland, België en Westfalen bezien. Het aantal beschreven vondsten is beperkt.

Rond 1648 zijn in de Nederlandse literatuur een drietal muntvondsten bekend. Daarnaast zijn ook enkele vondsten

Productie volgens de muntbusopeningen, uitgedrukt in onzuivere marken van 1640 tot 1650

GEWESTELIJKE MUNTHUIZEN	*periode*	*goud. duk.*	*goud. rij.*	*rijksd.*	*leeuwd.*
Holland	1641-1648	4.832	918	4.151	6.239
	1648-1652	7.072	–	41.123	13.351
West-Friesland	1643-1649	6.316	343	16.596	76.329
Zeeland	1645-1650	4.664	2.022	66.043	26.216[1)]
Utrecht	1643-1648	15.620	1.117	3.142	64.245
Gelderland	1646-1651	10.328	–	96.550	67.270[2)]
Overijssel	?-? (1639)	1.914	112	9.885	22.560
Friesland	1627-1643	2.028	823	15.266	14.061[3)]
Subtotaal		52.774	5.335	252.716	290.671
STEDELIJKE MUNTHUIZEN					
Deventer	1643-1644	226	–	–	4.392
Zwolle	1644-1649	4.957[4)]	–	–	46.004[5)]
Subtotaal		5.183			50.396
Totaal		57.957	5.335	252.71	341.067

1) Tevens 370 mark voor de schelling type 1601 en 1.558 mark voor de 2 stuiver type 1614.
2) Tevens 834 mark voor 2 stuiver type 1614.
3) Tevens 8.441 mark gebruikt voor stuiver type 1619.
4) Het betreft hier gouden rijders en dukaten, alsmede ongespecificeerd goud. In de staat opgenomen onder dukaten.
5) Tevens 1.484 mark voor florijnen en 935 mark voor schellingen. Daarnaast wordt nog melding gemaakt van 4.417 mark ongespecificeerd zilver.

bekend uit Westfalen en één uit België. Deze vondsten zullen bezien worden op overeenkomsten en verschillen.

Kennelijk was de behoefte om aan het einde van de Tachtigjarige respectievelijk Dertigjarige Oorlog geld in de bodem te stoppen door de zich gunstig wijzigende, wat meer stabiele situatie minder noodzakelijk geworden.

In Nederland zijn drie vondsten bekend. De munten zijn gevonden te Jispinghuizen, Loenen (Utrecht) en Vinkenveen. De vondsten dateren uit de jaren zestig en zijn goed beschreven.

In België is de vondst Lebbeke uit 1895 beschreven. Van deze muntvondst is de samenstelling helaas slechts globaal bekend.

Uit Westfalen zijn twee muntvondsten beschreven, uit Dortmund en Lengerich, die beide dateren uit de vorige eeuw, doch zeer gedetailleerd zijn vastgelegd. In het vervolg zal de inhoud van de vondsten gecomprimeerd worden weergegeven. Voor nadere informatie wordt verwezen naar de oorspronkelijke literatuur.

Muntvondst Jispinghuizen 1965-1646[4]

Gevonden aan de Ruiten Aa bij Jispinghuizen, gemeente Vlagtwedde.

Samenstelling

Oost-Friesland	
2 Stüver of Schaf (1599-1640)	5
Stad Emden	
6 Stüver of Schilling tot 1 Stüver	8
Oldenburg	
6 Stüver of Schilling en 1/2 Stüver	2
Stad Bremen	
4 Grote of Flindrich 1646	1

De sluitmunt dateert uit 1646.
De mogelijkheid is geopperd, dat deze munten verloren zijn tijdens de inval van een aantal bisschoppelijke soldaten bij het overtrekken van de Ruiten Aa in 1665. Ook is het mogelijk dat sprake is van een normaal grensverkeer, hetgeen mij het meest plausibel voorkomt.

Muntvondst Loenen 1961-1655[5]
Uit opgespoten land werd een potje met 130 munten gevonden.

Republiek	
Roosschelling	6
Snaphaanschelling	4
Arendschelling	16
Dubbele stuiver (1614-1639)	53
Totaal pasmunt	79
Spaanse Nederlanden	
1/2 Patagon	8
1/4 Patagon	33
Ducaton	6
Ducaton	3
Totaal Spaanse Nederlanden	50
Diversen	1

De pasmunt is overwegend geslagen tussen 1601 en 1630, de productie van de Spaanse Nederlanden ligt merendeels tussen 1619 en 1635. De muntvondst bevat geen gouden munten. De sluitmunt dateert uit 1655.

Muntvondst Vinkenveen 1960-1651[6]
Eind april/begin mei 1960 zijn op $1^1/_2$ meter diepte 163 zilveren munten gevonden.

Republiek	
Roosschelling	11
1/2 Roosschelling	2
Snaphaanschelling	2
Arendschelling	5
Dubbele stuiver (1614-1634)	120
Stuiver (1601-1640)	8
Niet te identificeren	5
Totaal pasmunt	153
Spaanse Nederlanden	
Patagon (waarvan één vals)	2
1/4 Patagon	3
Schelling	1
3 Stuiver	1
Ducaton	1
1/2 Ducaton	1
Totaal	9
Diversen	1

De muntvondst bevat geen gouden munten.
De pasmunt is overwegend tussen 1601 en 1630 geslagen.
Het grotere geld komt uit de Zuidelijke Nederlanden, en heeft de grote zilveren munten van de Republiek verdrongen.
De sluitmunt dateert uit 1651.

Muntvondst Lebbeke (België) 1895[7]
Gevonden in een steengoedkruik met oorspronkelijk 8 gouden en 100 zilveren munten

Gouden munten

Spaanse Nederlanden	
Gouden zonnekronen	4
Engeland	
1/2 Soeverein	4

Zilveren munten
Helaas is de samenstelling niet exact bekend. De globale beschrijving luidt:
Filipsdaalders uit Gelderland, Holland en Overijssel,
Bourgondische daalder van Filips II,
Een hele reeks munten uit de regeringen van de aartshertogen en Filips IV.
De oudste munt is van Filips II, de jongste dateert uit 1643. Mede gezien de aanwezigheid van een valse munt wordt een noodschat aannemelijk geacht. Wellicht is er een relatie met de militaire operaties van Frederik Hendrik in 1644/45 bij Sas van Gent en Hulst.

Stad Dortmund 1894-1647[8]
Gevonden bij graafwerkzaamheden bij de bouw van een hotel in 1894 in een kruik.
Het gevonden aantal moet minstens 40 exemplaren zijn geweest en na 1647 verborgen zijn.

Gouden munten

Dukaten uit Utrecht, Hongarije en Schotland	3

Zilveren munten

Talers	25
Republiek	4
Leeuwendaalder	1
Rijksdaalders	3
Spaanse Nederlanden	
Patagon	2
Diversen	3

De talers komen overwegend uit Duitsland, enkele uit het huidige Oostenrijk en Hongarije. Het merendeel is in de 16e eeuw geslagen.

Lengerich 1890-1648[9]
In de sacristie van de kerk werden 700 munten gevonden, 8 gouden, de rest van zilver. De sluitdatum is vastgesteld na 1648.

Gouden munten

Dukaten uit Duitsland en de Spaanse Nederlanden	7
Goudgulden uit Beieren	1

Zilveren munten

Duitsland	
Talers	45
1/2 Talers	3
Diversen	2
Republiek	
Rijksdaalders	7
1/2 Rijksdaalders	2
Spaanse Nederlanden	
Patagon	354
1/2 Patagon	85
1/4 Patagon	158
Dukaton	3
1/2 Dukaton	1
Diversen	7

De talers komen overwegend uit Duitsland, enkele uit het huidige Oostenrijk, Hongarije en Zwitserland. In afwijking van de vorige vondst is het merendeel in het eerste kwart van de 17e eeuw geslagen. Wel is nog een beperkt aantal talers uit de 16e eeuw aanwezig. De munten van de Spaanse Nederlanden vertegenwoordigen het grootste gedeelte van de vondst

Het algemene beeld dat uit de voorgaande muntvondsten naar voren komt is, dat de grote zilverstukken veelal in de Zuidelijke Nederlanden geslagen zijn. Recente lokale zilveren munten komen niet voor. Ook in de Duitse vondsten komt dit beeld naar voren. De vondst Lengerich bestaat echter voor een groot deel uit Duitse talers, waarvan een groot aantal in de 16e eeuw geslagen zijn. Voor het kleingeld wordt de lokale muntslag gebruikt. De munten zijn dan overwegend voor 1630 geslagen. De muntvondst Jispinghuizen is beperkt van omvang en heeft slechts lokaal kleingeld. In de muntvondsten werden weinig gouden munten aangetroffen

Qua samenstelling is er veel overeenkomst tussen muntvondsten uit de Zuidelijke, Noordelijke Nederlanden en Duitsland.

Enkele conclusies met betrekking tot de muntcirculatie rondom 1648

Uit de vondsten rond 1648 in Nederland blijkt dat voor de grotere denominaties het geld uit de Spaanse Nederlanden overheersend was. Dit grote aandeel blijkt bij de Duitse en Belgische muntvondsten eveneens aanwezig te zijn.

Bij de Duitse muntvondsten is opvallend het grote aandeel van veelal in de 16e eeuw geslagen talers. Slechts spaarzaam komen munten voor uit de Noordelijke Nederlanden.

Voor het kleingeld worden in overwegende mate muntstukken aangetroffen uit het begin van de 17e eeuw. Hier is geen sprake van import.

De muntvondsten geven geen gelijk beeld met de gegevens uit de akten van opening van de muntbusopeningen. De geproduceerde munten, met name de gouden ducaten, gouden rijders, zilveren rijksdaalders en leeuwendaalders werden geëxporteerd naar het buitenland. De behoefte werd gedekt door de minderwaardige ducatons en patagons en hun onderdelen uit de Spaanse Nederlanden.

In de behoefte aan kleingeld werd door de lokale munthuizen voorzien. Rond 1648 werd, gezien de muntbusopeningen, weinig geslagen. In de behoefte aan pasmunt werd voorzien door het reeds overvloedig aanwezige kleingeld uit het eerste kwart van de 16e eeuw.

NOTEN

1 H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht 1980) 79.

2 E.J.A. VAN BEEK (red.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986-) M 108.

3 M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'. De muntproductie van de Republiek 1606-1795* (Amsterdam 1998).

4 H. ENNO VAN GELDER Jispinghuizen *JMP* (1965/66) 65.

5 J. SCHULMAN Loenen (Utrecht) 1961 *JMP* (1961) 105-106.

6 G. VAN DER MEER Vinkenveen 1960 JMP (1960) 106-108.

7 M. ROGGE en L. BEECKMANS *Geld uit de grond. Tweeduizend jaar muntgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen* (Zottegem 1994) 167.

8 P. ILISCH *Münzfunde + Geldumlauf in Westfalen in Mittelalter und Neuzeit* (Münster 1980) 217.

9 Zie noot 9, pagina 218-219.

Dubbele gulden Maastricht 1600

Dubbele albertijn
Maastricht 1600

Gouden soeverein
Brussel z.j.

Ducaton Brussel 1619
(alle foto's KPK
Leiden)

Civitat
Munt- en
edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:

- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Congresso Internacional de museologia del Dinero, Museo Casa de la Moneda

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Van 18-22 oktober 1999 werd te Madrid bij het Museum van de Koninklijke Munt het zesde jaarlijkse congres van de International Committee for Money and Banking Museums (ICOMON) gehouden. ICOMON is een van de 26 internationale comités, die samen met 114 nationale comités en nog 12 geassocieerde internationale organisaties de International Council of Museums (ICOM) vormt. ICOM is een boven-gouvernementele organisatie, gesticht in 1946, werkend onder de auspiciën van UNESCO.

Het congres te Madrid stond geheel in het teken van een nieuwe monetaire museologie voor de 21e eeuw. Meer dan 150 deelnemers uit 44 landen verspreid over de gehele wereld waren naar Madrid gekomen om de laatste stand van wetenschappelijk onderzoek en de nieuwste ontwikkelingen in conserverings- en presentatietechnieken te vernemen in tien sessies en twee rondetafelconferenties met in totaal 58 voordrachten.

De sessies waren georganiseerd rond de thema's:

communicatienetwerken, nieuwe presentatietechnieken,
conservering en restauratie,
evolutie binnen de monetaire musea,
de wensen van het publiek,
fondsenwerving,
trainen van professionals & kennisoverdracht aan het publiek,
specifieke eigenschappen van musea in munthuizen en banken en van muntkabinetten,
geografische en culturele eigenaardigheden van monetaire musea in verschillende delen van de wereld.

Rondetafelconferenties waren georganiseerd over de onderwerpen: zwarte markt en vervalsingen, en de voorlichting rond de introductie van de euro.

Het congres startte met een voordracht van Jacques Perot, de verleden jaar te Melbourne gekozen president van ICOM, die vanuit zijn eigen achtergrond inging op het thema van het congres. Het Muntmuseum te Madrid had ter gelegenheid van dit congres niet alleen zijn eigen tentoonstellingsruimte opnieuw ingevuld en verfraaid met de mooiste stukken uit de eigen zeer brede collectie. Het had ook nog speciaal de tentoonstelling *La Moneda Ducal de Modena* laten overkomen. Deze tentoonstelling, gemaakt door dr Elena Corradini van het Soprintendenza Benni Artistici e Storici te Modena, toonde de monetaire geschiedenis van het Italiaanse hertogdom Modena. Naast de vele schitterende numismatische objecten liet de tentoonstelling een keur aan kunsthistorische bijzonderheden zien. De mix van voorwerpen in de bijzonder fraaie locatie van het Muntmuseum te Madrid toont aan dat munten alleen een veel minder grote aantrekkingskracht hebben dan wel door menigeen wordt beweerd. Pas als zij geplaatst worden in een (zoals in dit geval historische) context, kunnen zij tot de verbeelding gaan spreken van een algemener publiek.

Vanuit Italië was er ook een presentatie over de nieuwe inrichting van de collectie Piancastelli en Forli te Rome. Het gebruik van de nieuwste technieken, waaronder natuurlijk vele computersimulaties viel hier op. Tevens waren er presentaties over de nog niet zolang geleden geopende numismatische exposities te Barcelona, Londen, Madrid

(Penningkabinet), Stockholm en Wenen.

Op het terrein van conservering en restauratie gaven verschillende experts, waaronder die van het restauratielaboratorium van het Muntmuseum te Madrid, presentaties over door hen nieuw toegepaste methodes van werken.

Collegae vanuit Argentinië, België, de Verenigde Staten (ANA Museum) en natuurlijk Spanje lieten de deelnemers kennismaken met de publieksonderzoeken die zij verrichten in hun musea.

Onder de noemer fondsenwerving liet een docent bedrijfsadministratie van de universiteit van Valencia een aantal voorbeelden zien hoe in de museale wereld naar marketingmanagement wordt gekeken. De bijna tot Spanjaard geworden Amerikaan Glenn S. Murray liet zijn gehoor kennis maken met het project om de activiteiten van de Munt te Segovia een nieuw gezicht te geven. Murray werkt al vele jaren aan dit plan en begint volgens eigen zeggen succes te krijgen met zijn lobby om van het oude Muntcomplex een actief museaal attractiepark te maken, waar de techniek van het munten en die van het fabriceren van papier (in het complex was ook jaren een papierfabriek gevestigd) op professionele wijze tot uitbeelding worden gebracht.

Binnen de sessie over educatief werk gaf Annette Los (Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden) een voordracht over het project 'Het rijkste museum'. In deze zelfde sessie waren er voordrachten over educatieve projecten in Portugal, Italië (3) en Spanje (2).

Binnen de sessie die zich concentreerde op de specifieke eigenschappen van musea in Munthuizen en banken en van muntkabinetten ging Graham Dyer (British Royal Mint Museum, Llantrisant) in op de duidelijke rol van een museum in een Muntorganisatie, terwijl dr Takashi Ohkubo (Currency Museum Central Bank of Japan) zijn visie op de taken van een museum binnen de organisatie van een nationale bank gaf en dr Marta Campa (Gabinete Numismatico de Cataluna, Barcelona) inging op de specifieke eigenschappen van een munt- en penningkabinet.

Collegae uit India, Argentinië, Albanië en Burundi sloten het sessiegedeelte van het congres af met een overzicht van de geografische en culturele eigenaardigheden van hun museale collecties en presentaties.

Op de laatste dag van het zesde jaarlijkse congres van ICOMON stonden nog een tweetal rondetafelconferenties op het programma. De eerste was georganiseerd rond het thema zwarte markt en vervalsingen. Onder voorzitterschap van Albert Scheffers (Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht) kwamen vertegenwoordigers van de rechterlijke macht in Spanje (Brigada de Policia Judicial en Guardia Civil), van een Nationale Munt (British Royal Mint), van de wetenschap (Commission International de Numismatic en ICOMON), van de munthandel (AINP en IBSCC) en van een verzamelaarsvereniging (ANA) aan het woord over hun activiteiten tegen de illegale handel en de ontdekking van vervalsingen. Zij deelden hun gedachten over dit onderwerp met de toehoorders in de zaal en vulden hun presentaties over de activiteiten ter bestrijding van illegale handel en vervalsingen naar aanleiding van vele vragen uit de zaal daar waar nodig nog aan.

Dr Teresa Tortella (Archivo y Gabinete Numismatico del Banco de Espana, Madrid) zat de tweede rondetafelconferentie voor die als onderwerp had: de voorlichting rond de introductie van de euro. Jean Pierre Malivoir (Europese Commissie, Directoraat Generaal X, Brussel) maakte de deelnemers en toehoorders duidelijk dat de voorlichting rond de introductie van de euro door de Europese Commissie gezien wordt als een zeer serieus te nemen zaak. Hij gaf inzicht in de verschillende aspecten die met dit onderwerp te maken hebben en

gaf een beeld van de verschillende reclamecampagnes die in de EMU-lidstaten waren georganiseerd. Christiane Logie (Museum voor Geld en Geschiedenis van de Nationale Bank van België, Brussel) maakte haar gehoor deelgenoot van de activiteiten van haar organisatie op dit terrein. Dr Tuuka Talvio (Muntkabinet Nationaal Museum Finland, Helsinki) gaf zijn persoonlijke mening over de voorlichting rond de invoering van de euro, terwijl Albert Scheffers (Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht) inging op de specifieke kanten van voorlichting die vanuit de munthuizen van de EMU-landen reeds wordt, maar ook nog kan worden gegeven. Hij lanceerde daar nogmaals zijn idee ook aandacht te schenken aan de niet verkozen ontwerpen voor de euromunten en bankbiljetten, bijvoorbeeld in een nog te organiseren 'Salon des Réfugées'. Bijzonder tenslotte was nog het project dat werd gepresenteerd door dr Natividad de la Puerta (Euroalbisteak, Bilbao). De aanstaande introductie van de euro werd te Bilbao wel op heel speelse manier benaderd door een serie speeleurobankbiljetten in omloop te brengen bij een bijzondere gebeurtenis. Door deze biljetten te gebruiken als tijdelijk betaalmiddel kon het publiek alvast wennen aan de euro als nieuwe munteenheid.

De echte finale werd gevormd door de door Christiane Logie en Albert Scheffers opgestelde *Verklaring van Madrid van 22 oktober 1999*, waarin de deelnemers aan dit congres naar aanleiding van de verschillende presentaties verklaarden:

de wereldwijde samenwerking tussen de collegae van monetaire musea te stimuleren met respect voor het specifieke karakter van ieder van de instituten;

de behoeften van de bezoekers van de monetaire musea beter te zullen inventariseren ten behoeve van het toekomstige educatieve werk binnen het eigen museum;

de toepassing van nieuwe technieken in de verschillende museale presentaties te bevorderen;

de statuten en de ethische code van ICOM betreffende onderzoek, verzamelbeleid en conservering nauwlettend te volgen en de conventies van UNESCO en de Verenigde Naties betreffende cultureel erfgoed te ondersteunen.

Alle voordrachten zullen worden gepubliceerd in de congresbundel die in de eerste helft van het volgend jaar zal verschijnen in de reeks van publicaties die ICOMON reeds het licht heeft laten zien.

De Nederlandse delegatie bij dit zesde jaarlijkse congres van de ICOMON bestond uit Marjan Scharloo en Annette Los van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (Leiden) en Marcel van der Beek, Paul Beliën en Albert Scheffers van Het Nederlands Muntmuseum (Utrecht). Paul Beliën vertegenwoordigde ook Teylers Museum (Haarlem), waar hij de conservator van deze voor Nederland zo belangrijke numismatische collectie is.

Vanuit België waren Christiane Logie (Museum voor Geld en Geschiedenis van de Nationale Bank van België, Brussel), prof. dr Johan van Heesch (Penningkabinet Brussel) en drs Raf van Laere (Provinciaal Munt- en Penningkabinet van Limburg, Tongeren) naar Madrid gereisd. Vanuit Luxemburg was nog de jonge opvolger van Raymond Weiler, dr François Reinert, van het Munt- en Penningkabinet van het Musée National d'Histoire et d'Art naar Madrid gekomen om de nieuwe presentatie van zijn kabinet aan de deelnemers te tonen, en om kennis te maken met vele van zijn nieuwe collegae.

Albert Scheffers, die al in het bestuur van ICOMON zat als vertegenwoordiger van de Muntmusea, heeft vanwege het plotseling wegvallen van de collega van het Museum of the Bank of England,
[*voor vervolg zie pagina 42*]

Enkele beschouwingen over een partij VCO-duiten (II)

G.J.M. PRONK

Medio 1998 verscheen in dit blad een artikel van de hand van Dick Purmer over een partij VOC-duiten, die eigendom was van de HBU.[1] De navolgende opmerkingen kunnen gezien worden als enerzijds een oriënterende aanvulling en anderzijds als een reactie op enkele conclusies van Purmer.

In de Schulman-veiling van mei 1929, waarin de Moquette-collectie verkocht werd, werden drie lots VOC-duiten aangeboden, tezamen groot 20.000 stuks. Dergelijke hoeveelheden zijn nu, 50 jaren na de souvereiniteitsoverdracht aan Indonesië, ondenkbaar. Het aanbod op veilingen is thans veelal beperkt tot loten van enige honderden stuks.

Een partij van 3657 VOC-duiten is dus groot en daarom intrigerend. Er is derhalve alle reden gebruik te maken van de mogelijkheid die deze partij bood tot kwalitatieve en kwantitatieve analyses. Purmer deelt mede dat de herkomst niet te achterhalen is, hetgeen te betreuren is.

De HBU-partij kan het restant zijn van meerdere partijen waaruit de meer zeldzame jaren verkocht zijn. Er komen binnen de HBU-partij zes gewesten/jaartallen voor met meer dan 100 eenheden: Holland 1734 (139) en 1746 (101), West-Friesland 1735 (103), 1737 (217) en 1750 (121) alsmede Gelderland 1790 (170). In totaal 851 stuks ofwel 23 % van de bestudeerde duiten. Dit zou er op kunnen duiden dat de schaarse exemplaren/jaren in een eerder stadium verkocht zijn.

Over de vraag of de HBU-partij een voldoende representatief beeld geeft van de de VOC-duiten naar provincie gaat dit artikel. De andere conclusies van Purmer onderschrijf ik.

Betekenis van Batavia en Colombo

Betrekkingen met de koloniën werden onderhouden met schepen. Het bekende artikel van Arent Pol[2] noemt Batavia en Colombo als primaire bestemmingen voor de vanuit het moederland vertrokken schepen. Het aantal schepen dat gebruikt werd voor het vervoer van mensen, geld en goederen was relatief beperkt.

Arent Pol heeft zich vooral geconcentreerd op de periode 1720-1740 en berekent een gemiddeld aantal jaarlijkse afvaarten van 40 schepen, die behalve goederen ook geld vervoerden naar Azië. Naast Pol kan ook gebruik gemaakt worden van Lodewijk Wagenaars onderzoekingen en publicaties. Eén daarvan heeft betrekking op Ceylon.[3] Wagenaar maakt voor de periode 1751/52-1760/61 melding van de aankomst in Colombo van gemiddeld 23 schepen per jaar uit Nederland.Van dit aantal voeren 17 schepen door naar Batavia en keerden 6 schepen rechtstreeks terug naar Nederland. Uit Ceylon vertrokken 38 schepen naar Nederland, waarvan er 32 kwamen uit Batavia. De meest voorkomende 'routing' van de Oost-Indië vaarders was: Nederland-Batavia-Ceylon-Nederland en Nederland-Ceylon-Batavia-Nederland.

Ceylon was voor de schepen van de VOC meer dan een technische tussenstop. Het was een belangrijke handelspost, zij het dat de gebieden bestreken vanuit Colombo, de vestigingen in India en in Ceylon, zowel in waarde als in volume van de handel van veel minder belang waren dan de gebieden waarop men zich vanuit Batavia richtte.

Een hergroepering van de gegevens verzameld door Pol illustreert dit op duidelijke wijze. In de periode 1720/21-1739/40 werd door de zes kamers van de VOC (Amsterdam, Zeeland, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen) voor een bedrag van ruim 106,3 miljoen gulden aan contanten verstuurd naar Batavia en Ceylon. Deze contanten dienden voor de betaling van gekochte goederen en diensten, alsook voor de betaling van civiel en militair personeel. Van dit bedrag werd 101,1 miljoen gulden (95,15%) verzonden naar Batavia en 5,2 miljoen (4,85 %) naar Ceylon. Hieraan kunnen overigens geen conclusies verbonden worden over de betekenis en grootte van het handelsvolume van de beide koloniën. Bekend is dat veel geld, zowel koperen als zilveren munten, wegvloeide naar het buitenland dan wel ter plaatse omgesmolten werd. Dit gebeurde vooral in Batavia. Bovendien is weinig bekend over het verschil in omloopsnelheid van het geld in de twee hoofdvestigingen.

De aanwezigheid van lokaal geproduceerde koperen munten is zonder twijfel van invloed geweest op de vraag naar VOC-duiten.

In het vroegere Nederlands-Indië circuleerden tot in het midden van de achttiende eeuw grote aantallen pitjes als kleingeld. In Voor-Indië circuleerde kopergeld dat in opdracht van, dan wel met goedkeuring van de Heren van Zeventien door de lokale machthebbers en door de lokale munthuizen geslagen was. Paliakate (kasjes met Sanskriet-opschrift, kasjes met opschrift in Arabische karakters), Negapatnam (kasjes met Nagari- en Tamil-opschrift, duiten in verschillende waarden met Tamil-opschrift), Cochin (hele en halve rasi's en tinnen bazaroeken) en Ceylon (koperen munten van het kranstype) kenden een wijd spectrum van ter plekke geslagen munten. Deze bleven in circulatie, ook na de aanvoer van grote hoeveelheden VOC-duiten uit het moederland. De aanwezigheid van deze muntsoorten is zonder twijfel van invloed geweest op de vraag naar VOC-kopergeld.

Lokale imitatie van een Hollandse VOC-duit, gekocht in Cochin en wellicht daar vervaardigd

Statistisch materiaal

Als verzamelaar van VOC-duiten heb ik in de periode 1988-1998 ruim 12.000 duiten gezien, zij het in meerdere partijen. Ruim 90% was afkomstig uit Voor-Indië. Vanaf 1993 heb ik de herkomst van de duiten naar provincie/ gewest vastgelegd. De vastlegging vond plaats in een periode van vijf jaar. In totaal betrof het 9799 hele en halve duiten verdeeld over twaalf partijen. Het aantal halve duiten bedroeg naar schatting ongeveer 300 stuks. Utrecht was het ruimst vertegenwoordigd in de halve duiten (75%). Een verdere verdeling naar productiejaren is door mij niet verricht

Tabel 1 geeft per partij de verdeling in absolute aantallen naar provincie, terwijl Tabel 2 de procentuele verdeling toont. De onderste regel geeft de geaccumuleerde, respectievelijk de gemiddelde uitkomsten van het totaal.

Alvorens in te gaan op de verschillen tussen de uitkomsten van Purmer en mijn uitkomsten eerst nog enige opmerkingen. Ik ga voorbij aan het effect van 'onleesbare' duiten. Verder ga ik voorbij aan de gevolgen van het afvloeien van grote hoeveelheden kopergeld voor industrie-doeleinden van Chinezen en inlanders in Nederlands-Indië (zie De Bree, pagina 56[4]).

Tabel 3 geeft de spreiding in de gevonden percentages van de verschillende gewesten in de door mij bestudeerde 12 partijen.

Tabel 1. Verdeling per provincie in absolute aantallen.

Partij	Totaal	Holland	Zeeland	West-Friesland	Utrecht	Gelderland
1	1.296	384	542	108	175	87
2	1.158	358	325	184	236	55
3	457	141	131	76	91	18
4	580	182	164	108	97	29
5	566	180	173	97	86	30
6	873	263	244	131	201	34
7	240	84	65	45	32	14
8	484	181	140	95	52	16
9	465	104	211	56	75	19
10	1.813	712	489	182	366	64
11	996	370	317	200	74	35
12	794	248	256	117	125	48
Totaal	9.722	3.207	3.057	1.399	1.610	449

Tabel 2. Verdeling per provincie in percentages (%).

Partij	Holland	Zeeland	West-Friesland	Utrecht	Gelderland
1	29,62	41,82	8,33	13,50	6,71
2	30,91	28,06	15,88	20,37	4,74
3	30,85	28,66	16,63	19,91	3,93
4	31,37	28,27	18,62	16,72	5,00
5	31,80	30,56	17,13	15,19	5,30
6	30,12	27,94	15,00	23,02	3,89
7	35,00	27,08	19,16	13,33	5,83
8	37,39	28,92	19,62	10,74	3,30
9	22,36	45,37	12,04	16,12	4,08
10	39,27	26,97	10,03	20,18	3,53
11	37,14	31,82	20,08	7,42	3,51
12	31,23	32,24	14,73	15,74	6,04
Gemiddeld alle partijen	32,98%	31,44%	14,39%	16,56%	4,61%

Er is sprake van een grote verscheidenheid in de verdeling naar gewest bij deze twaalf partijen VOC-duiten, die ieder kleiner waren dan de door Purmer bestudeerde HBU-partij. Het bevestigt de regel dat men bij statistisch onderzoek voorzichtig moet zijn.

Daarom is het interessanter de HBU-partij en de som van de twaalf partijen naar samenstelling per provincie te vergelijken. De verschillen in deze tabel zijn groot, naar mijn mening te groot om ze te kunnen verklaren uit toevallige omstandigheden.

Ik acht het niet uitgesloten, ja zelfs waarschijnlijk dat de HBU-partij tot stand is gekomen uit een samenvoeging van meerdere partijen waaruit de zeldzamere VOC-duiten in een eerder stadium zijn verkocht. Ondersteuning voor deze zienswijze kan worden

Tabel 3. Spreiding in hoogten van percentages.

Gewest	Hoogste	Gemiddelde	Laagste
Holland	39,27	32,98	22,36
Zeeland	45,37	31,44	26,97
West-Friesland	20,08	14,39	8,33
Utrecht	23,02	16,56	7,42
Gelderland	6,71	4,61	3,30

Tabel 4. Gemiddelde percentages van gewesten.

Gewest	HBU gemiddeld	12 partijen gemiddeld	Verschil
Holland	29,36	32,98	– 3,62
Zeeland	25,34	31,44	– 6,10
West-Friesland	32,92	14,39	+ 18,53
Utrecht	0,98	16,56	– 15,58
Gelderland	11,40	4,61	+ 6,78

gevonden in die jaren van de HBU-partij die met meer dan 100 eenheden aanwezig zijn. Men zou verwachten dat dit de jaren zijn waarvoor Moquette een relatief groot aantal stempels geeft. Dit is niet het geval. Eerder is het tegendeel waar.

De HBU-partij geeft geen goed beeld van de samenstelling naar provincies van duiten die gecirculeerd hebben in de vroegere overzeese gebiedsdelen. Deze conclusie is echter alleen dan geldig indien de vindplaats geen verkeerd beeld geeft van de aanmaak en verzending van duiten.

Is Voor-Indie representatief?

De door mij bestuderde partijen zijn voornamelijk afkomstig uit Voor-Indië en de vraag kan gesteld worden of deze representatief zijn voor het gehele spectrum van VOC-duiten zoals toebedeeld aan de verschillende kamers. Dit vooral omdat Voor-Indië (primair Colombo) slechts 5% van de contanten kreeg toegezonden. Inbegrepen in contanten zijn goud (baar en dukaten), zilver (baar en munten), 'klein' zilvergeld (schellingen, dubbele en enkele stuivers) en duiten. Een opsplitsing van de door Pol opgestelde tabellen naar bestemming geeft tabel 5.

Middels deze tabel kan een aantal interessante waarnemingen worden gedaan. Zij geeft in de eerste plaats een aanduiding van de relatieve betekenis van Batavia en Colombo. Batavia kreeg ruim 95% van toegezonden contanten en Colombo bijna 5%. Duiten vormden slechts een klein bedrag. Daar waar voor een totaal bedrag van 106 miljoen gulden verzonden werd (ongeveer 5 miljoen gulden per jaar), bedroeg het bedrag aan duiten 690.338 gulden (ongeveer 35.000 gulden per jaar). Duiten vertegenwoordigden 0,6%. Batavia kreeg ruim 55% en Colombo bijna 45% van alle verzonden duiten. Dit contrasteert scherp met de 95%, respectievelijk 5%. Alle kamers

Tabel 5. Versturing, bestemming, bedragen en aandeel duiten (periode 1720/21-1739/40).

Kamer	Batavia		Colombo	
	Totaal	Duiten	Totaal	Duiten
Amsterdam	49.782.458	187.270	3.590.279	251.250
Zeeland	26.285.467	91.092	1.573.166	56.170
Rotterdam	6.243.133	29.972	–	-
Delft	6.285.615	22.312	–	–
Hoorn	6.315.011	30.128	–	–
Enkhuizen	6.212.036	22.144	–	-
Totaal	101.123.720	382.918	5.163.445	307.420

verzonden VOC-duiten naar Batavia. Alleen Amsterdam en Zeeland stuurden duiten naar Colombo. Amsterdam stuurde meer duiten naar Colombo dan naar Batavia. Er is echter nog een belangrijk observatie. In guldens gemeten waren duiten niet zo belangrijk, maar indien men zich realiseert dat er 160 duiten in een gulden gingen, dan spreken we over de toezending van ruim 61 miljoen duiten aan Batavia en ruim 49 miljoen duiten aan Colombo. De gemiddelde jaarlijkse productie bedroeg ruim 5,6 miljoen VOC-duiten. In feite meer indien men er rekening mee houdt dat de aanmaak van duiten pas begon in 1726.

Indien men ervan uitgaat dat na 1740 Ceylon haar positie kon handhaven, dan kan uit deze bevindingen geconcludeerd worden dat, voor wat betreft VOC-duiten, analyses gebaseerd op Ceylon een goed beeld geven van de samenstelling van toebedeelde, geslagen en verzonden duiten. Dit ondersteunt mijn betoog dat de HBU-partij niet voldoende representatief kan zijn voor wat betreft de kwantitatieve samenstelling naar provincie.

Uit de analyses van Pol blijkt dat Hoorn en Enkhuizen in de periode 1720/21-1739/40 geen duiten verzonden hebben naar Ceylon en toch komen duiten van deze muntplaatsen in grote aantallen voor in de door mij bestudeerde partijen. Ook komen talrijke duiten voor die door het provinciale munthuis van Gelderland zijn aangemaakt, maar dit was bekend. Er bestaan duidelijke gegevens omdat de administratie van dit munthuis bewaard is gebleven. In de zendingen van de kamers van Zeeland en Amsterdam naar Ceylon moeten duiten zijn begrepen die door andere dan de munthuizen uit het eigen gewest zijn geslagen. Of dit heeft plaatsgevonden op grond van politieke motieven al dan niet na tussenkomst van de Staten-Generaal, dan wel op grond van kostprijsoverwegingen, dan wel op grond van een combinatie van beide factoren, zou nader uitgezocht moeten worden.

Uiterst interessant is ook de aanwezigheid van de West-Friese duit van 1737 (Scholten 218), want noch Hoorn noch Enkhuizen hebben duiten verstuurd naar het Verre Oosten na het boekjaar 1735/36. Ook Zeeland 1739 (Scholten 168) is in dit opzicht een intrigerende duit. Ook het niet voorkomen van Hollandse duiten uit het verzendjaar 1728/29 roept vragen op. Er werden in dat jaar 840.000 duiten verzonden naar Batavia. Er zijn evenwel

Duit Zeeland 1739 (Scholten 168)

Duit West-Friesland 1737 (Scholten 218)

geen duiten gevonden met het jaartal 1727, 1728 of 1729.

Purmer wijst in navolging van Pol op de grote verschillen die er bestonden tussen toebedeling en verzending van duiten. Overschotten en tekorten compenseerden elkaar niet. Pol drukt zich sterk uit: 'onregelmatig', 'chaotisch', 'problematisch', 'chronisch verstoorde verzendingen' en 'kamers permitteerden zich grote tekorten' zijn omschrijvingen die duidelijk zijn.

Zodra de mogelijkheid tot het bestuderen van grote aantallen duiten uit Ceylon zich opnieuw aandient, zou moeten worden nagegaan hoe groot het procentuele aandeel is van de West-Friese duiten die geslagen zijn tussen 1729 en 1737 (Scholten 209 tot en met 218). Onderbelicht zijn ook de halve VOC-duiten. Zoals eerder gezegd was Utrecht sterk vertegenwoordigd in de door mij bestudeerde partijen, maar halve duiten van na 1755 trof ik nauwelijks aan. Over de verdeling van toezeggingen en verzendingen van halve duiten naar Batavia en Colombo is weinig bekend.

Purmer vergelijkt de aantallen stempels van Moquette met de aantallen duiten van de HBU-partij en concludeert vervolgens dat slechts een fractie van de stempels door Moquette bezien is. Ook op stempelgebied zijn nog vele vragen onbeantwoord.

De studie van Pol, een academische afstudeeropdracht, is intrigerend. Wellicht zou met wat sturing van de faculteit, deze doctoraalscriptie gevolgd kunnen worden door werkstukken over hetzelfde onderwerp maar dan betrekking hebbend op de periode tussen 1740 en 1796. Ook dan zullen er ongetwijfeld vragen onbeantwoord blijven. In 2002 is het 400 jaar geleden dat de VOC opgericht werd. Hopelijk kan dit een reden zijn tot het plegen van nader onderzoek over een breed terrein van het koloniale geldwezen en kunnen de uitkomsten in een speciaal nummer van *De Beeldenaar* gepubliceerd worden. Het artikel van Purmer heeft aangetoond dat er nog vele interessante en belangwekkende studiegebieden zijn..

NOTEN

1 DICK PURMER Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten *De Beeldenaar* 4 (1998) 166-172.

2 A. POL Tot gerief van India. Geldexport door de VOC en de muntproduktie in Nederland, 1720-1740 *JMP* (1985) 65-195.

3 LODEWIJK WAGENAAR Galle. VOC-vestiging in Ceylon (Amsterdam 1994).

4 L. DE BREE Gedenkboek van de Javasche Bank (Weltevreden 1928).

Munthandel

" Hekra "

L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

LEDENLIJST PER JANUARI 2000 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
J. Keizer
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763793

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
W.T. Verdoorn
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Filialen:
Reigerstraat 9
4811 XA Breda
076 - 5215912
fax: 076 - 5200105
Turfsingel 18
9712 KR Groningen
050 - 3131312
fax: 050 - 3131316
Laan van Meerdervoort 225
2563 AC Den Haag
070 - 3450886
fax: 070 - 3654100

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
N.Z. Voorburgwal 252
1012 RR Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Boekbesprekingen

JAAP BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002. Vormgeving en ontwikkeling.* De Nederlandsche Bank, Amsterdam 1999. Tweede, herziene en vermeerderde editie. ISBN 90-804784-1-5, 404 blz., geb., 25 x 30 cm, *f* 149. (Distributie via Primavera Pers, Leiden.)

JAN VAN GEELEN

Deze tweede editie geeft nu het laatste bankbiljet is uitgekomen, een compleet overzicht van de ontwerpersgeschiedenis van het Nederlandse bankbiljet. Ten opzichte van de eerste editie (1987) liggen de voornaamste tekstveranderingen in hoofdstuk VIII, 'De *Erflaters II* en de natuurserie van Oxenaar', dat is herschreven en in de toevoeging van een nieuw hoofstuk IX, 'De meervoudige opdracht van 1986 en Drupsteens voorstellingsloze serie'. Ook de epiloog en de catalogus zijn aangepast. In deze studie van Jaap Bolten (1934), hoofdconservator van het Prentenkabinet van de Universiteit van Leiden en bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de grafische kunsten, over de kunstzinnige vormgeving van het bankbiljet in Nederland vindt men de wordingsgeschiedenis van alle belangrijke emissies van de Nederlandsche Bank, zeer compleet dankzij het vele aanwezige archiefmateriaal. In de eerste plaats wordt aandacht geschonken aan het esthetische aspect, zoals dat door de ontwerper is ingebracht, en waaraan hij tijdens het wordingsproces tegenover zijn opdrachtgever zo goed mogelijk heeft getracht vast te houden. Immers, ontwerper, bankdirectie en drukker zaten qua idee, eisen en realisering niet altijd op een lijn. 'Een kentering ontstond met de komst van de professionele grafische ontwerper die geleerd had de expressieve mogelijkheden en de technieken van de drukker te beheersen en moeizaam bevechten moest dat deze zaken aan zijn esthetische visie ondergeschikt gemaakt werden.' Na het eigenlijke tekstgedeelte (met bibliografie) van circa 260 pagina's en zes bijlagen met toelichtingen van ontwerpers volgen 100 pagina's met de geïllustreerde Catalogus van door de Nederlandsche Bank uitgegeven bankbiljetten, samengesteld door P.J. Soetens, en voor deze tweede editie opnieuw gerangschikt en geactualiseerd door J.J. Grolle en P. Koeze. Drie registers, van handtekeningen, namen en begrippen, sluiten dit boek af. Zelden ziet men, zeker heden ten dage, een boek waarvoor kosten noch moeite zijn gespaard, en waar dit ook heeft geleid tot een resultaat dat alle uitgaven en inspanningen rechtvaardigt. Het uiterlijk van *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002* is prachtig, mede doordat de uitstekende vormgeving met zijn rijkdom aan ruim 650 illustraties, waarvan de helft in kleur, zich, zoals dat hoort, in dienst heeft gesteld van de functionaliteit. De inhoud is schitterend door de zorgvuldigheid en volledigheid van de documentatie, en door de plezierige schrijftrant waarmee de auteur de geschiedenis verhaalt en met name de esthetische aspecten belicht.

DE NEDERLANDSE MUNT NV *Jaarverslag 1998.* De Nederlandse Munt, Utrecht 1999. 36 blz., *f* 12,50.

Ook ditmaal is het jaarverslag, voorzien van de door Ben Drost ontworpen jaarverslagpenning 1998, een

lust voor het oog. Maar het is in de eerste plaats interessante lectuur door de vele feiten en gegevens die in de belangrijkste vier hoofdstukken, Verslag van de directie, Jaarrekening, Bedrijfsactiviteiten en Het Nederlands Muntmuseum, worden gepresenteerd. De jaarrekening laat onder meer zien dat de som der bedrijfsopbrengsten 37 miljoen bedroeg, waarin ruim 20 miljoen resultaat uit de 'verzamelaarsproducten'. Het aantal in omloop gebrachte Nederlandse munten (exclusief zilveren herdenkingsmunten) bedroeg ruim 112 miljoen. Het aantal bezoekers van Het Nederlands Muntmuseum steeg met 15% ten opzichte van het jaar daarvoor tot ruim 20.000. Het verslag kan worden besteld bij de Nederlandse Munt in Utrecht door overmaking van de kostprijs op postgirorekening nr 7800.

NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN *Muntalmanak 2000*. De Vleermuis uitgeverij b.v., Roermond 1999. ISBN 90-57570-181, 208 blz., *f* 21,95.
JOHAN MEVIUS *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*. Mevius Numisbooks Int. B.V., Vriezenveen 1999. ISBN 90-70067-15-3, 208 blz., *f* 16,95.

De *Muntalmanak 2000*, 17e editie, bevat de rubrieken: Koninkrijk Holland (vanaf 1806), Nederland + Nederlandse euro's, Suriname, Curaçao, Nederlandse Antillen, Aruba en Nederlands Indië (vanaf 1814). Ditmaal geen vermelding van bankbiljetten. De veranderingen ten opzichte van de vorige editie, voornamelijk prijsstijgingen, zijn vooral te vinden in de rubrieken Holland en Nederland.
PAUL BELIËN Deze editie wordt afgesloten door een acht bladzijden tellende bijdrage van muntmeester Chris van Draanen 'De geboorte van de euro', waarin hij onder meer zegt: 'De Nederlandse euromunten worden voorzien van het productiejaar omdat op de nationale zijde onze koningin staat afgebeeld. Alle monarchieën volgen deze methode en Frankrijk heeft zich hierbij aangesloten. Andere landen, zoals Duitsland en Oostenrijk produceren nu al met het jaartal 2002. Het verzamelen van Europese munten krijgt in 2002 een nieuwe dimensie.'

De nieuwe uitgave van Mevius, *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*, is de 31e druk en geeft behalve over Holland en Nederland informatie over de munten uit Nederlands West-Indië (1794), Nederlands Oost-Indië (1806-1949), Suriname (1679-1998), Curaçao (1800-1948), Nederlandse Antillen (1952-1999) en Aruba (1986-1999). Ook deze catalogus laat ten opzichte van de vorige editie vooral prijsverhogingen zien bij de munten uit het Nederlandse moederland.

H.W. JACOBI *Het is gebeurd met de gulden*. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden 1999. ISBN 90-73882-12-5, 16 x 14 cm, 134 blz., *f* 25.

Dit boekje, verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling en al vermeld door Karel Soudijn bij de bespreking daarvan, geeft simpel, maar helder en goed gedocumenteerd, in vogelvlucht, met 90 illustraties, het verhaal en een beeld van de geschiedenis van onze gulden, waarmee het binnenkort is gebeurd. Zoals meestal bij de uitgaven van het KPK is de vormgeving een lust voor het oog (hoewel inspringen na wit mij blijft storen). De achterin het boekje vermelde subsidiegevers moeten daar het hunne aan hebben bijgedragen.

J. BUSSCHERS *De Mexicaanse stukken van acht realen en hun invloed in Zuidoost-Azië, een overzicht van ruim drie eeuwen handelsmunt*. Driebergen 1998.135 blz. + aparte fotobijlage met 94 afbeeldingen, *f* 53.

Deze in eigen beheer uitgegeven publicatie is eind 1998 verschenen en heeft de lange geschiedenis van het acht reaal-stuk tot onderwerp. Deze grote zilveren munten zijn vanaf de 16e eeuw tot in de 20e eeuw met vrijwel hetzelfde gewicht en gehalte geproduceerd. De realen van achten of pesos waren belangrijke handelsmunten en kenden hierdoor een grote verspreiding. Deze muntsoort heeft dan ook een belangrijke rol gespeeld in de internationale monetaire historie.

De oorsprong van de reaal is te vinden in Spanje in 1497 en de laatste aanmunting van pesos voor specifieke handelsdoeleinden dateert van 1949 (maar voorzien van het jaar 1898). In de tussenliggende 400 jaar leidde de reaal van achten een roerig leven, dat op treffende wijze in dit boekwerk tot uiting komt. De ontwikkeling van de muntslag in de Spaanse gebieden in de nieuwe wereld en later de republiek Mexico krijgen uiteraard veel aandacht. Hiernaast wordt beschreven welke rol de pesos speelden in het monetaire verkeer in Zuidoost-Azië. De ontwikkelingen in deze gebieden en de relaties met de belangrijkste gebeurtenissen in Europa worden uitvoerig uit de doeken gedaan. Van belang voor onderzoekers van economische en monetaire geschiedenis zijn verder de tabellen waarin de hoeveelheden munten worden aangegeven die langs verschillende stromen naar Zuidoost-Azië werden vervoerd.

Bij het schrijven van dit boek heeft Busschers zich gebaseerd op reeds bestaande literatuur, die hij kritisch gebruikt. De tekst is goed leesbaar en wordt verluchtigd met talrijke illustraties, grafieken en tabellen. Het boek is op A4-formaat uitgebracht en de pagina's zijn samengebonden in een ringband. De tekst en platen (enkele in kleur) zijn gekopieerd. Bij het tekstdeel hoort ook een supplement met 94 fraaie foto's van de voor- en keerzijden van de munten die in het tekstdeel worden genoemd. Alle munten zijn weergegeven in zwart-wit en 1,75 maal vergroot. De bijschriften bij de foto's zijn uitvoerig en geven veel extra informatie.

Dit boek is een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van deze munten en de economische en historische gebeurtenissen die hiermee samenhangen. Het is te bestellen bij Mevius Numisbooks International B.V. te Vriezenveen.

JOHAN VAN HEESCH *De muntcirculatie tijdens de Romeinse tijd in het noordwesten van Gallia Belgica. De civitates van de Nerviërs en de Menapiërs (ca. 50 v. Chr.-450 n. Chr.)*. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Monografie van Nationale Archeologie 11, Brussel 1998. 351 blz.

Deze nieuwe publicatie kan met recht een *magnum opus* genoemd worden. Het gaat om het proefschrift van de Belgische numismaat Johan van Heesch, die dit verdedigde aan de Katholieke Universiteit van Leuven ter verkrijging van de doctorsgraad. Zoals uit de titel blijkt gaat het om een onderzoek naar de muntcirculatie in de *civitates* van de Nerviërs en de Menapiërs, twee van oorsprong Keltische stammen. De *civitates* maakten deel uit van de Romeinse provincie Gallia Belgica. Deze oude Romeinse provincie besloeg ruwweg het grondgebied van het huidige België. De periode die is gekozen loopt van ongeveer 50 v. Chr. tot ongeveer 450 n. Chr. Dit beslaat de tijd waarin de Keltische stammen voor het eerst met de komst van de Romeinse legers te maken kregen tot de overgang van de Romeinse tijd naar de vroege Middeleeuwen.

De muntcirculatie werd door Van Heesch bestudeerd aan de hand van vondsmunten. Hierbij maakte hij gebruik van een database met gegevens over vele duizenden munten. Nimmer

was een dergelijk aantal bij een onderzoek van deze aard betrokken. De catalogus die deel uit maakt van het boek vormt dan ook een zeer waardevol onderdeel. Hierin zijn vondstmunten opgenomen, afkomstig uit meer dan 600 gemeenten die liggen in het onderzoeksgebied. De catalogus vormt een onschatbare bron van informatie voor archeologen en numismaten die verder onderzoek zouden willen verrichten.

De vondstmunten werden door van Heesch in hun archeologische context bestudeerd. Tevens wordt diep ingegaan op de circulatie en het muntgebruik in het onderzoeksgebied. Naast de geografische spreiding van de gevonden munten worden circulatiepatronen binnen nederzettingen in detail besproken. De circulatieduur van de munten en de ontwikkeling van het muntgebruik worden per periode bestudeerd en geanalyseerd. Tevens wordt aandacht besteed aan de economische en monetaire gevolgen van verschillende devaluaties en de invloed die de algemene monetaire politiek en de militaire operaties hadden op de muntcirculatie.
Zelfs van Heesch moet tot de conclusie komen dat hij eigenlijk bijzonder weinig vondstmunten tot zijn beschikking had voor zijn onderzoek. Dit ondanks de grote database waaruit hij kon putten. Omdat maar een klein aantal munten die in de Oudheid in circulatie waren tegenwoordig gevonden worden zijn de interpretaties gebaseerd op een onvolledige greep uit de muntcirculatie. Dit soort onderzoek is echter de enige manier om meer inzicht te krijgen in de muntomloop in de oudheid.

Deze studie is van groot belang omdat dit de eerste maal is geweest dat de muntcirculatie in een relatief groot gebied en over een lange periode diepgaand werd onderzocht. Dit werk kan ook nog gebruikt worden om gegevens afkomstig van dergelijke studies in de toekomst mee te vergelijken. Een grondig onderzoek naar de muntcirculatie in andere gebieden zou immers aanvullende gegevens kunnen opleveren. Zoals van Heesch zelf al aangeeft heeft hij met dit werk *een deeltje van de puzzel ingevuld.*

Op basis van de door van Heesch bijeen gebrachte informatie weet hij een aantal interessante conclusies te trekken met betrekking tot de muntcirculatie in het door hem bestudeerde gebied. Het zou te ver voeren om deze hier te behandelen. Daarom zou ik eenieder die geïnteresseerd is in de muntcirculatie in de Oudheid willen aanraden dit boek te lezen.

KAREL SOUDIJN

MARCEL L.F. VAN DER BEEK *De muntslag ten tijde van Koning Willem II. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1839-1849.* Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1999. ISBN 90-73465-07-9, 276 blz., *f* 25.

Sinds eind 1996 organiseert het Nederlands Muntmuseum in Utrecht een reeks exposities over de muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden. Deze tentoonstellingen, steeds aan de regeringsperiode van een bepaalde vorst of vorstin gewijd, wisselen jaarlijks. Oorspronkelijk was het de bedoeling om ook elk jaar een boek uit te geven, maar dat lijkt te hoog gegrepen. In de herfst van 1999, terwijl de expositie over Willem III op haar einde liep, verscheen het boek over *De muntslag ten tijde van Koning Willem II.*

Deze koning besteeg in 1840 de troon; de ondertitel laat het verhaal over diens muntgeschiedenis echter al in 1839 beginnen, omdat toen een Muntwet tot stand kwam die van groot belang was voor de daarop volgende periode. De eerste twee hoofdstukken van het boek gaan nog wat verder terug in de tijd, want de aanloop tot de genoemde Muntwet komt hierin uitvoerig aan bod.

De eerste publicatie uit de reeks, over de muntslag ten tijde van Willem I, noemde ik indertijd een 'boekhoudersboek' vanwege de enorme hoeveelheid cijfers en tabellen. Ook nu, bij Willem II, krijgen we tientallen pagina's met cijfermateriaal gepresenteerd. Vergeleken met het eerste boek is de verhouding tussen hoofdtekst en bijlagen echter verschoven ten gunste van de tekst.

In de publicatie over Willem I kon Van der Beek indertijd veel onthullen over verwikkelingen rond de totstandkoming van muntstempels. Het boek over Willem II is hierover minder uitvoerig, omdat over dat onderwerp maar weinig documenten bewaard zijn gebleven. Veel aandacht gaat nu uit naar de rol die de Amsterdamse *affineur* Van Boom speelde.

Ten tijde van Willem II werd de muntcirculatie gesaneerd; de muntstukken uit de tijd van de Republiek werden ingetrokken. De volgorde en het tempo waarin dit gebeurde, werden voor een belangrijk deel bepaald door mogelijkheden om oude muntstukken te fineren. Daarmee wordt het volgende bedoeld.

Zilvergeld uit de tijd van de Republiek bevat een heel klein beetje goud, meestal iets meer dan een half procent. Vroeger was het niet rendabel om het goud uit die munten te halen, maar omstreeks 1830 werd een proces ontwikkeld dat daar verandering in bracht. Dit proces heet *fineren*. Muntmetaal werd hierbij eerst gesmolten en (door het in water uit te gieten) in fijne korrels omgezet. Deze korrels werden vervolgens opgelost in verhit geconcentreerd zwavelzuur; dit vond plaats in pannen van platina. Daarna werd het zuur verdund en in loden kuipen gegoten. In die kuipen werden koperen platen gehangen, waarop zich zowel het goud als zilver afzette. Het mengsel werd van de platen geschraapt. Vervolgens werd het zilver weer opgelost met salpeterzuur. Er bleef dan vrij zuiver goud over, terwijl het zilver werd teruggewonnen door opnieuw koperen platen in het zuur te hangen; het zilver zette zich daarop af.

Wie munten wilde fineren, moest flink investeren vanwege de pannen van platina die hierbij nodig waren. Voor het grote publiek loonde het ook niet de moeite om de sterk gesleten zilverstukken uit de tijd van de Republiek te fineren: de metaalwaarde kwam door die slijtage onder de nominale waarde. Voor de Nederlandse regering lag de situatie echter anders: indien het oude zilver meteen weer hermunt zou worden, dan zou de metaalwaarde van het nieuwe geld gemakkelijk te hoog worden door dat halve procent goud. Daarom wilde de regering het ingetrokken zilvergeld eerst laten fineren alvorens tot hermunting over te gaan. De genoemde Van Boom beschikte over de technische mogelijkheden om dit werk uit te voeren.

Het geld uit de Republiek werd gefaseerd ingetrokken: muntsoort voor muntsoort. De capaciteit van Van Boom dicteerde hier in belangrijke mate het tempo, maar deze fabrikant kwam ook in moeilijkheden door miscalculaties van de regering: soms werden door het publiek van een bepaalde muntsoort veel minder stukken ingeleverd dan waar men op rekende. Voor Van Boom betekende dit dan een zakelijke tegenslag.

Marcel van der Beek heeft als auteur veel oog voor details. Hij beschrijft bijvoorbeeld hoe Van Boom in de periode van november 1846 tot maart 1847 in de problemen kwam door de *weersomstandigheden*: de aanvoer per schip van zwavelzuur stagneerde een tijdlang omdat die weersomstandigheden het varen bemoeilijkten.

De grootscheepse munthervorming ten tijde van Willem II bracht allerlei logistieke problemen met zich mee. Op zichzelf is het al een heel werk om ingetrokken zilverstukken te laten fineren;

er moest echter ook steeds voldoende muntvoorraad zijn om het betalingsverkeer niet te laten vastlopen. Papiergeld kon niet zomaar ingevoerd worden om muntgeld te vervangen. Er werden wel muntbiljetten uitgegeven, maar daarbij zag men er zorgvuldig op toe dat er steeds een voldoende hoeveelheid zilver in voorraad lag om de waarde van deze biljetten te garanderen. Van dit zilver sloeg men vervolgens weer nieuwe munten, waartegen de biljetten konden worden ingewisseld.

In *De muntslag ten tijde van Koning Willem II* krijgt het proces van hermunting veel ruimte, maar Van der Beek laat ook (net als in zijn eerste boek) gedetailleerd zien hoe 's Rijks Munt functioneerde. De machines en de verbouwing van het munthuis krijgen volop aandacht, evenals de functionarissen die bij het werk betrokken waren.

Marcel van der Beek is een voortreffelijke auteur. De grote lijn in het verhaal blijft bij hem duidelijk zichtbaar, terwijl (mede dank zij voetnoten en bijlagen) slechts weinig details in dit boek lijken te ontbreken. Kortom, een 'boekhoudersboek' van de bovenste plank.

[vervolg van pagina 29]
tijdens de algemene ledenvergadering op verzoek van het bestuur de functie van secretaris-generaal aanvaard voor een periode van één jaar. Tijdens het volgende congres, dat in oktober 2000 wordt gehouden te Buenos Aires, zal een verkiezing van nieuwe bestuursleden plaatsvinden en dus mogelijk ook een nieuwe verdeling van taken.

Gelijktijdig met dit congres te Madrid werd aan de universiteit te Milaan een tweedaags symposium gehouden met als onderwerp: *Munthuizen van de oudheid tot in de moderne tijd.* Uit de lijst van sprekers valt op te maken dat er bij de zuiver wetenschappelijk geïnteresseerden binnen de numismatiek, doorgaans werkzaam bij de munt- en penningkabinetten en georganiseerd in de International Numismatic Commission (INC), ook belangstelling begint te ontstaan voor andersoortige informatie over munten en penningen. Vreemd blijft dat de sprekerslijst geen van de historici van de momenteel actieve munthuizen of Muntmusea vertoonde. Voor zover te Madrid viel te achterhalen had geen van hen zelfs een uitnodiging voor dit symposium ontvangen.

Laten we maar hopen dat de congresbundel van Milaan snel verschijnt. Dan kan in ieder geval vernomen worden wat voor nieuwe informatie over munthuizen en hun verleden is gevonden. Het zou toch zonde zijn als de eigenlijke munthistorici dergelijke onderzoeken moeten gaan overdoen wegens gebrek aan communicatie met hun vakgenoten.

Aanwinstenlijst bibliotheek Het Koninklijk Penningkabinet op internet

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet heeft de grootste openbaar toegankelijke bibliotheek op het gebied van munten, papiergeld, penningen en gesneden stenen in Nederland. Er worden circa 400 publicaties per jaar verworven en ingevoerd in een databestand. Een overzicht van deze titels wordt jaarlijks gepubliceerd in een aanwinstenlijst. Naast de papieren versie zijn de lijsten van 1998 en het eerste halfjaar van 1999 nu ook op de internetsite van Het Koninklijk Penningkabinet te raadplegen: www.peningkabinet.nl/Ned/informatie/ aanwinsten.html Er kan gezocht worden op titelwoord, auteur en rubriek. Men is natuurlijk ook van harte welkom om de publicaties te raadplegen door de bibliotheek te bezoeken op dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur op Rapenburg 28, Leiden (071-5120748).

Het beleid van het VPK

LOUK TILANUS
(voorzitter)

De Vereniging voor Penningkunst is een relatief kleine vereniging met ruim 500 leden.

Haar doel is de belangstelling voor de penningkunst te bevorderen.

De leden hebben om diverse redenen belangstelling voor penningkunst: zij zijn allen in meer of mindere mate verzamelaar; maar de benaderingswijze verschilt per individu.

Misschien is wel de belangrijkste drijfveer dat mensen van mooie dingen houden; maar de belangstelling kan ook historisch gericht zijn: het in de hand kunnen houden van een tastbaar stukje geschiedenis heeft voor velen een aparte bekoring en is ook de oudste reden voor het laten vervaardigen en verzamelen van penningen.

Een andere reden is de interesse voor de beeldhouwkundige of design-aspecten van de penning of voor thematische aspecten: sport, koningshuis, portretten, dieren, kunstenaars, jubilea etcetera.

De eerste veertig jaar van de vereniging zou men grofweg – en daarmee niet helemaal eerlijk – als de periode Begeer kunnen betitelen; de tweede periode – tot op de huidige dag – die van de beeldhouwers.

Sinds jaar en dag nemen drie beeldhouwer-medailleurs zitting in het bestuur en hun invloed op het uitgiftebeleid is groot.

De leden waarderen de activiteiten van het bestuur maar het belangrijkste vinden zij de penningen die worden uitgegeven... *Sed in aere vives.*

Wat kan het bestuur daar nu mee? Het geeft ieder jaar een meer bij de traditie aansluitende, en een meer op het experiment gerichte kunstenaar opdracht een penning te ontwerpen.

Het bestuur ziet het niet als zijn taak de meest actuele stromingen in de hedendaagse kunst in zijn uitgiftebeleid te doen weerspiegelen, maar wel de moderne ontwikkelingen in beeldhouwkunst en design te volgen voor zover dat binnen het gebied van de penningkunst mogelijk is.

Juist door de uiteenlopende inbreng van de kunstenaarsleden en hun wisseling na verloop van jaren is het niet zinvol om te spreken van een bepaald beleid; anders dan het streven van het bestuur om in nauw overleg met de kunstenaar tweemaal per jaar een penning met een zo hoog mogelijk beeldende kwaliteit in de wereld te zenden. Dat is geen geringe taak voor een bestuur dat uitsluitend uit vrijwilligers bestaat.

Hoe dan ook: het uitgiftebeleid is en blijft de verantwoordelijkheid van het bestuur; de leden kunnen het bestuur erop aanspreken op de jaarvergadering.

Penningen laten maken is een kostbare aangelegenheid. Van het bedrag van *f* 190 aan jaarlijkse contributie gaat een zeer substantieel deel op aan gietkosten van de penning, en het bronsgieten wordt steeds duurder.

Met andere woorden: met 100 leden méér zou de financiële armslag van de penningmeester niet veel groter zijn. Dit is een groot punt van zorg waar zich op korte termijn nog geen oplossing voor aandient.

Drie andere gebieden waar het bestuur zich beijvert om de belangstelling te wekken voor penningkunst zijn workshops, tentoonstellingen en publicaties. Workshops worden al sinds enkele jaren met groot succes georganiseerd, de FIDEM-expositie met lezingen

en workshops is nu een jaar achter de rug; de permanente publicatiebron en forum voor discussie is *De Beeldenaar*.

Dit jaar bestaat de Vereniging 75 jaar. Het bestuur wil dat vieren met een grote tentoonstelling in het najaar in museum Kempenland te Eindhoven en in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven; onderhandelingen met musea in het buitenland zijn nog gaande. In Eindhoven wordt ook de jaarvergadering gehouden, bij de opening van de expositie. Op de tentoonstelling worden alle uitgiften van de Vereniging getoond met een ruime selectie van werk van beeldhouwers die een belangrijk aandeel hebben gehad in de ontwikkeling van de penningkunst in de afgelopen periode.

De geschiedenis van de Vereniging en een geïllustreerde catalogus van alle uitgiften zal dan ook het licht zien.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

STICHTING BEVORDERING NUMISMATIEK

organiseert onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren:

HOLLAND COIN FAIR 2000

in het *NEDERLANDS CONGRESGEBOUW* DEN HAAG

het grootste numismatische evenement

Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse Handelaren - Vereniging voor Penningkunst
Het Koninklijk Penningkabinet - De Nederlandse Munt - Het Nederlands Muntmuseum
Koninklijk Nederlands Genootschap Munt- en Penningkunde

vrijdag	4 februari	17.00-21.00 uur
zaterdag	5 februari	10.00-17.00 uur
zondag	6 februari	11.00-17.00 uur

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

GREET KEMPER

Contributiebetaling 2000

Deze maand zullen alle leden en donateurs van de vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie 2000. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien in verband met diverse kosten die de vereniging in het lopende (jubileum)jaar moet maken. Het kost het secretariaat veel tijd en portokosten wanneer de betaling niet op tijd plaats vindt.

Inschrijfpenning 1999

De inschrijfpenning 1999 *Rodin* van Cor Hund zal zo spoedig mogelijk aan de leden die ingeschreven hebben worden toegezonden. Begin december 1999 waren voor 100 exemplaren inschrijvingen binnen. Per 20 december 1999 werd de inschrijftermijn gesloten en kon de penning niet meer worden besteld.

Jaarpenning 1999

De jaarpenning 1999 *Een muur afbreken, een uitzicht opbouwen*, ontworpen door Onno Boekhoudt, werd in het afgelopen jaar aan die leden toegezonden die hun contributie over 1999 hadden voldaan.

Jaarpenning 2000 en Inschrijfpenning 2000

Christien Nijland en Geer Steyn werken aan de opdracht om een jubileumpenning 2000 te ontwerpen. Beide penningen zijn in bewerking.

Adreswijzigingen en opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

De Vereniging voor Penningkunst bestaat in 2000 75 jaar. Op bladzijde 2 en 45 van dit nummer van *De Beeldenaar* wordt informatie gegeven over de activiteiten omtrent dit jubileum.

Coin Fair 2000 in Den Haag

De vereniging zal 4, 5 en 6 februari 2000 aanwezig zijn met een informatiestand in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag. Bij verschillende standhouders zijn ook verenigingspenningen te koop, interessant voor wie nog op zoek is naar bepaalde verenigingspenningen.

Workshop penningen maken

De werkgroep vergadert dit voorjaar en zal voor 2001 (in verband met het 75-jarig jubileum dit jaar, niet eerder) een nieuwe workshop op de rails zetten. Blijft u vooral de informatie volgen via het verenigingsnieuws.

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Niet alleen het dagelijkse leven komt aan de orde (huisboekjes, lonen, kasboeken), maar ook worden historische en economische aspecten belicht; hierbij is plaats ingeruimd voor foto's, films en muziek. Maar er zijn natuurlijk ook gouden, zilveren en nikkelen guldens te zien, en papiergeld. Tot en met 13 februari 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 12 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

LEVE DE KONING! STROOIPENNINGEN IN DE LAGE LANDEN
Tot en met 25 maart 2000 is in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) een expositie te zien over strooipenningen. Bij kroningen en inhuldigingen werden regelmatig gouden, zilveren en koperen penningen onder het volk geworpen. In deze tentoonstelling wordt aandacht besteed aan het ontstaan van dit gebruik en de penningen die vanaf de vijftiende tot en met de negentiende eeuw in de Nederlanden bij diverse gelegenheden zijn gestrooid.

ORDE VAN DE EIKENKROON
Op 29 december 1841 stichtte koning Willem II als groothertog van Luxemburg de Orde van de Eikenkroon. Tot het overlijden van Willem III in 1890 vormde de Eikenkroon een belangrijk onderdeel van het Nederlandse decoratiestelsel: bijna 45% van de ruim 5800 verleningen in die periode vond plaats aan Nederlanders. Tot en met 12 maart 2000 toont het Museum van de Kanselarij der Nederlanders Orden, gehuistvest in Paleis Het Loo Nationaal Museum te Apeldoorn, een expositie over de Orde van de Eikenkroon in de Nederlandse tijd; openingstijden dinsdag tot en met zondag 13.00-17.00 uur.

HOLLAND COIN FAIR 2000
Zie pagina 2 en 45.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

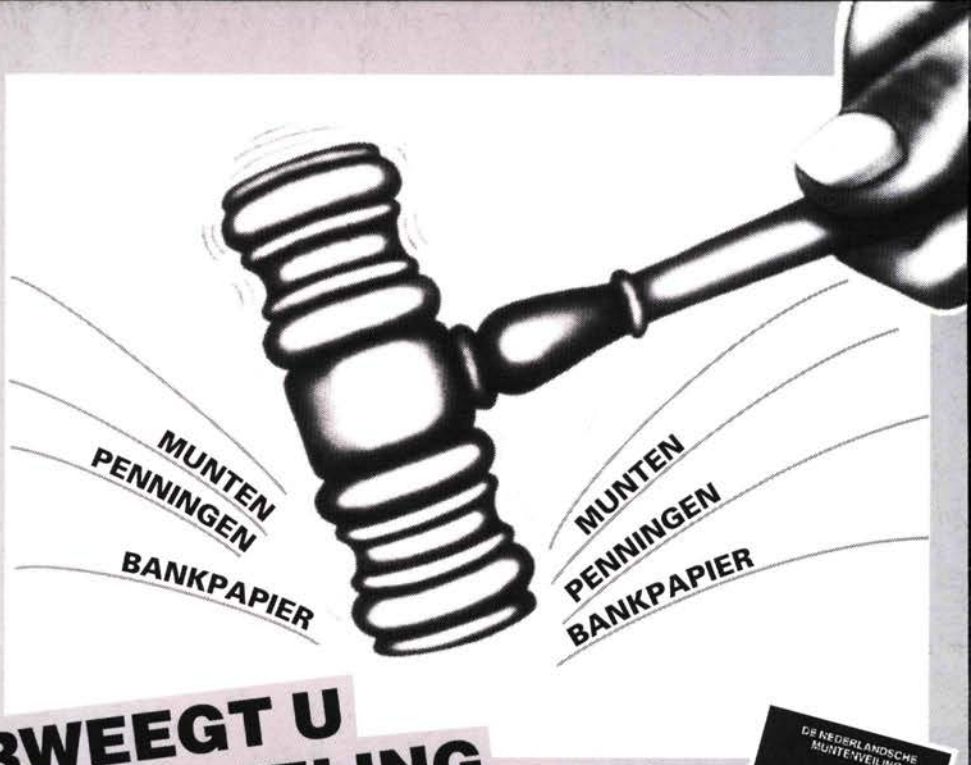
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Breda, noodmunt van 2 gulden of 40 stuiver 1577.
Vz. Binnen een parelrand BRE/DÆ, omschrift NECESSITATIS. ERGO. 1577:
Klop boven lelie, links hoorn, rechts stadswapen, onder waarde Z.
Kz. Glad. vG.103b; Maill.17.3; vL.I.237.2; Delm.182.
Ex. collectie Ruys de Perez; 21 maart 1921 nr. 512.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 2000, 24e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 2
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Sneeuw en zeep **52**
Mirjam Mieras op het penningsyposium in Kankaanpää

Symbolen van identiteit op geld (II) **56**
Jan J. Grolle vervolgt zijn overzicht

Paliakatten **63**
Jan Lingen over VOC-ropijen van de Coromandelkust in India

Het œuvre van Niel Steenbergen beschreven **67**
Karel Soudijn blij maar niet tevreden

Numismatische verrassingen in Kutna Hora (Tsjechië) **71**
Dick en Michiel Purmer op vakantie

De meest over het hoofd geziene misslag van het Koninkrijk **74**
Erik J. de Bruijn over het ontstaan en voorkomen van de misslag

Een merkwaardig teken op een zilveren tientje **80**
Janjaap Luijt: 720 is geen 800

Ommunting van Franse munten tot Nederlandse pasmunt **82**
L.M.J. Boegheim over een vermunting in 1855

Tentoonstelling 'De muntslag ten tijde van koningin Wilhelmina' **84**
Karel Soudijn over de vierde tentoonstelling op rij

Muntmelange **86**

Verenigingsnieuws **93**

Tentoonstellingen **95**

Op de voorplaat: Voorzijde van het ontwerp in fijn zilver van de Friese 28 stuiver 1688.
Vz. In fijn geparelde binnencirkel borstbeeld van de 'Friese boer' met zwaard rechts tussen waardeaanduiding 28 – ST. Borstbeeld is van geheel andere stempel, kleiner en smaller, andere muts, golvend haar en zeer gedetailleerde stofuitdrukking van de kleding. Omschrift: NISI ❀ DOMINUS ❀ NOBISCUM 1688 (leeuwtje)
Kz. In fijn geparelde binnencirkel gekroond provinciewapen op gebloemd kruis. Omschrift: FLORENUS ❀ ARGENT ❀ ORDI ❀ FRISIAE ❀
Delm. 1100 var., zilver, 16.9 gram, 38 mm.
Slechts twee exemplaren bekend. Aangeboden door Munthandel Verschoor (foto's: ARTic PHOTODESIGN, Ed Brandon).

Keerzijde munt voorplaat

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

Veiling 61: 18 maart 2000
Veiling 62: 10 juni 2000
Veiling 63: 16 september 2000
Veiling 64: 16 december 2000

JEAN ELSEN n.v., 65 Tervurenlaan, België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 Fax: +32-2-735.77.78
Website: http://www.elsen.be E-mail: numismatique@elsen.be

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 9

ONZE VOORJAARSVEILING WORDT GEHOUDEN OP
MAANDAG 3 APRIL 2000 TE EINDHOVEN

RUIM 1000 KAVELS BESTAANDE UIT O.M. HISTORIEPENNINGEN, PROVINCIAAL, KONINKRIJK, LOTS EN PARTIJEN, BOEKEN EN BUITENLANDSE MUNTEN. ONDER DE BUITENLANDSE MUNTEN BEVINDT ZICH EEN AANTAL UITERMATE ZELDZAME GOUDGULDENS GESLAGEN EIND 1300 BEGIN 1400. RUIM 80 STUKS IN HOOFDZAAK AFKOMSTIG UIT DUITSLAND EN IN EEN UITSTEKENDE STAAT VAN BEWARING. U MAG DE CATALOGUS VAN DEZE BELANGRIJKE VEILING VANAF HEDEN BESTELLEN. DOOR OVERMAKING VAN HFL. 20,00 OP POSTBANK 3983914 O.V.V. VEILING 9 KRIJGT U HET BOEK PER OMGAANDE TOEGESTUURD.

VEILING 10

ONZE NAJAARSVEILING WORDT GEHOUDEN IN OKTOBER 2000 EVENEENS TE EINDHOVEN. U BENT WELKOM VANAF HEDEN OM GOEDE STUKKEN EN VERZAMELINGEN IN TE LEVEREN VOOR DEZE VEILING. U KUNT DAARVOOR TERECHT IN EINDHOVEN EN MAASTRICHT. DESGEWENST KOMEN WIJ OOK BIJ U AAN HUIS

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Sneeuw en zeep

MIRJAM MIERAS

Van Finland kende ik alleen het *Kalavala*-epos en het servies van Arabia. Een uitnodiging van de Finse vereniging van penningkunst om deel te nemen aan een internationaal penningsymposium in Kankaanpää gaf mij de mogelijkheid meer over Finland aan de weet te komen. In mei 1999 vloog ik naar Helsinki alwaar ik werd opgewacht door Raimo Jaatinen, organisator en bronsexpert van het symposium, wiens zorgzame toewijding nimmer zou verslappen.

Om de twee jaar organiseert the Guild of Medal Art in Finland een internationaal symposium voor penningkunst. Het symposium vindt telkens op een andere locatie plaats en kent een werkperiode van drie weken. De organisatie verschaft de deelnemers vervoer vanaf Helsinki, logies, diner en materialen. Buitenlandse gasten kregen de mogelijkheid de hoofdstad te bezoeken en kennis te maken met Finse medailleurs. Dit keer stonden ook excursies naar Tampere, Pori en Rauma alsmede een bezoek aan de Finse Munt op het programma. Van de deelnemers werd verwacht dat zij tenminste één penning zouden geven aan de academie.

Dit jaar waren er vijf buitenlandse en vijf Finse deelnemers. Ook enkele studenten van de academie namen deel.

Symposiumatelier academie van Kankaanpää

De leiding was in handen van de directrice van de academie, Liisa Juhantalo, en de beeldhouwers Joanna Troikowiz (Zweden) en Raimo Jaatinen.

Kankaanpää, 350 kilometer ten noordwesten van Helsinki, bleek een ideale omgeving om geconcentreerd te werken. Niet alleen omdat de gloednieuwe academie met vele faciliteiten dag en nacht tot onze beschikking stond, maar ook omdat Kankaanpää uitblonk in saaiheid. Bovendien ging de zon nauwelijks onder.

Op de beeldhouwafdeling kreeg het gezelschap enkele ateliers tot zijn beschikking, niet ver bij de bronsgietinstallatie vandaan. Mijn tafel bij het raam was een perfecte plek van waaruit ik zicht had op het winterse buiten en het internationale binnen. Het was een plezier om dagelijks een ronde te maken langs alle werkplekken en de ideeën van de deelnemers vorm te zien krijgen.

Judith Zsin (Hongarije) en Helena Szilva (Slowakije) brachten mallen mee van huis en gebruikten de bronsgietfaciliteiten optimaal door een overweldigende hoeveelheid penningen te gieten. Een leger van Casanova-penningen bevolkten de werkplek van Judith en een optocht van ridders hielden Helena's tafel bezet. Petr Horàk (Tsjechische Republiek) plaatste op enkele grote eenzijdige penningen mens en dier in een mythische context.

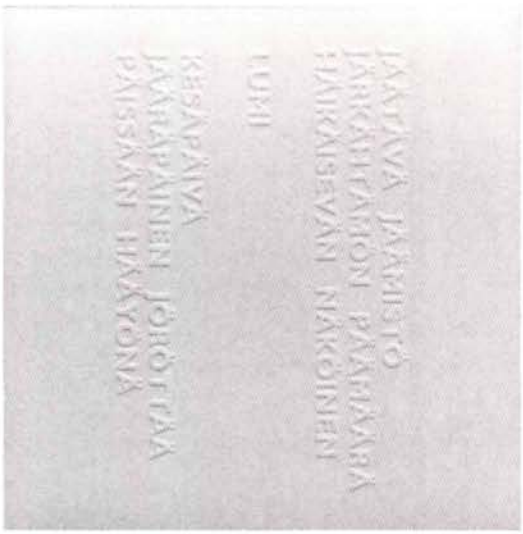
Het gezelschap werd tijdens een gezamenlijke theepauze in de hal van de academie opgeschrikt door de komst van een postpakket. De penning van Hazel White (Schotland) ontworpen per computer en in Engeland computergestuurd vervaardigd met uv-licht in epoxyhars, arriveerde. Hazel was aangenaam verrast door het resultaat. De aanwezigen leken verontrust door een zo steriele manier van werken.

's Middags werden door de deelnemers lezingen gehouden in het uitstekend uitgeruste auditorium. In het koele donker werden de toehoorders verrast door lichtbeelden van enorme penningen. De spreker toonde zijn oeuvre en deed verslag van zijn bevindingen. Omdat bijna iedereen het Engels beheerste was dit de voertaal van het symposium. Voor sommigen was dit een uitdaging, voor anderen een handicap.

Aarno Rankka was zeer creatief in zijn Engels. Hij lichtte met armgezwaai, ongeduldig brommen en een vriendelijk 'yes, no, may be' zijn werk toe. Opvallend was de religieuze tendens in het werk van de Finse deelnemers. Ook sprak uit hun werk een toewijding voor de Finse geschiedenis. Jani Rättyä toonde enkele werken waarin brood een belangrijke rol speelt. In het werk van Raimo Jaatinen is de oorlogsthematiek zwaar aanwezig. Päivi Hellman en Juha Menna laten zich onder andere inspireren door het *Kalavala*-epos. Tina Laasonen, die mij had verzekerd dat het leven in Finland niet makkelijk is, toonde lichtvoetig werk.

Iedereen was zo druk met het vervaardigen van penningen dat de inhoudelijke kant van de penningkunst nauwelijks aan de orde is gekomen. Menigeen leek er van overtuigd te zijn dat penningen in brons gegoten dienen te worden. Het moment van gieten was dan ook voor velen het hoogtepunt van het symposium. Ik had veel meer plezier in de lezingen waarbij sprekers soms iets prijsgaven van hun stille gedachten. Dat waren mooie momenten.

Op het symposium werd gegoten volgens de cire perdue-methode. Dagenlang werden er wasmodellen en mallen vervaardigd en de gietsessies duurden tot diep in de nacht. Ook het afwerken van de gietsels vereiste veel tijd en toewijding. Ik had voor mijn komst Raimo gemeld dat mijn interesse vooral uitgaat naar penningen en niet zo zeer naar bronsgieten. Gelukkig bood de academie vele alternatieve

LUMI, 1999, 70 x 70 mm, papier

techniek en materialen. Finland was dermate inspirerend dat al snel enkele bevindingen zich leenden als onderwerp voor een penning.

De Finse taal maakt veelvuldig gebruik van accenten boven klinkers. De puntjes lijken de woorden te versieren. Met behulp van een woordenboek zocht ik de 'stippenkampioenen' op en voegde deze samen. Inmiddels sneeuwde het buiten en kreeg ik Raimo aan het lachen met mij tekst over Finland:

JÄÄTÄVÄ JÄÄMISTÖ
IJSKOUDE ERFENIS
JÄRKÄHTÄMÖN PÄÄMÄÄRA
ONVERMURWBAAR DOEL
HÄIKÄISEVÄN NÄKÖINEN
GLANZEND GEZICHT

LUMI
SNEEUW

KESÄPÄIVÄ
ZOMERDAG
JÄÄRÄPÄINEN JÖRÖTTÄÄ
KOPPIG MOKKEN
PÄISSÄÄN HÄÄYÖNÄ
DRONKEN HUWELIJKSNACHT

Reliëf maakt de witte tekst leesbaar. Tekst en stipjes dwarrelen als sneeuw naar beneden.

Een ander aspect van het Fins is de mogelijkheid om woorden te koppelen. In de krant trof ik een advertentie aan voor een baan als 'tietojärjestelmäsuunnittelijaa'. Juha hielp mij met het maken van een lang woord over geheime geheimen. Het woord SALAISUUDENSALAUSMESTARI bestaat uit drie aan elkaar geregen woorden waarvan kop en staart ook weer op elkaar aansluiten. Een ideale tekst voor op een (ronde) penning. Het woord kan op drie verschillende plekken beginnen en heeft drie verschillende betekenissen.

Een allerliefst plaatje trof ik aan op een stuk zeep van het Finse merk 'Mini Risk' dat ik kocht in de supermarkt van Kankaanpää. Op de rug van een kikker met een kroontje zit een prinsesje. Zowel naam als afbeelding refereren aan het verhaal van de prinses met de gouden bal die, als ze het aandurft de kikker te zoenen, hem zal doen veranderen in een prins. Mijn voornemen tenminste één penning in brons te maken leek met deze afbeelding kans van slagen te hebben.

Ik maakte in was een klein prinsesje op de rug van een kikker en goot het in brons. Raimo was zeer tevreden, ik minder. Een gietsel in gips was meer

Mini Risk, Finse ecologische zeep

naar mijn zin omdat de kleur nu met de zeep overeen kwam.

Een penning van berkenbast en een penning over de nachtelijk flanerende auto's op het plein voor ons hotel deed de Finnen glimlachen. Het was een genoegen om in het bonte gezelschap van penningmakers in alle rust ideeën op te doen en uit te werken. ■

Voor- en keerzijde Risk, 1999, 75 mm, gips

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Symbolen van identiteit op geld (II)

JAN J. GROLLE

HISTORISCHE WORTELS

Veel elementen die op het geld van de koninkrijken een typische Nederlandse identiteit verbeelden, vinden hun oorsprong in een ver verleden, toen er nog geen nationale staten bestonden. In die situatie waren zij oorspronkelijk gebonden aan de vorst met symbolen van diens macht en later aan de statenbond, het 'gemene best', met symbolen van welvaart en voorspoed of van idealen als vrijheid, geloof en saamhorigheid. Toen het geld zijn effectieve waarde (koopkracht) nog ontleende aan zijn intrinsieke waarde (waarde van de goud- of zilverinhoud van de munt), waren munten in feite gestandaardiseerde en gewaarborgde hoeveelheden edelmetaal. Zoals de echtheid van oorkonden werd gegarandeerd door het zegel van de oorkonder, werd ook de wettelijke metaalinhoud van munten gegarandeerd door het stempel van de emittent. Waar oorkonder en emittent de vorst was, is het vanzelfsprekend dat de vormgeving van munten sterk werd bepaald door diens zegel. Men zal dan ook evenveel munttypen aantreffen als er typen zegels zijn, zoals naamzegel, portretzegel, troonzegel (met zetelende vorst), vorstenzegel (met staande vorst), ruiterzegel (jacht- en ridderzegel met een ruiter), wapenzegel en fantasiezegel.

Denarius van Karel de Grote, geslagen te Dorestad vanaf circa 793/4 met karolusmonogram; zilver (vd Chijs XII.28)

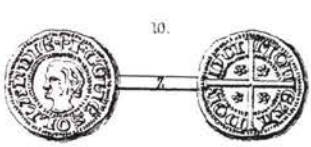
Naam- en portrettypen

De zegels van keizer Karel de Grote en dienst zoon Lodewijk de Vrome behoren tot de oudste van West-Europa en droegen in navolging van de Romeinse zegels een portret dat bij uitstek gereserveerd was voor de keizer. Aangezien Karel de Grote zich echter meestal behielp met een signatuur, het karolusmonogram, werden ook zijn munten hiervan voorzien. Hun uiterlijk correspondeerde zo met het naamzegel: op de voorzijde de naam of het monogram van Karel als koning of als keizer. Slechts zijn gelegenheidsmunt uit 811 droeg op de voorzijde zijn gelauwerd keizersportret; op de keerzijde treft men de oude St.-Pieterskerk van Rome aan. Zo manifesteerde Karel zich als imperator Romanorum en als patricius

Denarius van Karel de Grote, geslagen 811 met keizersportret en de oude St.-Pieterskerk met omschrift XPISTIANA RELIGIO als demonstratie van Karels waardigheid als imperator van het Roomse Rijk en als patricius (beschermheer) van het Patrimonium Petri en het christelijk geloof; zilver (vd Chijs XII.37)

van het Patrimonium Petri tegenover de Byzantijnse keizer Michael I. Even zeldzaam zijn de portretmunten van Lodewijk de Vrome; pas ten tijde van keizer Otto III nam het portret van de emittent zijn plaats op de munt in. Naar men aanneemt was het in Holland graaf Floris II de Vette die rond 1110 als eerste zijn portret in de beeldenaar opnam. Na Floris V werd het gravenportret langzaam uit de Hollandse beeldenaar verdreven en vanaf 1323 verdween het geheel om pas in

Denarius (zogenoemde Dordracensis) van Floris V van Holland met gravenportret, geslagen te Dordrecht 1293-1296, waarschijnlijk in het kader van het smeergeld dat koning Eduard aan zijn anti-Franse bondgenoten betaalde en dat via Dordrecht naar het continent werd doorgesluisd; zilver (vd Chijs III.10)

1515 definitief door de jeugdige Karel V in ere hersteld te worden. In 1580 werden de laatste Hollandse munten met het portret van Filips II geslagen. Na diens afzwering in 1581 zou de titel graaf van Holland in 1583 uiteindelijk worden opgedragen aan Willem van Oranje. Zolang deze echter niet als zodanig was ingehuldigd, verscheen diens portret zonder titulatuur en naam op de daalder die daarom prinsendaalder werd genoemd. Twee dagen voor zijn inhuldiging werd hij evenwel in Delft vermoord. Zijn zoon Maurits wees de Hollandse graventitel resoluut van de hand; pogingen van Zeeland en Overijssel om hem te vermurwen door in 1603 en 1604, respectievelijk 1607 zijn portret op hun munten te zetten,

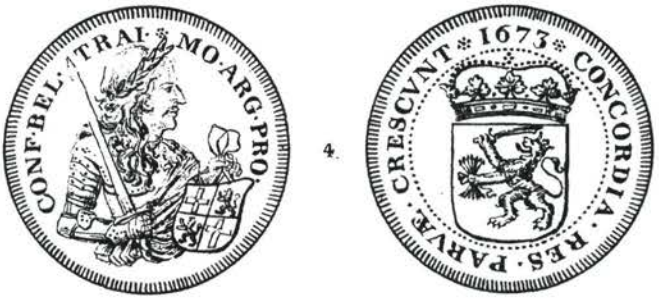
Overijssels oort 1607 met portret van prins Maurits; koper (Verkade 144.4)

liepen op niets uit. Een laatste poging om het portret van de Oranje-stadhouder op de munt te stellen, bracht het niet verder dan een ontwerp voor de Utrechtse rijksdaalder 1673 met de beeltenis van Willem III.

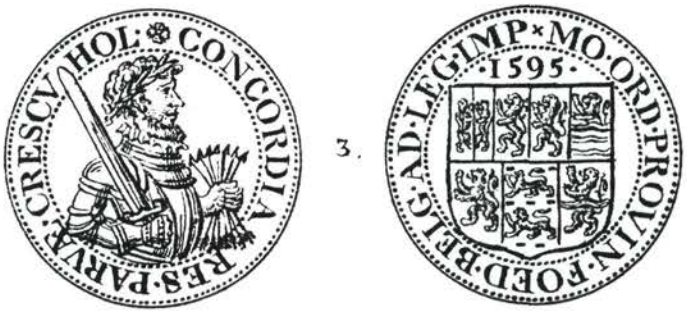
In 1586 werd de soevereiniteit van de geünieerde Nederlanden op de rijksdaalder gepersonifieerd door een gelauwerd borstbeeld, geschouderd met het zwaard van de hoogste rechtsmacht en in de linkerhand het bundeltje pijlen van de Unie. Om hierin het portret van gouverneur Leicester te zien, ontbeert men echter elke grond. Op de keerzijde een compositie van de wapens van Gelderland, Vlaanderen(!), Holland, Zeeland, Utrecht (leeuw), Friesland en sinds 1594 ook Overijssel als participerende gewesten.

Hollandse halve gehelmde daalder 1584, zo genoemd naar het gehelmde Hollandse statenwapen op de keerzijde; op de voorzijde het portret van de nog niet gehuldigde titulair graaf, prins Willem van Oranje zonder diens naam en titel doch met het devies van Holland; vandaar de naam halve prinsendaalder; zilver (Verkade 45.2)

Proefstuk van een niet gerealiseerde Utrechtse rijksdaalder 1673 met portret van prins Willem III; zilver (Verkade 104.4)

Hollandse Leicesterrijksdaalder 1595 met anoniem portret met pijlenbundel dat de Unie verbeeldt, op de keerzijde de wapens van de gewesten die tot de Unie zijn toegetreden; zilver; de munt dankt zijn naam niet aan het portret, maar aan het Leicesterplakkaat van 4 augustus 1586 (Verkade 46.3)

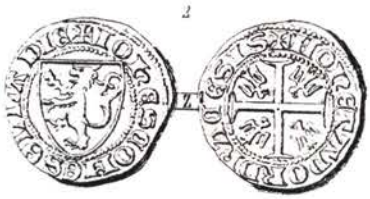
In 1606 werd dit anonieme borstbeeld omgevormd tot de personifiëring van de soevereine Staten van de afzonderlijke gewesten: het bundeltje pijlen werd vervangen door een provinciewapen. Op de keerzijde nu het wapen van de generaliteit, als eenheidssymbool van de Nederlandse statenbond.

Gelderse halve rijksdaalder 1608 met het portret van een 'halve man' met Provinciaal wapen, op de keerzijde het generaliteitswapen; zilver (Verkade 9.2)

Wapentypen

Toen het vorstenportret in Nederland taande, deed 1297 het wapenzegel zijn intrede op de Hollandse munten van Jan I. Diens zogenoemde nuwe munte, nieuwe penning, droeg op de voorzijde het wapen van de graaf dat ook gebruikt werd op diens geheimzegel, de klimmende leeuw. Geheel origineel was dit verschijnsel niet. Het type was een slaafse navolging van het zogenoemde schild of scheld (dubbele sterling) van

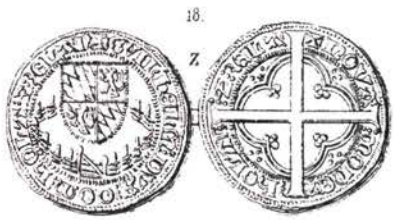
Hollandse dubbele sterling 1297, zogenoemde schild, van Jan I van Holland met diens wapenschild op de voorzijde; zilver (vd Chijs IV.2); dit is de eerste Hollandse munt waarop de Hollandse leeuw werd afgebeeld

Margaretha van Constantinopel, te Aalst gestempeld met haar Vlaamse leeuw. Sindsdien echter heeft het wapen van de vorst, later van de Staten van Holland de Hollandse munten onafgebroken gesierd als symbool van de muntgerechtigde.

Sinds de Bourgondische periode, toen de verschillende Nederlanden in personele unie werden verenigd, representeerde het gecompileerde vorstelijke wapen behalve de muntheer ook impliciet de eenheid der Nederlanden als bezit van één en dezelfde heer. Deze uitdrukking van staatkundige eenheid werd tijdens de Tachtigjarige Oorlog overgenomen door de pijlenbundel van de Unie, opgenomen in het wapen van de Staten-Generaal. Hoe sprekend dit symbool toen was, bewijst wel de vermaning van de Prins van Oranje aan het eind van zijn Apologie (1580): 'Siet toe, mijne Heeren [leden van de Staten-Generaal], dat ghij... met der daet ter executie ende in 't werk stelt 't gene dat het bundelke pijlen met eenen bandt t'samengeknoopt ende gebonden, het welke ghij in Uwen segel voert, medebrenght ende beduyt!' Zo kon het generaliteitswapen de uitdrukking worden van de eenheid der Nederlandse statenbond, terwijl het gewestelijk wapen uiteindelijk symbool bleef voor de soevereiniteit van de afzonderlijke gewesten in plaats van de 'wapenen van den Coninck van Spaegnien'. Wat het muntwezen betreft was die eenheid op het punt van de koers al in 1579 bij wet geregeld met de Unie van Utrecht:

– Dat die voorsz. Provincien gehouden sullen zijn sich metten anderen te conformeren in 't Stuck vander Munte, te weten inden cours vanden Gelde naer uytwijsen sulcker ordonnantien als men daer op metten alder eersten [gelegenheid] maecken sal, de welcke d'een sonder d'ander niet en sal mogen veranderen.

Overigens was dit niets anders dan een reprise en bevestiging van de monetaire unificatie die Filips de Goede al in

Hollandse groot 1405 of zogenoemd botje van Willem VI, naar het wapen binnen een omheining ook halve tuin genoemd; zilver (vd Chijs IX.18); de Tuin verbeeldt de saamhorigheid van de landen Holland, Zeeland en Henegouwen

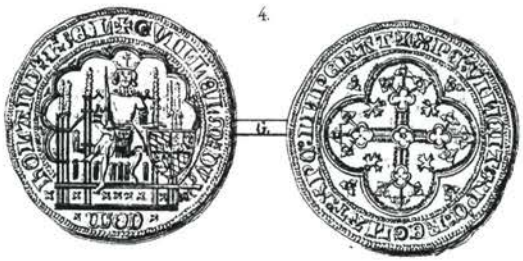
1434 in zijn landen had bewerkstelligd.

Dit alles neemt niet weg dat in de landsheerlijke periode het wapen ook expliciet in dienst van de eenheid der verschillende Lage Landen werd gesteld. Zo verscheen het wapen van graaf Willem VI op zijn emissie van 1405; en wel geplaatst in een omheining of tuin, een geliefd motief van

de Hoekse factie dat de saamhorigheid van de personele unie symboliseerde. Tijdens de statenbond werd het wapenschild in dit motief vervangen door de generaliteitsleeuw of de Nederlandse maagd. De laatste maal dat we de leeuw in de tuin tegenkomen, was op het ontwerp voor een muntbiljet uit 1888 door P.J.H. Cuypers, de architect van het Rijksmuseum. Hoewel de Koningin-Regentes dit ontwerp in 1891 had goedgekeurd, weigerde minister van Financiën Pierson het te realiseren. Volgens de latere Bankpresident Vissering 'omdat men genoeg had van den zoogenaamde museumstyl'.

Typen met tronende vorst

Het wapenzegel was bij uitstek het geheimzegel van de vorst en werd als tegenzegel gebruikt bij het grootzegel. Dit laatste verscheen als veel belangrijker troonzegel voor het eerst op het zogenoemde gouden schild, in Holland voor het eerst in 1354 op een navolging door Willem V van het zogenoemde keizerschild van Lodewijk IV de Beier uit 1338. Men ziet de gekroonde keizer met zwaard, zetelend op een troon, terwijl hij in zijn linkerhand het keizerlijk wapen vasthoudt. Naar de troon noemde men deze munt wel chaise d'or, naar de tronende vorst ook zetelaar; het wapen was verantwoordelijk voor de naam écu d'or. In dit geval was het vorstenportret nog geen uitdrukking van de identiteit van de Hollandse graaf, maar dat veranderde bij een tweede emissie schilden in 1388. De keizerskroon werd vervangen door een gravenkroon en het wapen met de dubbele adelaar maakte toen plaats voor het met Beieren en Holland gekwartileerde schild, waardoor de zetelaar geïdentificeerd kon worden met de inmiddels onbekwame hertog, die nog slechts in naam graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen was.

Gouden schild 1388 van Willem V van Holland met de tronende graaf op de voorzijde; goud (vd Chijs V.4); de naam heeft betrekking op het Beiers-Hollandse wapenschild in de beeldenaar

Ruitertypen

In 1361 deed het ruiterzegel zijn intrede op de Hollandse munt. Het portret van een gehelmde ridder met geheven zwaard treft men aan op de zogenoemde gouden rijder van Willem V. De leeuw op het paardendek verraadt dat we hier te doen hebben met de galopperende graaf. Ook hier was weer sprake van imitatie, namelijk van het Franse goudstuk (franc) dat koning Jan II de Goede een jaar eerder had

Hollandse gouden rijder 1434 van Filips de Goede met de galopperende graaf en diens wapen; goud (vd Chijs XIV.4)

ingevoerd en dat naar de beeldenaar franc à cheval werd genoemd. In 1434 volgde een tweede emissie, nu op naam van Filips de Goede, gerepresenteerd door de ruiter op de voorzijde en zijn wapen op de keerzijde. In de tijd van de Republiek werden gouden en zilveren rijders geslagen waarop de ruiter in combinatie met het gewestelijk wapen

Gelderse halve zilveren rijder 1668 met de ruiter en het gewestelijk wapen op de voorzijde als symbool van de soevereine macht en het volledige Generaliteitswapen op de keerzijde als symbool van de Nederlandse saamhorigheid; zilver (Verkade 4.4.)

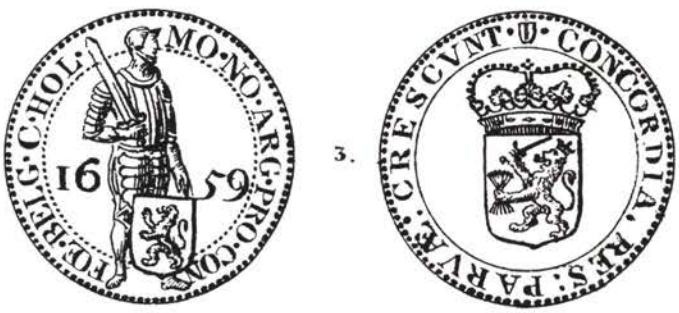

een personificatie van de Gewestelijke Staten de muntrechthebbende is, terwijl het gekroonde generaliteitswapen op de keerzijde de eenheid der Nederlandse confederatie verbeeldt.

Typen met staande vorst

In de jaren zeventig van de veertiende eeuw verscheen het vorstenzegel met de staande graaf op de Hollandse munten. Eerst aarzelend nog ten halven lijve op de witte of zware groot van 1373, gewapend met zwaard, gekroonde helm en schild. Doch voluit op de wilhelmusgulden uit 1378: de staande hertog met maliënkolder en getrokken zwaard in gezelschap van de Hollandse leeuw en het Beierse wapenschild. Sindsdien is deze 'staande man' een veel voorkomend motief geweest op Nederlandse munten. In de tijd van de Republiek op dukaten (met generaliteits-eenheidssymbool) en rijksdaalders als anoniem teken van de gewestelijke soevereiniteit, op de keerzijde vergezeld van een cartouche met tekst, respectievelijk het generaliteitswapen als indicatie van Nederlandse eenheid.

Hollandse halve rijksdaalder met de 'staande man' 1662; zilver (Verkade 47.3.)

3.

Hollandse nobel van Bourgondië, geslagen te Dordrecht 1487/88 op naam van Maximiliaan van Oostenrijk en de minderjarige Filips de Schone; op de voorzijde de Rooms-koning in een schip, op de keerzijde diens wapen met de (enkelkoppige) rijksadelaar en de kwartieren van Oostenrijk en Bourgondië; goud (vd Chijs XVII.4)

4.

Fantasietypen

Rest ons het fantasiezegel. Dit is een zegel waarop de zegelaar zijn logo verbeeldt of zelfs een tafereel met een belangrijke gebeurtenis uit zijn leven. Afleidingen van zo'n fantasiezegel komen bij wijze van propaganda in vele varianten voor: het kruis als teken van de goddelijke oorsprong van de vorstelijke macht; de St.-Pieterskerk als symbool van de vorstelijke bescherming van kerk en geloof; het châtel tournois (waarvan thans alleen de Tour de Guise nog rest) op de Tourse groten sinds Lodewijk IX de Heilige (1266); een stadspoort op vele stedelijke munten; een scheepje, bijvoorbeeld op de denier van Lodewijk de Vrome als handelspropaganda, op de nobel ter uitdraging van de geallieerde overwinning in de zeeslag van Sluis (1340) of op de scheepjesschelling uit 1670 als verbeelding van Hollands suprematie op zee; de vuurslag uit de keten van de Gulden Vlies-orde als symbool van Bourgondische eenheid; een lelie (eigenlijk fleur de lis, lisse; stadsembleem van Florence) op de fiorino d'oro of nummus floreunus (gebloemde munt) van Florence uit 1252. Deze gouden florijn werd ook in de Nederlanden veelvuldig nagevolgd en bezorgde de latere Nederlandse gulden zijn afkortingsteken fl.

4

Hollandse scheepjesschelling (6 stuiver, d.w.z. 12 groot, vandaar schelling) 1670; zilver (Verkade 55.4)

Christelijke motieven

Naast het motief van het kruis konden ook de heiligen niet ontbreken als teken van de religieus geordende middeleeuwse maatschappij. Christus zelf verscheen in 1397 op de Hollandse

koopmanspenning. Zijn met kruisnimbus gesierde hoofd werd waarschijnlijk ontleend aan il Volto santo, een miraculeus crucifix in de Dom van Lucca, waar de toenmalige muntmeester Willem Tonssus waarschijnlijk zijn bakermat vond. De tronende Christus vindt men op de christusgulden van onder anderen de Utrechtse bisschop David van Bourgondië. Naast de algemeen christelijke identiteit, verleenden vele heiligen als schutspatroon en naamheilige op munten een bijzondere identiteit aan vorsten, landen en steden: st.-Andries aan de Bourgondische vorsten, de heilige Filippus aan Filips de Schone, st.-Jan de Doper aan Florence (gulden en navolgingen), st.-Maarten aan Utrecht en Groningen, de heilige Stefanus aan Nijmegen, de heilige Lebuinus aan Deventer, st.-Nicolaas aan Kampen, de heilige Michael aan Zwolle, st.-Servaas aan Maastricht als bekendste voorbeelden.

Spreuken

Deze christelijke verankering van vorst en volk werd ook verbaal op munten aangegeven met vrome, veelal Latijnse spreuken uit bijbel en liturgie. Na de Franse tijd werd het tot dan gebruikelijke Latijn op munten vervangen door de lingua vulgaris, in ons geval het Nederlands. De scheiding van kerk en staat maakte het toen ook minder passend om religieus getinte spreuken te hanteren. Het relict God zij met ons in de kant van Nederlandse munten moet alleen daarom al als een betreurenswaardig archaïsme worden beschouwd. Met de persoonlijke geloofsovertuiging van welke Nederlander dan ook – koning of knecht, schurk of schlemiel – heeft het publiekrechtelijke muntwezen niets van doen.

De Vrijheid

Anders is het met de vrijheid die iedere staatsburger van de Nederlandse democratie aangaat. De hang naar vrijheid maakte 'de Nederlanders' al vroeg afkerig van uitbuiting door de overheid. Wat het geldwezen betreft openbaarde zich dat reeds bij Floris V toen diens schuld bij de Dordrechtse kooplieden zo was opgelopen dat voor aflossing gevreesd moest worden. In 1291 claimde de stad daarom waarschijnlijk de grafelijke inkomsten uit de muntslag in Dordrecht als veiligstelling. Opening van een tweede munthuis in Medemblik mocht de graaf niet baten en de muntslag daar was dan ook van korte duur. Reeds eerder had de Dordtse magistraat de zilverinhoud van de Hollandse penning bepaald, waarmee werd voorkomen dat de graaf de munt ten eigen voordele kon manipuleren. Later zouden ook hertog Albrecht en zijn opvolgers op dit punt Dordrecht stelselmatig tegenover zich vinden en als de vorst zich niet schikte, werden zijn muntmeesters belaagd of zelfs de stad uitgejaagd. Verplaatsing van de munt naar Geertruidenberg was ook toen slechts van tijdelijke aard. Dordrecht bleef de muntplaats van Holland bij uitstek. Al vroeg was dan ook bij de wetgeving niet alleen de wens van de vorst bepalend, maar ook het welzijn van zijn land en onderdanen.

Een beschouwing over de motivering van deze Nederlandse vrijheid en de daaruit voortkomende tolerantie moet hier achterwege blijven. We constateren slechts dat zij in de Tachtigjarige Oorlog – toen de Nederlandse gewesten hun oude rechten tegenover de vorst handhaafden en hun vrijheid op een vreemde overheersing bevochten – een plaats vond op de munten. Toen het Spaansgezinde Middelburg in 1574 door de Geuzen was

Utrechtse christusgulden circa 1494 van bisschop David van Bourgondië met de tronende Christus op de voorzijde; goud (vd Chijs XVII.8)

veroverd, werd het een schatting opgelegd die betaald mocht worden met noodmunten waarop te lezen en te leren stond dat het was bevrijd: Libertas restituta senatus populusque Zelandiae soli Deo honor (Alleen Gode de eer nu de vrijheid van Staten en volk van Zeeland is hersteld). De ellende tijdens het beleg van Leiden in 1573-1574 werd op haar noodmunten verklaard met de spreuk: Haec libertas ergo (Dit terwille van de vrijheid). En op zijn Gorkumse oortjes en duiten verkondigde Floris van Palland in 1590 dat de vrijheid kostbaarder is dan het leven: Libertas vita carior.

Fig. 1.

Hollandse oort 1576; koper (Verkade 57.1); met wapen van Holland en naam en titel van de graaf (Filips II) als symbool van de soevereiniteit op de voorzijde; de Hollandse maagd in de tuin hoopt op Gods hulp en verbeeldt de Hollandse vrijheid

In 1575 werd de vrijheid voor het eerst gepersonifieerd op het Hollandse oortje door de maagd in de tuin die haar hulpe stelt in de Naam des Heren; later op de Hollandse gulden 1680 door Pallas Athena, de verdedigster van vaderland en recht. Weldra overgenomen op de generaliteitsmunten verving zij daarop het symbool van de staatkundige eenheid (generaliteitswapen) en werd zij tot de Nederlandse vrijheidsmaagd; steunend op speer met vrijheidshoed en leunend op evangelie verkondigde zij vrijheid door geloof als regeerprogramma van de Nederlandse republiek met de spreuk: Hac (religione) nitimur, hanc (libertatem) tuemur (Op dit geloof steunen wij, deze vrijheid beschermen wij). Tot in het begin van de twintigste eeuw zou zij zich handhaven op de Nederlandse muntbiljetten; haar speer was toen vervangen door het Nederlandse vaandel en het evangelie door een vriendelijke aan haar voeten liggende leeuw: het lam zal met de leeuw verkeren.

De Friezen voerden als eersten de vrijheidsidee op de munt. Hun Karelsprivilege mag dan wel vals zijn, hun vrijheidsmythe was er niet minder om. Op het Friese cavaliertje (riddertje, ontleend aan het ruiterzegel) kon men lezen: Moneta Frisie libertatis (munt van het vrije van Friesland). Het werd aangemunt in het tweede kwart van de veertiende eeuw op basis van de richtlijnen der Friese Unie van de Upstalboom die in 1323 werden geratificeerd door Westergo, nadat dit tien maanden eerder nog hulde en manschap had gebracht aan Willem III van Holland. Door pal te staan voor hun vrijheid gedroegen de Friezen zich toen reeds als Nederlanders avant la lettre: verdeeld tot op het bot, maar vereend door vrijheid. ■

Hollandse gulden 1681 met vrijheidsmaagd en gewestelijk wapen; zilver (Verkade 51.3); de vrijheidsmaagd gaf de gulden de naam pop, haar speer is verantwoordelijk voor de naam piek

3.

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

Sinds enige maanden is het nieuwe telefoonnummer: 071-5160999.

Ook nieuw, sinds 1-12-1999, is de bibliothecaris: drs G. Borst, die al op het Penningkabinet werkzaam was als assistent-bibliothecaris en Deltaplancoördinator. Hij volgt Pieterjan Brands op die na vier jaar als bibliothecaris bij het Penningkabinet werkzaam te zijn geweest, een nieuwe werkkring heeft aanvaard bij het belastingadviesbureau Price Waterhouse Coopers.

Paliakatten

VOC-ropijen van de Coromandelkust in India

JAN LINGEN

De toeschrijving van de zilveren ropijen die te Paliakate dan wel te Negapatnam zijn geslagen, is tot nog toe in nevelen gehuld gebleven. De recente acquisitie van een ropij in de naam van Mogol keizer Mohammad Shah (H. 1131-1161; 1719-1748) zou mogelijk de sleutel kunnen zijn voor de toeschrijving.

Scholten beschrijft in het *Jaarboek* 1934 en 1935[1] de 'Munten der Vereenigde Oostindische Compagnie' zoals deze geslagen zijn op de kusten van Coromandel, Madura en Malabar in zuidelijk India. In deze uiterst grondige studie wordt door Scholten ook ingegaan op de ropijen die mogelijk te Paliakate en Negapatnam geslagen zouden zijn.

Omstreeks het midden van de zeventiende eeuw waren zilveren Perzische abbasis en mahmudis zeer in trek bij de Compagnie's factorijen in Zuid-India en Ceylon, en werden deze in aanzienlijke hoeveelheden vanuit Perzië aangevoerd. Een interessant detail hierbij is dat het merendeel van de abbasis en mahmudis afkomstig is uit muntplaatsen die in het zuidelijke Kaukasusgebied liggen, zoals Yerevan, Tabriz en Tiflis (Tbilisi). Dit gebied is van oudsher bewoond door Armeniërs. De Armeense handelslieden waren in India sterk vertegenwoordigd en de kooplieden van de VOC onderhielden nauwe relaties met hen. Zij hebben klaarblijkelijk bij de aanvoer van deze munten naar Zuid-India en Ceylon als intermediair gefungeerd.

Naast deze Perzische zilveren munten was de ropij van Surat in de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw een algemeen door de Compagnie gebruikte handelsmunt. Zo liet de VOC, nadat zij in 1743 op Java het muntrecht had verworven, vanaf 1747 ropijen slaan die gebaseerd waren op het gewicht en gehalte van de Surat-ropij. Eerder, bij notificatie van 17 augustus 1693, zijn te Batavia ook ropijen van Surat door de VOC geklopt met een naar links rijdende ruiter.[2]

Te Colombo, dat in 1656 op de Portugezen werd veroverd, werd het Indo-Portugese zilvergeld – in navolging van het besluit van de Raad van Galle van 19 april 1655 – geklopt met het teken van de VOC, waarboven een C voor Colombo. Deze maatregel diende om het valse geld uit de circulatie te weren. Ook Perzische abbasis en mahmudis zijn op gelijke wijze te Colombo, evenals te Paliakate, geklopt. In dit geval echter om te verhinderen dat buitenstaanders zich zouden bedienen van de klaarblijkelijk lucratieve invoer van Perzische munten.

Ingevolge het plakkaat van 23 oktober/8 november 1660 werd het Indo-Portugese zilvergeld op Ceylon buiten omloop gesteld, evenals alle overige Indische munten, waaronder begrepen ropijen, abbasis en dergelijke, behoudens die welke van het teken van de Compagnie waren voorzien.[3]

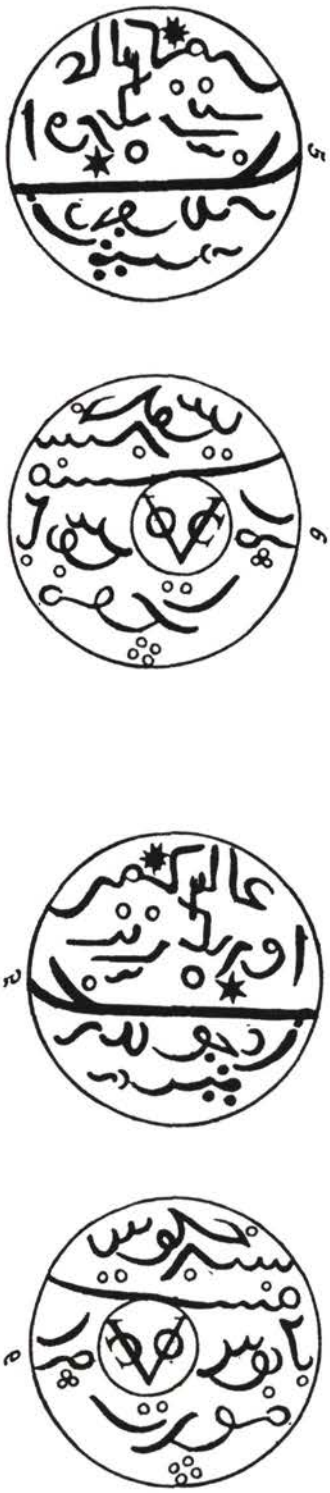
Voor 1656 is Paliakate het enige kantoor dat voor de kloppen in aanmerking komt (Tuticorin en Negapatnam werden in 1658 veroverd) en een nadere aanduiding, zoals later te Colombo, was dus overbodig. Dat Colombo een plaatsaanduiding boven het VOC-monogram plaatst, kan mogelijk mede ingegeven zijn om zich te onderscheiden van Paliakate dat onder het Gouvernement van Coromandel ressorteerde.

boven:
Shah Abbas II (H. 1052-1077; 1642-1666), abbasi van 4 shahi (7,32 g) geslagen te Tiflis; door de VOC geklopt te Paliakate (zie Sch. 1205)
onder:
Shah Abbas II (H. 1052-1077; 1642-1666), abbasi van 4 shahi (7,35 g) geslagen te Shamakha; door de VOC geklopt te Colombo (Sch. 1285)

Dat, naast abbasis en mahmudis, ook ropijen te Paliakate zijn geklopt, weten we via de geschriften van Tavernier[4], die verschillende reizen naar India maakte. Zijn reisverhalen zijn in verschillende talen gepubliceerd. In de bijlage van de Nederlandse vertaling uit 1682, *Afbeeltsels der Goude, Silvere en Kopere Stukken en der Schulpen en Amandelen die in geheel Asia voor Munt gangbaar zijn*, vermeldt Tavernier op bladzijde 289: 'N°.5 en N°.6 is een zilvere Roupie / gelijk de Hollanders hen te Palikate doen slaan. Zij is van een zelfde gewicht / als d'andere Roupiën / zo van de grote Mogol / als van de koningen van Golkonda / en van Bisapor. Aan d'een zijde staat het merk van de Hollantsche Kompagnie / om hen van d'anderen t'onderscheiden. Met deze zilvere Roupiën der Hollanders gaat het geheel anders / dan met hun goude Pagoden / de welke men in d'Indiën liever heeft / dan die der Vorsten van 't lant; gelijk ik terstont verhaalt hebt: want deze zilvere Roupiën zijn in minder achting; en indien men een grote somme in deze Speciën te betalen heeft, zo moet men een half ten hondert verliezen / schoon het zilver daar af zo goet / als dat van d'anderen is.'

De afbeelding hierbij geeft een Mogol ropij weer met inscriptie in spiegelbeeld. Als men de afbeelding in spiegelbeeld afdrukt herkent men duidelijk een ropij in de naam van de Groot-Mogol Aurangzeb Alamgir

De no's 5 en 6 uit Tavernier (positief en in spiegelbeeld)

(H. 1068-1118; 1658-1707) met de muntplaatsaanduiding Surat.

De artiest die de houtsneden voor de afbeeldingen heeft vervaardigd, heeft klaarblijkelijk moeite gehad om de uitheemse tekens in spiegelschrift te snijden. Een goed herkenbaar symbool als het VOC-monogram leverde geen moeite op, doch het Perzische schrift is overgenomen zoals dit waarschijnlijk door Tavernier was geschetst en manifesteert zich zodoende bij het drukken in spiegelbeeld.

Scholten beschrijft deze ropij onder no 1206§. Met het §-teken geeft hij daarbij aan dat een dergelijke munt nog niet is teruggevonden.

Sinds de publicatie van Scholten (1951 Nederlandse editie / 1953 Engelse editie) zijn enkele van deze uiterst zeldzame ropijen toch opgedoken. Deze ropijen komen overeen met Taverniers omschrijving en zijn geslagen te Surat op naam van de Mogol keizer Aurangzeb Alamgir. De aldus gestempelde ropijen werden ook wel Paliakatten genoemd.[5]

Dat de klop op deze Surat-ropij niet te Colombo is aangebracht mag blijken uit een soortgelijke ropij van hetzelfde jaar voorzien van een klop met het VOC-monogram waarboven een C voor Colombo. Deze ropij ontbreekt in Scholten, doch conform het plakkaat van 1660 lag het in de lijn der verwachting dat een dergelijke munt ooit zou worden teruggevonden.

De volgens de bronnen te Paliakate 'geslagen' ropijen moeten als identiek beschouwd worden met de geklopte Surat-ropijen.

Na circa 1690 wordt melding gemaakt van het slaan van ropijen te Negapatnam, die in brieven van Coromandel naar Batavia (20.8.1726 en 17.5.1727) worden vermeld als ropijen 'van den nieuwen Paliacatsen stempel' of 'Nieuwe Choromandelsche Ropij'.

Een dergelijke munt is niet teruggevonden dan wel als zodanig herkend, totdat ik in de veilingcatalogus van Noble Numismatics[6] een ropij aangeboden zag die mijn verbazing wekte.

De ropij is geslagen te Surat in de naam van de Mogol keizer Mohammad Shah (H. 1131-1161; 1719-1748) en is gedateerd H. 1132/Rj. 1 (3.11.1719-7.2.1720). De instempeling op deze munt, die gelet op het patina waarschijnlijk uit een scheepswrak afkomstig is, vertoont een fraai gegraveerd VOC-monogram, dit in tegenstelling tot het meer grover gesneden monogram op de eerdere ropijen en abbasis van Paliakate. Vandaar naar men mag aannemen ook de omschrijving als ropijen van het nieuwe Paliakatse stempel. De aanduiding 'nieuw' zal ook 'verbeterd' inhouden en het zorgvuldig gesneden VOC-monogram geeft dit duidelijk weer.

Aurangzeb Alamgir (H. 1068-1118; 1658-1707), ropij (11,50 g) geslagen te Surat H. 1073-Rj.5 (1662/3); door de VOC geklopt te Paliakate (Sch. 1206)

De instempeling is zonder twijfel authentiek en moet dus in of na 1720 zijn aangebracht. Dit sluit vrijwel naadloos aan bij de vermelding in de brieven uit 1726 en 1727 dat ropijen te Negapatnam zijn geslagen met het nieuwe Paliakatse stempel, waarvan de betreffende ropij ongetwijfeld een voorbeeld is.

Aurangzeb Alamgir (H. 1068-1118; 1658-1707), ropij (11,52 g) geslagen te Surat H. 1073-Rj.5 (1662/3); door de VOC geklopt te Colombo (Sch.–)

De VOC verwierf reeds in 1662 van de vorst (nayak) van Tanjore het halve muntrecht te Negapatnam. Dit halve muntrecht houdt in dat het voordeel

Mohammad Shah (H. 1131-1161; 1719-1748), ropij (11,05 g) geslagen te Surat H. 1132-Rj.1 (1719/1720); door de VOC te Negapatnam geklopt met het nieuwe Paliakatse stempel (Sch.–)

Detail instempeling (3 x ware grootte)

van de munt gelijkelijk tussen deze vorst en de VOC werd gedeeld. In 1676 werd deze overeenkomst vernieuwd. Bij deze laatste aanpassing wordt uitsluitend gesproken over de aanmunting van fanams en pagoden. Nadat in 1690 het hoofdkantoor van de Coromandelkust van Paliakate naar Negapatnam werd verplaatst, zijn ook de muntactiviteiten, zeker die voor edele metalen, van Paliakate naar Negapatnam verplaatst. Het kloppen van Surat-ropijen, zoals daarvoor te Paliakate plaats vond, zal te Negapatnam in ieder geval tot in de jaren twintig van de achttiende eeuw zijn voortgezet.

Op 27 juni 1743 werd een nieuwe overeenkomst met de nayak van Tanjore gesloten waarbij '... d'E Compagnie na haar welbehagen in de Nagapatnamse munt in gehalte en swaarte mogen laten slaan Nagapatnamse, Portonovose en sterpagoden en allerhande soorten fanums, mitsgaders Arakadoese [dat wil zeggen van het Arkat-type] en allerhande soorten ropijen.'[7] De Compagnie heeft in ieder geval overeenkomstig deze overeenkomst, gebruik gemaakt van de aanmunting van pagoden. Vanaf 1747 werd de nieuwe Negapatnamse pagode van het Porto Novotype ingevoerd, die op 8 maart 1747 ook op Ceylon gangbaar werd verklaard.[8] Of de VOC ingevolge deze overeenkomst van 1743 ook daadwerkelijk sterpagoden en ropijen van het Arkat-type of soortgelijke ropijen heeft geslagen, of dat men is voortgegaan met het kloppen van Surat-ropijen, is vooralsnog een niet opgelost raadsel. Wel kan men thans met redelijke zekerheid stellen dat de te Paliakate 'geslagen' ropijen geklopte Surat-ropijen betreffen. Na verplaatsing van de muntactiviteiten voor edele metalen van Paliakate naar Negapatnam is deze activiteit tot zeker in de jaren twintig van de achttiende eeuw aldaar voortgezet, doch nu met het nieuwe Paliakatse stempel.

Met deze vondst is hopelijk weer een klein stukje aan de spreekwoordelijke legpuzzel van de muntactiviteiten van de VOC op de kust van Zuid-India toegevoegd.

NOTEN

1 C. SCHOLTEN Munten der Vereenigde Oostindische Compagnie *Jaarboek KNGMP* (1934) 48-123 en (1935) 1-91.

2 C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandse Gebiedsdelen Overzee, 1601-1948* (Amsterdam 1951; Engelse editie 1953) 16.

3 L. HOVY *Ceylonees Plakkaatboek* 2 dln (Hilversum 1991) 60-61.

4 Bijlage bij de Nederlandse vertaling door J.H. Glazemaker van *Les Six Voyages de Jean-Batiste Tavernier* (1676): *Afbeeltsels der Goude, Silvere en Kopere Stukken en de Schulpen en Amandelen, die in geheel Asia voor Munt gangbaar zijn* (Amsterdam 1682) 281-307.

5 C. SCHOLTEN (1935) 35.

6 Noble Numismatics Pty. Ltd. (Sydney, Australië) *Sale No. 60* (21-23/4/1999) lot 4714.

7 F.W. STAPEL *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum* deel 5, 1726-1752 ('s-Gravenhage 1938) 354-355.

8 HOVY 544.

Het œuvre van Niel Steenbergen beschreven

KAREL SOUDIJN

Eind november 1999 werd in het Breda's Museum een monumentaal boek van Wouter van der Kam ten doop gehouden: *Niel Steenbergen: schepping in beelden*. Het is groot, dik, stevig, gedrukt op zwaar papier, rijk geïllustreerd en uitgegeven bij De Geus in Breda. De inhoud ervan vormt een eerbetoon aan een opmerkelijk beeldhouwer en penningsnijder. Bijna de helft van deze publicatie bestaat uit een œuvrecatalogus. Van der Kam presenteert zijn catalogus in twee gedeelten: eerst de beelden, daarna de penningen. Afgezien van enkele varianten zijn de penningen hier allemaal tweezijdig afgebeeld, op standaardformaat van 45 mm. Uiteraard vermeldt Van der Kam bij elke penning ook het werkelijke formaat; dit loopt uiteen van 14 millimeter tot boven de tien centimeter.

Niel Steenbergen werd op 18 april 1911 in de Noord-Brabantse plaats Steenbergen geboren en overleed op 8 maart 1997 in Oosterhout, waar hij sinds 1955 woonde. Hij studeerde onder meer bij Jan Bronner aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. In 1938 won hij de Prix de Rome voor vrije beeldhouwkunst; Piet Esser werd in dat jaar tweede. Korte tijd gaf Niel Steenbergen les, maar hij kon in de periode na de Tweede Wereldoorlog goed rondkomen van zijn artistieke werk. Veel opdrachten kreeg hij uit kerkelijke kring. Het Tweede Vaticaans Concilie in 1962 had weliswaar tot gevolg dat de behoefte aan religieuze kunst afnam, maar toch raakte hij niet brodeloos. In 1975 wijdde *NRC Handelsblad* een reportage aan de situatie waarin rooms-katholieke kunstenaars na het concilie verkeerden. Uit dit verslag herinner ik me, dat Niel Steenbergen zo ongeveer de enige was die niet kon klagen over gebrek aan werk. Hij had nog genoeg te doen.

Ook als medailleur kreeg Niel Steenbergen veel opdrachten, en beslist niet alleen uit de kerkelijke wereld. Voor talrijke gemeenten en bedrijven ontwierp hij erepenningen. Diverse families vroegen hem om penningen te maken ter gelegenheid van een huwelijk, een geboorte of een jubileum. Bovendien ontwierp hij bouwpenningen, draagpenningen, historiepenningen en allerlei gelegenheidspenningen.

Het is lastig om aan te geven hoeveel hij er nu precies maakte. In de penningcatalogus komt Wouter van der Kam tot boven de 130 nummers, maar zijn indeling is niet sluitend. Soms staan onder één nummer enkele varianten vermeld; soms kent Van der Kam aan varianten aparte nummers toe (vergelijk bijvoorbeeld de twee penningen onder P7103 met de afzonderlijk genummerde exemplaren P8007 en P8008). Wie de hoeveelheid in een getal wil uitdrukken, kan derhalve maar het beste antwoorden: 'Ruim 130'.

Van der Kam hanteert een nummering waarbij de eerste twee cijfers het jaar van ontstaan aanduiden. Dit maakt het gemakkelijk om de productie over de tijd te volgen. De penningcatalogus start in 1945: in dat jaar ontstaan er twee. Daarna is het stil tot 1950. Er volgen dan enkele jaren waarin de kunstenaar telkens één of twee penningen maakt. In de jaren zestig gaat de frequentie iets omhoog, met 1963 (acht penningen) als uitschieter. Een topjaar is 1979 met 12 exemplaren. Tot in het jaar voor zijn dood blijft de kunstenaar

Geboortepenning Maud van Dooren, 1965 (bronzen gietpenning, 87 mm)

actief als medailleur: in 1996 maakt hij er nog drie.

Niel Steenbergen sneed zijn ontwerpen van penningen negatief in gips. De variatie aan uitdrukkingsvormen is groot. Wel zien we in latere jaren herhalingen; bovendien worden afbeeldingen dan wat schetsmatiger en minder verfijnd.

Niel Steenbergen is vooral een *verteller*. De twee kanten van een penning gebruikt hij vaak om 'hetzelfde' nog eens op een totaal andere wijze te vertellen. Voor- en keerzijde hoeven bij hem geen evenwichtig geheel te vormen. Wie een penning omdraait, krijgt de mogelijkheid om een gebeurtenis in een ander licht te beschouwen.

Kijk bijvoorbeeld eens naar P6501, in 1965 gemaakt bij de geboorte van Maud van Dooren. Op de voorzijde is de baby letterlijk en figuurlijk in het centrum geplaatst. In hoog reliëf bevindt zich hier een mensje met gespreide armen en benen. Maud is in dit gezin het zesde kind. De andere vijf zijn eveneens met gespreide armen en benen afgebeeld. Met hun voeten staan ze op de rand van de penning: een juichende kring. Tegelijkertijd vormen zij een stralenkrans waarin de baby is vervat. De nieuwkomer is daarmee zo ongeveer heilig verklaard. Om de voorzijde van deze penning goed te bekijken, moeten we voortdurend van perspectief wisselen. Elk van de oudere kinderen staat rechtop, maar samen lijken ze in een plat vlak te liggen.

Niel Steenbergen heeft de voorzijde heel vol gemaakt door tussen de kinderen ook nog eens een dubbel omschrift te plaatsen. Van der Kam vermeldt dat de tekst is ontleend aan de hymne van Maria Magdalena uit het *Brevarium Romanum*: O VADER DIE IN 'T HOOGSTE LICHT MARIA MAGDALENA ZIET * ONTSTEEK IN 'T HART EEN LIEFDEVUUR DAT ALLE KILTE HAAR ONTVLIEDT. Rond de baby zijn de geboortedatum en de roepnaam aangebracht.

De keerzijde toont eveneens juichende figuren, maar het beeld is nu horizontaal te lezen. We zien twee volwassenen, in kleding uit bijbelse tijden, bij zes amforen staan. Steenbergen verwijst naar de bruiloft te Kana, waar water in wijn veranderde. Dit verhaal mogen we kennelijk op allerlei manieren met de geboorte van Maud in verband brengen; de medailleur heeft er geen tekst bij geschreven. De één zal het verhaal associëren met geloof, de ander interpreteert de zes kruiken misschien in termen van jeugd als levensbron.

Wouter van der Kam verkeerde in de gelukkige omstandigheid dat hij Niel Steenbergen nog kon raadplegen in diens laatste levensjaren. Informatie over penningen is in dit boek vaak gebaseerd op wat hij zich herinnerde. Dit vormt echter ook één van de zwakke kanten, want herinneringen, zelfs van eminente kunstenaars, zijn vaak bedrieglijk. In toelichtende noten verwijst Van der Kam soms naar publicaties van anderen over penningen van Niel Steenbergen. Helaas lijkt Van der Kam relevante publicaties over het hoofd te hebben gezien. Bovendien las hij het werk van anderen lang niet altijd op een nauwkeurige wijze. De œuvrecatalogus maakt daardoor een slordige indruk. Deze kritiek wil ik toelichten aan een drietal voorbeelden.

(1) Niel Steenbergen maakte een gedenkpenning op prof. dr. J.F. Nuboer. Voor- en keerzijde worden omschreven, maar er staat niet aangegeven aan welke universiteit deze hoogleraar doceerde.

Bij een penning op een andere hoogleraar (E. Gorter) geeft Van der Kam dergelijke informatie wél in een noot. Kennelijk kan Van der Kam die professor Nuboer niet zo goed thuisbrengen. Er wordt niét verwezen naar Hofstee over Utrechtse universiteitspenningen, waar dit exemplaar onder nummer 76 te vinden is.[1] Hofstee beschrijft deze penning iets nauwkeuriger. In tegenstelling tot Van der Kam geeft Hofstee ook aan wanneer Nuboer leefde: van 1900 tot 1979. Bovendien dateert Hofstee de penning op 1970, terwijl Van der Kam dit stuk in het jaar 1972 plaatst.

Het ligt voor de hand dat Nuboer zijn penning kreeg toen hij op 70-jarige leeftijd met emeritaat ging. Misschien kwam het stuk met enige jaren vertraging tot stand, maar zoiets zou dan toch in een noot moeten worden toegelicht. Waarom kiest Van der Kam voor 1972? Ik denk dat hij dit jaartal simpelweg overgenomen heeft uit een tentoonstellingscatalogus die notoir *onbetrouwbaar* is.[2]

(2) Soms wordt helaas duidelijk, dat Van der Kam de door hem gebruikte literatuur onzorgvuldig bestudeerde. De zojuist aangeduide tentoonstellingscatalogus noemt Van der Kam in de verantwoording van zijn overzicht. Terecht wijst hij op enkele tekortkomingen van die publicatie. Maar een opmerkelijk feit is hem kennelijk ontgaan: in die uitgave staat namelijk een foto van een *variant* die in het overzicht van Van der Kam onvermeld blijft.

Onder P6001 presenteert Van der Kam een erepenning van de Sint-Janskathedraal in Den Bosch. Op de voorzijde is het wapen van de kathedraal afgebeeld; in grote letters staat daar omheen: VOOR KERK EN STAD. In de genoemde tentoonstellingscatalogus staat dit randschrift wel in de toelichting vermeld, maar het *ontbreekt* op de aldaar afgedrukte foto van de penning. Deze discrepantie is Van der Kam ontgaan; hij heeft dus niet opgemerkt dat er twee versies moeten bestaan van penning P6001. (De variant zonder tekst bij het wapen bestaat echt; in december 1998 kwam een dergelijk stuk in een veiling bij Rietdijk onder de hamer: kavel 1011.)

Sint-Janspenning Den Bosch (bronzen gietpenning, 85 mm); voorzijde: het wapen van de Sint-Janskathedraal; keerzijde: de kathedraal met rivier De Dieze

Bij de penning zonder het genoemde randschrift gaat het beslist niet om een onafgewerkte proef. Niel Steenbergen had de merkwaardige gewoonte om soms teksten weg te werken *nadat* een officiële erepenning of gelegenheidspenning al was gegoten. Hij smeerde dan bijvoorbeeld woorden weg in het model; daarna liet hij opnieuw enkele nieuwe exemplaren gieten. Ook heeft hij wel eens woorden van een gegoten penning afgevijld. In zijn boek wijst Van der Kam enkele keren op dergelijke varianten, maar bij P6001 is het bestaan ervan hem kennelijk ontgaan terwijl hij een foto ervan onder ogen heeft gehad!

Steenbergen maakte dergelijke varianten overigens om ze cadeau te doen aan enkele vrienden en bekenden. Verwijdering van een officiële opdracht (zoals de tekst 'Voor kerk en stad') had naar zijn mening als gevolg dat een erepenning z'n oorspronkelijke betekenis kwijt raakte. Het was dan een gewone penning geworden die hij rustig aan anderen kon geven.

Bij de genoemde penning P6001 speelt trouwens nog een probleem. Van der Kam dateert dit stuk zonder voorbehoud op 1960. In de eerder genoemde (onbetrouwbare) tentoonstellingscatalogus werd een slag om de arm

gehouden, want daar gold als datering: circa 1960. Van der Kam maakt echter geen melding van het feit dat dezelfde penning in het (door hem elders wél aangehaalde) overzicht van door de firma Begeer uitgebrachte penningen gedateerd staat op 1970 (KB 3650).[3] Nergens geeft Van der Kam nu aan, waarom 1960 de voorkeur zou moeten krijgen boven 1970. Ook dat vind ik een omissie.

(3) Bij Steenbergens Driekoningenpenning (P6502) somt Van der Kam in een noot niet minder dan vier plaatsen op waar dit stuk eerder is beschreven. Dat is op zichzelf uitstekend. Eén van de door Van der Kam genoemde plaatsen is pagina 22 uit het boekje van Van Wessem.[4] En inderdaad: daar staat die penning keurig beschreven en afgebeeld. Maar nu komt er iets raars. Wie bij Van Wessem de genoemde pagina opslaat, ziet enkele centimeters lager een foto van een portretpenning van koningin Wilhelmina uit 1968. Die penning is gemaakt door Nico Onkenhoud. Van der Kam moet deze foto gezien hebben; toch schrijft hij in zijn catalogus een penning met ditzelfde portret toe aan Niel Steenbergen! Onder P6903 staat bij Van der Kam namelijk een penning (uit 1969) die is getiteld '25 jaar verzetsgroep Teteringen'. Het portret van Wilhelmina wijkt hier slechts in zeer kleine details af van de penning van Onkenhout. Wel is nu het randschrift gewijzigd; de keerzijde (met een vlakvullende datum: 29 X 1944) lijkt inderdaad van de hand van Niel Steenbergen te zijn.

Enkele malen beschrijft Van der Kam penningen die Steenbergen in samenwerking met andere kunstenaars maakte, maar bij P6903 wordt dit niet vermeld. Toch gaat het hier overduidelijk om een door Nico Onkenhout ontworpen portret. Een afbeelding van Onkenhouts 'Wilhelmina' is overigens ook te vinden in een artikel van Van Eekelen.[5] De tekst van dat artikel neemt alle twijfels weg over de vraag of Onkenhout inderdaad de maker is.

Op zichzelf is het niet vreemd dat een œuvrecatalogus lacunes vertoont. Maar ik vind het wel een tekortkoming als een auteur de relevante literatuur over het hoofd ziet, of veel te oppervlakkig leest. Van der Kam lijdt aan dat tekort. Wie zijn boek nauwkeurig bestudeert, stuit op veel meer omissies en fouten dan hierboven aangegeven. Om de feestvreugde niet te bederven, som ik ze hier verder niet op. Want hoe dan ook: ik vind het prachtig dat dit boek er nu is. Alleen is het aan te raden om de tekst kritisch te blijven bekijken.

NOTEN

1 N.F. HOFSTEE *Geschiedenis van de Utrechtse universiteit in penningen: Academia Rheno-Traiectina in nummis* (Utrecht 1986).

2 MARGRIET VAN BOVEN (red.) *Niel Steenbergen: veertig jaar beeldhouwer* ('s-Hertogenbosch 1978).

3 A.C. VON WEILER *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1960-1975* (Voorschoten z.j.).

4 J.N. VAN WESSEM *Nederlandse penningkunst* ('s-Gravenhage 1988).

5 W.F. VAN EEKELEN Nederlandse makers van penningen 3: Nico Onkenhout *De Beeldenaar* 3 (1979) 161-166.

TUSSEN VOORLIJN EN BOVENLIJN: KAATS

In samenwerking met het Kaatsmuseum van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond te Franeker wordt een selectie getoond van prijsmedailles, waarbij de nadruk ligt op materiaal uit het begin van de 20e eeuw. Behalve aan penningen en hun vormgeving wordt door middel van ondersteunende attributen ook wezenlijk aandacht besteed aan de kaatssport. Tot en met 21 april 2000 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m/ vrijdag 14.00-17.00 uur.

Numismatische verrassingen in Kutna Hora (Tsjechië)

DICK EN MICHIEL PURMER

Tijdens een korte vakantie in Tsjechië wilden wij ook aandacht besteden aan de numismatiek. Wij kwamen het land binnen bij Joachimstal, het huidige Tsjechische Jaromir, de geboorteplaats van de Joachimstaler en daarmee van onze daalder. Het stadje ligt vlak over de Duitse grens in het uiterste westen van Tsjechië en is momenteel erg armoedig en vervallen. Behalve de naam zijn er weinig numismatische sporen meer te vinden. De grote kerk en het forse raadhuis verwijzen nog naar het vroegere belang van het nu kleine grensstadje. Het lokale museum, dat volgens de folders en gidsen een numismatische verzameling bevatte, heeft nu slechts kristallen voorwerpen in de expositie. De munten zijn spoorloos. Wel kan voor een gering bedrag een naslag-Joachimstaler als laatste herinnering aan het numismatische verleden van dit stadje worden aangeschaft.

Ook bezochten wij Kutna Hora, circa 70 km ten oosten van Praag en gelegen in Midden-Bohemen. Het plaatsje stond in de reisgids beschreven als de meest bezienswaardige stad van Bohemen. Dit was voor ons voldoende aanleiding het stadje in onze reisroute op te nemen.

Kutna Hora groeide sterk door de ontdekking van zijn rijke zilvermijnen. Al aan het einde van de 10e eeuw werd reeds gewag gemaakt van een muntwerkplaats, eigendom van de dynastie Slavnik. In 1289 verkreeg Kutna Hora, beter bekend onder de Duitse naam Kuttenberg, stadsrechten.

Numismatisch interessant is, dat rond 1300 in het Romaanse Hof te Kutna Hora een koninklijke Munt werd gesticht. Juist in deze periode waren de steden in Tsjechië sterk in opkomst. Bohemen telde in het jaar 1300 32 zogenaamde koninklijke steden, die onder direct koninklijk gezag vielen. Ze kregen van de koning diverse privileges, zoals bijvoorbeeld het markrecht, het brouwrecht en het recht tot omwalling. Anderzijds werden de steden belastingen opgelegd om de koninklijke schatkist te vullen. Zo ontstond binnen Bohemen een netwerk van steden.

Koning Wenceslaus II startte rond 1300 ingrijpende munthervormingen.[1] Hier was reeds sprake van gastarbeiders, want koning Wenceslaus II haalde uit Florence het benodigde muntpersoneel, de socii de Florencia, en startte in Kuttenberg de muntslag van de Praagse groschen, een munt die nog vele eeuwen in vrijwel ongewijzigde vorm geslagen zou worden. Wel vond de gebruikelijke muntverzwakking plaats en werd reeds in het begin van de veertiende eeuw de kwaliteit van de munt door een lager zilvergehalte teruggebracht. Op de voorzijde is de Boheemse koningskroon en op de keerzijde de Boheemse leeuw te zien. Uit het boek van Smolik[2] zijn een drietal tekeningen overgenomen, die inzicht geven in de zeer beperkte veranderingen in het uiterlijk van de munten.

Als voorbeeld voor de Praagse groschen diende de Franse gros tournois, ingevoerd in 1266. De Praagse groschen werd de standaardmunt in Bohemen, waarmee een groot scala van lokale munten werd afgeschaft. Dit werd veroorzaakt door goede kwaliteit met een zilvergehalte van 950/1000. Het circulatiegebied breidde zich uit

Uit het boek van Smolik, van boven naar beneden: munten van Wenceslas II (1283-1305), Lodewijk I (1516-1526), Ferdinand I (1526-1564)

naar het Duitse Rijk. Dankzij deze muntslag werd Wenceslaus zeer rijk, zelfs rijker dan de keizer en een kroniekschrijver uit de tijd noemde hem zelfs zo rijk als Croesos.

In de 16e eeuw ging de zilverwinning achteruit. De rijke zilverlagen waren ontgonnen en men moest steeds dieper gaan. Zelfs tot 600 meter ging men om het zilvererts te ontginnen, in die tijd de diepste mijn. Echter de toenmalige techniek was niet meer toereikend om de armere ertslagen economisch te ontginnen en de stad werd minder belangrijk. In 1726 werd de Munt gesloten. Probszt geeft het belang van de muntslag zeer duidelijk aan. Tussen 1240 en 1628 wordt de productie geschat op meer dan 8 miljoen mark, hetgeen neerkomt op een jaarproductie van gemiddeld 21.000 mark. Het gewicht van de Praagse groschen bedraagt circa 3,9 gram. Uit een Praagse mark van 253,14 gram kunnen circa 65 groschen geslagen worden: jaarproductie dus gemiddeld 1.365.000 stuks. In de 16e eeuw wordt de productie geschat op jaarlijks 12.000 mark, zodat die in de eerste jaren aanzienlijk geweest moet zijn.[3]

De middeleeuwse zilvermijnen zijn nog steeds als toeristische attractie te bezoeken. Een te grote wachttijd maakte helaas de bezichtiging voor ons niet mogelijk. Wel waren twee andere interessante gebouwen te bezoeken. Allereerst het Romaanse Hof. Van oorsprong een vesting, werd het vanaf de dertiende eeuw als opslagplaats voor het zilvererts gebruikt. Met de vestiging van de Munt en tevens de sluiting van Munten in Praag, Bruno en Iglau, werd het het centrum van de vernieuwing van het muntstelsel met de eerder genoemde Praagse groschen. In het gebouw is nu een museum gevestigd en aangezien wij er waren buiten het toeristenseizoen kregen wij een privérondleiding. Interessant is het gedeelte waar de muntslag plaats vond. Het oude aanbeeld met muntstempel en daarnaast voorbeelden van in Kutna Hora geslagen munten zijn nog aanwezig. Boeiend is de tentoonstelling in een ander gedeelte van het gebouw: hier wordt aandacht besteed aan munten op penningen, ook hier ontbreekt uiteraard de Praagse groschen niet. Op de binnenhof van het Romaanse Hof zijn nog verschillende oude werkplaatsen van de munters uit de Middeleeuwen zichtbaar. De munters waren naar herkomst ondergebracht. Een aantal (nu dichtgemetselde) bogen gaf toegang tot de verschillende muntwerkplaatsen. Boven de bogen zijn de wapens van de steden ingemetseld, die de herkomst van de daar gehuisveste munters aangaven.

Een hoogtepunt van de Tsjechische gotische bouwkunst is de Barbarakerk,

waarvan de bouw duurde van 1388 tot 1905. Verrassend is de munterskapel met fresco's uit het einde van de 15e eeuw, verzorgd door het muntersgilde en het Italiaanse hof. Hoewel de schilderingen in de 16e eeuw beschadigd werden, zijn de fresco's momenteel fraai gerestaureerd. Goed zichtbaar zijn de fresco's van twee munters, die bezig zijn munten te slaan, zittend op een houten blok met de hamer en het stempel in de beide handen. Zowel op het blok als rondom zijn vele munten te zien. Het was verrassend deze afbeeldingen aan te treffen. Zo hadden wij onverwacht nog een interessante dag met vele numismatische onderwerpen.

In het museum kochten wij nog voor circa één gulden een naslag van de Prager groschen. Het origineel was bij de plaatselijke antiquair wat prijzig, doch in Polen lukte het ons voor f 14 een exemplaar uit het begin van de 15e eeuw aan te schaffen, zodat wij ook met een goed product van Kutna Hora thuiskwamen. ■

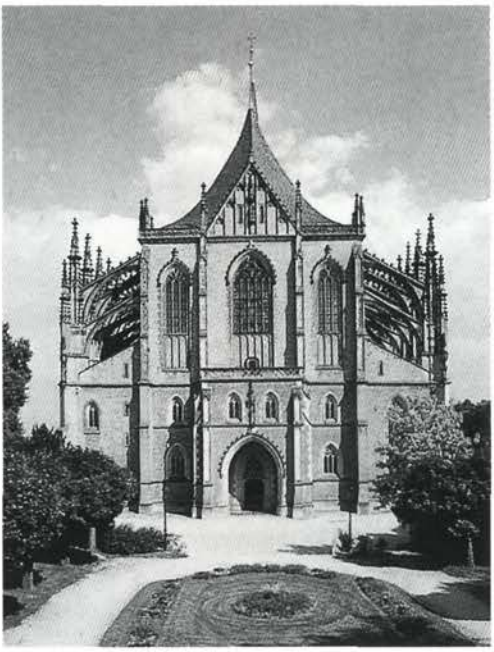
NOTEN

1 PETR ČORNEJ *Fundaments of Czech History* (Praag 1992).

2 JOSEF SMOLIK *Prazske Grose 1330-1547* (Praag 1971).

3 GÜNTHER PROBSZT *Österreichische Münz- und Geldgeschichte* (Wenen 1994).

[*voor vervolg zie pagina 92*]

De binnenplaats van het Romaanse Hof

De Barbarakerk en de fresco's

De meest over het hoofd geziene misslag van het Koninkrijk

ERIK J. DE BRUIJN

Een aantal jaren geleden verwierf ik een collectie misslagen van munten van het Koninkrijk der Nederlanden. Wat voor soort misslag het betrof was voor vrijwel elke munt nauwkeurig beschreven, behalve bij een 1 cent 1954 en een 1 cent 1955. Het was mij een raadsel wat voor misslagen deze centen zouden moeten zijn. Ook bij zorgvuldige bestudering viel mij niets bijzonders aan de munten op. In vertwijfeling had ik ze bijna in een doosje gegooid met de inmiddels uit de omloop genomen centen.

Het nalezen van het artikel 'Muntslagvariëteiten' van Van der Velden bracht mij op een spoor. Naast vele andere typen van misslagen en muntvariëteiten werd hierin het verschijnsel 'die clash' beschreven (ook wel 'clashed dies' genoemd). De Nederlandse term voor dit type misslag is 'stempelbotsing'. Deze oogt niet spectaculair, maar is numismatisch gezien interessant, bijvoorbeeld tal van voorbeelden van munten uit de Verenigde Staten zijn bekend.

Het ontstaan van de misslag

'Stempelbotsing' ontstaat wanneer er een stagnatie optreedt in de aanvoer van muntplaatjes bij de muntpers tijdens het slaan van de munt. Tijdens moderne muntpersproductie zorgt in zo'n geval een schakelaar dat de muntpers stopt. 's Rijks Munt kreeg dit soort persen pas in de jaren tachtig. Functioneert dit controlemechanisme niet, of is het niet aanwezig, dan blijft de pers doorslaan. Het gevolg kan zijn dat de stempels elkaar raken omdat bij die slag zich geen muntplaatje tussen het boven- en onderstempel bevindt. Het resultaat is dat er in de geprononceerde delen op het voorzijdestempel een indruk komt doordat het geraakt wordt door het keerzijdestempel en/of omgekeerd. Wanneer dit niet wordt opgemerkt en, na opheffing van de stagnatie van de aanvoer, de muntproductie doorgaat met opnieuw een plaatje tussen de stempels, komt naast de normale afbeelding deze extra indruk ook op deze munt als een (gedeeltelijke) vage afbeelding.

Met de betreffende centen was dit ook het geval; op de keerzijde is een duidelijke omtrek van het hoofd van Juliana (op de kop staand) waar te nemen. Dit is veroorzaakt doordat het voorzijdestempel het keerzijdestempel had beschadigd en daar deze omtrek van het hoofd had ingeslagen (zie de schematische weergave).

Alle misslagen van dit type van 1 cent hebben gemeen dat de omtrek van het hoofd van Juliana zichtbaar is op de keerzijde. Eenmaal gezien is het gemakkelijk waarneembaar wanneer de munt onder de juiste lichtinval wordt bekeken.

Nagegaan werd of de waargenomen afdruk overeenkomt met wat theoretisch te verwachten is bij een dergelijke fout in het productieproces. Is dit verschijnsel werkelijk het gevolg van 'stempelbotsing'? Dit wordt duidelijk wanneer de gebeurtenis wordt gereconstrueerd aan de hand van de

Stempelbotsing bij 1 cent waarbij de afdruk van een deel van de voorzijde op de keerzijde zichtbaar is

positionering van de stempels en het eerder beschreven proces van de botsing.

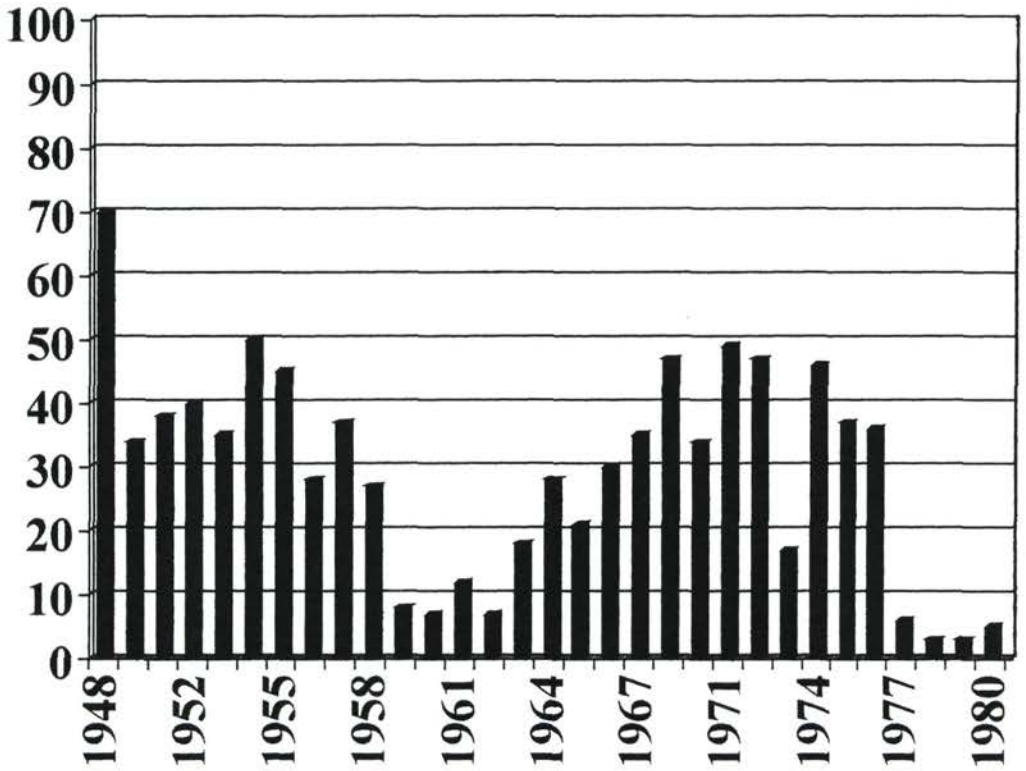
De gereconstrueerde ontwikkeling van de gebeurtenis (zie afbeelding) leidt tot de constatering dat het op deze manier theoretische verloop van het ontstaan van de misslag *precies overeenkomt* met de gevonden lijnenomtrek op de keerzijde van de betreffende centen. De in werkelijkheid gevonden afwijking is in overeenstemming met de theorie over het ontstaan van deze misslag.

Drs M.L.F. van der Beek van Het Nederlands Muntmuseum attendeerde mij er op dat er nog een tweede mogelijkheid bestaat voor het ontstaan van dit type afwijking. Bij langdurig gebruik van een paar muntstempels, zeker wanneer er met een (te) hoge druk is gewerkt, wordt het muntbeeld van de ene zijde ingeperst in het stempel van de andere zijde, door het metaal van het muntplaatje heen.

Het is ook de mening van technici bij de Munt dat in het onderhavige geval van de cent, door de geringe dikte van het muntplaatje dit hier vaak het geval is. Bestudering van de verschillende vormen van de gevorderdheid van de indruk leverde de conclusie op dat inderdaad in de meeste gevallen *dit* als oorzaak moet worden aangemerkt voor de gevonden afwijkingen.

Stempels, beschadigd stempel van de keerzijde en resultaat: stempelbotsing; van links naar rechts: stempel keerzijde, stempel voorzijde, beschadigd keerzijdestempel na botsing, munt met stempelbotsing

Verdeling van waargenomen percentages centen met stempelsbotsing per jaar (steekproef met n = 4.024 waarnemingen)

Het voorkomen van de misslag

Tevreden met de oplossing van het raadsel werden de munten opgeborgen: een numismatisch probleempje was opgelost. Omdat de centen niet meer in omloop zijn besteedt men er in de dagelijkse gang van zaken geen aandacht aan. Echter recentelijk rommelend in het genoemde doosje met centen vond ik echter, tot mijn verbazing, nog een cent met het verschijnsel. Voor een misslagenverzamelaar is zo'n gebeurtenis altijd bijzonder, *zelf* een misslag uit de 'circulatie' halen. De verbazing werd groter toen, verder zoekend, een tweede, een derde en tenslotte een tiental duidelijke exemplaren werden gevonden. Letterlijk en figuurlijk tot dusver altijd over het hoofd gezien. Ik kon het vrijwel niet geloven. Zou het dan een veel voorkomende afwijking zijn? Of was hier van een bijzondere samenloop van omstandigheden sprake?

Om dit verder uit te vinden bezocht ik een welwillend munthandelaar, die bereid was om mij enkele zakken met ongesorteerde centen te lenen voor onderzoek. Deze centen werden eerst uitgesplitst op jaartal. Vervolgens werd bekeken of de exemplaren al dan niet met zo'n beschadigd stempel waren geslagen. Geregistreerd werd of ze (een deel) van de indruk van het hoofd op de keerzijde hadden. De ruim 4000 centen werden onderzocht in vier separate groepen. Gezamenlijk leverde dit de in de voorgaande grafiek weergegeven percentages van elk jaar op.

Een verrassende conclusie is dat de stempelbotsing *bij alle jaartallen centen sinds 1948 voorkomt*, maar met grote verschillen in de gevonden percentages bij de verschillende jaren.

Gemiddeld over de jaargangen 1948 tot en met 1980 werd bij deze steekproef de afwijking bij 31,4% van de onderzochte centen waargenomen. Kan hier uit afgeleid worden dat *dit percentage* van alle geproduceerde centen een misslag is? Een nadere beschouwing van de gevonden resultaten is hiervoor vereist. De uitsplitsing naar jaren leidt tot de waarneming dat met uitzondering van het jaar 1948 en 1973 er een golfbeweging lijkt op te treden met pieken in de jaren 1954 en 1971. De tussenjaren 1959, 1960, 1961 en 1962 hebben een relatief laag percentage, evenals de jaren 1977, 1978, 1979 en 1980. De afwijking van het jaar 1948 zou te verklaren kunnen zijn uit het lage aantal waarnemingen (n = 10); voor 1973 kan dit echter niet zo zijn met 95 waarnemingen voor dat jaar.

Om de representativiteit na te gaan voor deze steekproef van de 4204 munten wat betreft het voorkomen van de jaartallen is de ratio berekend tussen het aantal centen dat van het betreffende jaar in de steekproef aanwezig is en het aantal dat theoretisch aanwezig zou moeten zijn gezien de slagaantallen van de munt in dat jaar. Een ratio van 1 betekent dat het betreffende jaar evenredig vertegenwoordigd is naar het gemunte aantallen in de steekproef. Kleiner dan 1 betekent ondervertegenwoordigd, groter is een oververtegenwoordiging van het jaar. Het blijkt dat zowel het beginjaar 1948 als het laatste jaar 1980 in belangrijke mate ondervertegenwoordigd zijn, met een onderwegingsfactor van respectievelijk 0,025 en 0,595. Het is aannemelijk dat die beide jaartallen er in de loop der tijden zijn uitgeselecteerd. Het jaar 1948 omdat de enige Wilhelmina-variant van de type is. Het jaar 1980 omdat het het laatste aanmuntingsjaar van de cent is, en het bovendien als enig jaar 'haan met ster' als muntmeesterteken heeft. Destijds werden de munten van dit jaar in grote aantallen door de bevolking uit de circulatie gehaald en achtergehouden.[1]

Het aantal in omloop zijnde munten vermindert door wat 'versterving' wordt genoemd. Ieder jaar verdwijnen er munten door verlies, gebruik voor andere dan betalingsdoeleinden, of doordat ze mee naar het buitenland

worden genomen en zo aan de circulatie zijn onttrokken. Te verwachten is dus dat van de oudere jaren relatief minder aanwezig is dan van de recentere jaren. Bij de steekproef is een onderweging van de vroege jaren en een overweging van de late jaartallen inderdaad waargenomen. Met uitzondering van de jaren 1948 en 1980, waarvan de onderweging reeds is verklaard, is de maximum onderwegingsfactor 0,636 (1952 met n = 97) en de maximum overwegingsfactor 1,516 (1966 met n = 330). De scheiding tussen jaren met onderweging en de jaren met overweging van de jaren ligt bij het jaar 1964. Dit is precies wat theoretisch te berekenen is als we een regelmatige 'versterving' aannemen, namelijk (1980-1948)/2 + 1948 = 1964. Derhalve kan geconcludeerd worden dat de verdeling van de munten over de jaren in de steekproef vermoedelijk niet erg afwijkt van de samenstelling van de centenpopulatie die nog in omloop was op het moment van afschaffen van de cent als circulatiemunt.

Wanneer het jaar 1948 buiten beschouwing wordt gelaten vanwege het kleine aantal waarnemingen dan is toch nog het verschil van het percentage munten met tussen het maximumjaar (1954 met 50%) en het minimumjaar (1979 met 3%) erg groot. Een verdere studie naar de gebruikte machines en stempels, het verloop en de controle op het muntproces door de jaren heen is nodig om mogelijk tot een verklaring hiervan te komen.

Om de betrouwbaarheid van de waarnemingen te bepalen is uit de totale onderzoekspopulatie het meest voorkomende jaar 1967 nader beschouwd. Van dat jaar werden 396 exemplaren geteld. Daarvan is bij 34,85% van de munten het verschijnsel vastgesteld. De oplage van 's Rijksmunt in dat jaar was 140 miljoen stuks.[2] Voor dit gevonden percentage kan nu het betrouwbaarheidsinterval worden vastgesteld. Dit betekent dat we kunnen vaststellen binnen welke marges het werkelijke aantal misslagen ligt voor *alle* geslagen centen van dat jaar. De parameter p (dit is populatiefractie) heeft als betrouwbaarheidsgrenzen p– en p+. Met de onderstaande formule kan statistisch worden vastgesteld binnen welke grenzen het aantal ligt. In deze formule is n = 396,

$$p = \hat{p} \pm c\sqrt{\hat{p}\,\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}} = 0{,}3485 \pm c * 0{,}0239 = (p^-, p^+)$$

de omvang van de steekproef en p = 0,3485, de steekproeffractie dat het verschijnsel heeft. De c is een constante die afhankelijk is van de gekozen gewenste betrouwbaarheid. Bij een gewenste betrouwbaarheid van 95% is c = 1,645. De grenzen kunnen nu worden berekend als p– = 0,309 en p+ = 0,388. De betekenis van deze uitkomst is dat van de 140 miljoen geslagen centen in het jaar 1967 met 95% zekerheid het percentage met een indruk van het hoofd tussen 30,9% en 38,8% van de totale populatie ligt, dus tussen 43,26 en 54,32 miljoen exemplaren.

Het voorkomen van deze misslag op andere typen munten

Stempelbotsingen komen ook bij andere Koninkrijksmunten voor. Van der Velden meldt in zijn overzicht van muntslagvariëteiten dit verschijnsel bij de 5 cent 1980. Het interessante verschil met de cent is dat bij deze munt de indruk op de voorzijde is. Een indruk van een deel van de vijf op de keerzijde is zichtbaar bij de neus van Juliana op de voorzijde van de munt. Men zou kunnen verwachten dat deze variant van de stempelbotsing ook bij andere jaren van de 5 cent voorkomt,

maar ik heb deze misslag daar nog niet waargenomen. Wel zijn er afdrukken van het hoofd op de keerzijde bij 5 cent Wilhelmina 1948, en bij 5 cent Juliana: 1955, 1957, 1964, 1965, 1966, 1970, 1972, 1974, 1977, 1978. In deze vorm komt het weer volledig overeen met de waarnemingen op de cent. De oorzaak is hier vermoedelijk weer de hoge stempeldruk.

Stempelbotsing bij 5 cent 1978

Ook werd een stempelbotsing gezien bij 5 cents 1827 (met indrukken zowel op voor- als op keerzijde.[3] Ik zag in de verzameling van Van der Velden een stempelbotsing voor- en keerzijde bij 1 gulden Beatrix.

Het verschijnsel is lastig te fotograferen vanwege de vaak lichte indruk en/of de dunne lijnen. De afbeelding van een 5 cent 1978 op pagina 41 van de *Muntalmanak 1998* geeft de afdruk van het hoofd op de keerzijde echter prachtig weer.

Een echte curiositeit is nog een stempelbotsing als onderdeel van een drievoudige 'misslag'. Het betreft hier een 5 cent 1980, een niet centrisch geslagen exemplaar (eerste fout), op plaatje van aluminium (tweede fout) met beschadigd stempel door stempelbotsing (derde fout).[4]

Tot dusver is dit verschijnsel mij alleen bekend bij Koninkrijksmunten van de eerder genoemde denominaties. Gezien het beperkte onderzoek is het mogelijk dat dit type misslag ook bij andere munten voorkomt. Verder speuren naar dit type misslag zal mogelijk wel wat opleveren.

Conclusie

Het resultaat van het uitgevoerde onderzoek is dat er naar schatting tussen 1948 en 1980 31,4% van 1.792,5 miljoen (zijnde het totaal geslagen centen in die periode)[5] *562,8 miljoen* als misslagen[6] in omloop zijn gekomen. De vraag doet zich voor of het zo is dat *niemand het heeft gezien*? Of ligt de verklaring in het feit dat de fout niet erg opvalt? Niet alleen omdat het geen storende fout is, maar wellicht ook omdat als de fout wel bij de Munt geconstateerd is het kan zijn dat men er niet de moeite en het geld voor over had om de stempels te vervangen of bij te werken of de muntpersdruk anders in te stellen, en men deze munten ook zo in circulatie bracht. Dit kan een goed overwogen beslissing zijn geweest, omdat als de munt eenmaal in omloop is gebracht het verschijnsel van de snelle verkleuring niet meer opvalt.

Voor de verzamelaars van misslagen is in ieder geval met de nu niet meer over het hoofd te ziene misslag een aanzienlijke uitbreiding van de collectie te realiseren.

Met dank aan J. Mevius te Vriezenveen voor het beschikbaar stellen van het onderzoeksmateriaal, en tevens aan drs M.L.F. van der Beek en drs A.A.J. Scheffers beiden te Utrecht en dr ir P.M. van der Velden te Delden voor hun kritisch commentaar en aanvullende opmerkingen. Ik ben drs W. Nijdam te Hengelo erkentelijk voor de ondersteuning ten aanzien van de statistische aspecten.

NOTEN

1 H. JACOBI en B. VAN BEEK *Geld van het Koninkrijk*. Pampus Associates, Amsterdam 1988.

2 J. SCHULMAN *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975*. Amsterdam 1975.

3 DE NEDERLANDSE MUNTENVEILING *Meiveiling 1997*. Lot 5558 [foutief aangeduid als een zwakke incuse]

4 *Coin Investment veilingcatalogus 45*. Lisse 1994. Lot 811.

5 J. MEVIUS *Speciale catalogus van de Nederlandse munten van 1795 tot heden*. 30e druk. Vriezenveen 1998.

6 Met een waarschijnlijkheid van 99,9% bedraagt het aantal tussen 29,90% en 33,58% van de

totale populatie, dus tussen de 523,4 en 601,9 miljoen.

LITERATUUR

A. MARGOLIS *The Error Coin Encyclopedia* (Oceanside, NY, 1994) 299-304

Muntalmanak 1998 (De Vleermuis, Roermond 1997)

P.M. VAN DER VELDEN Muntslagvariëteiten *De Muntkoerier* (oktober 1982) 4-7

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Een merkwaardig teken op een zilveren tientje

JANJAAP LUIJT

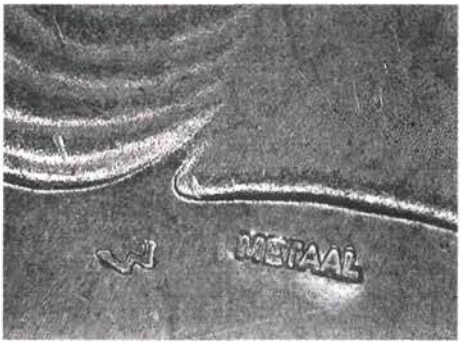
Menige muntenverzameling bevat één of meer gebruiksvoorwerpen waarin munten zijn verwerkt. Vaak betreft het lepeltjes, armbanden of sieraden met een munt daarin. Het verwerken van munten is echter verboden, zolang de munt nog de status van wettig betaalmiddel heeft. De muntwet rekent het bewerken van de munt tot muntschennis en een dergelijke bewerking is dus strafbaar.

In een particuliere collectie trof ik onlangs een sleutelhanger aan, met daarin verwerkt een tienguldenmunt uit 1970. De sleutelhanger bestaat uit het muntstuk waarin een gat is geboord met daar doorheen een ketting, waarvan de uiteinden zijn gesoldeerd aan een ring. Sleutels worden aan de ketting bevestigd door ze over de ring te halen en daarna het muntstuk in de ring te klemmen (zie foto's). De ring en de ketting zijn gemaakt van eerste gehalte zilver (= 925‰). De tienguldenmunt van 1970, die nog steeds wettig betaalmiddel is, heeft een zilvergehalte van 720‰.

De zilversmid die de sleutelhanger maakte, heeft het voorwerp ter keuring aangeboden bij de Waarborg Platina, Goud en Zilver in Gouda. Dit instituut keurt alle voorwerpen van platina, goud en zilver die in Nederland worden verhandeld en voorziet de goedgekeurde werken van een keurteken. De controle op de platina-, goud- en zilvergehalten is geregeld in de Waarborgwet 1986. Artikel 2 van die wet bepaalt dat voorwerpen met een minimum zilvergehalte van 800‰ de naam zilver mogen dragen en voor verkoop gekeurd moeten worden. Strikt genomen is de tienguldenmunt uit 1970 dus geen 'zilveren tientje'. (Tegenwoordig hebben de zilveren tienguldenmunten een gehalte van 800‰.)

Dat ondervond ook de maker van de zojuist beschreven sleutelhanger. De ketting en de ring waren wel van zilver, maar de hiermee onlosmakelijk verbonden munt was dat niet. Om dit verschil duidelijk te maken aan de consument,

paste de Waarborg de wet zeer strikt toe en voorzag het muntstuk van het teken METAAL. Dit teken slaat de Waarborg af op onedele metalen onderdelen aan voorwerpen van platina, goud of zilver. De ketting en de ring werden goedgekeurd en voorzien van een zilvermerk. De zilversmid kreeg de sleutelhanger gekeurd teruggestuurd van de Waarborg en daarmee leek de kous af. Maar de Waarborg lichtte De Nederlandse Munt in Utrecht in over de door de zilversmid gepleegde muntschennis, want binnen enkele weken ontving hij een waarschuwing van de Munt. De zilversmid werd gewezen op de verschillende wetsartikelen die hij had overtreden en op de consequenties die dat kon hebben. Helaas vermeldt het verhaal niet of de Waarborg Platina, Goud en Zilver ook een waarschuwing ontving van de Munt. Met het afslaan van een stempel op het muntstuk maakte de Waarborg zich namelijk net zo schuldig aan muntschennis als de zilversmid.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid nvmh

QXL.NL
ONLINE VEILINGEN

Wie QXL bezoekt is verkocht.

Munten-verzamelaars opgelet!
Munten aanbieden en aankopen via internet? Dat doet u bij QXL.

Wilt u een bijzonder collectors item aanbieden?
Of misschien zelfs een gedeelte van uw collectie verkopen?
Bij QXL krijgt u de beste prijs, want QXL is de nieuwe digitale ontmoetingsplaats voor muntenverzamelaars. 24 uur per dag aanbieden en aankopen van koninkrijksmunten, provinciale munten, wereldmunten, middeleeuwse munten, Romeinse munten, Griekse munten, misslagen, nieuwe muntuitgiften, penningen, bankpapier, verzamelalbums en munthouders, enzovoort, enzovoort.

QXL is de grootste veilingsite van Groot-Brittannië. Ook in andere Europese landen is QXL een groot succes. Nu heeft het virtuele veilinghuis zijn deuren in Nederland geopend. Kijk snel op www.qxl.nl QXL is helemaal gratis, we vragen dus geen commissie.

Ommunting van Franse munten tot Nederlandse pasmunt

Het gebruik van zilver in vroeger tijden

L.M.J. BOEGHEIM

De Indische Muntwet, die per 1 mei 1854 van kracht werd, bracht voor de Utrechtse Munt een ongekende drukte met zich mee. Deze was van een zodanige omvang dat voor de aanmunting van de talrijke pasmunten voor Indië zelfs een hulpmunt moest worden ingericht.

Ondanks het feit dat de hermunting voor Nederland volgens de Wet van 26 november 1847 nog niet volledig haar beslag had gekregen, werd de voorkeur gegeven aan aanmuntingen voor Nederlandsch Oost-Indië. Zulks leidde al eind november 1854 tot schaarste aan dubbeltjes en stuivers in Nederland, daar deze niet in het productieprogramma van 1854 waren opgenomen. Het beschikbare zilver wilde men namelijk zoveel mogelijk voor Indië benutten. Nu wilde een gelukkig toeval dat bij 's Rijks betaalmeester te Rotterdam een bedrag aan Franse frank 71.797,50, vrijwel uitsluitend in zilveren 5-frank stukken aanwezig was. De frank had destijds een waarde van 47¼ cent, dus bedroeg de tegenwaarde *f* 33.924,32.

½ frank 1848 (alle foto's: Het Nederlands Muntmuseum)

De minister van Financiën dr A. Vrolik (1854-1858) wilde dit bedrag zien omgemunt in *f* 20.000 aan dubbeltjes en *f* 13.924,32 aan stuivers. Daarmee werd, volgens Vrolik, een tweeledig doel gediend: *Een goede plaatsing voor de Franse stukken en een voorziening in de bestaande dringende behoefte aan kleine pasmunt.* Het Munt-College werd verzocht zulks in overweging te willen nemen.[1]

5 frank 1843

Het Munt-College ging accoord, zodat bij Koninklijk Besluit van 5 januari 1855 nr 53 machtiging tot vermunting werd verleend. De Franse stukken werden opgezonden en op 22 maart 1855 in Utrecht ontvangen. De partij bestond uit:

14.019 stukken van 5 frank	Fr.fr. 70.095
655 stukken van 2 frank	1.310
43 stukken van 1 frank	43
699 stukken van ½ frank	349,50
	Fr.fr. 71.797,50

Op 21 april 1855 werd met de ommunting begonnen.[2]

Op 20 maart 1855 had de minister van Financiën echter verzocht het bedrag van *f* 33.924,32 te willen opvoeren tot *f* 100.000 en hem de voorwaarden hiervoor te willen opgeven.[3]

Met haar antwoord van 24 april 1855 ging het Munt-College met dit verzoek accoord, maar wees er op dat er voor de nieuwe aanmunting twee prijzen in aanmerking kwamen. De uit Rotterdam aangevoerde Franse muntstukken wogen 357 NP 500 w en hadden een zilvergehalte van 900/1000, zodat de partij 321 NP 392½ w fijn zilver bevatte. De munten waren aangenomen op basis van de prijs voor fijn zilver, zijnde *f* 105,54 per NP.[4]

De Nederlandse pasmunt had echter een zilvergehalte van 640/1000. Er was dus voor 100 kg munten 64 kg fijn zilver en 36 kg koper nodig. De Franse munten hadden een zilvergehalte van 900/1000, zodat om 64 kg fijn zilver te verkrijgen 10/9 x 64 = 71,1 kg munten werden verbruikt. Hierin zat echter ook 1/10 x 71,1 = 7,1 kg koper. Derhalve was voor bijzet van de Nederlandse pasmunt nog 36 – 7,1 = 28,9 kg koper nodig. De prijs voor het koper bedroeg *f* 1,40 per NP of *f* 0,63 per NP fijn (28,9 x 1,40: 64). Voor zakken voor verpakking en transport berekende de Muntmeester *f* 0,09 per pond fijn. De kosten van de munt per NP bedroegen:

zilver	*f* 105,54
koper	0,63
zakken	0,09
	f 106,26

Voor de aanvulling tot *f* 100.000 lagen deze bedragen enigszins anders. Hiervoor moest zilver worden aangekocht, waarvan de marktprijs eind april 1855 tot *f* 105,20 per NP fijn was gedaald. Bovendien was voor bijzet 36 kg koper per 100 kg munt nodig. De kosten werden dan:

zilver	*f* 105,20
koper	0,78 (36 x 1,40: 64)
zakken	0,09
	f 106,07

Volgens opgave van de Muntmeester werd uit één NP fijn zilver na aftrek van het muntloon een bedrag van *f* 105,82[2] verkregen. De fabricatie op de vermunting van het Franse zilver leverde zodoende een tekort op van *f* 0,44. De aanvulling met ruim *f* 66.000 zou ook een tekort opleveren van *f* 0,25 per pond fijn. Het gemiddelde genomen op het tekort op 1/3 der fabricatie tegen *f* 0,44 en op 2/3 derzelve tegen *f* 0,25 bedroeg dus *f* 0,31 per pond fijn.

Dit tekort bedroeg ruim de helft meer dan de uitkering van 20 cent per *f* 100 die bovendien reeds gegrond was op de voordelige versmelting van de zilveren pasmunt geslagen naar de Wet van 1816. De Muntmeester verklaarde zich niettemin bereid de som van *f* 100.000 voltallig te maken in 10 en 5 centstukken, zulks zonder vergoeding, maar ook zonder uitkering.

Bovendien was het noodzakelijk voor aankoop van het benodigde zilver een krediet te openen van *f* 70.000. Dit bedrag kon echter in verband met de productie pas eind juni worden vereffend.

Het Munt-College adviseerde de minister dit voorstel aan te nemen dat haar als juist, *billijk en aannemelijk voorkwam*.

Voorgesteld werd tenslotte nog 75% van het totale bedrag in dubbeltjes en 25% in stuivers te doen aanmunten.

Een ontwerp Koninklijk Besluit was bijgevoegd dat op voordracht van de minister van Financiën aan de Koning werd voorgelegd. Willem III ging accoord. Behalve het bedrag van *f* 33.924,32 in 10 en 5 centstukken mocht nog voor een bedrag van *f* 66.075,68 worden aangemunt, zodat *f* 100.000 zou worden vervaardigd en wel ¾ als 10 centstukken en ¼ als 5 cent. Zilver en koper konden door de Muntmeester worden aangekocht.

Dubbeltje 1855

In mei 1854 werden 745.625 dubbeltjes geslagen, waarvan 552 als buspenningen werden gebruikt en vernietigd, terwijl 573 stuks werden afgekeurd. Er werden dus 744.500 exemplaren aan de circulatie toegevoegd.

Stuiver 1855

[*voor vervolg zie pagina 92*]

Tentoonstelling 'De muntslag ten tijde van koningin Wilhelmina'

KAREL SOUDIJN

In het Nederlands Muntmuseum in Utrecht is sinds eind 1999 een expositie te zien over de muntslag ten tijde van koningin Wilhelmina. Dit is alweer de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De opstelling volgt het inmiddels vertrouwde patroon. Aan het begin van de tentoonstelling wordt duidelijk gemaakt hoe het muntwezen in Nederland er uitzag op het moment dat Wilhelmina (geboren in 1880) aantrad bij het overlijden van haar vader op 23 november 1890. De expositie wordt afgesloten met een vitrine die voorbeelden bevat van pogingen om munten van deze vorstin te vervalsen. Tussen die uitersten krijgen we een beknopt maar helder beeld van de muntslag tijdens haar lange, tot 1948 durende, regeringsperiode.

In het eerste gedeelte van de tentoonstelling ligt het accent op nieuwe muntportretten en op nieuwe munttypen; verderop zijn vitrines gewijd aan de verschillende soorten metalen waarin geld werd geslagen. Het november/decembernummer 1999 van *De Beeldenaar* liet op het omslag al één van de pronkstukken van deze tentoonstelling zien: een model in zwavel op lei van het muntportret 'Wilhelmina met hangend haar', geboetseerd door Ludwig Jünger. Deze beeldhouwer had hiertoe in november 1890 opdracht gekregen van de minister van Financiën. Jünger zond in mei 1891 zijn model aan het Munt-College. De hulpstempelsnijder van 's Rijks Munt, W.J. Schrammer, sneed vervolgens stempels voor een tienguldenstuk. Najaar 1891 werden proefslagen aangeboden aan koningin-regentes Emma. Na enkele kleine wijzigingen verleende zij haar goedkeuring aan de nieuwe beeldenaar. Behalve voor de gouden tientjes werd dit portret gebruikt voor guldens, kwartjes en dubbeltjes.

In de volgende vitrine is in gips het model te zien van het portret dat beeldhouwer Pier Pander eind 1897 vervaardigde ter gelegenheid van de inhuldiging van Wilhelmina als koningin in 1898. De Utrechtse Munt beschikte echter niet over apparatuur om het model van dit 'kroningstype' tot muntstempels te verwerken. Het werk werd uitbesteed aan de Parijse medailleur E. Paulin Tasset. Er waren wijzigingen in het muntbeeld nodig die voor vertraging zorgden. De eerste stempels, met het jaartal 1898, kwamen pas in augustus 1900 gereed.

Na de vitrines met de eerste twee muntportretten van Wilhelmina besteedt de expositie aandacht aan de bronzen munten waarvan de stijl rond 1900 werd aangepast, en aan de nieuwe stuiver die enkele jaren later werd ontworpen. Beknopt worden allerlei verwikkelingen aangeduid rond de productie van deze geldstukken. De cent met het jaartal 1900 was ontworpen met een leeuw die te snel sleet, omdat dit beest boven het oppervlak van de munt uitstak. Graveur J.C. Wienecke maakte in 1901 een nieuw stempel. En de eerste proeven uit 1904 van Wienecke voor een nieuwe stuiver, werden afgekeurd.

Het derde muntportret van Wilhelmina, 'met hermelijnen mantel' (ontworpen door Wienecke), werd geïntroduceerd in verband met technische problemen met de bestaande stempels. De eerste exemplaren werden geslagen in 1910. In deze periode

wijzigde men ook het uiterlijk van de bronzen munten.

Door de Eerste Wereldoorlog steeg de zilverprijs op de wereldmarkt. De prijs van het zilver in de guldens dreigde hoger te worden dan één gulden. Daarom werd bij de wet van 27 november 1919 het gehalte van de zilveren muntstukken verlaagd. Dit vormde aanleiding tot het vierde muntportret van de koningin: 'met opgestoken haar' (weer vervaardigd door Wienecke). Stempels naar het nieuwe ontwerp waren snel gereed, maar er volgde niet direct een aanmunting.

Op de Utrechtse expositie komen we vervolgens bij een vitrine over de zinken munten die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden geproduceerd. In 1941 verordonneerde de Duitse commissaris bij De Nederlandsche Bank dat de bronzen, koperen en zilveren pasmunten moesten worden ingeleverd ten behoeve van de oorlogsindustrie. Alleen halve centen mochten blijven circuleren, omdat daar maar heel weinig brons in zat. Ter vervanging van het ingetrokken geld kwamen er zinken muntstukken, ontworpen door Nico de Haas, redacteur van weekblad *Storm* van de Nederlandse SS. De secretaris-generaal van Financiën keurde in augustus 1941 diens ontwerpen goed, maar enkele maanden later keurde rijkscommissaris Seyss-Inquart een drietal (reeds in productie zijnde) munttypen alsnog af: één ervan was naar zijn opvatting niet Germaans genoeg; twee andere waren volgens hem te kitscherig. Gewijzigde ontwerpen werden in december 1941 goedgekeurd.

De volgende vitrine besteedt aandacht aan twee thema's. Ten eerste de munten die de Nederlandse regering in ballingschap liet slaan in Amerika, en ten tweede het vijfde muntportret van Wilhelmina waartoe begin 1947 werd besloten. In 1948 zijn de eerste munten geslagen met dit portret naar ontwerp van L.O. Wenckebach.

Zo halverwege de tentoonstelling verschuift het accent van de ontwerpen naar de muntmetalen, want volgende vitrines tonen ons de resultaten van respectievelijk de muntslag in goud, zilver, nikkel en brons. Daarna krijgt de muntslag tijdens de Tweede Wereldoorlog opnieuw aandacht. Vervolgens laat de expositie iets zien over de verhuizing van 's Rijks Munt naar het pand aan de Leidseweg in Utrecht. Met de bouw hiervan werd in 1909 begonnen; vanaf 1910 zijn onderdelen van de muntfabriek verhuisd naar ruimtes die in het nieuwe gebouw inmiddels gereed waren gekomen.

De bezoeker van deze tentoonstelling krijgt hierna nog iets te zien van piedfords en afslagen in goud en zilver die speciaal voor verzamelaars werden vervaardigd. En het slot van de tentoonstelling geeft, zoals gezegd, een impressie van valsemunterij.

In het verleden is al enkele malen opgemerkt dat het jammer is dat de reeks exposities niet synchroon loopt met de boeken die het Nederlands Muntmuseum uitgeeft over de muntslag ten tijde van onze vorsten en vorstinnen. Bij de opening van de tentoonstelling over Wilhelmina was de publicatie over koning Willem III nog lang niet gereed. Dus het boek over zijn dochter zal nog wel een paar jaar op zich laten wachten. Toch is het de moeite waard om deze tentoonstelling, die tot eind van dit jaar loopt, te bekijken. Al was het maar vanwege het unieke materiaal dat hier is geëxposeerd: de ontwerpen in zwavel of gips, de tekeningen, stempels, ponsoenen en matrijzen. Een vouwblad bij de tentoonstelling geeft overigens wel reeds een overzicht van de levensloop van koningin Wilhelmina. ■

Muntmelange

G.J.M. PRONK

St. Christoffel, Curaçao en Zuid-Holland

Het gebeurt weleens dat oude zaken plotseling een hoge actualiteitswaarde krijgen. Soms vindt dit zijn oorzaak in de economie, een andere keer zijn het politieke aspecten die een aparte dimensie geven aan het verleden. Als deze dan bovendien nog raakvlakken hebben met de numismatiek, is het interessant om daar verslag van te doen in deze rubriek.

In juni 1999 werden in een Amerikaanse veilingcatalogus twee penningen aangeboden die betrekking hadden op Curaçao. Eén daarvan werd als volgt omschreven: 'a religious scene of Jesus as a small child with halo, on the shoulder of a saint N(ickel)-S(ilver), 30 mm, top loop'.

De veilinghouder verschafte bijgaande foto waaruit blijkt dat het hier gaat om een ronde penning waarop Sint Christoffel staat afgebeeld, dus duidelijk een penning met een religieuze betekenis.

Christoffel werd en wordt nog in grote delen van de katholieke kerk beschouwd als de beschermheilige voor reizigers, de patroon die men kan aanroepen als men moeilijke, gevaarlijke tochten maakt. Hij zorgt ervoor dat de reiziger veilig aankomt op de plaats van bestemming. De naam Christoffel is afgeleid van het Griekse woord Cristophorus (= Christusdrager), de reus die Christus over het water zou dragen en Hem niet dragen kon, maar toch uiteindelijk zijn missie succesvol volbracht.

Het bijzondere aan deze penning is evenwel dat zij is uitgegeven door de vroegere eigenaren van de vorig jaar in moeilijkheden geraakte onderneming CETECO. De keerzijde vermeldt in de rand: CURAÇAO TRADING CO. (N.A.) N.V., terwijl in het midden met grote letters C T C is vermeld.

Scholten maakt in zijn standaardwerk over de Nederlandse overzeese gebiedsdelen onder nummer 1412 melding van deze onderneming waar een rond zinken plaatje met de letters C.T.C. (Curaçao Trading Company) wordt genoemd.

Het is zeer opmerkelijk dat een commerciële onderneming deze religieuze penning heeft verspreid. Gezien

St. Christoffel-penning

het gebruikte lettertype lijkt de medaille geslagen te zijn in de periode 1930-1940. Mij is niet bekend of de penning als handelswaar is uitgegeven dan wel dat er andere motieven waren, namelijk dat de leiding van de onderneming haar medewerkers en misschien zichzelf heeft willen helpen in gevaarlijke situaties toch veilig de overkant te bereiken.

Nu de opvolger van de Curaçao Trading Company, CETECO, zich in grote moeilijkheden bevindt, bijna bezwijkt onder grote financiële lasten en dus niet veilig de overkant van ondernemersland bereikt en bovendien semi-overheidsorganen CETECO belangrijke leningen verschaft hebben die wellicht niet terugbetaald kunnen worden, krijgt deze medaille plotseling een aparte, actuele en zeer interessante dimensie.

Hoe goed zou het zijn als ergens in de kelders op Curaçao of op het provinciehuis van Zuid-Holland of in het Catshuis in Den Haag een aantal Christoffelmedailles gevonden zouden worden die aan de beleidsmakers uitgereikt kunnen worden, zodat de eigenaren en de overheid bestuurlijk niet bezwijken en veilig de overkant bereiken.

Hoe doet men een vondst?

In de Numismatische Kring Rotterdam wordt de juni-bijeenkomst sinds jaar en dag gevuld door kleine bijdragen van de leden. Een prima concept, want men krijgt vaak verrassende informatie en de leden die geen avondvullende voordracht beschikbaar hebben, kunnen toch iets van zich laten horen.

In de laatste junivergadering verdedigde ik de stelling: in vrijwel iedere buitenlandse veilingcatalogus zit wel een munt of penning 'verstopt', die door de meeste gebruikers van de catalogus niet wordt gezien, maar die voor de oplettende lezer juist een 'vondst' kan zijn. Ik poneerde deze stelling aan de hand van een Engelse penning uit een Duitse veilingcatalogus en een Engelse munt uit een Franse veilingcatalogus, beide stukken uit de tijd van de koning-stadhouder Willem III.

Nog frappanter was de 'vondst' in een veiling van een belangwekkende collectie munten van Lodewijk XIV bij een handelaar (lid A.I.N.P.) in Parijs. Onder lot 526 werd aangeboden: Denier à plaisir en cuivre, 1680, met de toevoeging 'rare et curieux'. Twee schrijvers, Ciani en Droulers, werden vermeld als bewijsplaatsen in de numismatische literatuur. De erg onduidelijke foto bevestigde echter mijn vermoeden dat dit geen muntje van Lodewijk XIV was, maar dat het in het prinsdom Orange ten tijde van Willem III (in Orange Guillaume-Henri genoemd)

J.R. VOÛTE

Denier à plaisir en cuivre, 1680

werd geslagen. Als zodanig is het onder nummer 142 in de catalogus van de publicatie *Les Monnaies de la Principauté d'Orange sous la Maison de Nassau* (uitgave 1997 van Laurens Schulman b.v.) vermeld.

Aan J. Laugier (1828-1901), van 1860 tot zijn dood verbonden aan het Cabinet des Monnaies et Médailles de Marseille, komt de eer toe als eerste in het portret op deze denier dat van Frédéric-Maurice de la Tour d'Auvergne (1642-1707) te hebben herkend (*Revue Belge Numismatiq*ue 52, 1896, 294-297). De keerzijde toont bovendien de drie pseudo-lelies die herhaaldelijk op de munten van Orange voorkomen. Het prinsdom Orange was van 1673 tot 1679 in handen van Lodewijk XIV, die er genoemde Frédéric-Maurice als interim-prins had benoemd, om hem schadeloos te stellen voor het verlies van het markiezaat van Bergen op Zoom. Dit laatste was als Frans eigendom door de Staten-Generaal geconfisqueerd na de inval van Lodewijk XIV in de Noordelijke Nederlanden in 1672 (rampjaar!).

W. VAN DEN NIEUWENHOF

Uiteindelijk is het de bekende Parijse jurist-numismaat Christian Charlet geweest die in het *Bulletin de la Société Française de Numismatique* (46, 1991, 150-153 en 173) nader op dit muntje is ingegaan. Hij veronderstelt dat het als betaalmiddel heeft gediend in bepaalde etablissementen waar het oudste beroep ter wereld werd uitgeoefend. Dan is het niet verrassend dat het muntpersoneel van de in 1679 in zijn rechten herstelde prins Willem III het poinçoen met de beeltenis van de zojuist verdreven interim-prins heeft gebruikt om in 1680 deniers à plaisir te slaan. Uit de bezettingstijd 1673-1679 zijn namelijk verschillende deniers tournois met het portret van de interim-prins bekend.

Dit alles naar aanleiding van een abusievelijk aan Lodewijk XIV toegeschreven koperen muntje. Wel toont deze geschiedenis aan dat de amateur-specialist in catalogi van professionele generalisten interessante 'vondsten' kan doen. Laat dit dan ook een aansporing zijn om veilingcatalogi goed te bestuderen!

Overigens leverde deze vondst nog varianten in de omschriften aan de voor- en keerzijde van genoemd nummer 142 op: de voorzijde luidt: TANDIS.QV.PVT.1680; de keerzijde heeft twee roosjes in het omschrift: (roosje) DENIER (roosje) A PLAISIR. De betekenis van het omschrift aan de voorzijde is niet geheel duidelijk.

De duiten van Philips II geslagen te Maastricht: enige verrassende stempelfouten

In 1995 publiceerde Karel Soudijn in dit blad een interessant artikel onder de titel 'Omkeringen'.[1] Hierin betoogt hij dat onze waarneming sterk bepaald wordt door wat we gewend zijn waar te nemen. Hij illustreert deze stelling op treffende wijze met een voorbeeld uit zijn praktijk als docent. Tijdens een college vroeg hij de aanwezige studenten psychologie om een gulden te voorschijn te halen. Een en ander speelde zich af in de jaren zeventig. Er waren uitsluitend guldens met het portret van Juliana voorhanden. Hij verzocht zijn studenten om op het muntstuk de letter W aan te wijzen. Deze ontbreekt in de omschriften en in het randschrift maar is heel klein onder de halsafsnede van het portret te vinden. De studenten wisten de letter niet te vinden. Numismaten, aldus Soudijn, hadden deze letter eerder gevonden omdat zij weten dat ontwerpers portretten op munten soms signeren (zoals L.O. Wenckebach in dit voorbeeld). Zonder deze voorkennis geen waarneming bij de studenten van Soudijn. Wij putten bij het waarnemen uit ons geheugen.

In het Brabantse munthuis te Maastricht zijn van 1580 tot en met 1597 duiten geslagen met het portret van Philips II (Van Gelder-Hoc nr 233.2).

Deze duiten kunnen als volgt beschreven worden.
Vz.: borstbeeld van Philips II naar links gewend, in het veld (in het algemeen) drie ringetjes; omschrift:
(.)PHS.D.G.HIS(P.Z).REX.DU(X).B(R.)
Kz.: gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië, kroon doorbreekt het omschrift:
(.)DOMIN(US).MIHI.ADIUTO(R.)

Deze beschrijving wijkt enigszins af van Van Gelder-Hoc en van Purmer en Van der Wiel, vanwege een aantal hieronder beschreven tekstvarianten.[2]

Als ik zoek naar bijzondere kenmerken van een duit van Maastricht van boven beschreven type, dan kijk ik naar het jaartal en het muntteken. Ik zoek naar de drie ringetjes links en/of rechts van het portret, die staan voor de waarde van drie korten. Tot slot kijk ik naar de omschriften. Dit doe ik omdat ik weet dat daarin de eventuele bijzonderheden te vinden zijn.

Purmer en Van der Wiel doen dat ook, en met verdienste. Zij onderscheiden zo'n dertig varianten op basis van (afkorting van) jaartal, omschrift en de eventuele plaatsing van drie ringetjes links en/of rechts van het portret. Zij zien echter één variant over het hoofd. Op pagina 179 van hun eigen *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* staat een door hen niet beschreven omschriftvariant afgebeeld. Het betreft een duit met het jaartal 1583 met .PHS.D.G.HIS.Z.REX.DUX.B. op de voorzijde en DOMINU.MIHI.ADIUTOR. op de keerzijde. Kennelijk verwacht men een eventuele afkorting van het omschrift op de keerzijde slechts aan het einde van het omschrift. Mogelijk is men hierin de weg gewezen door Van Gelder en Hoc, die weliswaar geen afgekorte tekst weergeven voor Maastricht, maar dit wel doen voor Den Bosch en Brugge, steeds met afkortingen van het woord ADIUTOR. Of mogelijk met De Witte (nrs 859-863) in gedachten, die naast ADIUTOR ook ADIUTO kent.[3]

Het *Handboek* van Purmer en Van der Wiel kan op bescheiden wijze verder aangevuld worden met de volgende waarnemingen van mijn kant.

1582: Vz.:.PHS.D.G.HISP.Z.REX.DU.B.
Kz.:.DOMIN.MIHI.ADIUTO.

1584: Vz.: PHS.D.G.HIS.Z.REX.DUX.BR
Kz.: DOMINUS.MIHI.ADIUTOR
(hieronder nader omschreven)

1585: Vz.:.PHS.D.G.HISP.Z.REX.DUX.BR.
Kz.: DOMINUS.MIHI.ADIUTOR

1588: Vz.:.PHS.D.G.HISP.Z.REX.DUX.B.
met 1 ring rechts en 2 links van het borstbeeld
Kz.: DOMINUS.MIHI.ADIUTOR
(hieronder nader omschreven)

1589: Vz.:.PHS.D.G.HISP.Z.REX.DUX.B.
Kz.: DOMINUS.MIHI.ADIUTO

Hoewel ik in het kader van deze bijdrage niet in zal gaan op dit punt, moet ik volledigheidshalve melden dat Van Gelder[4] de munten van Philips II bekijkt in het licht van nog een ander kenmerk. Hij kijkt naar de munten van Philips II met een aantal portrettypen in het achterhoofd. Van Gelder weet de portretten van Philips II op de munten van vóór 1581 grotendeels terug te leiden naar de verschillende stempelsnijders actief voor de munthuizen in de Nederlanden in die periode. Het stelt ten aanzien van de Philipsdaalders en onderdelen dat deze munten in beginsel voor alle munthuizen en dus ook per munthuis gelijk moesten zijn. De toenmalige techniek zorgde ervoor dat de stempelsnijders met persoonlijke interpretaties verschillen veroorzaakten. Verschillen allereerst in de portretten, in mindere mate in de kronen en vuurstralen en in de laatste plaats in lettervorm en schrijfwijze van de omschriften.

Tot zover mijn 'traditionele' waarneming betreffende de duiten van Maastricht van Philips II. Betrof het hier bijvoorbeeld de oorden van Joost Maximiliaan van Gronsveld (1617-1662), dan zou ik in de waarneming zeker het wapenschild hebben betrokken omdat ik weet dat op grond van dit

kenmerk vele varianten te onderscheiden zijn. Zo niet bij deze duiten. Van Gelder-Hoc en Purmer en Van der Wiel spreken eenvoudig van een wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië. Het betreft hier een veelgebruikt wapenschild, standaard op de duiten en oorden van Philips II. Maar wat is het wapen van Oostenrijk-Bourgondië? In dit geval een in vieren gedeeld wapen met een hartschild. Linksboven Oostenrijk (faas), rechtsboven Valois (lelies), linksonder Bourgondië (schuine balken), rechtsonder Brabant (leeuw naar links gewend) met hartschild Vlaanderen (leeuw naar links gewend). 'In dit geval' omdat de korten en dubbele korten bij nadere beschouwing een ander hartschild blijken te kennen. Maar waarom dan dit hartschild nader beschouwen? Op basis van het geheugen (gevoed door de literatuur) wordt men hiertoe niet geprikkeld. Waarneming komt hier door toeval tot stand, deels geholpen door het kortetermijngeheugen en deels door de traditie van het waarnemen. Een numismaat houdt bij het bekijken van een nieuwe aanwinst deze vaak (indien voorhanden) naast een andere munt. Dit omdat hij weet dat hij zo meer ziet.

Duit 1588, met het wapen van Oostenrijk rechts boven

Bij de beschouwing van een aantal duiten van Maastricht van Philips II viel mij ineens op dat er een exemplaar met het jaartal 1588 (voor de omschriften: zie boven) bij was waar het wapen van Oostenrijk rechtsboven en dat van

Duit 1584, met de Vlaamse leeuw in het hartschild lopend naar rechts

Valois linksboven in het schild stond, en dus deze twee wapens verwisseld waren. Op grond van deze waarneming wijzer geworden, vond ik vervolgens een exemplaar uit 1584 waarbij de Vlaamse leeuw in het hartschild naar rechts bleek te lopen in plaats van naar links (voor de omschriften: zie boven). Voor een Brabants munthuis in deze periode zijn dit, gezien de in beginsel strakke aansturing, opmerkelijke stempelfouten. De vraag naar het waarom dringt zich dan ook op.

J.C. van der Wis maakte ons in 1995 via dit tijdschrift deelgenoot van de opmerkelijke resultaten van zijn onderzoek naar stempelfouten in de stedelijke munthuizen te Deventer, Nijmegen en Zutphen aan het eind van de zeventiende eeuw.[5] Hij geeft ons inzicht in de werkwijze van een stempelsnijder (Johan Sluyter), tegelijkertijd werkzaam voor de drie bovengenoemde munthuizen. Deze stempelsnijder maakte daarbij veel fouten in de omschriften en bij het plaatsen van de jaartallen. Van der Wis heeft een verklaring gezocht voor de in aard en aantal opvallende fouten van Sluyter. Als zijns inziens meest voor de hand liggende verklaringen noemt Van der Wis woordblindheid, linkshandigheid en een (kleine) hersenbeschadiging. Op mijn beurt zou ik naar dit voorbeeld bij de Maastrichtse stempelsnijder die wapens omkeerde in de jaren tachtig van de zestiende eeuw, scheelkijken of wellicht een meer lokaal bepaald ziektebeeld als Maastrichter Staar kunnen veronderstellen. Ik ben echter geen medicus en wil mij niet op glad ijs begeven.

Waar gewerkt wordt, worden fouten gemaakt. De frequentie en de mate waarin dit gebeurt, alsmede de mate waarin de fouten in de eindproducten van een organisatie terug te vinden zijn, zijn enerzijds afhankelijk van het individu en anderzijds van de context waarbinnen het werk uitgevoerd wordt.

De relatief kleine stedelijke munthuizen van Deventer, Zutphen en Nijmegen accepteerden kennelijk kleine, in principe ongewenste, afwijkingen in de stempels in ruil voor een lage prijs en/of gunstige leveringscondities (zoals bijvoorbeeld een korte levertijd). Zij zullen ongetwijfeld meer moeite gehad hebben met de vervaardiging van munten met een afwijkend gehalte of gewicht.

Voor het Brabantse munthuis te Maastricht onder Philips II geldt dat het opereerde binnen de door het centrale gezag vastgestelde regels. Blijkens de reizen van het Brabantse muntpersoneel van hun thuisbasis Antwerpen naar Maastricht[6] werd in Maastricht, dat als munthuis een bescheiden positie in de markt innam ten opzichte van Antwerpen, pieksgewijze geproduceerd. Daarbij deed Maastricht een beroep op het Antwerpse muntpersoneel. Mogelijk dat in tijden van topdrukte en werkdruk (in vakbondsland ook nu een actueel thema) kleine stempelfouten door de vingers werden gezien om het productietempo niet te drukken. Bovendien, zo blijkt uit de regels die golden voor de reizen van de Antwerpse munters, werden reis naar en verblijf in Maastricht als onaangenaam ervaren. Hoe geringer de anciënniteit hoe groter de kans op een dienstreis. Eenmaal aangekomen in Maastricht wilde men waarschijnlijk zo snel mogelijk naar huis. Blijkens de vastgelegde procedures was dit een heet hangijzer. Mogelijk een reden te meer voor de verantwoordelijke functionarissen bij de munt te Maastricht om een oogje dicht te knijpen bij kleine onvolkomenheden in de eindproducten, zoals een foutief wapen. Wachten op een correct stempel levert mogelijk onrust en kosten op in een dergelijke situatie.

Georges Munix, stempelsnijder voor het munthuis te Maastricht na de herovering van de stad door Parma (1579), was zelf niet actief voor de munt te Antwerpen. Antwerpen was tot 1585 zelfs in Staatse handen. Munix werkte wel voor de in 1581 geopende munt te Den Bosch. Op de sleutelposities voor beide munthuizen komen we in de jaren tachtig van de zestiende eeuw veelal dezelfde personen tegen. Het in korte tijd opzetten van twee munthuizen in een land in oorlog, in twee pas veroverde steden, op een niet te onderschatten reisafstand van elkaar, moet een grote inspanning gekost hebben. Daarnaast werd de omloop in deze periode verrijkt met nieuwe koperen munten (oord en duit) die in grote aantallen geslagen werden. Een set muntstempels ging bij hoge productieaantallen slechts enkele dagen mee.[7] Onder dergelijke omstandigheden maakte men keuzes in een bedrijf. Zoekend naar verdere stempelfouten ben ik er niet in geslaagd andere voorbeelden voor Maastricht of Den Bosch te vinden voor deze periode. Wel zijn er oorden van Den Bosch waarbij het muntteken boom (voor Den Bosch) is aangebracht over een ster (voor Maastricht). In de toekomst zullen er waarschijnlijk echter meer afwijkende stempels van de hand van Georges Munix worden gevonden.

Oord van Den Bosch met het muntteken boom aangebracht over een ster

Het aardige voor de numismaat is, dat geconstateerd kan worden dat het blikveld zelfs te klein kan zijn om een klein oppervlak als dat van een duit te kunnen overzien. Nog aardiger is het dat ons blikveld vergroot kan worden door de woorden van anderen, waarvoor mijn dank aan de auteurs van de werken waarnaar in dit artikel wordt

verwezen. Ook binnen een munthuis wordt soms niet de vierkante millimeter bekeken. Niet in Deventer, Zutphen en Nijmegen aan het eind van de zeventiende eeuw, en (minder verwacht) niet in het zestiende-eeuwse Maastricht. Opmerkelijk is dat we kijken, niet alleen met onze ogen, maar ook met ons geheugen. Vervolgens kijken we ook nog volgens onze normen en die van de organisatie waarbinnen we werkzaam zijn. Dit betekent dat zaken over het hoofd worden gezien, maar ook door de vingers. ■

NOTEN

1 K. SOUDIJN Omkeringen *De Beeldenaar* (1995) 447-451.

2 H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les Monnaies des Pays Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960) 126. D. PURMER en H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het* Nederlandse kopergeld 1523-1797 (Vriezenveen 1996) 179.

3 A. DE WITTE *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du St Empire Romain Tome II* (Antwerpen 1896) 339.

4 H. ENNO VAN GELDER De Nederlandse munten van Philips II tot 1581 *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 35 eerste gedeelte (1948) 16-51.

5 J.C. VAN DER WIS De vergissingen van een stempelsnijder *De Beeldenaar* (1995) 535-538.

6 M. JENNES De reizen der Antwerpse munters en hun reglement voor de reizen naar Maastricht *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 121 (1975) 117-133.

7 Aerts en VanCauwenberghe stellen dat een set muntstempels in het algemeen bestond uit twee mobiele stempels en één stabiel stempel. Dit omdat de eerste sneller sleten dan de tweede. Met een set stempels kon men gemiddeld slechts acht- tot tienduizend stukken slaan. E. AERTS en E. VANCAUWENBERGHE Organisatie en techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Regime *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (1987) 7-144.

[vervolg van pagina 73]

LITERATUUR

ERHARD GORYS *Tsjecho-Slowakije Kunst, cultuur en geschiedenis in het hart van Europa* (De Bilt 1991)

CHRISTINA VAN ZWEDEN

Koningin Christina van Zweden (1626-1689) was een intelligente, geleerde en eigenzinnige vrouw en een verwoed verzamelaar. In een kleine tentoonstelling zijn munten, penningen en prenten te zien die belangrijke gebeurtenissen uit het leven van Christina van Zweden illustreren. Tevens wordt aandacht besteed aan haar numismatische verzamelactiviteiten. Tot 4 juni 2000 in Teylers Museum (Spaarne 16, Haarlem; 023-5319010); openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

JAN KULICH *Kuttenberg* (Libice 1995)
St. Barbara's Cathedral Kutná Hora (Libice)
JOSEF SMOLIK *Prazske Grose 1330-1547* (Praag 1971)

[vervolg van pagina 83]

In juli 1854 werden 515.413 stuivers geslagen, waarvan 377 als buspenningen werden gebruikt en vernietigd, terwijl 227 stuks werden afgekeurd. Er werden dus 514.809 exemplaren aan de circulatie toegevoegd. ■

Met dank aan drs M.L.F. van der Beek.

NOTEN

1 Algemeen Rijksarchief, Dossierarchief ministerie van Financiën 1831-1940, 2.08.41, inv. nr 1057, Stukken betreffende vermunting van Franse muntspeciën tot Nederlandse pasmunt 1854-1855, brief nr 28 d.d. 21.11.11854 van het Generaal Secretariaat.

2 Ibidem, brief nr 431/374 d.d. 24.4.1855 aan de minister van Financiën.

3 Ibidem, brief nr 66 d.d. 20.3.1855 van het ministerie van Financiën aan het Munt-College.

4 Ibidem, brief nr 432/375 d.d. 24.4.1855 van het Munt-College aan de minister van Financiën. 1 NP (Nederlands Pond) = 1 kilogram. 1 w (wichtje) = 1 gram.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Inschrijfpenning 1999

De inschrijfpenning 1999 *Rodin* van Cor Hund zal zo spoedig mogelijk aan de leden die ingeschreven hebben worden toegezonden. Er werden 112 exemplaren besteld door leden van de Vereniging. Per 20 december 1999 werd de inschrijftermijn gesloten en kon de penning niet meer worden besteld.

Jaarpenning 1999

De jaarpenning 1999 *Een muur afbreken, een uitzicht opbouwen*, ontworpen door Onno Boekhoudt, werd begin 2000 aan de leden toegezonden die hun contributie over 1999 hadden voldaan

Jaarpenning 2000 en Inschrijfpenning 2000

Christien Nijland en Geer Steyn werken aan de opdracht om een jubileumpenning 2000 te ontwerpen. Beide penningen zijn in bewerking. Mededelingen volgen in *De Beeldenaar* nummer 3.

Adreswijzigingen en opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

GREET KEMPER

Jubileum 2000 en Ledenvergadering 2000

De Vereniging voor Penningkunst bestaat in 2000 75 jaar. Blijft u het verenigingnieuws volgen

Contributiebepaling 2000

De betaling van de contributie 2000 wordt zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Uniek aanbod: oude Jaarboeken te koop

E.T.E. CRETIER

Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde heeft nog een klein aantal oudere Jaarboeken in voorraad. Voor diegenen die hun collectie Jaarboeken willen aanvullen of die eens kennis willen maken met deze belangrijke bijdragen aan de numismatiek, bieden wij hierbij een unieke mogelijkheid om een of meer Jaarboeken aan te schaffen. Met als uitgangspunt 'wie het eerst komt, die het eerst maalt' kunt u de gewenste Jaarboeken bij de secretaris bestellen.

Bent u nog geen lid van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde? Dan is dit misschien een reden om u snel op te geven: u ontvangt de boeken dan tegen een aanmerkelijk gunstiger prijs! Bent u alleen abonnee op *De Beeldenaar*? Ook dan is het lidmaatschap van het Genootschap een interessant alternatief: voor *f* 90 bent u lid en

ontvangt u zowel tweemaandelijks *De Beeldenaar* als jaarlijks een Jaarboek!

De genoemde prijzen zijn exclusief de bijdrage aan de verzendkosten van *f* 7,50 binnen Nederland en *f* 15 bij verzending naar het buitenland.

Bestellen van de gewenste Jaarboeken d.m.v. een brief, fax of E-mail (dus niet telefonisch) bij de secretaris. Vermeldt u duidelijk om welke nummers het gaat en vergeet u niet uw naam en adres. U ontvangt de nog leverbare Jaarboeken samen met de nota dan z.s.m. thuis.

Brief: Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde, t.a.v. de secretaris, mr E.T.E. Cretier, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam
Fax: Secretaris Genootschap, Cretier fax 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl

Bent u geïnteresseerd, maar wilt u eerst meer weten over de inhoud van de Jaarboeken? Dan kunt u een inhoudsopgave van deze jaarboeken opvragen bij de secretaris.

Beschikbare Jaarboeken

Jaar	Nr	Prijs leden *f*	Prijs niet-leden *f*
1965/1966	52/53-1	20	25
1968	55	20	25
1969/1970	56/57	20	25
1971/1972	58/59	25	30
1973/1974	60/61 (ex. zonder kaft)	20	25
de nummers 62 t/m 66 en 68 zijn niet meer voorradig			
1980	67	30	40
1982	69	30	40
1983	70	30	40
1984	71	30	40
1985	72	30	40
1986	73	30	40
1987	74	35	50
1988	75	35	50
1988	75 Supplement	10	10
1989	76	40	65
1990	77	40	65
1991	78	40	65
1992	79-1	40	65
1992	79-2	40	65
1993	80	50	90
1994	81	50	90
1995	82	50	90
1996	83 (jan./feb. 2000 verschenen)	50	90
de latere Jaarboeken (1997-2000) zijn in voorbereiding			

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Tot en met 4 september 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 10 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

LEVE DE KONING! STROOIPENNINGEN IN DE LAGE LANDEN
Tot en met 25 maart 2000 is in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) een expositie te zien over strooipenningen. Bij kroningen en inhuldigingen werden regelmatig gouden, zilveren en koperen penningen onder het volk geworpen. In deze tentoonstelling wordt aandacht besteed aan het ontstaan van dit gebruik en de penningen die vanaf de vijftiende tot en met de negentiende eeuw in de Nederlanden bij diverse gelegenheden zijn gestrooid.

EURO
Tentoonstelling van de ontwerpen van Nederlandse kunstenaars voor de gemeenschappelijke en nationale zijde van de euro. Met een regelmatig aangevulde presentatie van de euromunten die door de diverse EMU-staten momenteel worden geproduceerd. Geheel het jaar 2000 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

ORDE VAN DE EIKENKROON
Op 29 december 1841 stichtte koning Willem II als groothertog van Luxemburg de Orde van de Eikenkroon. Tot het overlijden van Willem III in 1890 vormde de Eikenkroon een belangrijk onderdeel van het Nederlandse decoratiestelsel: bijna 45% van de ruim 5800 verleningen in die periode vond plaats aan Nederlanders. Tot en met 12 maart 2000 toont het Museum van de Kanselarij der Nederlanders Orden, gehuistvest in Paleis Het Loo Nationaal Museum te Apeldoorn, een expositie over de Orde van de Eikenkroon in de Nederlandse tijd; openingstijden dinsdag tot en met zondag 13.00-17.00 uur.

Zie ook bladzijde 70 en 92.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat: Genootscap voor Munt- en Penningkunde
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel.: 020-5242274
fax: 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbanknr: 31187 t.n.v Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

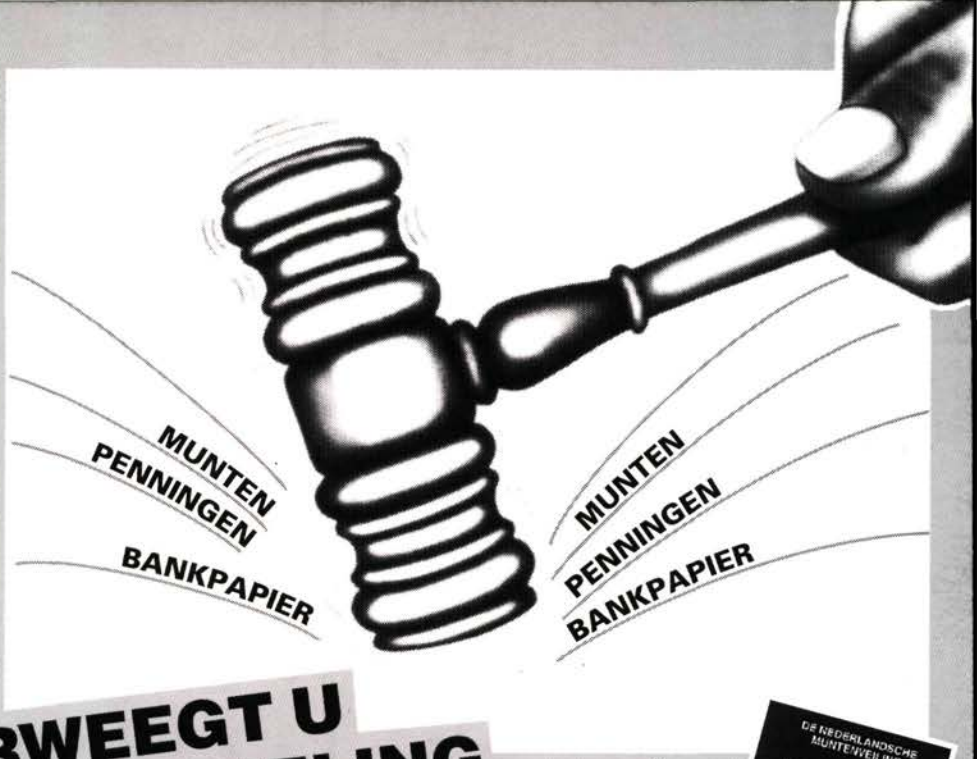

1753. JOHANNES CRAMER, AANVAARDT HET MUNTMEESTERSCHAP TE HARDERWIJK.
Door. B. van Swinderen.

Vz. Drie geldkisten met in het midden een vruchtdragende oranjeboom, aan weerszijden Minerva en Hercules.
Kz. 8-regelige tekst tussen het wapen van Gelderland en muntmeesterteken kraanvogel.
VvL. 330, zilver, 39 mm.

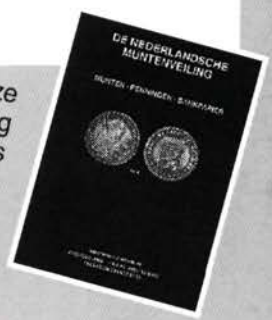
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

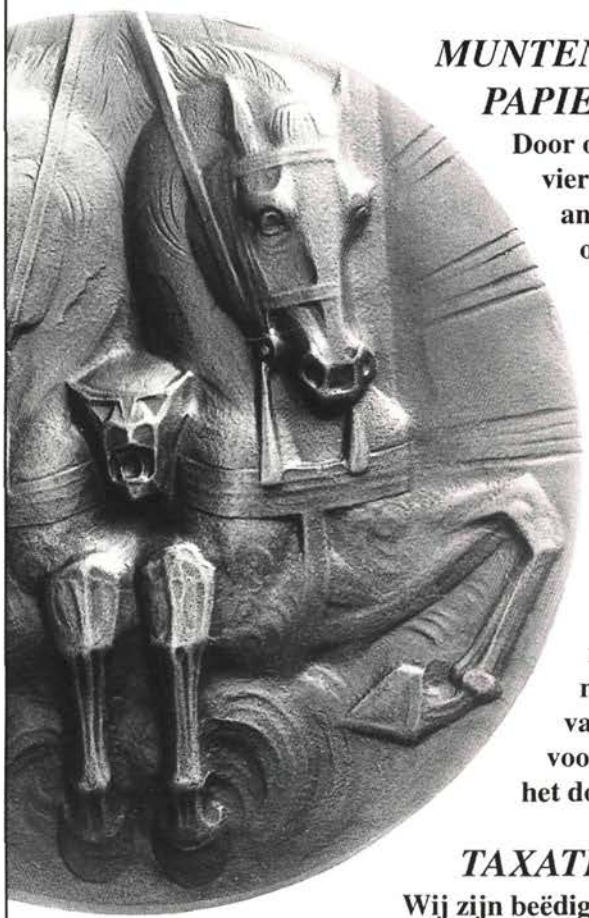
DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2000, 24e JAARGANG NR. 3

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 3
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **98**

Stevig op haar wereld **99**
Piet Esser over een oud-leerling

Lijst van penningen door Ruth Brouwer **113**
Hans de Koning met een aanzet tot inventarisatie

Symbolen van identiteit op geld (III) **116**
Jan Grolle sluit zijn reeks af met de euro

Mr Jacob Dirks' prijspenning van het Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen **122**
G.P. Sanders over een wetenswaardige bijzonderheid

Uit de nalatenschap van Pierre Lardinois **126**
Karel Soudijn analyseert een erfenis

Het grootken van Edzard en de Raad van Groningen **134**
Jan C. van der Wis met een nieuwe studie

Penningnieuws **137**

Verenigingsnieuws **141**

Tentoonstellingen **142**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: VROEDSCHAPSPENNING 'S-GRAVENHAGE. z.j. (± 1730), door (*J. Drappentier*).
Vz. Trekvaart van Delft, de Rijkswijkseweg en Den Haag in het verschiet HAGA COM:
Kz. Justitia AEQUO LABORE.
v. Orden I. 4; JMP 1930 Pl.I. 4. Goud, 36,4 mm, 24,67 gram. Uiterst zeldzaam.
Deze penning is aangeboden in deveiling van Laurens Schulman b.v. 17-19 april 2000, kavelnummer 2442.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

In juni aanstaande hoopt mevrouw Ruth Brouwer haar zeventigste verjaardag te vieren. Reden voor *De Beeldenaar* om aan deze medailleur aandacht te schenken en het heuglijke feit van haar verjaardag te onderstrepen met twee artikelen. Piet Esser, ooit haar leermeester op de Rijksacademie in Amsterdam, schrijft over het wezen en de betekenis van haar werk. Maar daarbij geeft hij ons ook zijn herinneringen en zijn visie op (penning)kunst. Hans de Koning geeft een catalogus van haar penningen – zonder grote tevredenheid, want hij beseft dat deze niet volledig en compleet is. Het werk van Ruth Brouwer boeit door de boerse weelderigheid die tegelijk teer en eenvoudig is. In haar penningen gaan op een vanzelfsprekende wijze fantasie en realisme samen, waardoor een indringende levensechtheid ontstaat, ontroerend en vol humor.

Verder vindt men in dit nummer een verscheidenheid aan bijdragen waarin munt- en penningkunde en penningkunst aan bod komen, terwijl de lezer ook praktische informatie wordt aangeboden. Moge dit alles de lezer instrueren en amuseren, wellicht zelfs zo, dat hij zelf naar de pen grijpt en kond doet van de wijze waarop hij bezig is met numismatiek en penningkunst.

Herdenkingspenning Pictura

Teekengenootschap Pictura te Dordrecht gaf in 1999 een herdenkingspenning uit ter gelegenheid van zijn 225-jarig bestaan, Deze penning, geslagen bij Koninklijke Begeer, is ontworpen door de kunstenares Dini Borst. Zij won hiermee een wedstrijd die werd uitgeschreven onder de eigen leden van het genootschap. De voorzijde biedt een gezicht op historische panden in de Dordtse Voorstraat. De keerzijde bevat tekens uit het digitale tijdperk. Hier zit overigens geen speciale boodschap in verborgen: de tekens zijn willekeurig gekozen.

De in brons geslagen penning heeft een doorsnee van 70 mm. Exemplaren zijn te bestellen door overmaking van *f* 65 op bankrekening 64.27.67.907 van de Generale Bank, t.n.v. de Stichting Dat Pictura Leve, onder vermelding van 'herdenkingspenning'. (Foto's: Arnold Niewendam.)

Stevig op haar wereld

PIET ESSER

Ik kom mijn atelier uit en zie haar staan, aan het eind van de donkere gang. Voor de heel hoge stalblauwe deuren van de noordklas staat ze, klein en doodstil als betrapt, een portretstang in haar handen. Het volle zuiderlicht van de zijgang naar de steenklassen, valt pal op haar. Zij is een kort, breed gebouwd meisje met een grote bos pikzwart haar. Ze heeft een wijde boerenrok aan en een ruimvallend wollen werkhemd. Zij staat met beide benen stevig op de gangtegels, op blote voeten nota bene! 'Is dat niet een beetje koud zo op de plavuizen,' vraag ik een loop op haar toe. Zij trekt een paar grote zwarte wenkbrauwen hoog op, als in verongelijkte verbazing, om dan opeens de mooiste 'fat smile' die ik ooit zag op mij los te laten: 'Ach zo voel je beter dat je lekker op de wereld staat.' Van die kant had ik het leven nog nooit bekeken en ik voel dat ze een punt scoort. Zij ziet nu dat ik naar haar kleibesmeurde voeten kijk, 'Ach, die was ik om vijf wel aan het kraantje naast de kleikist.'

Het was mijn eerste ontmoeting met Ruth – maar dat is nu wel mooi vijftig jaar geleden! Zij zou, met een tijdelijke 'Dorus onderbreking', van 1950 tot 1957 bij mij op de beeldhouwafdeling blijven werken.

Zij was een duidelijke aanwezigheid in ons besloten wereldje en niet omdat ze nou zo uitbundig was, zoals misschien haar penningen zouden kunnen suggereren, maar ze straalde nu eenmaal een ongekunstelde blijmoedigheid uit – zodat ze een ieder voor zich innam. Zij was eerder rustig en leek mij wel een evenwichtig meisje zonder veel twijfels in haar leven. Zij had nooit het hoogste woord, maar wel de mooiste lach. Haar studies waren lang niet altijd bijzonder geslaagd – zoals bijvoorbeeld die van Gooitzen of Nic Jonk. Ze zagen er vaak wat klonterig en chaotisch uit. Maar levend en expressief waren ze wel. Zij werkte bij alle bedaardheid toch heel intensief en zat dan vaak tot aan de ellebogen in de klei. Als je daar dan een grapje overmaakte, trok ze die zware wenkbrauwen weer omhoog en zei laconiek 'oh, daar let ik niet zo op,' om je dan weer op haar grote glunderende glimlach te trakteren. Voor een jong meisje kon ze heel wijze dingen zeggen, als waarheden uit een ver verleden. 'Zou het gaan regenen,' vraagt er bijvoorbeeld een in de klas. 'Als je om twaalf naar buiten stapt en je kan de klokken van de Westertoren horen, dan gaat het vast regenen,' zegt Ruth die uit de Pijp komt. Of: 'Ik heb vandaag toch zo'n last van mijn maag,' klaagt er een ander. 'Moet je kleefkruid eten', zegt Ruth prompt, 'dat is goed voor de nieren.' Waar ze dat zo gauw in de stad wou opscharrelen? 'Op de Albert Cuyp daar hebben ze alles.' Zij wist zonder ervaring te hebben en leek wel geboren te zijn met de geest van een wijze vrouw. Zij zag er best aardig uit en was bescheiden, en de lach droeg ze altijd bij zich. Op de academie hielden we allemaal van haar.

De jaren vijftig waren voor mij feestelijke jaren. Opgenomen in een kring van vrienden en collega's die bezig waren met de opbouw van een beeldhouwkunst met een typisch eigen Hollands gezicht, in een wereld waar juist een internationale stijl gangbaar werd – de stijl van 'het nieuwe', wees

het mij de weg om mijzelf te ontwikkelen door slechts te maken wat mij boeide en emotioneel raakte. En dat was voor mij vooral juist de *mens* en niet het *ding*. De mens met al zijn expressie- en vormmogelijkheden. Kunst is voor mij altijd de deformatie geweest van de zichtbare wereld om ons. De wereld van ideeën en symbolen of het decoratieve en abstracte heeft mij nooit geboeid. Ik vond dat je altijd op een zintuiglijke wijze emotioneel met je werk bezig moest zijn. Kunst bedenk je niet – het leeft in je – en je handen proberen het te pakken en soms lukt dat als je er het minst op bedacht bent.

Direct na de oorlog ontdekte ik voor mijzelf dat een penning, zonder de bindende regels van een opdracht, een veelheid aan nieuwe vormmogelijkheden kon oproepen, waar ik mij dan ook met vreugde en bijziende oogjes dankbaar op stortte. Ondanks het feit dat mijn handen nog lang onwennig bleven, bleek het een verrukkelijk speeltuig te zijn – die vrijheid om te goochelen met licht en schaduw. Het enige dat ik de jonge mensen die bij mij kwamen en de penningen ontdekten, kon aanreiken was die vrijheid. – Het loslaten van de aloude regel voor de portretpenning, fond met daarop de massa en de omschrijvende letterrand. Voor mijzelf was het belangrijkste om het fond in de diepte te doorbreken. Voor mij was het nieuw, maar Lipschitz, bleek mij later, had al vlak na de eerste wereldoorlog reliëfs gemaakt zonder fond. Nieuw of oud hebben voor mij geen betekenis in de kunst. In mijn gevoelswereld bestaan alleen maar goed of slecht, mooi of lelijk als waardebepalingen die gelden.

In die geest benaderde ik mijn leerlingen en in 't begin leerde ik misschien meer van hen, dan zij van mij. Wel merkte ik al gauw dat in de beantwoording van hun vragen, voor mij een bewustwording van problemen ons vak betreffende, besloten lag waar ik voordien nooit over nagedacht had. Nu was ik in die jaren 's avonds verwoed bezig met het maken van penningen, en het werd mijn gewoonte om bij het ingaan van de kerstvakantie aan de eerstejaars een opdracht mee te geven. 'Maak een penning van een huisgenoot of een vriend of wie dan ook.' En dan kwamen de vragen: 'Hoe moet ik mij dat voorstellen, zoiets als die gipsen renaissance dingen die op de gang hangen?' 'Je moet me goed begrijpen,' zei ik dan 'er zijn geen regels in dit spel. Je kan er voor mijn part ook best een kat of een kikker op zetten, hoewel dat meer iets voor de achterkant is. Maar voor mij is de mens nu eenmaal het meest interessante levende wezen op aarde – zodoende – en wat die 'renaissance dingen' op de gang betreft, zelf ben ik nu wel al een tijdje met penningen bezig en ik probeer me juist los te maken van dat aloude recept. Dat vroeger en ook nu nog op die wijze de mooiste dingen gemaakt werden, doet nu even niets ter zake.

Neem een plat blikken sigarendoosje en een stevig stukje karton dat er juist inpast – neem een stukje van onze fijne zomerwas en ga maar aan de gang, maar neem wel een levend persoon uit je omgeving als inspirerende aanleiding voor je penning.' 'Dus toch regels?' 'Nou ja *een* regel dan: probeer er iets moois van de maken.' 'Moet hij beslist rond zijn, plat of dik en hoe groot?' 'Dat dicteren je eigen vingers je wel.' 'Dat is geen antwoord!' 'Nou dan! Als hij in brons gegoten is, moet hij niet te zwaar zijn en lekker in je hand liggen.' Nog hoor ik Leo de Vries brommen: 'Lekker in de hand! Me oom is timmerman en die loopt de hele dag met een pond spijkers in zijn fikke.' We lachten en namen een slokje wijn, want het was de laatste middag voor de kerstvakantie en dan hadden we altijd feest met kaarsen en zo.

In januari gingen we dan tijdens de rust van het model, om de draaischijf zitten en dan gingen de sigarendoosjes open. Enkelen hadden niets om te laten zien. 'Nee dat is niks voor mij, zo'n klein rondje en dan die was die aan je vingers blijft plakken.' Of: 'Ik zou er een bril voormoeten kopen.' Of: 'Mijn vingers zijn te dik.'

Sommigen echter hadden het geprobeerd en vooral de meisjes waren er intens mee bezig geweest. 'Is het nou zo belangrijk om een penning te maken,' vraagt er dan een. 'Nee natuurlijk niet. Echt belangrijk is het vraagstuk hoe alle mensen op de wereld aan een boterham moeten komen. Maar dan kan je net zo goed vragen: is kunst nou wel zo belangrijk – dan antwoord ik: nou en of. Voor mij is het als water en brood – maar het is wel zo dat je op een penning niet zo veel kwijt kan, als bijvoorbeeld in een kop rondom en misschien is het wel zoiets als vloeken in de kerk als ik zeg: dat ik al de penningen van Pisanello graag geef voor dat ene beschilderde paneeltje *Lucia d'Este* van hem dat in het Louvre hangt.' Op hetzelfde ogenblik begrijp ik dat het niet zo is en dat je geen onvergelijkbare zaken met elkaar vergelijken kan. 'Juist omdat hij zo klein is' begin ik opnieuw 'zou een penning eigenlijk heel eenvoudig moeten zijn en overzichtelijk, en vol leegte en zonder enig gepriegel.' Ze zwijgen nu en kauwen erop, of het oud brood is. 'Thuis zeggen ze dat er een boodschap – een mededeling op moet staan,' zegt er weer een. Nu zwijg ik, een boodschap klinkt zo bijbels. Hoe moet je in hemelsnaam duidelijk maken wat zo'n klein ding bij je te weeg kan brengen. 'Ik zal jullie een verhaal vertellen,' begin ik maar. 'Het vorig jaar waren Dora en ik in Frankrijk in de Dordognestreek, ja op de motorfiets. We zagen de grot van Lascaux en zo, en we komen ook in een klein museumpje met allemaal prehistorische zaken; ligt me daar in een vitrine een rond schijfje been – uit het schouderblad van een hert gesneden. Het was nog geen vier centimeter groot. Ik wist gewoon niet wat ik zag en was er helemaal weg van. Er was een liggende hinde in gegraveerd die bezig was een jong te werpen. Aan de achterkant stond dat jong op wankele beentjes overeind – dat kon je in een spiegeltje zien – aan de randen waren allemaal streepjes gekrast alsof het letters waren. Een allereerste penning gemaakt door een mens van 15000 jaar geleden. Het was voor mij alsof er een vleugje asem door de eeuwen heen naar me toe kwam gewaaid – zo levend was het. Dora boog zich er nu ook over 'mooi zeg, net iets voor jou – uit 'Laugerie basse' staat op het kaartje '18000 a.C.'. Dat is hier aan de overkant, je kan de grot vanuit het raam zien, we zijn er gisteren nog langs gereden. Kijk er zit een gaatje ingeboord. Hij kon het zijn meisje om de hals hangen.' Voor mij had dit stukje been als het ware een stem, die zei: 'Kijk, wij waren niet anders.' Het had nou alles van een goede penning, al was het wel een beetje erg dun. Op het oog rond, het sprak je direct aan en had geen enkele papieren uitleg nodig – en je kon het ook nog in je zak steken zonder dat het een gat in je broek maakte. Het gaatje dat er in zat was een teleurstelling voor mij – het was duidelijk als sieraad bedoeld. Er lag nog zo'n rond plaatje been naast, maar niet zo mooi. Er zijn door alle tijden begaafde en minder begaafde mensen geweest. Dus ik zou liever willen zeggen dat een goede penning een stem kan hebben, een geluid – een eigen geluid. Maar je moet natuurlijk wel ogen in de kop hebben die kunnen luisteren ook nog.

Wij waren ook in Parijs toen, met de motor en we hadden nog heerlijk de ruimte, weinig auto's en zo. Er was een grote tentoonstelling in het Grand

Palais. Middeleeuwse kerkschatten, gouden reliekschrijnen en brokaten kazuifels. Er stond ook een onopvallend stuk vermolmd hout – een Christuskop – ja twaalfde-eeuws – nou ja om door de grond te gaan zo expressief en we waren er niet van weg te slaan. 'Kijk daar heb je Marini ook,' zei Dora. – Wij hadden hem ontmoet op zijn grote tentoonstelling in het Stedelijk. Ja hoor daar stond hij in de opening van de zaal: hij was zo'n lange kerel en keek speurend rond, om dan ineens als door een magneet aangetrokken op dat stuk hout af te stevenen. Ja, hij had wel ogen in zijn hoofd – en of! We waren ook nog op een penningtentoonstelling in de Monnaie. Maar we zagen niet veel meer dan alsmaar zwarte plakken. Penningen en tentoonstellingen zijn eigenlijk onverenigbare zaken. In zijn eentje is een penning het beste op zijn plaats – in je hand bij het raam.'

Ruth zit met opgetrokken benen op een blauw bankje. Haar rok heeft ze over haar voeten getrokken en ze glundert. 'Jullie lijken nou net een stel kinderen die indiaantje spelen en een krijgsraad houden,' zegt ze. Ik kijk naar haar friemelvingers en denk: die gaat vast dikken maken. En dan wordt de grote hoge deur van de noordklas opengeworpen en komt de concierge Teeseling binnen met aan iedere arm een grote kolenkit 'Goeden morgen Dames en Heren' om met veel kabaal de twee meter hoge buiskachel bij te vullen. 'Het is allang weer tijd,' roept er nu iemand en het model klimt de draaischijf weer op om haar 'stand' in te nemen. Bestaat er wel iets mooiers. Er is een Frans gezegde: 'L'homme debout, c'est la gloire de Dieu'.

Ieder jaar waren er altijd wel een paar van de 'leerlingen' – zoals ze toen nog heetten – bij die de klap van de molen hadden opgelopen. Je zag ze dan naar beneden hollen om bij Kuck, onze gipsgieter, een gipskapje over hun wasmodelletjes te gooien, om daarin klei te drukken – afdrukjes die ze bakten in een oven die geregeld brandde omdat er vaak kleischetsjes, ontwerpen voor vrij werk en zo, in gebakken werden. We noemden ze drukjes en plakten ze op grote platen board die we in de gangen van de afdeling hingen, zodat ieder kon zien wat de ander gemaakt had. Drukjes werden een begrip, we ruilden ze met elkaar, gaven ze cadeau en verzamelden ze. De avondtekenklas mensen hadden de gewoonte om in de 'rust' om acht uur het gebouw te doorkruisen, en dan kwamen ze ook in onze afdeling en gapten onze drukjes soms door ze van de borden te trekken – tot verontwaardiging van ons beeldhouwers. 'Ach wees blij en maak altijd dingen die de hebzucht van de ander oproepen,' zei ik dan. Maar ik liet even zo goed wel een slot op de glazen draaideur naar onze afdeling aanbrengen.

In 1956 kwam Paul Grégoire als docent bij ons op de afdeling en hij nam het voorbereidend jaar voor zijn rekening. Hij was ook bij Bronner leerling geweest, maar pas toen ik al in Joegoslavië zat. Toen in 1941 de joodse leerlingen van de academie af moesten vertrok hij ook als een van de weinigen, uit protest want hij was een felle donder. Na de oorlog zagen we elkaar terug. Met zijn oorlogsmonument voor Loosdrecht verraste hij al zijn collega's. Hij kwam praktisch naast mij in de Zomerdijkstraat te wonen en ik heb hem vaak 's avonds aan die grote, laag hurkende kalkstenen vrouw zien hakken die ergens in een bankgebouw kwam te staan. Hij was een knap vakman met een prachtig talent – een poëtisch mens ook en heel muzikaal. Maar welke beeldhouwer houdt er nou niet van muziek. Toen mijn zoon Daniel geboren werd in de zomer van 1949, kwam hij diezelfde dag nog bij mij met een als betoverd blokje gips

waar hij iets negatief in gesneden had. 'Je moet er zelf maar een drukje uithalen,' zei hij. Het is nog steeds een van mijn liefste penninkjes.

Op de academie kwam hij in dezelfde donkere gang in een atelier naast mij te zitten en zo leerde ik hem met heel zijn inventieve speelse geest goed kennen. Als in de herfst de middagen zo snel versomberden zat ik wel eens bij hem met een waskartonnetje in mijn hand aan een portretje te werken. Hij zette thee want hij had een gasstelletje en zat aan een opdraaibare negentiende-eeuwse fotografendriepoot in een plaatje gips te krabben, want hij maakte zijn kleine wonderen in negatief. 'Dat zal ik nou nooit leren,' zei ik vaak en we dronken een kopje thee. 'Ja je moet wel precies weten wat je doet,' zei hij dan met een fijn lachje. 'Zal ik het licht op doen?' 'Nee nog even.' We praatten over de leerlingen en over penningen, en ik voelde dat we vrienden konden worden, maar daar sprak je nooit over. Hij was een zachtmoedig en tegelijkertijd een fel mens die mij vaak verwarde met zijn gecompliceerd geformuleerde overpeinzingen.

Hoewel ons werk niet veel in vorm met elkaar te maken had, waren wij het over een ding gloeiend eens. Je kan geen mens leren hoe je mooie dingen moet maken. Je kan hem hoogstens leren zijn ogen te gebruiken zonder vooroordelen, zodat hij later werkelijk kan zien of iets *goed* is. Ook Cor Hund die met veel enthousiasme en beeldende fantasie de avondleerlingen inspireerde, en later Theet van der Pant die met haar vakmanschap en talent de steenklas ging bestieren, deelden deze overtuigingen, die eerder essentiële problemen der beeldhouwkunst betroffen dan wel nieuw gevonden moderne vormen. Ons werd dan ook vaak verweten dat we de nieuwe en nieuwste stromingen in de beeldhouwkunst buiten de deur hielden – wat natuurlijk een ontstellende nonsens was. Bij iedere stap die je buiten de academiedeur zette, werden die stromingen bij emmers vol over onze hoofden gekieperd! Daar zorgden de musea, galerieën en tentoonstellingen wel voor. We hebben niettemin vaak onze schouders moeten ophalen om het waanwijs meesmuilend smalen van buitenstaanders die zelf nog geen lijn op papier konden zetten: 'Jullie hebben vast nog nooit van Picasso gehoord.'

Ik zie het ding nog uit de takels vallen op de meest verrukkelijke schroothoop van de Perigord – een stalen ladenkastje – en ik riep nog 'Ho!' maar 't was al te laat en het werd danig ontzet. De laadjes kon je er nog net schuurpiepend uitschuiven. Ik moest er 'quandmême' nog dertig francs voor neertellen. Het kastje zit nu vol met drukjes en ook bronsgietsels die we, onder leiding van Kuck, het invormen, en Van der Kruys de smid voor het bronssmelten, zelf maakten; iets dat niet altijd even goed lukte omdat een ieder bang was zijn vingers te branden. Alleen al vijf laden met penningprobeersels uit de jaren vijftig zie ik en ik trek er een open op zoek naar de jonge mensen die eens de jaargenoten van Ruth waren en die ooit penningen maakten. Met verbazing zie ik liefst vijf van Leo de Vries – allemaal portretjes. Van zijn moeder, van zijn broertje Robert bijvoorbeeld – op de achterkant zit hij in de schoolbank – en nog anderen, heel zorgvuldig met de lettertjes erom gemaakt. Leo, ik zie hem nog voor mij, gesloten en nors, heel intens bezig een kop in hout te snijden. Het zou de beste worden die ooit bij mij gesneden werd. Dat een zo uitgesproken monolithisch ingesteld mens zich in zijn jonge jaren zo liefdevol met het kleine kon bezighouden, bewijst mij dat het in ons vak om de hartstocht gaat. Heel zijn latere werk is een voorbeeld daarvan.

Hier is een brons van Gooitzen de Jong. Je kan zien dat de penning hem niet erg lag, maar wat kon hij prachtig tekenen en eigenlijk was alles wat zijn handen maakten expressief en de moeite waard. Er sprak een groot verlangen uit naar zware licht en donker contrasten. Zijn vormen waren uitgesproken blokkig en sterk vereenvoudigd. Al zijn werk zag er gemakkelijk gedaan uit, maar ik geloof wel dat hij niet gauw tevreden was. Hij gaf mij eens een afgietsel van zijn 'huis tussen de bomen', die in mijn verzameling beeldjes een ereplaats inneemt.

En dan deze dikke vrouwknobbel van Nic Jonk – ook al zo'n natuurlijk en bijzonder talent, met een hang naar ronde vormen, wentelend in de ruimte, heel decoratief, maar je kon altijd wel zien dat *hij* gauwer tevreden was.

Nu valt mij een muziekgezelschap in handen. Die zal wel van Frans van de Burgt zijn en ik hoor zijn klarinet nog kakelen, en ik zie ons beeldhouwerskoor weer voor mij. De boomlange Friese tweelingen, Auke en Renze Hettema, vriendelijk en rozig, maar pas op, uitgesproken talenten. Nee, ik had niet te klagen over het talent dat zich in die jaren aanbood op de academie. Zij vormden tezamen met twee bleke stille jongelingen, Hans Ydo en Klaas op het Land, – hier zijn wat drukjes van hen – de hoge brommende muur, waartegen de helle meisjesstemmen op klonken. Eva Mendlik met haar renaissancehoofd, Nel van Lith, dochter van de bekende beeldhouwer Hubert van Lith, Theet en Ruth, die met het heftig armzwaaien van Frans in de maat trachtten te blijven. Nu moet Ruth niet roepen 'ik was er niet bij – ik kon niet eens zingen,' want dat konden we geen van allen – ik zie allen nog duidelijk voor mij. Ons lijflied was de oude middeleeuwse Engelse canon *Summer is icummen in*.

Ik schuif weer een andere la open en vind nu wat ik eigenlijk zocht. 1956, een meisje uit Oostenrijk komt via bemiddeling van Theet van der Pant op de academie bij ons. Haar hoefde ik niks te vertellen. Zij had alles van nature in hoofd en handen. Christl Höfner – wel dertig drukjes liggen er voor mij, meest variaties op het thema vrouw en kind, poëtisch zonder sentimentaliteit. Golvende vormen, verfijnd en rijk aan licht en donker, en 't zag er uit of 't haar geen enkele moeite kostte. Natuurlijk had ik grote bewondering, want zelf kon ik er nog niks van, en dat is geen valse bescheidenheid en ik leerde veel in die jaren.

Naast die van het Oostenrijkse meisje liggen de eerste penningen van haar vriendin Nynke Schepers. Zij was er een die er echt voor vechten moest en in 't begin bleef het maar gestamel – maar je kon wel zien dat het werk van grote sensibiliteit zou worden. Ze maakte toen al tekeningen met een heel eigen gezicht, als gefluister zo licht.
Ik zie ze nu voor mij in de kleine steenklas – alle drie op een kluitje, want Erik Claus was er ook bij, werkend aan een levensgrote modelstudie in klei op de rugstang, zoals we dat noemden. In de rust van het model zaten zij dan ieder in een eigen hoekje aan een waspenninkje te prutsen, want Erik was er ook helemaal gek mee en hij zou, net als de meisjes, veel penningen maken in zijn leven en een van de meest veelzijdige medailleurs worden met een grote verscheidenheid aan ideeën en vormoplossingen.

In de volgende la vind ik de eerste portretpogingen van Put. Heel eenvoudig en gaaf en verfijnd. Het ziet er zo simpel en moeiteloos uit, maar hij moest er wel voor knokken om tot iets moois te komen. Bij meisjes gaat het bijna altijd makkelijker lijkt het wel.

Hier is van Greetje Taal een portretschetsje dat ze van Jorien de Kruyff maakte. Heel kernachtig van vorm en echt portretmatig – ik bewaar het zuinig.

Nog even – hier vind ik een buitenstudiepenninkje van Christien Nijland – ook al meteen zo goed. Maar eigenlijk is het van na de Ruth-tijd. Wilfried Put en Christien Nijland zouden beiden tot de beste medailleurs van Holland gaan behoren.

Ruth zelf verliet in 1959 de academie na met de wedstrijd om de Prix de Rome te hebben meegedaan. Ja, Gooitzen de Jong won de gouden erepenning, zoals dat heette, en een jaargeld voor een studiereis naar Italië. Ruth kreeg zilver. 'En? hoe vind je het,' vroeg ik haar. 'Ach – ik had het ook best gevonden als Emanuel Hack tweede was geworden.' Evenzogoed glunderde zij breeduit toen het doosje met het zilveren erepenninkje in haar handen gelegd werd.

Nu is Ruth wel heel erg op de achtergrond geraakt in mijn verhaal over haar collega's die tezelfdertijd als zij op de academie het penning maken ontdekten. Een la verder in mijn kastje ligt een grote zware knots van een penning. In mei-juni 1956 hadden we gietcursus bij Dick Grosman in Velp. Een aantal leerlingen zouden ieder een beeldje gieten en ik zelf een portret, en ook penning gieten kwam aan de orde. De zware knots is daar een herinnering aan en ik weet niet anders of het is de eerste penning van Ruth. Aan de voorzijde het portret van een 'wilskrachtige jongeman' met een puntige neus en daar een zware bril op, in zijn mond een grote gebogen pijp. Randschrift: Piet Esser beeldhouwer, op de keerzijde diezelfde man, kaarsrecht en statig op zijn motorfiets. Het was nou niet een gemakkelijk iets dat zij zich had aangehaald als onderwerp. Zij liet het afgieten en offreerde het mij. Ik was er best trots op. Het was een echt Ruth-ding – vol humor en heel royaal. Zij stak kostelijk de draak met mij. Ja ik was goed gek met penningen in die dagen en maakte zelf van Ruth wel vier portretjes en van enkele anderen ook. Mijn eerste Rembrandts werden gegoten en we woonden in een groot huis in het bos. Iedere morgen reden zij op de fiets naar de gieterij en ikzelf op de motor.

Er ligt in de la nog een klein penninkje. Suzanna – en achterop, er in gekrast 'uit het boek Daniel'. Eigenlijk mooier dan het Esserportret en al helemaal een echte Ruth Brouwer. Zij had al direct haar eigen atmosfeer gevonden – intiem – een beetje aandoenlijk, vol warmte en met steeds een beetje humor. Haar Dorus III is haar eerste compleet geslaagde penning. Het jongetje op zijn wakkelige autoped, de letters – alles is simpel en duidelijk over 't vlak gestrooid, zonder flauwekul – niks geen raffinement, een beetje knullig misschien, maar in de zin van aandoenlijk.

Dorus drie jaar, 1956, 57 mm

Saartje Blom, vanaf het eerste ogenblik dat ik haar zag was ik er verliefd op. Nu moet ik er wel bij zeggen dat ik zelf drie kinderen van drie jaar had eens, waar ik verliefd op was, maar Ruth heeft dat grote gevoel op bijzondere wijze vorm gegeven. Iedere sentimentaliteit is vermeden. Saartje heeft voor mij iets magisch, terwijl het eigenlijk niets met een penning van doen heeft – het is eerder

Bronzen beeldje Dorus drie jaar (foto: Marte Visser)

een 'bijna beeldje' in een kommetje. Zelf noemde ze het een frommeltje. Maar het is zo levend, so aggenebbig – zo sterk roerend aanwezig. Je zou bijna zeggen het lijkt wel een netsuke als de hele expressie niet zo oer-Hollands was, bijna zeventiende-eeuws. Ze heeft later nog eens geprobeerd zoiets te maken, maar haar Roosje werd geen Saartje. Van Dorus – toen hij drie was – heeft Ruth ook een kostelijk beeldje gemaakt, een hand hoog. Het ventje staat al stevig op zijn beentjes en zijn luierbroek zakt af. Zo goed als een Lambertus Zijl bijna.

Haar mooiste Sarphatipark vind ik die waarop dat wonderlijk stijve vrouwtje haar kinderwagen door het park rijdt – en de kinderen kijken je aan, ook nog, alsof je hen aan het *fotograferen* bent. Heel gek. Geraffineerde primitiviteit – dat knullige? In wezen is Ruth zelf allerminst primitief. Haar eenvoud is niet gekunsteld, geloof ik, en haar verstand helder. Van deze penning komt voor mij een vleug nostalgie aanwaaien naar dat joodse leven van voor de oorlog, waarin Dora en ik waren opgenomen toen we op de Snoekjesgracht woonden aan de Oude Schans en uitzagen naar de Montelbaanstoren en het IJ. Jammer van de vermicelliletters op de achterkant. De laatste keer dat ik bij Ruth kwam vertelde ze mij dat ze de kinderwagen geruild had met Marianne Letterie voor de nijlpaarden. Ze mogen beiden blij zijn, want die zo heel eigen en mysterieuze penning van Marianne vind ik een van de mooiste die er de laatste tijd gemaakt zijn.

Soms zien Ruth's penningen er wel eens een beetje huiselijk en geknutseld uit, maar wel altijd levend en nooit vervelend. Zij tekende in de avonduren vaak in de buurtcafés van de Pijp – de mensen die ze er zag. Eens vroeg ik haar 'Ruth waarom zie ik je nooit in de avondtekenklas?' En dan antwoordde zij met haar laconieke schouderophalen: 'Ach, de Pijp en al de mensen van de Albert Cuyp, dat is toch ook een

Sarphatipark, 1958, 75 mm

beetje de academie.' De indrukken die ze daar opdeed vulden haar visuele geheugen, waaruit ze kon putten voor haar penningen, want daar staan altijd wel koppen op. Mensen die ze misschien vroeger zag, mensen van 'weleer' zou je kunnen zeggen – tante Chellie, Zadok, Lisette etcetera. Als je de eerste twee naast elkaar legt zie je dat ze uit een koker komen, beide koppen. Tante Chellie zit stevig in haar ronde vorm, zij is wat gaver als penning met die vrolijke achterkant. Maar hoeveel intenser en levensechter is Zadok. Dat is geen fictief portret – om de drommel niet, het is een echt portret – ik heb hem vaak zien rondlopen op de zondagsmarkt in de Valkenburgerstraat – met heel zijn gein.

En Dorus vijf dan, ook weer zo'n prachtig indringend portretje. Ze had hem misschien iets beter op zijn vlak kunnen zetten. 'Ach wie daar op let is een kniesoor,' hoor ik Ruth nu zeggen. En ze heeft gelijk. Al haar grote gevoelens voor dat jong komen duidelijk uit dat koppie naar voren. Haar Dorus drie krijgen wij alleen maar op zijn autoped te zien, Maar de helderheid en eenvoud van deze penning zijn uniek. Het lijkt zo eenvoudig – probeer het maar. Het kind op de pot is weer zo'n echt schotelpenninkje – het zitten van het meisje is kostelijk. Haar werk heeft wel iets te maken met volkskunst – dezelfde

Tante Chellie, 1966, 87 mm

Dorus Brouwer vijf jaar, 1958, 65 mm

Zadok Eitje, 1970, 59 mm

Kleuterdagverblijven, 1960, 50 mm

milde charme – en ook denk ik wel eens aan zeventiende-eeuwse gildepenningen – aan de heel mooie dan. Ruth zal ze niet kennen – denk ik.

'Het is zoals het is.' Zij gebruikt het als een randschrift om een bloesemend ornament. Bij haar drukt het niet zozeer berusting uit, dan wel een blijmoedige constatering. Het egeltje op de keerzijde is bij Ruth een aandoenlijke stuntelaar die zelf niet weet dat hij kan prikken. Hij ligt veilig in zijn bladversierde kommetje. Humor en nederigheid hebben dezelfde wortels, en horen bij de weldoende atmosfeer die haar werk uitstraalt. Het duifje dat ze voor onze Vereniging maakte vind ik ook al zo expressief.

Duifje, 1959, 44 mm

Nooit nog zag ik zulke mal mooie argeloze pootjes, en dan dat bijzonder fraaie achterkantje. Wat kan ze toch prachtige horizontaal liggende lettertjes maken. Zomer is ook weer zo'n uitschieter in haar œuvre – vol en rond – zonder al te grote lieflijkheid die twee kinderen, juist goed. Geen partikeltje fond is er nog over – alles versierd, maar zonder uitbundigheid, blijmoedig en bedaard. Eigenlijk is het altijd zomer en feest op haar penningen, vol spreuken, gezegden en binnenpretjes.

Zijn er argerlozer vormen te bedenken dan de drie bedaard voortstappende kinderen op Bevrijdingsdag en hoe mooi luchtig en evenwichtig zijn ze uitgestrooid over het vlak. Van veel later is de grote penning Lente. Kop en schouders van

deze vrouw beheersen ruim het penningvlak, het even opzij wentelen van het hoofd heel expressief. Eigenlijk maakt ze nooit starre vormen en het beweegt dan ook bijna altijd op haar penningen – onmerkbaar – waardoor ze zo levend zijn, en dan neem je het onrustige gekronkel van haren en letters op de koop toe. Op de keerzijde is iets heel vreemds aan de gang. Een enorme ruimte aan landschap, waarin een verdwaald, eenzaam kind zijn vlieger najaagt – heel suggestief – als een plaatje uit een heel oud boek. Hoe krijgt ze dat jongetje zo precies op de juiste plaats. Je zou zeggen dat is nou het laatste waar zij zich om zou bekommeren – vooral ook omdat het hele landschap er een beetje slordig uitziet. 'Hoe? – ach gewoon,' zal ze laconiek antwoorden.

Zomer, 1959, 64 mm

Jammer genoeg ken ik een groot aantal van haar penningen nog niet – bijvoorbeeld die uit de jaren tachtig en negentig. Haar grote Lisette da Costa uit 1986 vind ik een mooi ding – misschien wat erg zwaar, al zullen er zeker verzamelaars zijn die zeggen: 'Van Ruth kunnen ze mij niet zwaar genoeg zijn.' De achterkant is ronduit prachtig. Die kleine vrouw omhoog reikend naar die reuzenbloemen – als in een betoverde tuin, heel bijzonder en gaaf ook tezamen met een royale robuste en opgewekte Lisette aan de voorkant. Dat het een bedachte dame is

Lente, 1980/1988?, 96 mm

Laat het leven sober zijn, 1980, 85 mm

stoort mij niks. Of ze nou Leontine of Suze Citroen heten – ze zijn levend genoeg en in wezen allemaal portretten van Ruth zelf. Of ze nou bezeten was van penningen – en goed gek zoals wij dat op de academie noemden – dat betwijfel ik sterk. Zij was in geen enkel opzicht ambitieus. Ze maakte er een als ze zin had. Haar œuvre is ook niet groot en van haar eigen werk heeft ze zelf allerminst een hoge pet op.

Nog *een* penning van haar zou ik naar voren willen brengen. Voor mij is het – compleet een zelfportret: Laat het leven sober zijn, maar vol feesten. Het zou haar lijfspreuk kunnen zijn. Wandelt zij niet iedere dag opnieuw met 'bedaarde opgetogenheid' door haar leven. De hele expressie van deze penning ademt volheid, mildheid en sensibiliteit – al is er vreemd genoeg ook een zekere triestheid aanwezig. Heel poëtisch. De opbouw van al de vormdelen is heel 'muzikaal' door een verfijnd spel van diagonalen. Ondanks de eigenlijk onnodige uitstulping rechts is het een bijzonder gave penning geworden. De achterkant is een simpel ornament van horizontale, royale letters met een typische Ruth-zwengel aan het eind.

Echt belangrijk voor haar is alleen het leven. Het leven in heel zijn volheid van de zon die op het balkon komt, of de regen die zo lekker ruikt. De katten overal verspreid door het huis, de mensen van 'het plein' en de kinderen op de boot in de Amstel. Eigenlijk is zij een vrouw uit een andere eeuw naar deze jaren toegewaaid. En ze maakt de indruk gelukkig te zijn. En toch – natuurlijk horen de penningen ook bij de rijkdom van haar leven. En ik heb niet het gevoel dat zij er zoveel moeite mee heeft, haar hart ligt dicht bij haar handen. Misschien maakt ze er nog wel een paar.

Het was een zomermiddag en ik liep van mijn atelier aan de Stadhouderskade langs het Sarphatipark naar huis, en wie zie ik van onder grote kastanjebomen door het ijzeren hek van het park stappen, duidelijk op weg naar Dorus vijf – Ruth – als ze mij ziet roept ze: 'Ik moet je iets laten zien.' Ze zet haar volle tas pal voor mij neer en gaat er met vieze wasvingers in grabbelen. Ik zie: snoepjes voor de kinderen, een verfomfaaid schetsboekje, een zakdoek, mooi opgewreven kastanjes, en dan vindt ze het. Ze komt met een beduimeld kartonnen doosje overeind en begint dat voorzichtig open te wurmen om dan een kluitje zwarte was in mijn hand te leggen. Het is nog warm. 'Dat heb ik na vieren in het park

Saartje Blom 1958, 44 mm

gemaakt,' zegt ze. Het is niet groter dan een kastanje en ik moet het even goed draaien en dan zie ik *het*: het kleine meisje. Eerst kan ik niks zeggen zo verrast ben ik door het sterk levende dat ik in mijn hand hou. 'Maar dat is een portretje,' roep ik 'en zij moet een naam hebben.' 'Heeft ze ook,' zegt Ruth 'ze zat op een bankje in het park stilletjes te kijken naar het spelen van de andere kinderen. Ze heet Saartje.' Ik draaide het klompje was om en zag dat er achterop iets als een kastanjeblad gekrast was en wat bobbeltjes, heel bloemrijk. 'Ja Saartje Blom zo moet je haar noemen.' Als ik doorloop kijk ik bij de Ceintuur nog even om. Ze staat er nog – stevig op beide benen op haar wereld, het park, de Albert Cuyp en hele Pijp erbij. Dan steekt ze de straat over – de Van der Heidestraat in – op weg naar Dorus.

Als ik verder loop – denk ik – de beste penningen maak je niet: die komen als een kastanje in je schoot vallen als je in het park zit te dromen en je hoofd niet weet wat je handen maken. ■

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 10

ONZE NAJAARSVEILING WORDT GEHOUDEN IN OKTOBER 2000 TE EINDHOVEN. U BENT WELKOM VANAF HEDEN OM GOEDE STUKKEN EN VERZAMELINGEN IN TE LEVEREN VOOR DEZE VEILING. U KUNT DAARVOOR TERECHT IN EINDHOVEN EN MAASTRICHT.
DESGEWENST KOMEN WIJ OOK BIJ U AAN HUIS

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Lijst van penningen door Ruth Brouwer

HANS DE KONING

Deze lijst is niet compleet en van niet alle penningen is de voorstelling en/of tekst op voor- en keerzijde vermeld. Alle penningen zijn, indien niet anders vermeld, in brons gegoten.
In onderstaande penninglijst wordt voor afbeeldingen en toelichting (met afkortingen) verwezen naar de volgende bronnen:
Prix de Rome 1959-1961 (Rijksacademie van Beeldende Kunsten, Amsterdam) (PR)
De Beeldenaar (DB)
Muntkoerier (M)
De Geuzenpenning (GP)
Fidemcatalogus (FC)
Penningen met vlijt vergaert (Centraal Museum Utrecht 1977) (CMU77)
5 jaar Nederlandse beeldhouwkunst '64-'69 (Centraal Museum Utrecht 1969) (CMU69)
18 vrouwelijk medailleurs (Galerie Imago, Amsterdam 1995) (GI)
J.N. VAN WESSEM *Nederlandse Penningkunst* (Den Haag 1988) (VW)

(1) Portretje, 1957, 52 x 47 mm.
vz. Meisjesportretje en face, linksonder gesigneerd *R.*
kz. Ingekraste tekst: *Ruth 1957.*
(2) Dorus drie jaar, 1956, 57 mm.
vz. Jongetje op step, tekst (er omheen): *Dorus drie jaar.*
kz. Tol, tekst (langs rand): *mokum 19 april 1956.*
(3) Saartje Blom, 1958, 44 mm.
vz. Meisje en face met hoedje (fictief portret).
kz. Vruchten, tekst (langs bovenrand): *Saartje Blom.*
afb. PR, DB 13 (1989) 194-198.
(4) Sarphatipark, 1958, 75 mm.
vz. Moeder met twee kinderen in en op kinderwagen.
kz. Tekst: *sar/phati/park.*
afb. M (1996) 2, 39; GI.
(5) Sarphatipark II, 1956/1958?, 60 x 70 mm, terracotta.
vz. Moeder met kind in wandelwagentje, tekst (linksboven, horizontaal): *Amsterdam*, (rechts verticaal): sarphati/park.
kz. Eend, tekst (rechtsonder): *1956.*
afb. M (1996) 2, 40.
(6) Dorus Brouwer vijf jaar, 1958, 65 mm.
vz. Portret naar links, met muts.
kz. Jongetje op step (in het midden), tekst (langs rand): *Dorus Brouwer vijf jaren oud.*
(7) Mevrouw Duque-Machielsen 95 jaar, 1958, 57 mm.
(8) Duifje, 1959, 44 mm, groen patina, in 1986 uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst.
vz. Duifje met olijftakje met bladeren in snavel.
kz. Tekst: *en zie/een vers/olijfblad/was in haar/snavel/Gen 6:11.*
afb./toel. DB 13 (1989) 194-198.
(8a) Als nummer 8, maar met bruin patina.
(9) Dorus zes jaar, 1959, 60 mm.
vz. Portretje naar links met wintermuts.
kz. Dorus op de fiets (in het midden), tekst (langs rand): *1959 Dorus zes jaar Amsterdam.*
(10) Dorus O mijn, 1959 (?), 65 mm.
vz. Portret naar links.
kz. Tekst (langs rand): *Dorus van Ruth*, (in het midden) *O/mij/n.*
(11) Zomer, 1959, 64 mm, in 1969 uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst.
vz. Moeder met kind op haar arm in omranding van bladeren en vruchten.
kz. Tekst: *zo/mer 19/Pk/69.*
afb./toel. GP 20 (1970) 9.

(12) Kleuterdagverblijven 1960, 50 mm.
vz. Kind (naar links) op potje.
kz. Moeder gebukt met kind, tekst (langs rand): *Amsterdamse vereniging dagverblijven/voor het gezonde kind.*
afb. PR.
(13) Bevrijdingsdag, 1960, 83 mm.
vz. Drie kinderen met ballonnen, rechtsonder gesigneerd *R.*
kz. Tekst (langs rand): *bevrijdingsdag* (midden) *5 mei.*
afb. FC 1967, nummer 619; CMU77, 36.
(14) Roosje Blom, 1963, 48 mm.
vz. Fictief meisjesportretje en face, tekst (langs bovenrand): *Roosje Blom.*
kz. Een roos.
(15) Silvia en Ellen, 1963, 68 mm.
vz. Portret van twee Surinaamse meisjes naar elkaar toegekeerd.
kz. Tekst (in twee cirkels): *Silvia – Ellen.*
afb. FC 1967, nummer 620.
(16) Drie koningen, 1963, 82 mm.
vz. Twee koppen naar rechts met Arabische hoofdtooi, eronder een kop naar boven kijkend.
kz. Tekst: *Casper/Melch/ior/Baltha/zar.*
(17) Nymph, 1963, 81 x 83 mm.
Prijs(penning) voor het artistiek-cultureel gedeelte van het herfsttoernooi voor de Amsterdamse scholen; jonge leerlingen.
(18) Suzanna, 1964, 83 x 73 mm.
vz. Vrouw met baddoek op stoel, voeten in teil.
kz.?
afb. CMU69.
(19) Dorus twaalf jaar, 1965, 75 mm.
vz. Portret naar links ballon opblazend, tekst (linksonder): *1965* (rechtsonder gesigneerd) *R.*
kz. Binnen brede 'gestreepte' rand drie spelende katten.
(20) 100 jaar Vondelpark, 1965, 87 mm.
vz. Spelende honden, tekst (langs rand): *Amsterdam 100 jaar Vondelpark.*
kz. Vlak geheel gevuld met bladeren, tekst (langs onderrand): *1865-1965.*
afb. FC 1967, nummer 621.
(21) Als het kindje binnenkomt, 1965, 70 mm.
vz. Kind door gordijn naar binnenkomend, tekst (langs rand): *Als het kindje binnenkomt.*
kz. Gezin rond eettafel met hond en kat, tekst: *juict het hele gezin.* [nota bene: *juict* i.p.v. juicht]
(22) Tante Chellie, 1966, 87 mm.
vz. Fictief portret naar links, tekst: *Tante Chellie 50 jaar 9 juli 1966.*
kz. Vaas met bloemen (rozen), tekst: *Mazzel en broche – O mijn.*
(23) 25-jarig huwelijk Goudeket-Gazan, 1966, 84 x 87 mm.
vz. Fictief portret van Judith en Nathan Goudeket-Gazan.
kz.?
(24) Drie koningen, 1967, 82 mm; vergelijk met nummer 16.
(25) Job – Aarhoeve, 1968, 87 mm.
vz. Portret naar links met baard, tekst: *daarna leefde/ Job nog 140/jaar en zag zijn kinderen en kindskinderen.*
kz. Pot met bloeiende plant, tekst (links en rechts van bloempot): *19-68*, eronder: *Aarhoeve*, langs rand: *moge velen hier een blijde levensavond vinden.*
(26) Moederdag, 1968, 82 mm.
vz. Moeder hand in hand met twee kinderen.
kz. Bloemen, waarin tekst (halfcirkelvormig): *moederdag.*
afb. CMU69.
(27) Erasmus, 1969, 75 mm.
vz. Figuurportret van Erasmus, zittende, schrijvend, tekst: *civi omnium praestantissimo Roterodamum.*
kz. Erasmus te paard, tekst: *Laus stultitiae.*
afb./toel. GP 23 (1973) 2; LUCY L.E. SCHLUTER *Erasmus op de penning* 26.
(28) Erasmus, 1969, 81 mm; variant van nummer 27.
vz. Figuurportret van Erasmus, zittende, schrijvend, tekst: *Erasmus Roterodamum.*
kz.?
afb. CMU69.
(29) Kattenspel, 1969, 80 mm.
vz. Twee spelende katten met kluwen wol.

kz. Patroon van golvende lijnen, met tekst: *Spel.*
afb. CMU77, 37 (keerzijde omgekeerd afgebeeld!); FC 1971, Keulen.
(30) Zadok Eitje, 1970, 59 mm.
vz. Fictief portret naar links.
kz. Tekst (midden): *za/dok/eitje* (langs rand) *het is zaliger te geven dan te ontvangen.*
(31) Leontine de Lange, 1970, 65 mm.
vz. Fictief portret.
kz.?
(32) Suze Citroen, 1970, 60 mm
vz. Fictief portret Suze Citroen naar rechts.
kz.?
afb. GP 25 (1975) 96.
(33) Stichting Brentano, 1974, 70 mm.
vz. Een oudere vrouw en man naar elkaar toegewend, tekst: *Amsterdam Brentano Amstelveen 19*74.*
kz. Tekst (binnen parelrand): *hij van 95/ feliciteert/haar van 95/hij wenst haar/vreugde en gerief/met een klopje op z'n/schouder zegt ze/dank je wel/ kindlief.* Rand/kanttekst: *oud worden is de enige manier om lang te leven.*
afb./toel. GP (1975) 2, 59.
(34) Huwelijkspenning, 1974, 74 x 76 mm.
12,5-jarig huwelijk van Marie Maas en Jan C. Van der Vijver te Den Haag.
vz. De poes, er omheen een magnolia.
kz. De drie kinderen, er omheen water (Vijver en Maas) met Franse spreuk.
(35) Jubileumpenning, 1978, 87 mm.
55-jarig bestaan van het architectenbureau Vink, Van der Kuilen, Klein Haffmans Amsterdam.
(36) Prijspenning Kleinkunst, 1979, 80 mm. Leerlingen van de Akademie voor Kleinkunst in Amsterdam voor de meest gewaardeerde cabaretier van het jaar.
(37) Lente, 1980/1988?, 96 mm.
vz. Portret van vrouw of meisje naar rechts, tekst (rechts verticaal): *Lente.*
kz. Kind met ballon in landschap met stedelijk silhouet aan de horizon.
afb. M 1995, 11, 45.
(38) Laat het leven sober zijn, 1980/1986?, 85 mm.
vz. Vrouw en face met schaal vruchten.
kz. Tekst (binnen parelrand): *laat/het leven/sober zijn/maar vol/feesten.*
afb. GI; DB 22 (1998) 269.
(39) Wassend (poes en maan), 1983, 80 mm.
vz. Zich wassende poes.
kz. Wassende maan, tekst: *wassend.*
afb. DB 9 (1985) 104.
(40) Lisette da Costa, 1986, 63 mm.
vz. Fictief portret naar links.
kz. Vrouw in tuin met bloemen en planten, tekst (langs rand): *Lisette da Costa Bloemendaal.*
afb. VW 36.
(41) Izaäk Johannes da Costa, 1986, 93 mm.
vz. Fictief portret.
kz.?
(42) Engeltje Hemelrijk.
(43) Flip.
(44) Lea da Costa, 1986, 60 mm.
(45) Lisette da Costa; vergelijk nummer 40.
(46) Schelpen Zandvoort.
(47) Maria van Dam van Amstel.
(48) Debora de Beer, 1969, 55 mm.
(49) Brentano; variant van nummer 33?
[De nummers 42 tot en met 49 werden geëxposeerd in Atelier Biltstraat Utrecht, 1986/1987]
(50) Voor opa van Roos, 1986, 100 mm.
(51) Moeder, 1988, 70 mm.
(52) Lisette da Costa, 1986, 90 mm; variant van nummer 40?
[De nummers 50 tot en met 52 werden geëxposeerd in het Singermuseum te Laren, 1988]
(53) Schaap.
(54) Lam.

De nummers 3, 4, 7, 8, 8a, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40 en 41 bevinden zich in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.

Symbolen van identiteit op geld (III)

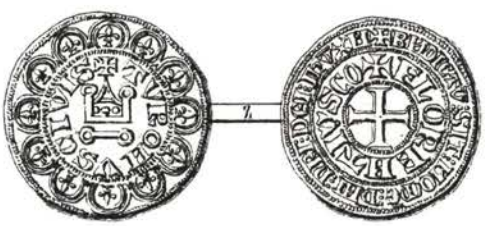
JAN J. GROLLE

INTERNATIONALE VALUTA EN UNIEMUNTEN

Het wezenskenmerk van geld is, dat het functioneert als voertuig van de handel en dat het de vrije uitwisseling van goederen en diensten bevordert: geld is een economisch communicatiemiddel. Zijn aanmaak is sinds de versnippering van het Karolingische rijk regionaal beperkt door het landsheerlijke muntregaal, zijn functie dient daarentegen een supraregionaal doel. Slechts enkele muntsoorten vielen de eer te beurt die internationale communicatierol te spelen. In noordwest Europa de pfennig van de Duitse koning en de Keulse pfennig van 'onze' aartsbisschop, totdat die in de dertiende eeuw werd verdreven door de Engelse penny sterling (dat is stereotype penning) die op haar beurt aan het begin van de veertiende eeuw werd overvleugeld door de Tourse groot als internationaal betaalmiddel. De groot werd opgevolgd door stuiver (1434) en gulden (1521) als basismunten van achtereenvolgens het Bourgondische en Nederlandse muntstelsel.

Rijnsburgse penning circa 1045 van Dirk V van Holland, navolging van de Andernachse penning, zilver (Dannenberg 1390)

Tourse groot 1286 van Floris V van Holland, imitatie van de internationaal ganghare gros tournois, zilver (vd Chijs III.2)

Imitaties

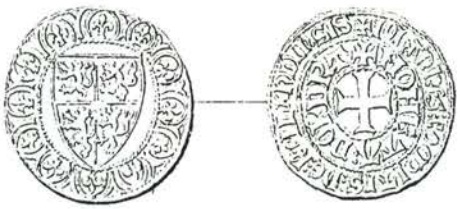
Wilde de regionale vorst zijn muntwezen afstemmen op de internationaal aanvaarde munt, dan imiteerde hij daarvan gewoonlijk eenvoudigweg het munttype. In Holland deed reeds Dirk IV dat op zijn burcht te Rijnsburg met Dortmundse, Keulse en Andernachse pfenningen. Toen Floris V in 1291 naar Engeland reisde om zijn aanspraak op de vacante Schotse troon kracht bij te zetten door goede sier te maken of de nodige steun te kopen, liet hij op eigen naam sterlingen slaan; ten behoeve van handelscontacten met Brabant had hij al in 1286 de daar gangbare Tourse groot nagevolgd. En zijn zoon Jan I imiteerde in 1297 het Vlaamse schild, zoals we zagen.

Muntconventies

Het navolgen van uitheemse muntsoorten ten behoeve van de internationale handel was een voorbode van multilaterale verdragen tussen vorsten om op eigen naam en in eigen atelier muntsoorten aan te maken van gelijk type, gehalte, gewicht en koers die vrij in elkanders landen mochten circuleren. In 1302 betrok Jan II Holland in de Vlaams-Brabantse muntconventie van 1300 die voorzag in aanmaak van de gros à l'écu aux quatre lions. De vier leeuwen representeren voor Brabant de Brabants-Limburgse personele unie, voor Vlaanderen de kwartieren van Koninklijk en Rijks-Vlaanderen, voor Holland het wapen van Jan II, opgebouwd uit de kwartieren Henegouwen en Holland. De leeuw van Henegouwen is overgenomen uit het wapen dat hij voerde sinds hij in 1279 was beleend met Rijks-Vlaanderen en is als zodanig

de Vlaamse leeuw van zijn grootmoeder Margaretha van Constantinopel. Hoewel hij zijn gezag in Vlaanderen niet kon realiseren, handhaafde hij de Vlaamse leeuw als pretentiewapen. De munten hadden qua uiterlijk hetzelfde type en onderscheidden zich alleen van elkaar door de vorstennaam in het omschrift. Spoedig echter verloor deze muntconventie haar kracht.

Als reactie op de muntverzwakking die rond 1322 in Frankrijk was ingetreden, sloten Willem III van Holland en Jan III van Brabant eind 1323 een muntverdrag ter aanmaak van gelijksoortige en gelijkwaardige Brabantse sterlingen (brabantini) omwille van het vriendschappelijke handelsverkeer tussen beider landen. Zij zouden de inkomsten uit hun muntproductie gezamenlijk delen en daartoe in elkaars munthuizen opzichters aanstellen. Slechts in Valenciennes kwam het tot aanmaak van een kleine oplage, waarschijnlijk echter bij wijze van proef. Vier jaar later sloten beide vorsten een nieuw muntverdrag doch dit boekte geen resultaat door de dood van Willem III twee maanden later. Twee jaar later, begin december 1339, bekrachtigden Jan III van Brabant en Jacob van Artevelde namens Lodewijk I van Vlaanderen te Gent hun Eeuwigdurend verbond, een militair en economisch verdrag van bijstand dat ook voorzag in een gezamenlijke munt (nummus socius), 'aangezien beider landen vol zijn van een menigte volksgenoten die slechts door de handel kunnen bestaan'. Hun nieuwe munt werd de 'alloyé', compagnon of gezel op basis van de Brabantse navolging van de Vlaamse leeuwengroot. In 1340 trad Eduard III van Engeland, die door de Vlamingen als Frans koning werd erkend, tot deze muntunie toe. Behalve Reinoud II van Gelre en diens marionet bisschop Jan van Diest, Dirk van Loon, Willem van Gulik en vele anderen sloot ook Willem IV van Holland-

Hollandse conventiegroot 1302 op naam van Jan II van Holland met het schild 'aux quatre lions', zilver (RBN 1866 VII.1)

Conventiemunt 1340, de zogenoemde gezel of compagnon op naam van Lodewijk I van Vlaanderen, geslagen te Gent 1340-1343, zilver (Vanhoudt G 2582)

Uniemunt 1434, de vierlander (stuiver of dubbele groot) van Filips de Goede, geslagen te Dordrecht 1434-1440 en 1454-1455 en op lagere muntvoet 1466-1467, zilver (vd Chijs XIV.11)

Henegouwen zich aan. In al hun landen werd de gezel, onderverdeeld in twaalf parisis of copekini, aangemunt, behalve in Engeland; dat hoorde er wel bij, maar deed ook toen niet mee! De gezel bezat overal hetzelfde type en slechts aan de vorsten- en landennaam die tevens zijn garantie waren, was zijn herkomst te herkennen; hij werd in Holland tot 1345 aangemunt.

Met de Bourgondische unificatie der Lage Landen van Filips de Goede werd door hem in 1434 ook een monetaire unificatie gerealiseerd. Basismunt werd nu de zogenoemde vierlander (dubbele groot of stuiver) die in de landen Brabant-Limburg, Vlaanderen, Holland-Zeeland en Henegouwen op gelijk gehalte, gewicht en type werd geslagen en in alle landen vrij kon circuleren tegen eenzelfde koers. De differentiatie

in de beeldenaar beperkte zich tot de titel van de vorst op de voorzijde, de landennaam en een muntplaatsteken.

Keizer Karel V, pater patriae en sinds 1521 vader van de Nederlandse gulden, 16e-eeuwse houtsnede (coll. DNB)

Uniformiteitsmodel

Toen Karel V bijna alle Nederlanden op zijn naam had verenigd, schonk hij hun de muntwet van 1521 die een monetaire eenwording beoogde, gebaseerd op de Nederlandse gulden van 20 stuiver. Hij werd daarmee de vader van de Nederlandse gulden. Dit goudstuk veranderde in 1544 in een zilverstuk en in 1976 in een nikkelen munt. Het is desalniettemin deze gulden, sinds 1816 volgens het decimale stelsel onderverdeeld in 100 cent, die op 1 januari 2002 zijn plaats afstaat aan de euro.

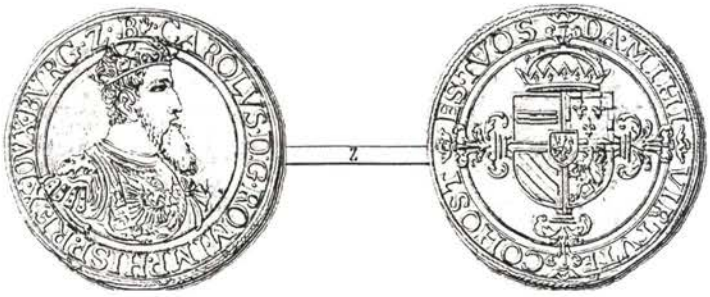
De monetaire eenheid der Nederlanden werd sinds 1521 op de munten gevisualiseerd met voor- en keerzijden die voor alle landen gelijk waren. In de omschriften verschilden nagenoeg alleen de initiaaltekentjes die tevens dienst deden als muntplaatsteken en die alleen door een geoefend oog werden waargenomen. Hier was een uniformiteitsmodel bereikt, de hoogste eenheid die in een (personele) unie met verschillende muntateliers mogelijk is. De gebruikte symbolen wezen alle naar de vorst als gerechtigde tot de munt: het majesteits- portret of rijkswapen met naam en keizerlijke en koninklijke titels enerzijds en anderzijds het Bourgondische wapen met persoonlijk devies (Da mihi virtutem contra hostes tuos, Geef mij kracht tegen uw vijanden) en Bourgondisch motto (Bourgondisch stokkenkruis of andrieskruis). Door de opstand ging dit uniformiteitsmodel echter weer verloren, niet alleen qua type, maar ook qua muntsoort en muntvoet.

Uniemunt 1521, de gouden carolus (gulden van 20 stuiver) van Karel V, geslagen te Maastricht 1521-1522 en als zodanig alleen herkenbaar aan het initiaalteken op de keerzijde (Mastreechter staar), goud (vd Chijs XXIV.5)

Pluriformiteitsmodel

In de statenbond van de Republiek der Verenigde Nederlanden werd die eenheid slechts ten dele hersteld. Niet alle gewesten hielden zich aan de eis van de Unie van Utrecht om zich op het punt

Uniemunt 1544, de zilveren carolus (gulden van 20 stuiver) van Karel V, geslagen te Antwerpen en als zodanig te herkennen aan het muntplaatsteken op de voorzijde (handje), zilver (vd Chijs XXIV.8)

van de munt te conformeren. Daarnaast waren er muntateliers werkzaam die buiten de jurisdictie van gewestelijke Staten en Staten-Generaal bleven: die van plaatselijke potentaten en van de rijkssteden. Ondanks het stramien dat symbolen van de soevereine gewestelijke Staten en de eenheid van de Staten-Generaal voorschreef, bleef het muntwezen tijdens de Nederlandse statenbond een chaos. Het werd – netjes gezegd – beheerst door een pluriformiteitsmodel.

Pas toen de statenbond was omgezet in een eenheidsstaat en nadat koning Lodewijk alle gewestelijke munthuizen in 1806 had gesloten ten behoeve van één Koninklijke Munt in zijn beoogde capitool Utrecht werd de eenheid van munt hersteld die bijna 200 jaar zou standhouden. Vorstenportret en rijkswapen werden de leidende motieven ter uitdrukking van muntgerechtigde en nationale eenheid of staat.

De euro

Op 1 januari 1999 werd de euro ingevoerd als munteenheid van de deelnemende lidstaten van de Economische en Monetaire Unie: de landen België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk Portugal en Spanje. De omrekeningskoers van 1 euro werd vastgesteld op 2,20371 gulden. Het nieuwe Europese geldstelsel is een decimaal stelsel (1 euro = 100 eurocent) en zal worden opgebouwd volgens het 1-2-5-principe met denominaties van 1, 2, 5, 10, 20 en 50 eurocent en 1 en 2 euro, alsmede met coupures van 5, 10, 20, 50, 100, 200 en 500 euro. Vooralsnog blijft de euro een rekeneenheid: op 1 januari 2002 zal zij evenwel als klinkende munt en knisperend bankbiljet in circulatie komen ter vervanging van de Portugese escudo, de Belgische, Luxemburgse en Franse frank, de Italiaanse lire, de Duitse mark, de Finse markaa, de Spaanse peseta, het Ierse

Halve Nederlandse euro van 50 eurocent (f 1,102), in circulatie per 1 januari 2002, met portret van koningin Beatrix naar ontwerp van Bruno Ninaber van Eyben op de voorzijde als nationaal symbool, Nordic gold (Cu Al Zn)

pond, de Oostenrijkse schilling en ook van de ruim 480-jarige Nederlandse basismunt: de Nederlandse gulden die Karel V op 20 februari 1521 had ingevoerd.

Tot 13 september 1996 hadden bankbiljetontwerpers uit alle landen van de Europese Unie de gelegenheid mee te doen aan een ontwerpwedstrijd. Zij konden een modern, vrij ontwerp indienen, gebaseerd op abstracte en/of figuratieve elementen die de belangrijkste cultuurstijlen uit de Europese geschiedenis vertegenwoordigen. Gekozen werd voor de ontwerpen van Robert Kalma (Wenen 1955) die met vensters en poorten op de voorzijde een blik op en een toegang tot de toekomst van de Europese eenwording symboliseren en die – van laag naar hoog – qua stijl de architectuur van de klassieke oudheid, romaanse periode, gotiek, renaissance, barok, fin de siècle en de twintigste eeuw representeren.

E 100-biljet van de Europese Centrale Bank te Frankfurt (f 202,37, in circulatie per 1 januari 2002) met 'een' barokke poort en 'een' renaissance brug

Op de keerzijde verscheen een landkaart van Europa en een verbeelding van bruggen met de genoemde stijlkenmerken. Inderdaad heeft geld als economisch communicatiemiddel iets pontificaals: het slaat een brug tussen aanbieder en afnemer van goederen en diensten. De Europese landkaart brengt de Europese eenwording tot uiting. Met de homogene vormgeving van haar biljettenreeks sluit de Europese Centrale Bank aan bij de culturele motieven die men op de Nederlandse bankbiljetten gewend was; zij werden echter van een nationaal op een Europees niveau getild als expressie van Europa's eenwording.

Ook voor de munten werd een ontwerpwedstrijd gehouden en als winnaar kwam in 1997 de Belg Luc Luyckx uit de bus. Zijn ontwerp wordt gekenmerkt door eenvoud en waarborgt de aanvaarding door het publiek waarnaar reeds in 1991 een onderzoek was ingesteld met een opiniepeiling. De eenwording van Europa wordt gesymboliseerd door een wereldbol met de Europese zijde naar voren. Samen met de denominatieaanduiding in Europese munteenheid wordt die afgebeeld op de keerzijde van het muntstuk.

De voorzijde is echter gereserveerd als nationale zijde van de euromunten. Hierop mag elke lidstaat naar eigen believen zijn erfgoed verbeelden. Nederland koos voor een nationaal element, het portret van de koningin in twee varianten naar ontwerp van Bruno Ninaber van Eyben. Ook België koos het portret van de vorst – één type voor alle denominaties –, hetgeen in Luxemburg wordt gevolgd met het portret van de aantredend groothertog Henri; Ierland koos echter voor de Keltische harp uit het Ierse wapen. Spanje reserveerde koning Juan Carlos voor de hoge denominaties als uitdrukking van nationale eenheid, terwijl de kathedraal van St Jacob te Compostella en Cervantes de Spaanse bouwkunst en literatuur op de lagere denominaties symboliseren. Finland verbeelde het nationale element met de Finse leeuw op de lage denominaties, maar plaatste natuurmotieven uit fauna en flora op de euro en diens veelvoud met zwanen en frambozen. Portugal gebruikt het Portugese kruis en een monogram als eenheidssymbolen. Oostenrijk verbeeldt met specifieke bloemen, beroemde gebouwen en bekende personages de Oostenrijkse natuur en cultuur. Duitsland is vertegenwoordigd met het eikenbladmotto, de Berliner Tor als eenheidssymbool en de Duitse adelaar als nationaal symbool. Frankrijk koos voor Marianne, de negentiende-eeuwse zaaister en de levensboom als representanten van vruchtbare en levende Franse eenheid. Het meest gedifferentieerd zijn de Italiaanse euro's. Voor elke denominatie en apart motief, zoals de Homo universalis van Da Vinci, de Venus van Botticelli en het Colloseum van Rome als emanaties van de rijke Italiaanse cultuur. Alle derhalve motieven van nationale eenheid, natuur en cultuur, waarvan historische wortels ook op het geld van Holland en Nederland zijn terug te vinden.

De homogene reeks bankbiljetten vertegenwoordigt optimaal de Europese monetaire eenheid. Zij worden uitgegeven door één instituut, de Europese Centrale Bank, en in circulatie gebracht door de daarmee nauw samenwerkende afzonderlijke centrale banken van de lidstaten. De muntenreeks laat daarentegen de differentiatie van de euro zien: van de acht Europese denominaties zullen evenzovele varianten in omloop komen als er lidstaten zijn, dat wil zeggen dat naast de zeven bankbiljettenmodellen er maar liefst 88 munttypen in Europa zullen circuleren. Spoedig zullen het er meer worden door uitgifte van herdenkingsmunten of door troonswisselingen in enkele lidstaten. Het

resultaat is een muntenchaos. Die wordt veroorzaakt doordat bij gebrek aan een Europese politieke eenheid het nationale recht van munt der lidstaten wordt gehandhaafd. Elk land houdt daarmee het recht naar 's lands wijs de voorzijde van de euromunten te bepalen. Wat wenselijk was, bleek door de eigen identiteit van de lidstaten nog niet haalbaar. De euro is dan wel het teken van de Europese monetaire eenheid, maar is zelf voorlopig nog een eenheid in verscheidenheid. In Nederlandse termen vertaalt betekent dit voor het Europese muntwezen: het pluriformiteitsmodel van de gebrekkige monetaire eenheid uit de Nederlandse statenbond – waarbij diverse gewestelijke wapens de herkomst van de munt aangaven – heeft het voorlopig gewonnen van het uniformiteitsmodel der monetaire unificatie die Karel V in 1521 voor zijn personele unie invoerde – waarbij slechts het munthuisteken de herkomst van de munt verraadde. Een gemiste kans waarvan de gevolgen elke minister van Financiën zorgen zouden moeten baren. Alle rechtgeaarde monetaristen zullen hen in navolging van Willem van Oranje voor deze chaos willen waarschuwen: Siet toe, mijne Heeren, dat ghij met der daet ter executie stelt 't gene dat het geldtekentje, hetwelke ghij in Uwen munte voert, medebrenght ende beduyt: de e van euro staat ook voor muntéénheid. ■

LITERATUUR

Munten (en biljetten)

H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse munten* 6e dr. (Utrecht/Antwerpen 1976)

W.L. KORTHALS ALTES *Van £ Hollands tot Nederlandse ƒ* (Amsterdam 1996)

M.L.F. VAN DER BEEK, H. HOUTMAN-DE SMEDT, J.J. GROLLE e.a. *Geld van de koning-koopman; munten en biljetten van Willem I, 1815-1830* (Brussel 1997)

M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'; de muntproductie van de Republiek, 1606-1795* 2 dln (Amsterdam 1998)

H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguingnons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960)

J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* 2 dln (Amsterdam 1997)

Papiergeld

J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002; vormgeving en ontwikkeling* 2e herz. dr.; met een catalogus door P.J. Soetens, J.J. Grolle en P. Koeze (Amsterdam 1999)

J.J. GROLLE *Geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet* (Bussum 1991)

MUNTSTELSELS

Het oude Karolingische muntstelsel is een twaalftallig stelsel: 12 munten = 1 schelling; 12 schellingen = 1 mark van 144 munten; 20 schellingen = 1 pond van 240 munten. In Vlaanderen rekende men op de duur in ponden groten (1£ Vlaams = 240 groten = 120 stuivers = ƒ 6) en kende men denominaties van 1/24, 1/12. 1/6, 1/3, 2/3 en 1 groot, respectievelijk mijt, penning (parisis), duit, sterling of tiercelet, dubbele sterling en groot (12 parisis = 3 sterling = 1/2 stuiver), dat wil zeggen een muntenreeks opgebouwd volgens het 1-2-3-principe. In Holland bleef men rekenen in ponden penningen (1£ Hollands = 240 penningen = 30 groot = 1/8 £ Vlaams) en gold sinds 1302 onder invloed van de penning ter waarde van 1/8 gros tournois echter een kwarttallig principe dat thans in optimale vorm het Nederlandse geldstelsel beheerst, waarbij de denominaties van de munten en de coupures van de bankbiljetten zijn opgebouwd volgens de reeks 1/4-1/2-1 of 1-2-4. Nadat de gulden in 1521 basismunt was geworden, werden bedragen uitgedrukt in guldens, stuivers en penningen (1 gulden = 20 stuiver à 16 penning).

In 1816 werd in Nederland het Karolingische stelsel vervangen door het decimale stelsel, waarbij de gulden van 20 stuiver werd onderverdeeld in 100 cent met handhaving van 1-2-4-principe.

Mr Jacob Dirks' prijspenning van het Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

G.P. SANDERS

Medio 1858 verscheen bij Frederik Muller te Amsterdam in twee gedeelten de *Lijst van Nederlandsche penningen, 1767-1806*.[1] Doel van deze uitgave was het publiek te attenderen op de voortzetting van de in 1822 begonnen uitgave van het *Vervolg op Van Loon*, waarvan het vijfde en tot dan toe laatste stuk tien jaar eerder het licht had gezien.[2] De lijst bevatte de summiere omschrijvingen van 465 hoofdzakelijk Nederlandse penningen, vervaardigd in de periode 1767-1806. Verschillende van de genoemde penningen had de samensteller van de lijst, de Friese penningkundige mr Jacob Dirks, reeds onder ogen gehad. Onder de aanduiding *waar aanwezig* stond in de lijst aangegeven in welke verzamelingen de hem reed bekende stukken te vinden waren. De resterende 191 waren met een asterisk gemerkt en men werd vriendelijk verzocht hiervan opgave te doen. Uiteindelijk vormden de gedrukte lijsten een uitermate belangrijk hulpmiddel bij het ontstaan van de delen 6 tot en met 10 van het *Vervolg op Van Loon*: uit aantekeningen op Dirks' eigen exemplaren van de lijsten blijkt dat hij tal van gezochte stukken op deze wijze wist te traceren. Dat niet alle opgevraagde penningen op die manier boven water kwamen, moge blijken uit enkele curieuze passages in een drietal brieven uit de correspondentie van mr Jacob Dirks met mr Jacob van Lennep, die zich had opgeworpen als corrector van het manuscript.

De bekroonde Beantwoording 1846

BEANTWOORDING

DER

PRIJSVRAAG:

EEN GESCHIEDKUNDIG OVERZIGT VAN DEN HANDEL DER FRIEZEN, VÓÓR EN GEDURENDE DE REGERING VAN KAREL DEN GROOTEN.

ONDER DE SPREUK:

Und dieses Leben sollt ihr billig kennen,
Das Land wohl kennen, dem es angehört,
Das immerdar in seiner Fluren mitte
Den deutschen Biedersinn, die eigne Sitte,
Der edlen Freiheit längsten Sprosz genährt,
Das meerentrungene Land, voll Gärten, Wiesen,
Den reichen Wohnsitz jener tapfern Friesen!
GÖTHE.

AAN WELKE

DOOR HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP,

op den 30 Junij 1846,

DE GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

Onder nummer 97 staat in de *Eerste Lijst* vermeld de door de Zeister medailleur Barend Christiaan van Calker gesneden prijspenning van het in 1773 opgerichte Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.[3] Het nummer is niet van een asterisk voorzien. Bij de aanduiding *waar vermeld* staat aangetekend: verz. J.D., waarmee de verzameling van Jacob Dirks zelf is bedoeld. Inderdaad was Dirks in het bezit van de penning van het Utrechtse Genootschap. Hij bezat niet één maar zelfs twee exemplaren van de penning: een in goud en een in zilver (75 mm). Maar de penningen maakten niet zo maar deel uit van zijn verzameling: beide waren door het Provinciaal Utrechtse

Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan de penningkundige persoonlijk uitgereikt ter bekroning van een antwoord op een prijsvraag. De gouden prijspenning ontving Dirks in 1846 voor zijn werk *Geschiedkundig onderzoek van den koophandel der Friezen van de vroegste tijden tot aan den dood van Karel den Groote* (Utrecht 1846). Op de keerzijde draagt de penning de inscriptie: AAN / MR. I. DIRKS / XXX JUNIJ / MDCCCXLV.[4] Vijf jaar later werd zijn verhandeling *Geschiedkundige onderzoekingen aangaande het verblijf der Heidens of Egyptiërs* in de Noordelijke Nederlanden (Utrecht 1850) met een zilveren penning bekroond. Beide penningen bevinden zich thans in de verzameling van het Fries Museum te Leeuwarden.[5]

Het ligt voor de hand dat Dirks bij het vervaardigen van de platen bij het *Vervolg op Van Loon* in eerste instantie op zoek ging naar een exemplaar van de penning in een openbare collectie, vooraleer een van zijn eigen exemplaren aan de drukker van het plaatwerk Elias Spanier toe te vertrouwen. Daartoe wende hij zich tot het Koninklijk Kabinet te Den Haag, maar op 30 april 1861 liet hij Van Lennep weten dat een exemplaar van de prijspenning in die verzameling ontbrak.[6] Daarop besloot Dirks om alsnog zijn eigen in 1850 verdiende, zilveren exemplaar ter aftekening aan Spanier af te staan: *die penning 1850*, zo schreef hij aan Van Lennep, *heeft nog de zelfde stempel als in 1773 bij de oprigting, er is geen tweede gesneden.* Daarbij gaf hij de plaatdrukker wel opdracht om de inscriptie op de keerzijde van de penning, die de naam van Dirks zelf en de datum van de uitreiking bevatte, niet in plaat te brengen en het stuk met een oningevulde krans af te beelden. Maar toen Dirks de eerste proef van de plaat onder ogen kreeg, bleek Spanier abusievelijk de inscriptie toch te hebben overgenomen. Dirks vroeg Van Lennep om raad: *nu pronk ik op de keerzijde. Is dit niet een ijdelheid der ijdelheden in uwe en anders oogen en zou het niet beter zijn te trachten dit er weder uit te werken?*

Van Lennep had een tijd in Dresden doorgebracht en beantwoordde de brief van Dirks pas bij terugkeer op 17 juli. Zijn antwoord liet weinig aan duidelijkheid te wensen over: de keerzijde van de penning diende zonder inscriptie te worden afgebeeld: *uw naam pavoisseert aan 't hoofd der Kommissie en men moet zich in zijn eigen werk niet prijzen.* Weliswaar zou de inscriptie niet in de tekst van het werk worden opgenomen, maar *velen* lezen *niet, maar* kijken *alleen de platen en daar valt zij dus nog meer in het oog.* Een laatste bezwaar van principiële aard dat Van Lennep naar voren bracht, betrof het feit dat de inscriptie het *moderne* jaartal 1850 voerde. Naar

Zilveren prijspenning 1850, 75 mm (foto's: Dikken & Hulsinga)

Nummer 480 in het Vervolg op Van Loon

zijn mening behoorden op de afgebeelde stukken uitsluitend namen en jaartallen voor te komen, horende tot het behandelde tijdvak: *reeds daarom alleen, al stond er in plaats van Uw naam die van den Thor of Van Groen, zou ik liever het veld* blank *laten.*[7]

De dag daarop liet Dirks weten de raad van Van Lennep te zullen opvolgen en Spanier opdracht te geven de inscriptie op de keerzijde van de penning van de plaat te verwijderen. Aldus geschiedde: de prijspenning van het Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, afgebeeld als nummer 480 op plaat XLIII van het zesde stuk van het *Vervolg op Van Loon*, heeft een oningevulde keerzijde, al had de lithograaf mr Jacob Dirks' eigen exemplaar tot voorbeeld.[8]

NOTEN

1 Beide lijsten staan afgedrukt in G.P. SANDERS *Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon*. Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis (Utrecht 1999).

2 Zie voor de ontstaansgeschiedenis van het *Vervolg op Van Loon* naast de in noot 1 genoemde publicatie de serie artikelen in *De Beeldenaar* 1, 2 en 4 (1997) en 1, 2 en 4 (1998).

3 *Vervolg op Van Loon* nr 480 en Bijblad, p. V, noot 35. Zie ook: G. VAN DER MEER Prijspenningen van Nederlandse geleerde genootschappen in de achttiende eeuw *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 81* (1994) 161-186, nr 25.

4 Voor een afbeelding, zie B.H.J. TE BOEKHORST *Mr. Jacob Dirks: Neisneuper en Samler* (Surhuisterveen 1998).

5 Met dank aan de heer G. Mensonides, Fries Museum.

6 Gemeentearchief Amsterdam, familiearchief Van Lennep nr 480, J. Dirks aan J. van Lennep, d.d. 30-4-1861.

7 Rijks Archief in Friesland, archief mr J Dirks nr 43, J. van Lennep aan J. Dirks, d.d. 17-7-1861. Met *den Thor* is bedoeld Van Lenneps politieke tegenstander J.R. Thorbecke; met *Groen* G. Groen van Prinsterer.

8 Gemeentearchief Amsterdam, familiearchief Van Lennep nr 480, J. Dirks aan J. van Lennep, d.d. 18-7-1861.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton
Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392
Inkoop - Verkoop - Taxatie
van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.
Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !
Lid nvmh

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

Veiling 62:	*10 juni 2000*
Veiling 63:	*16 september 2000*
Veiling 64:	*2 december 2000*
Veiling 65:	*17 maart 2001*
Veiling 66:	*16 juni 2001*
Veiling 67:	*15 september 2001*
Veiling 68:	*8 december 2001*

65 Tervurenlaan — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Uit de nalatenschap van Pierre Lardinois

KAREL SOUDIJN

Penningen zijn op verschillende manieren te bekijken. We kunnen letten op hun artistieke vormgeving, maar ook op hun sociale functie. Sommige zijn een op zichzelf staand kunstwerk; andere ontlenen hun waarde vooral aan de gelegenheid waarbij ze zijn uitgereikt. Vorig jaar kreeg ik een kleine collectie uit de nalatenschap van ir Pierre Lardinois. Hij was geen verzamelaar, maar iemand die penningen ontving op basis van maatschappelijke activiteiten. Enkele ervan kreeg Lardinois vanwege zijn bijzondere verdiensten; diverse andere exemplaren zijn relatiegeschenken of herinneringen aan een bezoek of deelname aan een bijeenkomst.

Het is interessant om te zien hoe verschillende instanties zichzelf via penningen presenteerden in hun contacten met Lardinois. Welke mogelijkheden gebruikten zij daarbij? Eerst echter wat meer over de persoon.[1]

P.J. Lardinois werd in 1924 geboren in Noorbeek (Zuid-Limburg). Hij overleed in 1987 in Amsterdam. Een 'in memoriam' in *NRC Handelsblad* gaf aan, dat hij de landbouwbelangen heeft gediend 'op alle niveaus die denkbaar zijn'. Binnen de Europese Gemeenschap werd Lardinois commissaris voor landbouwzaken. Volgens de krant gold dit als 'de invloedrijkste positie', omdat het in de EG 'vooral om de landbouw draait'.

In 1951 studeerde Pierre Lardinois af als ingenieur in Wageningen. Na korte tijd te hebben gewerkt bij de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst in Purmerend werd hij rijkslandbouwconsulent in Eindhoven. Van 1960 tot 1963 was hij landbouwattaché bij de Nederlandse ambassade in Londen. Lardinois was lid van de Katholieke Volkspartij (KVP); in 1963 kwam hij in de Tweede Kamer en in het Europees Parlement. Van 1967 tot 1973 was hij minister van Landbouw en Visserij. Het al eerder genoemde lidmaatschap van de Europese Commissie besloeg de periode 1973-1976. Lardinois werd in 1977 voorzitter van de hoofddirectie van Rabobank Nederland. De Rabo is, zoals bekend, een fusie van de Raiffeisenbank en de Boerenleenbank.

In 1986 ging Lardinois met pensioen. Het eerder aangehaalde 'in memoriam' betitelt zijn voorzitterschap bij de Rabobank als een indrukwekkende managersprestatie: 'Het resultaat oogt misschien niet spectaculair, maar dat is in het bankwezen juist een pluspunt. Lardinois is erin geslaagd de Rabo om te vormen van een min of meer slaperige spaarbank voor boeren tot een grote algemene bank, met steeds meer internationale vertakkingen, die in het maken van winst alle andere banken ver achter zich laat.'

Pierre Lardinois vervulde commissariaten bij DSM, De Nederlandsche Bank en Gist-Brocades. Tevens was hij voorzitter van de Nederlands-Duitse Kamer van Koophandel. Hij werd grootofficier in de Orde van Oranje-Nassau en hij ontving het grootkruis in de Orde van Verdienste van de Republiek Italië.

Ridderorden ontbreken in de collectie die ik twaalf jaar na het overlijden van Lardinois kreeg; wel bevat deze verzameling enkele erepenningen. In totaal gaat het om 34 exemplaren: 30 penningen, drie munten en een draagspeld. De draagspeld mag ook als een soort

penning worden beschouwd, want de ronde vorm en de uitvoering zijn hiermee goed te vergelijken. Bij deze speld en bij twee andere penningen is aan de keerzijde een persoonlijke tekst gegraveerd. Het drietal munten vervult kennelijk de functie van relatiegeschenk: ze zitten in doosjes waarop de namen van buitenlandse banken zijn aangebracht.

Het is lastig om de stukken op jaartal te ordenen, want verscheidene penningen zijn ongedateerd. Een thematische indeling ligt voor de hand: 'Landbouw', 'Banken', 'Pausen' en 'Overige'. De laatste categorie bestaat voor het overgrote deel uit acht penningen (geslagen in 1974) die een eenheid vormen: de reeks 'Indonesia indah', mooi Indonesië. Ze zijn bijeen gebracht in een met groen fluweel beklede cassette (19 x 19 cm) waarop aan de buitenkant met koperbeslag het wapen van Indonesië is bevestigd. Van binnen is deze cassette uitgevoerd in de kleuren van de vlag van het land: rood en wit. In het midden ligt een gouden penning van 35 mm doorsnee; daar omheen bevinden zich exemplaren die geslagen zijn in respectievelijk zilver, staal, aluminium, brons, koper, tin en nikkel. Dit zevental is iets kleiner dan de gouden penning: 30 mm in doorsnee. De afbeeldingen zijn steeds dezelfde: op de voorzijde een kaart van de archipel in stralenkrans; op de keerzijde het staatswapen.

Deze Indonesische penningen zijn op zichzelf niet bijzonder mooi om te zien, maar in hun combinatie symboliseren de soorten metaal hier op fraaie wijze eenheid in verscheidenheid. In de cassette oogt het geheel bovendien als een archipel. De penningen met landkaart symboliseren door hun ordening dus eigenlijk ook weer een landkaart. Als relatiegeschenk lijkt zo'n cassette zeer geschikt om de schoonheid van Indonesië uit te dragen.

De collectie-Lardinois bevat nog twee cassettes waarin meer dan één exemplaar zit. Een rode doos met het pauselijk wapen bevat drie ovale penningen in goud, zilver en brons. Formaat en afbeeldingen zijn identiek. De voorzijde vertoont het portret van paus Paulus VI. Op de keerzijde is het Laatste Avondmaal afgebeeld. Kennelijk zijn we getuige van het meest dramatische moment tijdens die bijbelse maaltijd, want bovenin de eetzaal is een vuurbol zichtbaar die de gordijnen doet wapperen.

Deze gelijkvormige penningen zijn gedateerd op jaar XII van het in de loop van 1963 begonnen pontificaat van Paulus VI; ze stammen dus uit 1974-1975. De gouden, zilveren en bronzen penningen zijn te associëren met rijkdom, maar het lijkt alsof deze religieuze cassette vooral het idee van Drievuldigheid benadrukt.

De derde cassette is afkomstig van de Nationale Bank van Cuba. Nu zijn twee munten uit 1979 bij elkaar gebracht: een goudstuk van 100 en een zilverstuk van 20 pesos. Op beide munten verwijzen de tekst en het abstracte logo (een cirkel en sikkelvormige figuren) naar de topconferentie van niet-gebonden landen die in 1979 in de Cubaanse hoofdstad Havana werd gehouden. Hier wordt dus het belang van een politieke gebeurtenis onderstreept door edele metalen.

Zilver en goud komen in deze collectie vaker voor dan brons. De buitenlandse

Paus Paulus VI, 1974-1975, 35 x 47 mm; kz. Laatste Avondmaal

instellingen die Lardinois een aandenken wilden geven, of hem wilden eren, drukten zich bij voorkeur uit in deze metalen. Bijna alle penningen zijn geslagen. We treffen slechts twee (bronzen) gietpenningen aan, afkomstig uit Nederland. Ze werden gemaakt ter gelegenheid van de opening van een gebouw.

Niel Steenbergen ontwierp in 1962 een penning bij de opening van een veilinghal. Dat is niet onmiddellijk te ontdekken, want de tekst op de voorzijde (TV FRUIT) lijkt te suggereren dat het gezond is om bij de televisie een appel te eten. De letters hebben echter betrekking op de Fruitveiling van Terneuzen.

De andere gietpenning is in 1968 door Louki Metz ontworpen ter gelegenheid van de opening van het gebouw van de Nederlandsche Bank op het Frederiksplein in Amsterdam.

Opvallend in de collectie-Lardinois is de terughoudendheid in het gebruik van symboliek. Banken en andere organisaties zetten weliswaar vaak hun logo op penningen, maar over het algemeen zijn deze beeldmerken bescheiden uitgevoerd en tamelijk sterk geabstraheerd. Triomfen worden op penningen uit deze collectie maar zelden gevierd. Met name de banken stellen zich zeer terughoudend op als het gaat om het gebruik van een beeldende taal. Naar de genoegens van geldhandel, of naar het plezier in het maken van winst, kunnen we slechts raden. Wat dit betreft krijgt de eerder aangehaalde constatering uit *NRC Handelsblad* een onverwachte bevestiging: kennelijk is het in de bankwereld inderdaad een pluspunt als zaken niét spectaculair ogen. Wel wordt soms een geldstuk uit een ver verleden gereproduceerd, alsof men daarmee wil onderstrepen dat het beroep van bankier een lange traditie kent.

Het eerder genoemde werkstuk van Loeki Metz vormt een merkwaardige uitzondering op de regel van terughoudendheid in de beeldtaal op bankpenningen. De voorzijde is hier zakelijk en zeer concreet: we zien het nieuwe bankgebouw. De keerzijde is symbolisch, want daar is een persoon afgebeeld die een absurd grote sleutel bij zich draagt. Dat kunnen we in verband brengen met de opening van het nieuwe gebouw, maar het is ook een symbool van waakzaamheid: De Nederlandsche Bank past goed op ons geld. De kluizen gaan alleen maar open voor wie over een gigantische sleutel beschikt!

Tamelijk vaak staan *gebouwen* afgebeeld op penningen uit de collectie-Lardinois. De identiteit van een organisatie, niet alleen van banken, lijkt hiermee gekoppeld te worden aan de lokatie. Wat dit betreft is het contrast met de pauselijke penningen opvallend. Bij religieuze penningen gaat het niet zozeer om een concrete plaatsbepaling; daar kan nog moeiteloos verwezen worden naar grote verhalen: het Laatste Avondmaal, de Goede Herder en (bij een bezoek van de paus aan Nederland) de Wonderbaarlijke Visvangst.

Tot slot van deze beschouwing wil ik, juist met het oog op de gebruikte symboliek, een viertal agrarische penningen bespreken.

Gödöllö, een voorstad van Boedapest, beschikt over een landbouwuniversiteit. In de collectie-Lardinois bevindt zich een algemene bronzen penning van deze instelling. De Hongaarse tekst geeft slechts de naam en de plaats van de universiteit. Op de voorzijde zien we een negentiende-eeuws gebouw, met daar bovenop de communistische ster, en een modernistische gebouw. Op de keerzijde staan drie symbolen: korenaar, tandrad en microscoop. Meer is eigenlijk niet nodig om duidelijk te maken dat er hier landbouwkundig onderzoek wordt verricht. De stijl van deze penning is misschien te betitelen als socialistisch-realistisch, maar lofzangen

Landbouwuniversiteit van Gödöllö, Hongarije, z.j., 59 mm

op het politieke systeem blijven achterwege. We kunnen de penning ook aanduiden als saai en zakelijk.

In 1972 vond in Parijs een internationale landbouwtentoonstelling plaats. Op de voorzijde van een zilveren penning is veeteelt gesymboliseerd met koppen van dieren tussen lauwertakken. Ook dit is traditionele symboliek; de uitvoering is echter weinig zwaarwichtig. Het is zelfs wel een vrolijk beeld. Op de keerzijde treffen we een reeks symbolen aan: korenhalm, Eiffeltoren, vlaggen, opkomende zon. Het is clichématig, maar het blad van de korenhalm is zwierig gemodelleerd. En inderdaad: één gebouw (de Eiffeltoren) blijkt meer dan voldoende om duidelijk te maken dat de tentoonstelling in Parijs plaatsvond.

Agrarische producten staan eveneens afgebeeld op een zilveren Franse penning die in 1974 werd geslagen bij het vijftigjarig bestaan van de 'Chambres d'Agriculture'. Tussen talrijke dieren en vruchten des velds is een jonge vrouw zichtbaar met geheven handen. Ze lijkt verheugd over de rijke opbrengst. Het penningvlak is bijna helemaal gevuld, wat het idee van rijkdom versterkt. En wat zien we op de keerzijde? Een viertal gebouwen, in classicistische stijl, waarin kennelijk de jubilerende Kamers zijn ondergebracht.

Landbouwtentoonstelling Parijs, 1972, 58 mm; ontwerp Roger B. Baron

Landbouwschappen 50 jaar, 1974, 67 mm; ontwerp Raymond Delamarre

Tenslotte de al eerder genoemde bronzen gietpenning op de Fruitveiling in Terneuzen. Deze penning vertoont géén gebouw, maar wel is aan de voorzijde, klein uitgevoerd, het abstracte logo van een bouwbedrijf te zien: twee in elkaar grijpende geometrische figuren. Verder biedt de voorzijde ons weer een tamelijk traditioneel beeld: appels symboliseren de te veilen producten. De keerzijde sluit daarbij aan: Adam en Eva hebben appels geplukt van de boom der kennis. Niel Steenbergen, de ontwerper, associeert hier een profane gebeurtenis (de opening van een veilinghal) met een bijbels verhaal. In de collectie-Lardinois sluit dit exemplaar daarmee aan bij pauselijke penningen met religieuze thema's. Als we de hele collectie bekijken, stemt deze penning het meest tot nadenken. Want misschien is het inderdaad wel voor de hand liggend om 'fruit' te verbinden met zo'n bijbels thema, maar

Fruitveiling Terneuzen, 1962, 72 mm; kz. Adam en Eva naast boom der kennis met slang; ontwerp Niel Steenbergen (alle foto's: Arnold Nieuwendam)

het plukken van de appels leidde bij Adam en Eva tot *verdrijving* uit het paradijs. De feestvreugde bij de opening van de Fruitveiling in Terneuzen lijkt daardoor getemperd te worden. Deze kunstenaar vertelt ons dat het agrarische bedrijf niet alleen maar een bron van vreugde is. Er is ook een keerzijde: letterlijk en figuurlijk.

CATALOGUS

De penningen en munten uit de collectie-Lardinois zijn hieronder in vier categorieën ondergebracht. De munten zijn op grond van hun doosjes gecategoriseerd bij 'Banken'. Waar jaartallen bekend zijn, is binnen elke categorie een chronologische volgorde aangehouden. De beschrijvingen zijn beknopt naar afbeelding; teksten van op- of omschriften zijn weggelaten of worden geparafraseerd. Wel worden alle inscripties vermeld. Zonder verdere aanduiding gaat het om geslagen exemplaren.

A. LANDBOUW

1. Nederland. Fruitveiling Terneuzen, 1962, gegoten brons (72 mm). Vz. TV FRUIT (Terneuzense Veiling) met drie appels aan hun tak met een blad. Kz. Adam en Eva met appels naast de boom der kennis, waar omheen de slang kronkelt. Ontwerp Niel Steenbergen (1911-1997). Van der Kam, P-6202.[2]

2. Frankrijk. Landbouwtentoonstelling Parijs, 1972, zilver (58 mm). Vz. koppen van dieren tussen lauwertakken. Kz. Eiffeltoren, achter korenhalm en vóór vlaggen en opkomende zon. Ontwerp Roger B. Baron (1907-1994).

3. Italië. Landbouwbeurs Verona 75 jaar, 1973, staafvormig zilver (45 x 22 x 6 mm). Vz. amfitheater en open koets met vierspan; op koets vier personen in traditionele kostuums. Kz. logo (gestileerde Pegasus).

4. Frankrijk. Landbouwschappen 50 jaar, 1974, zilver (67 mm). Vz. vrouwenfiguur met geheven handen tussen producten van landbouw, tuinbouw en veeteelt. Kz. vier gebouwen in classicistische stijl. Ontwerp Raymond Delamarre (1890-1986).

5. Algemene penning van internationale landbouwkundige associatie CICA, ovaal groen-geëmailleerd zilver (61 x 41 mm). Vz. gestileerde korenaar in letter C. Kz. inscriptie op gladde ondergrond: P.J. LARDINOIS / WITH THE COMPLIMENTS OF CICA / THE HAGUE, SEPTEMBER 8-11, 1985.

6. Hongarije. Landbouwuniversiteit van Gödöllö, brons (59 mm). Vz. gebouwen. Kz. korenaar, tandrad en microscoop.

B. BANKEN

7. Nederland. Opening gebouw De Nederlandsche Bank aan het Frederiksplein te Amsterdam, 1968, gegoten brons (73 mm). Vz. gebouw. Kz. figuur met enorme sleutel. Ontwerp Louki Metz (geb. 1918). De Koning, 45.[3]

8. Joegoslavië. Jaarvergadering Raden van Bestuur in Belgrado, 1979, zilver (46 mm). Vz. kaart van Joegoslavië met aanduiding van de hoofdstad; naast landkaart de zegels van respectievelijk de Wereldbank, de Internationale Financieringscorporatie (IFC), de Internationale Ontwikkelingsorganisatie (IDA) en het Internationale Monetaire Fonds (IMF). Kz. Engelstalige tekst die de jaarvergadering vermeldt.

9-10. Cuba. In cassette van de Nationale Bank van Cuba twee munten uit 1979: 100 pesos (goud, 26 mm) en

20 pesos (zilver, 39 mm). Vz. logo en tekst die verwijst naar topconferentie van de niet-gebonden landen. Kz. wapen.

11. Tsjechoslowakije. In doosje van Tsjechische Bank munt uit 1983: 100 korun (zilver, 29 mm) t.g.v. 100-jarig bestaan van de Nationale Schouwburg in Praag. Vz. gebouw. Kz. wapen.

12. Italië. Volksbank van Novara, 1983, goud (32 mm, met draagoog). Vz. bankgebouw en stadsgezicht in vogelvluchtperspectief. Kz. logo en inscriptie: PETRUS J. LARDINOIS 5 LUGLIO 1983.

13. Nederland. 'Van Goghflorijn', 1984, zilver (30 mm). Vz. zelfportret Vincent van Gogh. Kz. gemeentewapen Nuenen. Penning uitgegeven door Rabobank Nuenen t.g.v. het feit dat Vincent van Gogh van 1883 tot 1885 in deze plaats woonde en werkte.

14. Duitsland. Draagspeld Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband e.V., 1986, goud (23 mm). Vz. twee portretten van vroegere bankiers. Kz. naam bank en inscriptie: P.J. Lardinois 20 Juni 1986.

15. Nederland. 'Lanschotje', goud (19 mm). Vz. wapen. Kz. jaartal 1819. Door F. van Lanschot, Bankiers, als penning uitgebrachte reproductie naar model van koperen munt (ook wel 'Bleyensteinse duit' genoemd) die in 1819 en 1820 vanwege tekort aan pasmunt in omloop werd gebracht door Franciscus van Lanschot.

16. Oostenrijk. Raiffeisenverband, goud (30 mm). Vz. beeldmerk bank. Kz. tekst, verwijzend naar bijzondere verdiensten voor Raiffeisen in Oostenrijk.

17. België. 'Dubbele Lovenaar', goud (29 mm). Vz. reproductie van voorzijde dubbele stuiver door Leuven ten laatste in 1489 geslagen (oorspronkelijk een zilveren munt). Kz. naam en logo van de Centrale Raiffeisenkas.

18. België. 'Dubbele Lovenaar', zilver (50 mm). Vz. sterk vergrote reproductie van voorzijde van de hierboven genoemde middeleeuwse munt. Kz. logo en in middeleeuws letterschrift vermelding van 'dankbare hulde' door de Raiffeisenkas.

19. Italië. Instituto di Credito delle Casse Rurali ed Artigiane (Rome), rechthoekig zilver (47 x 26 mm). Vz. gebouw. Kz. logo en naam van de bank.

C. PAUSEN

20. Groot-Brittannië (in doosje van de Royal Mint). Paus Paulus VI, anno VIIII (1971-1972), zilver (44 mm). Vz. portret. Kz. herder met kudde die de stad door een poort verlaat.

21-23. Vaticaan. In cassette drie ovalen penningen met identieke afbeeldingen. Paus Paulus VI, anno XII (1974-1975), goud, zilver en brons (35 x 47 mm). Vz. gemijterd portret. Kz. Laatste Avondmaal (met vuurbol en wapperende gordijnen).

24. Nederland. Bezoek paus Johannes Paulus II aan ons land, 1985, brons (59 mm). Vz. portret. Kz. wonderbaarlijke visvangst.

25. Nederland. Bezoek paus Johannes Paulus II aan Utrecht, 1985, brons (50 mm). Vz. verkleinde reproductie van plaquette (uit periode 1605-1639) met portret van de in Utrecht geboren paus Adrianus VI. Kz. wapen van Utrecht en tekst, herinnerend aan het bezoek van Johannes Paulus II aan de geboortestad van zijn verre voorganger.

D. DIVERSEN

26. Duitsland. Herdenking 300-jarige oorsprong van de Kamer van Koophandel te Hamburg, 1965, zilver (55 mm). Vz. waaggebouw uit 1665. Kz. huidig gebouw van de KvK.

27-34. Indonesië. Cassette met acht penningen 'Mooi Indonesië', 1974, goud (35 mm) en resp. zilver, staal, aluminium, brons, koper, tin en nikkel (allen 30 mm). Identieke afbeeldingen. Vz. landkaart in stralenkrans. Kz. wapen. ■

NOTEN

1 Informatie over Lardinois is ontleend aan verschillende bronnen: (a) het door Frans van Egmond samengestelde boek *Wie is wie in Nederland 1984/1988* (Den Haag 1988); (b) herdenkingsartikelen, op 17 juli 1987 (een dag na het overlijden) verschenen in *NRC Handelsblad* en in *Algemeen Dagblad*. Kopieën van deze artikelen werden verkregen via het Leggerarchief van genoemde kranten.

2 WOUTER VAN DER KAM *Niel Steenbergen. Schepping in beelden* (Breda 1999).

3 HANS DE KONING Penningcatalogus Loeki Metz *De Beeldenaar* 22 (1998) 126-135.

Rietdijk
Aº 1919

Veiling 369

9 Juni 2000, in het Europa Hotel te Scheveningen

Waarin opgenomen een prachtige collectie Griekse munten:

Lucania/Campania/Calabria/Bruttium/Sicilia/Macedonia/Thracia/Illyria/
Thessalia/Boeotia/Attica/Korinthia/Peloponnessos/Argolis/Kreta/Lesbos/
Caria/Mysia/Aeolis/Ionia/Lydia/Pamphilia/Cilicia/Persia/Phoenicia/Syria

De rijk geïllustreerde catalogus aan te vragen d.m.v. storting *f* 15,- op postbanknr. 420875
t.n.v. Rietdijk b.v., Noordeinde 41 2514 GC Den Haag o.v.v. cat. 369.
Voor inlichtingen: tel. 070-3647831 (fax. 3632893)

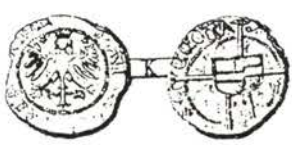
Het grootken van Edzard en de Raad van Groningen

JAN C. VAN DER WIS

In 1506 stelde de stad Groningen zich onder de beschermheerschappij van graaf Edzard I van Oost-Friesland (1491-1528) om de druk van omringende grootmachten te kunnen weerstaan. Onderdeel van de samenwerking tussen Groningers en Oost-Friezen vormde de gezamenlijke uitoefening van het muntrecht door de stad en de graaf, neergelegd in het muntverdrag van pinkstermaandag 24 mei 1507. Beider wapens en titels verschenen op een nieuwe muntenreeks, die bestond uit gouden guldens, zilveren dubbele, enkele en halve stuivers en dubbele, enkele en halve plakken, de laatste ook wel grootkens genoemd.[1] De muntslag op naam van Edzard en de Raad van Groningen vond, voor zover thans bekend, alleen in 1507 en 1508 plaats.

Tot op heden is slechts één grootken 1507 teruggevonden, dat oorspronkelijk in het Provinciaal Archief van Groningen werd bewaard. De rijks- en gemeentearchivaris was tevens conservator van de gemeentelijke muntcollectie. In 1891 werd het grootken in bruikleen gegeven aan het kort tevoren gestichte Museum van Oudheden, de voorloper van het Groninger Museum.[2] Zowel Van der Chijs, Kappelhoff als Puister[3] hebben het grootken beschreven, maar de beschrijvingen, met name van het opschrift op de voorzijde, verschillen van elkaar en kunnen daarom gemakkelijk tot misverstanden leiden. Reden om het muntje nogmaals te bestuderen.

Grootken uit Van der Chijs

Omdat niet alle lezers van *De Beeldenaar* over boven aangehaalde werken beschikken en om onderlinge vergelijking mogelijk te maken, volgen onderstaand de beschrijvingen van achtereenvolgens Van der Chijs, Kappelhoff en Puister.

Van der Chijs[4]

Voorzijde:

De gekroonde harpij, tusschen vier kleine sterren, als op de munten van Oostfriesland. Het omschrift zal moeten gelezen worden:

EDZARD.D.G.COMES FR OR.

Op de *keerzijde*, die onder het stempelen versprongen is, gelijk zulks zich duidelijk vertoont, rust het eenvoudige wapenschildje van Groningen op een gevoet kruis. Het omschrift zal geweest moeten zijn:

ANNO / DOMI / NI*M / CCCC7

Van der Chijs beschreef de legenden op de munten zoals hij meende dat ze zouden kunnen luiden en hij deed dat op basis van de tekstfragmenten die hij kon lezen. In de praktijk blijken aan deze werkwijze nogal wat risico's te kleven. Het gevaar van deze werkwijze is namelijk, dat men zich kan laten verleiden dingen te zien die men graag wil lezen, maar die er in werkelijkheid niet staan. Het jaartal in Van der Chijs' beschrijving – MCCCC7 = 1407 – deugt in ieder geval niet; in de tekst staat het echter wel goed vermeld: 1507.

Kappelhoff[5]

Vorderseite:

Im Felde die Herpyie, begleitet van vier fünfstrahligen Sternen.

EDZARD/////ES*/RI*OR/

Rückseite:
Der Groninger Balkenschild auf umschriftteilendem befusztem Kreuz.
A/// – //// – // /C – CCCC7

Kappelhoff registreerde, anders dan Van der Chijs, alleen datgene wat hij kon lezen. Afgaande op de ruimtelijke indeling gaf hij door middel van schuine streepjes de plaatsen aan waar hij (onleesbare) letters veronderstelde. Er blijkt iets meer te lezen te zijn.

Puister[6]
Voorzijde:
Harpij.
MO...CO...NAT GRO
Keerzijde:
Lang glad kruis waarop dwarsbalkschild.
... –... – MC – CCCC7

Puisters beschrijving is wel heel summier. Ook hij gaf niet leesbare tekstgedeelten (met puntjes) aan, maar schonk nauwelijks aandacht aan de ruimtelijke indeling. Het voorzijde-opschrift is volkomen uit de lucht gegrepen.

In alle drie de gevallen zijn de afbeeldingen[7] zo onduidelijk, dat daaruit niet is op te maken wie van de drie het gelijk aan zijn kant heeft. Als gevolg van het lage zilvergehalte is het bewuste grootken erg donker gekleurd en moeilijk te fotograferen. Het had daarom geen zin ten behoeve van dit artikel nog eens te proberen een fatsoenlijke foto van dit weinig fotogenieke muntje te maken. Om de lezer toch enigermate een indruk te geven hoe het grootken er uitziet, is teruggegrepen op de afbeelding van Van der Chijs die, het mag duidelijk zijn, een ruim beroep doet op de fantasie van ons voorstellingsvermogen.

Hernieuwde bestudering van het bewuste grootken leverde de volgende beschrijving op:
Voorzijde:
Harpij, ter weerszijden van de kop en de staart een zesstralig sterretje.
EDZARD////ES*/RI*OR*
Keerzijde:
Dwarsbalkschild, geplaatst op een lang, aan de uiteinden opengewerkt kruis.
A/// – //// – //MC – CCCC7
De rand is licht uitgebroken en de keerzijde is dubbel geslagen, waarbij de stempel is versprongen.

Het voorzijde-opschrift *zou* (met de nadruk op 'zou') kunnen luiden:
EDZARD*COMES*PRI*OR*, voluit: Edzardus comes Phrisiae orientalis = Edzard graaf van Oost-Friesland.

Het keerzijde-opschrift *zou* kunnen luiden:
ANNO DOMI N*MC CCCC7, voluit: anno Domini MCCCC7 = in het jaar onzes Heren 1507.

Hopelijk zijn hiermee de misverstanden de wereld uit. ■

NOTEN

1 Zes plakken waren inherent aan één Groninger stuiver.

2 Collectie Groninger Museum, inv. nr 0000-3585.

3 P.O. VAN DER CHIJS *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe* etc. (Haarlem 1855). A.KAPPELHOFF *Die Münzen Ostfrieslands* (Aurich 1982). A.T. PUISTER Groningse stedelijke munten *JMP* 73 (1986) 5-72.

4 VAN DER CHIJS 512.

5 KAPPELHOFF 280-105.

6 PUISTER 36-1.307.

7 VAN DER CHIJS XVI.134; KAPPELHOFF 105; PUISTER 1.307.

Aanbieding van luxe copieën van de volgende boeken:

LE JETON HISTORIQUE DE DIX-SEPT PROVINCES DES PAYS-BAS,
door Dr. J.F. Dugniolle. Bruxelles 1876-1880. In vier delen. Totaal 1449 blz met 4904 beschrijvingen en 22 platen. Een vijfde deel (niet oorspronkelijk) met afbeeldingen o.a. uit Van Mieris en Van Loon. Op luxe getint papier en gebonden in blauw linnen omslag met goudopdruk. Formaat 20 bij 27 cm. fl. 800,00
Het vijfde deel is ook afzonderlijk verkrijgbaar fl. 145,00

CATALOGUE DU CABINET DE JETONS D'OR ET D'ARGENT FRAPPES DANS LES PAYS-BAS, door M.L. de Coster. Bruxelles 1883. VII + 308 pagina's tekst. 1284 beschrijvingen. Op getint papier en gebonden in bruin linnen omslag met goudopdruk. Formaat 18 bij 25 cm. fl. 110,00

GESCHIEDENIS VAN HET MUNTWEZEN DER VERENIGDE NEDERLANDEN 1576 TOT 1813, provincie Gelderland, door W.J. de Voogt. Amsterdam 1874. XV + 174 pagina's en 19 platen. Op luxe getint papier en gebonden in groen linnen omslag met goudopdruk. fl. 105,00

BIJDRAGEN TOT DE NUMISMATIEK VAN GELDERLAND,
tweede stuk, door W.J. de Voogt. Arnhem 1869. 37 pagina's en 3 platen. Getint papier en gekartoneerd met linnen rug- en hoekversteviging en zwarte betiteling. Formaat 21 bij 29 cm. fl. 25,00

DE MUNTEN DER VOORMALIGE HERTOGEN, GRAVEN, HEEREN EN STEDEN
van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend, door P.O. van der Chijs. Haarlem 1851 tot 1866. De **platen van alle 9 delen** in klein-offset en gebonden in rood leer met goudopdruk. fl. 145,00

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH INDIE,
door E. Netscher en Mr. J.A. van der Chijs. Batavia 1863. XII + 230 pagina's en 33 platen. Op getint papier en gebonden in rood linnen omslag met goudopdruk. Formaat 20 bij 25 cm. fl. 110,00

RECHERCHES SUR LES MONNAIES DE INDIGENES DE 'L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PENINSULE MALAIE, door H.C. Millies. Den Haag 1871. VIII + 180 pagina's en 26 platen. Op getint papier en gebonden in rood linnen omslag met goudopdruk. Formaat 20 bij 28 cm. fl. 110,00

holleman-munten, postbus 3242, 7500 DE Enschede. Tel. 074-3763793 Muntenprijslijst op aanvraag.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

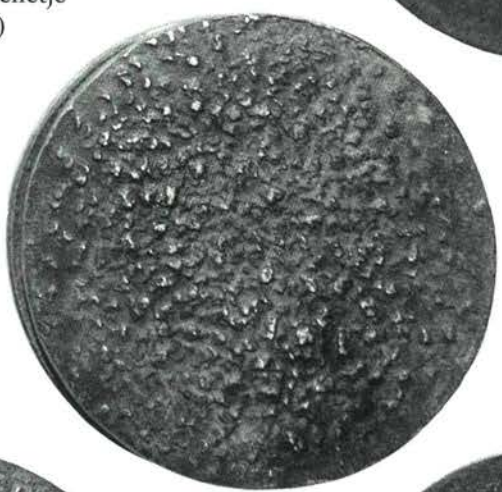
Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr. Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Penningnieuws

GUUS HELLEGERS

Tussen donker en licht
Tweedelige bronzen gietpenning
(65 mm), 1999
Vz. deel 1: Een nest met ei.
Op de binnenzijde: Vogelpootjes in een kring.
Op de binnenzijde van deel 2:
Wegvliegende vogel met tekst:
'Het was zo donker dat ik overal lichtpuntjes zag.' (Loesje)
Kz.: Donker vlak met glanspuntjes.
(Het erbij te leveren polijstvelletje doet deze puntjes oplichten.)

('Liedjes van verlangen': een serie van vier penningen)

(1) *In de woestijn*
Bronzen gietpenning (63 mm), 1998
Vz.: Abstract landschap met tekst: 'When travelling enjoy road'.
Kz.: Leeg landschap.
Weggaan
een eerste stap zetten
de wereld achter je laten:
ruimte, leegte, licht.

(3) *In het woud*
Bronzen gietpenning (72 mm), 1998
Vz.: Tekst met landschap.
Kz.: Bomen en twee duifjes.
Vlakte maakt plaats voor heuvels
wolken raken de toppen.
Het bos is ruig en intiem
samen optrekken.

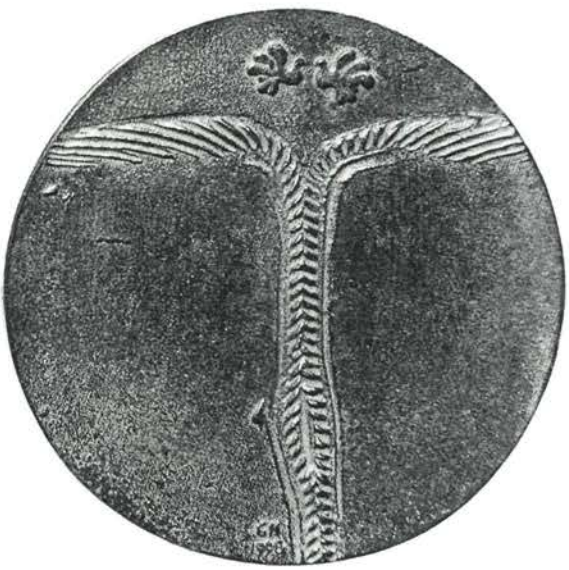

(2) *Op het eerste gezicht*
Bronzen gietpenning (65 mm), 1998
Vz.: Abstract met tekst.
Kz.: Abstract landschap met twee duifjes.
Je zuigt het in
gordijn sluit verleden af.
Vaste grond onder de voeten
een vreemde komt je tegemoet.

(4) *Ontmoetingsplaats*
Bronzen gietpenning 79 mm), 1998
Vz.: Tekst met landschap.
Kz.: Bij elkaar aansluitende wegen met twee duifjes.
Hoger en hoger de toppen
twee wegen ontmoeten elkaar.
Opperste verrukking.
Dan: een laatste groet.

LOUIS HANKART
Forms creating space
Zilver, 925/1000 (70 x 70 x 7 mm)
Dit object werd als penning vervaardigd in het kader van de tentoonstelling 3-Slag in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven, ter gelegenheid van het Fidemcongres in Den Haag.
Het werd ontworpen met behulp van het softwareprogramma 3 D studio Max R2, O en uitgevoerd met behulp van een van de Rapid Prototyping technieken, te weten: 3 D-plotting. 3 D studio Max is een driedimensionaal tekenprogramma, dat de datagegevens van een ontwerp vastlegt voor verdere productietechnieken, en dat tevens de mogelijkheid biedt presentaties en animaties te maken die zichtbaar worden op het computerscherm. Het is dan mogelijk een reële afbeelding te creëren van een ontwerp dat nog niet bestaat. Deze afbeelding is daar een voorbeeld van.
Idee-vorming: De basisvorm is een kleine kubus van 7 x 7 x 7 mm. Daarin is een octaëder geplaatst die door de wanden van die kubus uitsteekt. Het blijkt dus mogelijk deze vormen van elkaar af te trekken, waardoor er 'ruimte' ontstaat die op geen enkele andere (machinale) manier te vervaardigen zou zijn. De vorm is daarna in lengte en breedte achtmaal vermenigvuldigd. Verder kan men tekst in elk gewenst lettertype toevoegen en extruderen tot 3 D en zelfs zo ruimtelijk manipuleren dat daarin een torsie of buiging ontstaat.
De datagegevens van het ontwerp zijn vervolgens via internet opgestuurd naar een bedrijf verbonden aan de Universiteit van Leuven, alwaar ze worden ingelezen in de computer. De hieraan gekoppelde machine spuit er direct een 3 D-wasmodel van, opgebouwd uit laagjes van minder dan 1/10 mm dikte. Het ontstane wasmodel wordt daarna verder gereproduceerd via de bekende 'verloren was-' en 'vacuümgietmethode'.
Bovengenoemde penning is aangekocht door het museum in Schoonhoven. ■

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

GREET KEMPER

Inschrijfpenning 1999

De inschrijfpenning 1999 *Rodin* van Cor Hund werd aan de leden die ingeschreven hadden toegezonden. De oplage bedraagt 121 exemplaren.

Jaarpenningen 2000

Christien Nijland en Geer Steyn werken aan de opdracht om een jubileumpenning 2000 te ontwerpen. Beide penningen zijn in bewerking.

Adreswijzigingen en Opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

Op 16 september 2000 zal in Eindhoven in Museum Kempenland het Jubileum gevierd worden met de opening van een tentoonstelling, presentatie van de nieuwe catalogus met alle verenigingspenningen en de geschiedenis van de vereniging, lunch en 75e Algemene Ledenvergadering. De leden ontvangen te zijner tijd een uitnodiging en nader bericht betreffende het programma.

Cursus penningen maken

In het voorjaar 2001 start bij voldoende belangstelling een nieuwe cursus penningen maken onder leiding van Pierre van Leest. Informatie wordt de leden te zijner tijd toegezonden.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Tot en met 3 september 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

HET GOUD VAN DE LEIMUIDEN
In een kleine tentoonstelling (tot en met 3 september 2000) toont Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (zie hiervoor) de onlangs aan de collectie toegevoegde (voor zover bekend) enig overgebleven gouden VOC-baar, 18-karaats goud en bijna vijf kilo zwaar. Deze baar is enkele jaren geleden als enige opgedoken uit het wrak van het VOC-schip de *Leimuiden*, dat op 25 januari 1770 op de rotsen van het Kaap-Verdische eiland Boa Vista verging met onder andere 180 kilo baren goud aan boord.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 10 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

EURO
Tentoonstelling van de ontwerpen van Nederlandse kunstenaars voor de gemeenschappelijke en nationale zijde van de euro. Met een regelmatig aangevulde presentatie van de euromunten die door de diverse EMU-staten momenteel worden geproduceerd. Geheel het jaar 2000 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

MUNTSLAG ROND HET JAAR 1000
In de tentoonstelling 'Muntslag rond het jaar 1000' zijn munten te zien die wereldwijd rond het jaar 1000 zijn geslagen: stukken uit Europa, het Byzantijnse Rijk, de Arabische wereld, India, China en Zuidoost-Azië. De munten zijn deels afkomstig uit de eigen collectie, en aangevuld met bruiklenen van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en uit enkele particuliere verzamelingen. Tot en met 25 augustus 2000 in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

EMBLEEM VAN DE NATUUR
Het vijftienjarig bestaan van Galerie Imago (Nieuwezijds Voorburgwal 371, 1012 RM Amsterdam; 020-6277046)

wordt gevierd met een grote penningtentoonstelling 'Embleem van de natuur', dieren en landschap als inspiratiebron. De volgende medailleurs exposeren: Henk van Bommel, Barbara de Clerq-Brinkgreve, Monica van Dael, Eddy Gheress, Guus Hellegers, Lina Hodoroaba, Joop Hollanders, Taeke de Jong, Carla Klein, Marina van der Kooi, Miep Maarse, Heleen Levano, Wilfried Put, Adri van Rooijen, Jet Schepp, Nynke Schepers, Christl Seth-Höfner, Geer Steyn en Julia van Verschuer. Er is een catalogus beschikbaar. Van 12 mei tot en met 17 juni 2000; openingstijden: dinsdag t/m zaterdag, 12.00-17.30 uur.

CHRISTINA VAN ZWEDEN
Koningin Christina van Zweden (1626-1689) was een intelligente, geleerde en eigenzinnige vrouw en een verwoed verzamelaar. In een kleine tentoonstelling zijn munten, penningen en prenten te zien die belangrijke gebeurtenissen uit het leven van Christina van Zweden illustreren. Tevens wordt aandacht besteed aan haar numismatische verzamelactiviteiten. Tot 4 juni 2000 in Teylers Museum (Spaarne 16, Haarlem; 023-5319010); openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

FRYSLÂN ONDER VREEMDE VLAG, DE MUNTSLAG VAN 1498 TOT 1530
Tentoonstelling (met vouwblad), in samenwerking met het Fries Museum, over de munten geslagen op naam van Albrecht van Saksen, de gezamenlijke muntslag van George en Hendrik, de munten van George alleen en de munten van Karel V geslagen in Leeuwarden. Van 16 mei tot en met 16 september 2000 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur. ■

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat: Genootschap voor Munt- en Penningkunde
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel.: 020-5242274
fax: 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbanknr: 31187 t.n.v Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

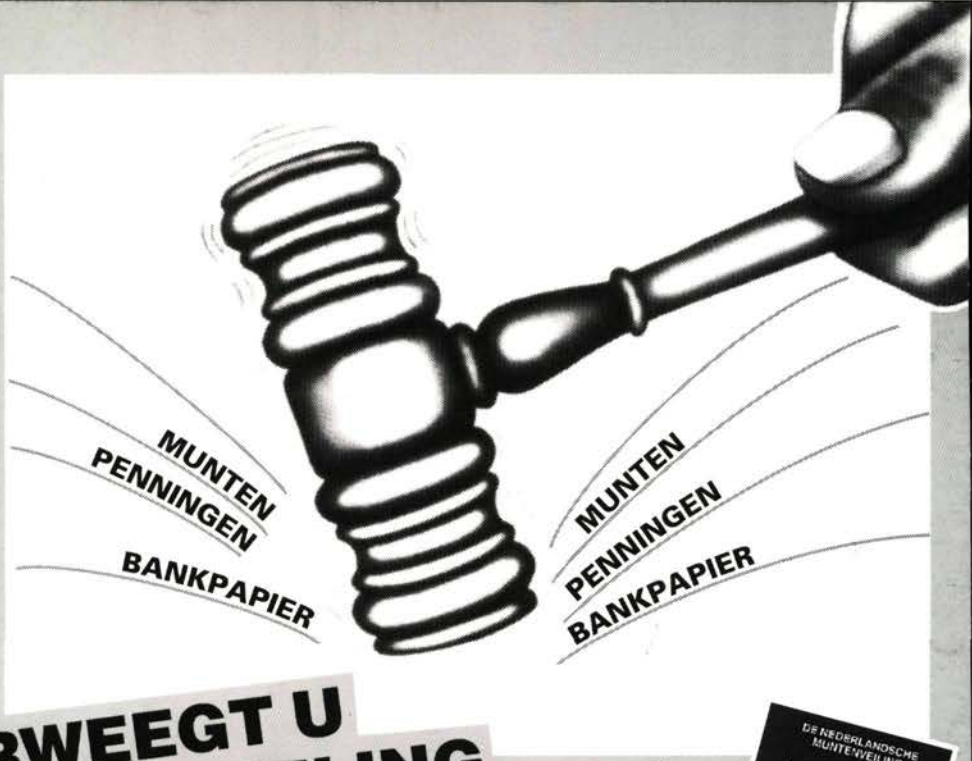

1747. AANSTELLING VAN WILLEM IV TOT ERFSTADHOUDER, ADMIRAAL EN KAPITEIN GENERAAL VAN ZEELAND. Door M. Holtzhey

Vz. Naar elkaar gewende borstbeelden van Willem IV en Anna.
Omschrift: WILH. CAR. HENR. FRIS. PRINC. AVR. et ANNA MAG. BRIT. in de afsnede M. Holtzhey fec.
Kz. Binnen een krans van eiken- en oranjetakken:
WILH./ CAR. HENR./ FRISO/ DICTATOR PER-/ PETVVS CREATVS/ XXV APRIL/ MDCCXLVII
VvL.223; zilver 44.5 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

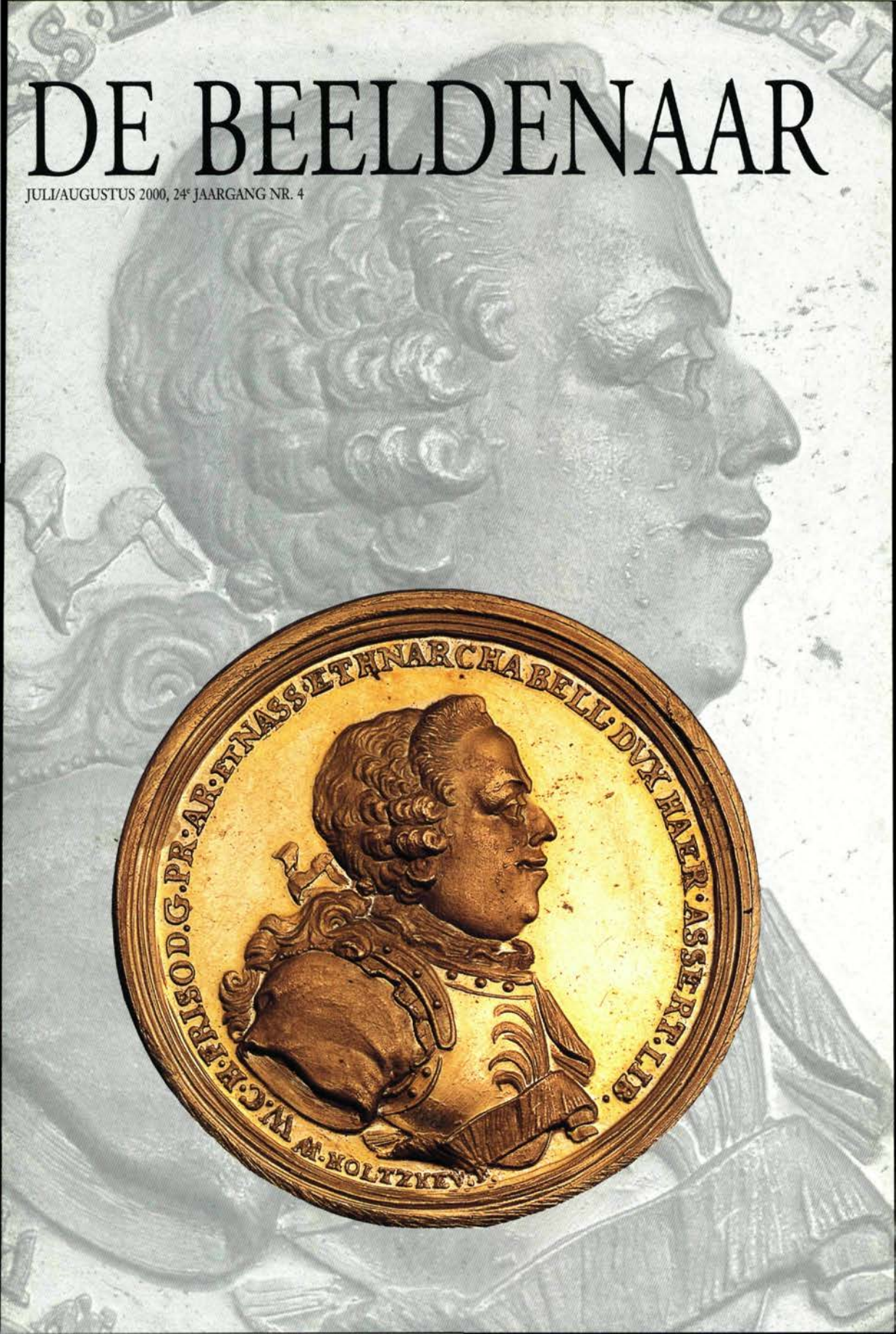
"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 2000, 24e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Tweeduizend kobans voor de smeltkroes **146**
L.M.J. Boegheim over een onderzoek in het midden van de negentiende eeuw

Munten en penningen in het Zuiderzeemuseum **163**
Ellen van Veen met een overzicht en een prangende vraag

Problemen met statistische toetsing bij muntvondsten **167**
Karel Soudijn met een voorbeeld van verkeerd gebruik van statistiek

Een cent uit roestvrijstaal **171**
L.M.J. Boegheim over een teruggevonden cent

Inschrijfpenning 2000 **172**
Louk Tilanus kondigt de penning *75 jaar Vereniging voor Penningkunst* aan

De noodgeldemissie Nederlandsch-Indië 1947 **175**
L.M.J. Boegheim vraagt zich af: munten of papier?

Een klein rijksdaaldertje in 1931 **184**
L.M.J. Boegheim over een tot dusverre onbekende proef

Muntmelange **185**

Boekbesprekingen **189**

Verenigingsnieuws **190**

Tentoonstellingen **191**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de gouden penning op de vrede van Aken 1748. *Door M. Holtzhey.* Borstbeeld van stadhouder Willem IV naar rechts. Omschrift: W.C.H. FRISO D. G. PR. AR. ET NASS. ETHNARCHA BELL. DUX HAER. ASSERT. LIB.
Kz. Astraea met hoorn van overvloed met weegschaal en olijftak. Omschrift: E SVPERIS ASTRAEA REDVX BONA SECVLA REDDENS. In de afsnede: PAX AQVISGRA. SANCITA ANNO LIB. IVBIL. MDCCXLVIII. VvL. 258; Holtzhey.57, goud, 29.5 mm, 11.5 gram.
Aangeboden door Munthandel Verschoor (foto's: ARt*ic* PHOTODESIGN, Ed Brandon).

Tweeduizend kobans voor de smeltkroes

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

Zoals eerder in dit tijdschrift beschreven vond in 1869 bij de Munt in Utrecht een onderzoek plaats naar de waarde van de Japanse ichibu.[1] Kort na de openstelling van de Japanse havens in 1854 had in Utrecht echter ook reeds een onderzoek naar de waarde van de Japanse koban plaats gevonden. De tegen het einde van de 17e eeuw in Batavia met deze munt opgedane slechte ervaringen zullen hiertoe ongetwijfeld hebben bijgedragen.

Over de oorsprong van het Japanse muntwezen is heel weinig bekend.[2] Geschreven bronnen komen pas voor vanaf het einde van het Ashikaga-tijdperk (1392-1568). Onder de bevolking was alleen kopergeld in omloop. Bij het begin van het Tensho-tijdperk (1572-1592), toen Japan in contact kwam met de Europese civilisatie, realiseerde men zich dat kopergeld onvoldoende was voor handelsdoeleinden. Portugese en Spaanse avonturiers en missionarissen, later ook Hollanders en Engelsen, droegen bij tot uitbreiding van de handel, die eeuwenlang nagenoeg geheel tot China beperkt was gebleven. Voorwaarde voor de uitbreiding was echter een beter monetair systeem.[3] Aan deze uitbreiding kwam in het begin van de 17e eeuw een abrupt einde door de in Japan uitgebroken godsdienstoorlog. Het land sloot zich toen vrijwel geheel van de buitenwereld af.

Tensho Etsuza Kin (circa 1574); lokale gouden munt van Uyesugi, die in de provincie Echigo heeft gecirculeerd

Van 1568 tot 1605 werd Japan bestuurd door een drietal *shoguns* (militaire gouverneurs), die onder meer een nieuw Japans geldstelsel invoerden. Dit stelsel was gebaseerd op een tweetal munten, de *oban* en de *koban*.

Nadat machtige feodale heersers het initiatief hadden genomen tot het slaan van goud- en zilverstukken, was het de eerste van het drietal, Oda Nobunaga (1568-1582), die ruw goud liet vermunten tot vlakke, ovale schijven, die oban werden genoemd (Japans: obankin = brede vorm). Het waren destijds de grootste gouden munten ter wereld. Ofschoon obans reeds eerder schijnen te zijn vervaardigd, zijn die van Nobunaga in elk geval de eerste waarover authentieke informatie bestaat in de vorm van bewaard gebleven exemplaren.

Nobunaga werd in 1582 vermoord en opgevolgd door Toyotomi Hideyoshi (1582-1598). Groot veldheer en machtig heerser – hij was een prototype voor militaire kasten als Tojos en Arakis – nam Toyotomi de controle over Japan in 1585 geheel in eigen hand. Evenals zijn voorganger liet hij goud uit de mijn op Sado[4] munten tot platte, ovale schijven. Behalve de oban voerde hij de koban in (Japans: kobankin), ter waarde

van 1/10e oban. Hij legde daarmee de basis voor een geldstelsel dat tot de Meiji-periode (1868) bleef gehandhaafd. Ongetwijfeld moet Toyotomi worden beschouwd als één van de bekwaamste en meest vooruitstrevende Japanse staatslieden.

Het bleef echter aan de derde shogun, Tokugawa Ieyasu (1598-1605) – de minst oorlogszuchtige van de drie – voorbehouden de muntslag te laten plaatsvinden in een officieel munthuis onder toezicht van het gouvernement. De Munt werd in Edo (het latere Tokio) gevestigd en bleef er tot 1870. Daarna kwam een nieuwe Munt in Osaka in gebruik, die werd uitgerust met Engelse muntpersen uit Birmingham geschikt voor de muntslag van *ronde* munten.

De waarde van de koban was oorspronkelijk gebaseerd op de tael, een Oost-Aziatische gewichtseenheid, waarvan de grootte in diverse gebieden aanzienlijk verschilde. Hiervan werd in Japan de ryo afgeleid, die als rekenmunt zou kunnen worden beschouwd. De oban werd op 10 ryo gewaardeerd. Het gouvernement besliste omtrent de waarde en de opschriften, die in onuitwisbare Oost-Indische inkt op elke oban werden aangebracht. Voorts werd de oban op vier plaatsen gestempeld met de *hanaoshi*, een rond bloemstempel, dat beschouwd moet worden als gouvernementszegel. Dit stempel stelde de kiripluim (of paulownia) voor en diende om imitatie en vervalsing tegen te gaan. De stempeling en de opschriften werden aangebracht door de Muntmeester. Deze post was erfelijk in handen van de Goto-familie.[5] Inscriptie en stempels tonen geringe variaties naar gelang het tijdvak waarin de oban werd vervaardigd.

Obans kwamen aanvankelijk zelden in omloop. Ze werden gebruikt voor ceremoniële betalingen. Toen de Daihatsu, het grote bronzen standbeeld van Buddha in Osaka, door een aardbeving was vernield, werd een oban aangemunt voor de plechtige viering van het herstel van het tempelcomplex. Dit complex was door de zoon van Toyotomi in 1602 herbouwd.[6]

Tensho Naga oban (circa 1592); 's werelds grootste gouden munt van Toyotomi Hideyoshi

De extreem hoge waarde van de oban komt het beste tot uiting bij vergelijking met het kopergeld voor de dagelijkse omloop. De ryo was gelijk aan 75 kg koperen munt, zodat de oban een tegenwaarde van liefst 750 kg kopergeld vertegenwoordigde.[7]

Verpakte standaard kobans (Tsutsumi koban, 1837); verzegeld door een officiële geldwisselaar.

De eerste obans (Tempo) maten ongeveer de afmeting 150 x 100 mm en wogen circa 165 gram bij een gehalte van 677/1000. In de loop der jaren werd het goudgehalte echter herhaaldelijk verminderd. Bij het begin van de Manen-periode in 1860 werd de afmeting teruggebracht tot 132 x 80 mm bij een gewicht van 112,4 gram en een gehalte van 366/1000. Het goudgehalte werd steeds strikt geheim gehouden.[8] Vanzelfsprekend circuleerde de oban nooit tegen de volle waarde. Gemiddeld werd ze gewaardeerd op 8 ryo en 2 bu.

[rechts] 1/4 koban 1860 van Satsoema (verzameling DNB nr 50249.12)

Manen oban (circa 1860); muntmeester Tokugawa Shogun (evenals alle voorgaande foto's: Instituut voor monetaire en economische studies van de Bank van Japan, Tokio)

Voor- en tegenzijde van een Tempo koban (circa 1837), 59 x 31 mm (collectie en foto: N.L.M. Arkesteyn)

De waarde van de koban, de kleine ovale gouden munt, die 1/10 deel van de oban bedroeg, was daardoor automatisch op de ryo gebaseerd. De keicho koban, die vanaf 1601 in omloop kwam, had een afmeting van 70 x 40 mm. De munt bevatte 18 gram goud met een gehalte van 842/1000. De Manen koban, die als laatste in 1860 in omloop kwam, had slechts een afmeting van 35 x 20 mm en bevatte nog maar 3,3 gram goud met een gehalte van 573,6/1000.[9]

De kobans werden veelvuldig in betaling gegeven voor VOC-goederen, die uit Batavia in Japan werden ingevoerd via Deshima. Sinds de vestiging van de factorij van de VOC in 1641 tot aan de algehele openstelling van de Japanse havens in 1854 vond de handel met het buitenland uitsluitend via de VOC plaats. De eerste kobans kwamen in 1673 in Indië in omloop. Ze hadden destijds een waarde van 9 à 10 rijksdaalders.[10] Omdat, ondanks de geheimhouding, de vermindering van het goudgehalte op de duur bekend werd, vaardigde het gouvernement in Batavia al op 8 juni 1690 een resolutie uit, waarin werd bepaald dat de kobans van een klop tonende de Hollandse leeuw naar links moesten worden voorzien.[11]

Kobans zijn bekend uit de volgende perioden:

Keicho koban	± 1601	1601-1695
Genroku koban	± 1695	1695-1706
Hoei koban	± 1710	1706-1713
Kyoho koban	± 1716	1713-1736
Genbun koban	± 1736	1736-1772
Bemsei koban	± 1819	1772-1830
Tenpo koban	± 1837	1830-1853
Ansei koban	± 1859	1853-1860
Manen koban	± 1860	1860-1868.

Het eerste onderzoek te Batavia

Nadat Japan in 1854 na herhaaldelijk aandringen van de Amerikanen zijn havens voor *vreemde* schepen had opengesteld, breidde de handel zich in korte tijd aanzienlijk uit. Hoewel Nederland haar bevoorrechte handelspositie kwijt raakte, wist toch de Nederlandsche Handel Maatschappij N.V. van de verruiming van de mogelijkheden een handig gebruik te maken.

De betalingen van aangeleverde goederen werden door de Japanners meestal in kobans voldaan. De onbekendheid met deze vreemde, elliptische munt maakte haar zeker op Java niet geliefd, zodat ze er vrijwel onverkoopbaar bleek. Bovendien maakten overgeleverde ervaringen in zake het goudgehalte, die eind 17e eeuw waren opgedaan, de ontvangers van deze stukken wantrouwig. Een nauwkeurig onderzoek naar de waarde mocht dus zeker op haar plaats worden geacht.

Een eerste onderzoek werd daartoe begin 1855 in Batavia verricht door de apotheker 1e klas P.J.C. Maier, die als eerste laborant verbonden was aan het enige scheikundige laboratorium dat Nederlandsch-Oost-Indië destijds rijk was. Het rapport van Maier werd op 15 april 1855 door de directeur-generaal van Financiën te Batavia aan de gouverneur-generaal aangeboden.

Maier vermeldde in dit rapport dat de door hem onderzochte koban 11,241 gram woog, ellipsvormig was, waarbij de grootste as 61 mm bedroeg

Voorzijde Oban Kin van 10 Riyo, 18e eeuw, 153 x 94 mm, 165,35 g goud (E. de Villaret, Numismatique japonaise, 1892, p. 27, pl. VIII)

en de kleinste 31 mm, terwijl de munt ½ mm dik was. De koban was bijzonder buigzaam en samengesteld uit een legering van goud en zilver.

Een kwart gedeelte van de munt (2,85 gram) werd door Maier met koningswater behandeld, waardoor dit stukje in korte tijd bedekt bleek met chloorzilver. Dit belette de verdere inwerking van het zuur. Nadat het chloorzilver met behulp van ammonia was verwijderd, werd het stukje nogmaals met zuur behandeld, waarna zich opnieuw een laagje chloorzilver vormde. Hierdoor was het niet mogelijk het goud van het zilver te scheiden.

De gewenste scheiding vond daarop plaats door de legering met dubbel zwavelzure potas te behandelen.[12] Het chloorzilver werd hierop verzameld, gewassen met gedestilleerd water en gedroogd bij 100 °C. Het woog 1,63 gram en bevatte 1,2268 gram zilver. De goudoplossing werd vervolgens met zwavelzuur ijzerprotoxyde

behandeld waardoor 1,622 gram zuiver goud werd verkregen. Het onderzochte kwartgedeelte van de munt bestond dus uit 1,622 gram goud, 1,2268 gram zilver, 0,0012 gram sporen van kool en verlies. De gehele munt was dus als volgt samengesteld:

6,3975 gram goud
4,8386 gram zilver
0,0049 gram sporen van kool en verlies
11,2410

en 100 delen van deze munt:
56,912 delen goud
43,044 delen zilver
0,044 delen kool en verlies
100,000 delen

Het goudgehalte werd dus bevonden op 569,12 en het zilvergehalte op 430,50 delen.

Het onderzoek in Utrecht

De minister van Koloniën, mr P. Mijer (1856-1858) deelde op 8 juli 1856 aan het Munt-College in Utrecht mee dat vanuit Japan met Z.M. Stoomschip Gedeh een kist naar 's Rijks Munt was afgezonden, inhoudende 2000 stuks gouden kobans.[13] Verzocht werd de muntstukken aan een nauwkeurig essaai te onderwerpen, *teneinde omtrent de waarde ervan meerdere zekerheid te erlangen dan men in Indië had kunnen verkrijgen*. Het Indische gouvernement had deze kobans in Nederland aan De Nederlandsche Bank ter realisatie aangeboden.

Het kistje met de munten werd op 11 juli 1856 door de heer De Bruyn Kops, officier der marine, bij de Munt afgegeven. Het bevatte twintig in papier gewikkelde pakjes met elk 100 stuks kobans.

Teneinde het gemiddelde gewicht vast te stellen, werd elke koban afzonderlijk gewogen. Op grond van de gevonden gewichten werd het gemiddelde gewicht van elk tiental en elk honderdtal berekend, waarvan overzichten werden samengesteld.

De eerste duizend stuks gaven een gemiddeld gewicht per koban van 11,230431 gram en de tweede duizend stuks 11,230535 gram. Het gemiddelde gewicht van één koban mocht derhalve gevoegelijk op 11,2305 gram worden gesteld.

Voor het gehalte-onderzoek werd van elk honderdtal één koban afgenomen en bovendien uit het eerste en twintigste honderdtal het zwaarste en het lichtste exemplaar afgezonderd.

Een voorlopig onderzoek wees uit dat de kobans behalve goud en zilver ook een geringe hoeveelheid koper bevatten, die op tweeduizendsten werd geschat. Tevens werd vastgesteld dat de verhouding van het goud tot het zilver niet toeliet om de hoeveelheid zilver door het essaai langs de zogenaamde natte weg met de vereiste nauwkeurigheid te kunnen bepalen. Het onderzoek diende door cupellatie te worden verricht.[14] Hierbij werd gelijktijdig gebruik gemaakt van zogenaamde getuigen, waardoor de meest nauwkeurige uitkomst voor de gehaltebepaling van het zilver werd verkregen.

Deze getuigen die naast elke proef in de moffeloven werden geplaatst, bestonden voor een halve proef uit:

0,284 gram kornetten goud[15]
0,215 gram zuiver zilver
1,001 gram zuiver koper
0,500

Deze hoeveelheden werden tezamen in een loodzakje gewikkeld, dat een gewicht had van 0,700 gram, overeenkomend met de hoeveelheid lood welke voor elke halve proef op de koban werd gebruikt. Hieruit resulteerden tenslotte de navolgende gehalten:

Koban genomen uit	Goud	Zilver	Koper enz.	Gemid. gehalte goud	Gemid. gehalte zilver	Gemid. gehalte koper
1e honderdtal	569,50	427,50	3,00			
2e	567,00	429,75	3,25			
3e	567,00	429,50	3,50			
4e	568,00	429,00	3,00			
5e	570,00	427,50	2,50	567,950	429,375	2,675
6e	567,50	429,50	3,00			
7e	567,75	431,00	1,25			
8e	567,25	431,50	1,25			
9e	567,00	430,25	2,75			
10e	568,50	428,25	3,25			
11e	567,25	429,75	3,00			
12e	570,50	426,50	3,00			
13e	568,00	430,00	2,00			
14e	567,50	427,50	5,00			
15e	566,75	430,75	2,50	567,950	429,100	2,950
16e	567,50	429,00	3,50			
17e	567,50	430,00	2,50			
18e	567,00	430,00	2,50			
19e	566,00	431,00	3,00			
20e	571,50	426,00	2,50			

De bovenvermelde twee zwaarste en twee lichtste stukken uit het eerste en twintigste honderdtal op het gehalte aan goud onderzocht, leverden de volgende uitkomsten op:

De zwaarste koban uit het eerste honderdtal woog 11,308 gram (566,00 delen) en de zwaarste uit het 20e honderdtal 11,290 gram (568,75 delen).

De lichtste koban uit het eerste honderdtal woog 11,145 gram (569,50 delen) en de lichtste koban uit het 20e honderdtal 11,155 gram (565,75 delen).

Uit dit onderzoek bleek dat de goud- en zilvergehalten van deze twintig onderzochte kobans een verschil te zien gaven van:

Goudgehalte 20e koban 571,5 d.
Goudgehalte 19e koban 566,0 d.
Verschil 5,5 d.

Zilvergehalte 7e, 8e en 19e koban 431,0 d.
Zilvergehalte 20e koban 426,0 d.
Verschil 5,0 d

Voorts bleek het gemiddelde gehalte genomen op tien stukken en vergeleken met het gehalte van tien andere

stukken geen noemenswaardig verschil op te leveren.

Tenslotte werd duidelijk dat, indien het gemiddelde gehalte aan koper van de twintig onderzochte kobans, dat 2,8125 d. bedroeg als juist werd aangenomen, het zilvergehalte als volgt luidde:
Voor zowel de tien stukken van het eerste duizendtal als ook die van het tweede duizendtal

zilver	429,375
goud	567,950
koper	2,8125
	1000,000

Om tot het gemiddelde gehalte van een groter aantal stukken te komen zonderde men uit elk honderdtal van de tweeduizend kobans tien stuks willekeurig af. Deze tweehonderd stuks wogen tezamen 2,246.020 kg.

De stukken werden in een potloden kroes geplaatst, met koolpoeder bedekt, gesmolten en omgeroerd. Daarna werd met de scheptang uit de gesmolten massa een zestal potproeven genomen. De kroes werd vervolgens uitgegoten in een baarijzer, waarna uit de verkregen baar zowel onder als boven een monster werd genomen.
De baar woog na uitkapping 2,158.000 kg
De monsters, potproeven en smeltgreinen wogen samen 0.082.800 kg
2,240.800 kg
zodat het smeltverlies 0,005220 kg bedroeg.
Vier van de potproeven werden daarop elk afzonderlijk door cupellering en inkwartiering op het gehalte aan zilver en goud onderzocht. Bij dit onderzoek bleek dat het gemiddelde gehalte van de vier proeven aan zilver 428,4375 delen bedroeg en het gehalte aan goud voor elke potproef 568,2500 delen. Voor koper was het gemiddelde 3,3125 delen, hetgeen een totaal van 1000 delen opleverde of per koban aan goud 6,38173 gram en aan zilver 4,81156 gram.

De twee monsters van de baar leverden op:

Het monster boven		Het monster onder	
Goud	567,75	Goud	567,50
Zilver	428,75	Zilver	429,00
Koper	3,50	Koper	3,50
	1000,00		1000,00

Gemiddeld	
Goud	567,625
Zilver	428,875
Koper	3,500
	1000,000

Uit vorenstaand onderzoek bleek:
(1) dat bij het in ontvangst nemen van kobans het gewicht kon worden bepaald op 11,2305 gram per stuk;
(2) dat het verschil in gehalte van de kobans onderling niet van invloed was, wanneer ze bij tien of meer stukken in ontvangst werden genomen;
(3) dat, indien het gemiddelde gehalte van de vier potproeven uit de tweehonderd tezamen gesmolten stukken tot basis werd genomen, één koban gemiddeld bevatte:

568,25 x 11,2305 g	= 6,38173 g goud
428,4375 x 11.2305 g	= 4,81156 g zilver
3,3125 x 11,2305 g	= 0,03720 g koper enz.
Totaal	11,23049 g

Hiermede was in feite aan het verzoek van de minister voldaan. Volledigheidshalve gaf het Munt-College nog verantwoording in zake de ontvangen aantallen.

Ontvangen waren	2.000 stuks kobans
Verbruikt voor proeven	224 stuks
Resteren	1.776 stuks

Dit restant werd verpakt in 17 pakjes, die elk honderd stuks bevatten en één pakje met 76 stuks. Het geheel werd in het oorspronkelijke kistje verpakt, dat daarna werd verzegeld. Toegevoegd waren twee baren met een totaalgewicht van 2,507500 kg. De ene was

ontstaan door de samensmelting van de 200 kobans van de eerste proefneming en woog na uitkapping 2,158000 kg. De andere baar was verkregen door samensmelting van de bij het onderzoek overgebleven gedeelten der kobans en der potproefjes, van de smeltgreinen, de bij de cupellatie verkregen broodjes en van de kornetten na toevoeging van de vereiste hoeveelheid zilver en koper. Ze had een gehalte van 568,0 duizendste goud en 429,5 duizendste zilver en woog 0,349500 kg.

Het verlies bij het onderzoek en de samensmelting werd als volgt berekend:

Gewicht 20 kobans,afgezonderd voor onderzoek	0,224700 kg
Gewicht 2 zwaarste en 2 lichtste kobans uit het eerste en tweede honderdtal	0,044898 kg
Gewicht 200 omgesmolten kobans	2,246020 kg
	2,515618 kg

Gewicht van de baar 2,158000 kg. Verlies derhalve 0,008118 kg.

Het kistje werd door het Munt-College beschikbaar gehouden maar verzocht werd wel *daarvan eerlang te mogen worden ontlast.* De resultaten van het onderzoek werden op 17 oktober 1856 in een gedetailleerd rapport aan de minister meegedeeld.[16] Bovendien werden zij kort in het Muntverslag opgenomen.[17]

Het verzoek om van het kistje met kobans te worden ontlast werd gehonoreerd. Op 5 december 1856 deelde de minister van Koloniën aan De Nederlandsche Bank mee dat door het Munt-College een hoeveelheid van circa 1776 stuks Japanse, uit goud en zilver samengestelde muntstukken en twee op dezelfde wijze samengestelde baren, één en ander toekomende aan het departement van Koloniën, zou worden overgebracht. Verzocht werd dit in ontvangst te willen nemen, te gelde te maken en het departement voor het verkregen bedrag te crediteren.[18]

Het Munt-College schreef op 22 december 1856 aan De Nederlandsche Bank dat ingevolge missive Gen. Secretariaat no 106 d.d. 13 november 1856 van het ministerie van Financiën, zij namens het ministerie van Koloniën was verzocht het goud over te brengen. Op grond van deze uitnodiging zou op woensdag 24 december een vertrouwd persoon een kistje afgeven, behoorlijk gesloten en verzegeld, inhoudende: (1) 1776 gouden kobans in 18 pakjes; en (2) twee goudbaartjes wegende 2.158 kg en 0,3495 kg, totaal 2.507,5 kg.

Verzocht werd de inhoud van het kistje met deze opgave te willen vergelijken en na accoord bevinding de bijgesloten ontvangstbevestiging te willen ondertekenen.[19]

Uiteraard werd de inhoud van het rapport door het ministerie van Koloniën via de gouverneur-generaal ter kennis gebracht aan jhr mr L.C. Hora Siccama, lid van het Munt-Collegie, die destijds in Batavia vertoefde. Hierbij was gesteld, dat *ofschoon deze muntspecie in haar elleptische gedaante veelal kleine afwijkingen in haren vorm aanbood, haar gewicht en gehalte het kenmerk droegen van grote zorg en bedrevenheid.*

Hoewel men tevreden mocht zijn met een dergelijk gedetailleerd onderzoek ontbrak een waardebepaling van de koban, die overigens ook niet was gevraagd. Zulks vormde aanleiding voor de gouverneur-generaal om de directeur van Financiën opdracht te geven te onderzoeken tegen hoeveel Nederlands courant de Japanse koban door de Commissaris op Japan kon worden aangenomen.[20] Daar de directeur van Financiën *niet genoegzaam op zich zelve vertrouwde*, legde hij deze vraag voor aan de *Ambtenaar fungerend ontvanger der In- en Uitgaande Regten te Samarang, den Heer Godon.*[21]

Uit diens antwoord blijkt in de eerste plaats dat hij hogelijk vereerd was, dat de vraag steunende op zijn ondervinding en zaakkennis, tot hem was

gericht.[22] Godon begon met een korte inleiding, waarin hij de door het Munt-College vastgestelde cijfers aanhaalde. Hierbij gaf hij als gewicht van de koban 11,2305 gram aan. Als gehalte aan goud gaf hij aan 567,5/1000 en aan zilver 429/1000, hetgeen niet juist was. Het Munt-College had, zoals vermeld, voor goud 568,25 en voor zilver 428,4375 gevonden. Godon stelde voorts dat goud in Europa steeds een fluctuerende waarde toonde. Hij haalde de plotseling toegenomen gouddelvingen in Californië en Australië aan, die van 1848 tot 1855 gesteld konden worden op ruim $2^3/_4$ miljard gulden. Deze delvingen hadden niet die invloed op de markt gehad als aanvankelijk werd gevreesd. De betrekkelijk geringe daling van de goudprijs schreef Godon toe aan de demonetisering van de gouden penning in sommige geldrijke staten.

De handel berekende de goudprijs op basis van het gehalte aan scheikundig zuiver goud. In geval van alliage met zilver bleef de alliage meestal buiten beschouwing. Godon achtte het dan ook zeer juist gezien dat De Nederlandsche Bank de kobans liet affineren, waardoor het goud en het zilver afzonderlijk aan de markt werden gebracht. Hierdoor zou vrijwel de gehele waarde van het zilver als winst kunnen worden *gesauveerd.*

Zuiver goud van 24 karaat was destijds gebaseerd op een minimum prijs van *f* 1.442,60 per kg en kon niet onder die prijs dalen. De verkoopprijs werd bepaald door een zeker percentage boven deze basis. In het geval van de kobans werd een percentage bedongen van 11.277/1000 % op *f* 1.442,60 of *f* 1.605,28.1/5 per kg zuiver goud. Daar een koban 6,3817 g fijn goud bevatte, bedroeg de goudwaarde *f* $10,24^2/_5$.

De prijs van zilver was *f* 107 per kg en de zilverwaarde van een koban dus *f* 0,51. Hiervan moest *f* 0,0925 worden afgetrokken voor kosten van essaai en affinage. De metaalwaarde van een koban bedroeg dus *f* 10,6615.

Godon vervolgde zijn brief met een beschouwing over goud in het algemeen. Volgens hem had dit op Java schijnbaar een hogere waarde dan elders, zoals zou kunnen worden opgemaakt uit de verkoop van gouden munten. Maar de goudmarkt op Java was van weinig betekenis en kon gemakkelijk worden overvoerd. Daarbij kwam dat bij de goudhandel niet de minste scheikundige kennis aanwezig was.

Men was op Java van een officieel essaai verstoken en goudsmeden noch handelaren hadden niet het minste denkbeeld van een juiste toets, laat staan van de geperfectioneerde methoden van affinage en titrering. Men gebruikte wel een quasi toetssteen, maar zonder vergelijking met goede toetsnaalden en zonder het gebruik van essaai- of toetswater.

De gebruikelijke kwalificeringen van goud waren: *maastoewa* (= oud goud) en *maasmoeda* (= jong goud), naar gelang het hoger of lager gehalte. Onder *maassoewassa* verstond men goud dat met koper geallieerd was en een roodachtig uiterlijk toonde. Weinig meer dan iedere andere goudachtige compositie had dit voor de Oosterling geen waarde, omdat hij de rode alliage niet kende en sterk vooral met koper geallieerd goud vanwege de lichte smeltbaarheid niet kon solderen.

Daar de inlander alleen afging op kleur en uiterlijk, was hij bij gemis aan controle, gemakkelijk blootgesteld aan bedrog door inlandse handelaren en goudsmeden. Het was daarom niet vreemd dat munten waarvan de kleur beviel (wit en geel opgekookt), waardoor in het gehalte vertrouwen werd verwekt, met graagte en vaak tegen te hoge prijzen werden opgekocht voor het maken van sieraden. Dit gold vooral de kleinhandel en voor gouden munten meer dan voor staafgoud,

omdat het gehalte van munten meestal hoger lag en meer zekerheid bood.

De koban had een zeer laag gehalte en werd om zijn vorm niet tot de munten gerekend. Daarom zouden deze, in plaats van op de Javaanse markt een hogere waarde te vinden, niet voordelig kunnen worden geplaatst.

De prijzen voor gouden munten bedroegen in de kleinhandel te Samarang:

Gouden doebloen, afhankelijk van de kleur (geheel onafhankelijk van de intrinsieke waarde en bepaald door de zuren waarmee en de wijze waarop ze waren opgekookt)[23] *f* 42 tot *f* 45.

Gouden Willem (sommige rood van kleur van de Munt te Brussel van voor 1830 waren niet gewild) *f* 10,75.

De oude dukaten (*f* 7) hadden de grootste meerwaarde, hetgeen werd toegeschreven aan het in vroeger tijden gebruikelijke zachte gloeien en opkoken na de muntslag. Hierdoor verloren de dukaten wel de eigenaardige muntglans, maar de bijzondere weekheid liet een hogere graad van fijnheid vermoeden dan de dukaten in werkelijkheid bezaten.

De gouden dubloenen hadden een betrekkelijk hogere waarde dan *onze Willem*, niettegenstaande het gehalte 25/1000 lager lag. Dit was, volgens Godon, een gevolg van het feit dat de alliage van zilver was en dus het goud geler, zelfs enigszins groenachtig van aanzien. Die kleur was op Java meer gewild dan de roodachtige van de Nederlandse munt, veroorzaakt door alliage met koper. Op de intrinsieke of goudwaarde had dit geen invloed. Godon merkte verder op dat het hier ging om prijzen voor de kleinhandel. Grotere partijen zoals bijvoorbeeld gouden dukaten uit de Perzische golf, waren moeilijk verkoopbaar of alleen tegen aanmerkelijk lagere koers. Daardoor kwam ook de ogenschijnlijke meerwaarde geheel te vervallen indien men de kosten op de expres-zendingen van gouden munten in aanmerking nam. Als voorbeeld werd de gouden Willem genoemd:

Waarde gouden Willem in Europa	
	f 9,60
3% vracht	0,28.8/10
1.1/4% assurantie	0,12
4% verloren rente	0,38.4/10
2½% commissie	0,24
Prijs gouden Willem in Indië	*f* 10,63

De winst was derhalve niet groot en het was zelfs de vraag of bij grotere aantallen de plaatsing wel zo vlot zou verlopen.

Godon kwam tot de volgende slotsom:

(1) Dat de werkelijke waarde van de koban afhankelijk was van de fluctuerende marktprijs van het goud, dus niet met zekerheid kon worden bepaald. Hij nam aan dat het goud naar alle waarschijnlijkheid niet, althans niet spoedig in prijs zou dalen tot op 9%, waardoor de koban nog een goudwaarde van *f* 10,03½ in Europa zou hebben. De waarde van het zilver werd buiten beschouwing gelaten in verband met de diverse kosten tot aan de verkoop.

(2) Dat de goudmarkt op Java geen voldoende zekerheid bood inzake prijs en aftrek.

(3) Dat de Japanse koban het minst geschikte goud was voor de markt op Java, en mocht hij al aanvankelijk aftrek vinden dan zou de munt door het geringe goudgehalte deze aftrek zeer spoedig weer verliezen. Zoals aangetoond bevatte een kilogram kobans slechts 567,5 gram fijn goud, terwijl de meeste Europese munten, zoals bijvoorbeeld de gouden Willem 900 gram fijn goud bevatten en de oude dukaten van 23½ karaat zelfs 980 gram. Het was juist het fijne gehalte dat de meerwaarde der oude dukaten bepaalde. Omgekeerd zou het geringe gehalte van de kobans een onderwaarde tot gevolg hebben, die gelijk zou kunnen worden gesteld aan die van biljoen dat op Java, om het geringe zilvergehalte, in het geheel geen waarde had.

Tenslotte vergeleek Godon de opbrengstprijs van de koban, zoals die door De Nederlandsche Bank was gerealiseerd, met de eventuele opbrengst van de Gouden Willem indien voor de verkoop daarvan dezelfde maatstaf zou kunnen worden aangelegd.

Volgens de Muntwet bedroeg het gewicht van de Gouden Willem 6,729 g met inbegrip der alliage. Het gehalte was op 900/1000 vastgesteld zodat 100 delen uit alliage, bij ons uit koper, bestond. De Gouden Willem bevatte dus 6,056 g scheikundig zuiver goud.

Stelde men de marktprijs van het goud op *f* 1.442,60 met 11,277% toeslag, dus op *f* 1.605,28 per kg netto, wat de basis was waarop de kobans in Nederland waren verkocht, dan zou naar die maatstaf het gewicht goud dat één gouden Willem bevatte, *f* 9,72 moeten kunnen opbrengen.

Deze prijs kon als buitengewoon voordelig worden aangemerkt. Het was een prijs waar men op Java niet licht op zou mogen rekenen.

De slotsom luidde dan ook dat de Japanse kobans door De Nederlandsche Bank op een zeer doelmatige en voordelige wijze te gelde waren gemaakt. Godon achtte het zeer aan te bevelen om indien het gouvernement in het vervolg wederom gouden kobans uit Japan te gelde mocht hebben te maken, dezelfde goede en voordelige wijze zou worden gekozen. De kobans moesten in geen geval in Indië en evenmin als munt aan de markt worden gebracht. Overigens behoefde het gouvernement in de eerste tijd niet te aarzelen de koban voor *f* 10 in betaling of ruil aan te nemen.

Het standpunt van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Op last van de gouverneur-generaal had de eerste gouvernementssecretaris aan de directeur-generaal van Financiën verzocht te willen opgeven tegen hoeveel Nederlands courant Japanse kobans door de Commissaris op Japan konden worden aangenomen.[24] De directeur-generaal had zich ter zake op 4 april 1857 met de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia verstaan en een opgave gevraagd van de prijzen van zuiver goud en zilver op de Hollandse markt.[25]

Uit het antwoord bleek dat op 2 februari 1857 de goudprijs te Amsterdam was genoteerd op 10¼ à 10.3/4% ad *f* 1.442,60, wat op een waarde van *f* 1.590,47 à *f* 1.597,68 per kg neerkwam.

Voor fijn zilver werd op 6 februari 1857 te Rotterdam de waarde op *f* 104,20 à *f* 104,70 genoteerd.[26]

De directeur-generaal van Financiën te Batavia stelde op 14 mei 1857 de gouverneur-generaal van één en ander in kennis.[27] Hij begon zijn brief met te stellen dat *het te wenschen ware geweest dat het Munt-Collegie te Utrecht die vraag hadde beantwoord. Men ware dan zekerder geweest, terwijl men nu moet afgaan op gevolgtrekkingen en berekeningen, welker resultaten welligt later door de ondervinding zullen blijken te falen.*

Voorts merkte hij op dat de vraagstelling was vereenvoudigd door een dépêche van de minister van Koloniën, dat met het gouvernementsrenvooi van 31 maart 1857 was toegezonden.[28] Hierin bleek de waarde van het goud door de minister op *f* 1.605 per kg te zijn gesteld.

Omdat de directeur-generaal *niet genoegzaam op zichzelf vertrouwde* had hij het doelmatig en noodzakelijk geoordeeld de deskundige voorlichting in te winnen van de ambtenaar Godon. Diens uitvoerig en zakelijk advies werd als bijlage bij de brief aan de gouverneur-generaal aangeboden.

Vervolgens werden de resultaten van het onderzoek van het Munt-College geresumeerd. Toegevoegd was dat uit het bericht van De Nederlandsche Bank, dat bij de ministeriële dépêche was overgelegd, bleek dat de 2000 kobans een

bedrag van *f* 21.333 hadden opgebracht of per koban *f* 10,66½.

Uitgaande van het zilvergehalte van de destijds circulerende gulden, dat volgens de Muntwet 9,45 g bedroeg, kon de waarde van een kilogram zilver gesteld worden op *f* 105,82. Gebaseerd op de in Utrecht gevonden cijfers hadden de 2000 kobans dus de volgende waarde:

Aan goud 12,76 kg x *f* 1605 =
f 20.479,80
Aan zilver 9,62 kg x *f* 105,82 =
1.017,98
f 21.497,78

zodat, ruim genomen, als waarde van een koban *f* 10,74 werd verkregen. Ging men echter uit van de gemiddelde cijfers van de Factorij der Nederlandsche Handel Maatschappij, die op 11 april 1857 waren verstrekt, dan zouden de kobans een waarde hebben van:

Aan goud 12,76 x *f* 1594,07½ =
f 20.340,39
Aan zilver 9,62 x *f* 104,45 =
1.004,80
f 21.345,19

of per koban *f* 10,67.

Wat de brief van Godon betrof werd opgemerkt dat hij de waarde van het zilver geheel buiten beschouwing had gelaten, waardoor hij de waarde van de koban in Europa op *f* 10,03½ had kunnen stellen.

Aangenomen nog dat de 2000 gezonden, geanalyseerde en verkochte kobans konden worden beschouwd als te vertegenwoordigen de massa welke in Japan circuleerde, dan kon naar het oordeel van de directeur-generaal, in overeenstemming met de heer Godon, de Japanse koban tegen geen hogere waarde dan *f* 10 zilver of recepis, voorlopig en zolang de koers van goud en zilver niet merkelijk veranderde, worden aangenomen.

Tenslotte nam de directeur-generaal de vrijheid de gouverneur-generaal in overweging te geven de ambtenaar Godon 's gouvernements tevredenheid te betuigen ten aanzien van het onderwerpelijke door hem uitgebrachte, volledig en zaakkundig rapport.

De gouverneur-generaal stelde de minister van Koloniën er van in kennis dat hij voor de berekening van transactiën met Japan voorlopig en zolang de koers van het goud en het zilver niet merkelijk veranderde, had aangenomen dat de gouden koban kon worden ontvangen voor *f* 10 zilver of recepis.[29]

Nogmaals een ander gezichtspunt

Eind maart 1859 gaf de minister van Koloniën, J.J. Rochussen (1858-1861), het Munt-College zijn verlangen te kennen met de waarde van de koban bekend te worden gemaakt, omdat hierop vanuit Indië was aangedrongen.[30] De minister veronderstelde dat het Munt-College er wellicht enige prijs op zou stellen kennis te nemen van de gronden waarop in Indië de waarde van de koban op *f* 10 zilver werd bepaald. Hij zond daartoe de brief van de gouverneur-generaal van 20 mei 1857 ter inzage.

Voorts merkte de minister op dat volgens het *Nieuw Tijdschrift voor Volksvlijt enz.* van professor Bleekrode[31], hoogleraar in de wis- en natuurkundige wetenschappen te Delft (1814-1862), ook de Britse regering Japanse munten aan een essaai had doen onderwerpen. Dit was geschied naar aanleiding van de nieuwe handelsbetrekkingen. De officiële waarde van de koban in Nederlandse munt was daarbij vastgesteld op:

waarde aan goud	*f* 10,51 1/8
waarde aan zilver	0,50 905/1000
totaal	*f* 11,02 3/100

Bleekrode had voorts vermeld dat zijn waardebepaling aanmerkelijk verschilde van de opgave in het Jaarboekje van de Leden van het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs, 'als zoude de gouden kobang (Kopang) bedragen omtrent *f* 16,30, wat naar het gewicht te oordelen slechts bij een

goudgehalte van 900/1000 zoude mogelijk zijn.'

De minister nam de vrijheid de aandacht van het Munt-College op deze opgave te vestigen, daar hierin wellicht aanleiding zou kunnen worden gevonden tot nadere toelichting van het vrij aanmerkelijke verschil tussen de hier te lande en Indië aan de koban toegekende waarde en die welke in Engeland daaraan werd toegekend. Vooral het grote verschil in zilvergehalte tussen de door het Munt-College en in Engeland ingestelde onderzoekingen vereiste naar de mening van de minister nadere toelichting.

De stellingname van het Munt-College

De inspecteur-essayeur-generaal van de Munt te Utrecht, A.W.G. van Riemsdijk, bracht met zijn verslag van 21 april 1859 uitgebreid bericht aan de minister uit.[32]

Hij zette de bovengeschetste gang van zaken uitvoerig uiteen en gaf vervolgens een gedetailleerd commentaar op het Engelse essaai, dat beperkt was gebleven tot een drietal kobans. Het had de volgende uitkomsten opgeleverd:

No	Gewicht	Goud	Zilver	Allooi
1	11,2613 g	568,00 g	431,00 g	1
2	11,2678 g	567,00 g	432,00 g	1
3	11,3764 g	566,80 g	432,50 g	0,7

Vervolgens werd een vergelijking gemaakt met de stuksgewijze weging van de 2000 kobans verricht in Utrecht. Hierbij waren aangetroffen:
26 stuks met een gewicht van 11,260 g
2 stuks met een gewicht van 11,261 g
11 stuks met een gewicht van 11,262 g
9 stuks met een gewicht van 11,275 g
2 stuks met een gewicht van 11,276 g
5 stuks met een gewicht van 11,277 g
3 stuks met een gewicht van 11,278 g

In Utrecht waren geen stukken aangetroffen met een gewicht van 11,3764 gram. Wel werd één zwaarder stuk aangetroffen, dat 11,385 g woog. Het was het zwaarste exemplaar dat in Utrecht werd gevonden.

Van Riemsdijk was van mening dat het gewicht geen bezwaar opleverde tussen de bevindingen in Engeland en die van het Munt-College. Er zou slechts uit kunnen worden geconcludeerd dat in Engeland enigszins zware stukken voor het essaai waren gebruikt, daar in Utrecht het gemiddelde gewicht van 2000 stuks 11,2305 gram bedroeg. Deze opvatting werd gestaafd door de opgave van de zwaarste en lichtste koban van elk honderdtal, zoals in Bijlage 1 aangegeven.

Ook het gehalte leverde in het minst geen bezwaar op. Van Riemsdijk vergeleek daartoe twee door het Munt-College onderzochte stukken met een tweetal uit Engeland. Als voorbeeld noemde hij de twee kobans genomen uit het 7e en 8e honderdtal, waar gevonden werd:
voor goud 567,75 en voor zilver 431 en voor goud 567,25 en voor zilver 431,50. Bovendien merkte hij op dat het verschil in hoogste en laagste gehalte van 20 onderzochte kobans voor goud 5½/1000 en voor zilver 5/1000 bedroeg.

Hieruit kon worden geconcludeerd dat de waarde van de koban vastgesteld door het Munt-College hoger lag dan die in Engeland was gevonden. Het gemiddelde gehalte van de drie kobans die in Engeland waren geëssayeerd bedroeg voor goud 567,27 en voor zilver 431,83. Het gemiddelde

gehalte van vier potproeven uit 200 samengesmolten stukken te Utrecht gaf voor goud 568,25 en voor zilver 428,4375.

Het goud genomen tegen *f* 1.605 en het zilver tegen *f* 105 per kg bedroeg de waarde:

voor Engeland:

goud 567,27 x 11,2305 =
6,3707 g x *f* 1605 = *f* 10,225
zilver 431,83 x 11,2305 =
4,8496 g x *f* 105 = *f* 0,509
f 10,734

voor Utrecht:

goud 568,25 x 11,2305 =
6,3817 g x *f* 1605 = *f* 10,242
zilver 428,4375 x 11,2305 =
4,8115 g x *f*105 = *f* 0,505
f 10,747

Van Riemsdijk merkte verder op dat de waarde in Nederlands geld voor de in Engeland onderzochte kobans niet in Engeland was bepaald maar door prof. Bleekrode werd berekend. In zijn boven geciteerd artikel merkte Bleekrode daartoe op, dat hij de shilling à 60 cents en de penny à 5 cents had berekend. Bovendien had die berekening plaats gehad *naar de muntprijs van het goud à £ 3, 17 sh 10½ d en van het zilver à 5 sh per troy ounce, dus de prijs van het zilver bedroeg f 96,45 per Nederlands kg.* (Bij dit laatste bedrag had Van Riemsdijk een vraagteken geplaatst.) Hij gaf de volgende explicatie voor de door de heer Bleekrode blijkbaar gevolgde wijze van berekening van de waarde der koban:

1 Troy pound = 0,37324 kg
1/12 pound of 1 ounce = 0,031103 kg
Het standaardgehalte van het goud in Engeland was 916,666.
1000 d: 916,666 d = 0,031103 (1 troy ounce in kg): x.
x = 28,51 g goud.
Indien de door prof. Bleekrode bovenvermelde muntprijs werd omgerekend tegen 60 cents per shilling en 5 cents per pence dan zou de waarde – zoals door hem aangenomen – *f* 46,72½ bedragen. Hieruit volgt dat volgens de Engelse muntprijs één kg goud *f* 1.638,89 waard zou zijn.
Het standaardgehalte van zilver in Engeland was 925 d.
1000 d: 925 d = 0,031103 (1 troy ounce in kg): x.
x = 0,02877 kg. zilver.
De waarde hiervan bedraagt volgens de muntprijs 5 sh of (de shilling wederom omgerekend à 60 cents) 5 x 60 = *f* 3. Hieruit volgt dat volgens de Engelse muntprijs één kg zilver *f* 104,27 waard zou zijn en niet *f* 96,45 zoals door prof. Bleekrode opgegeven.

Op grond van deze goud- en zilverwaarde de prijs van de koban berekenende volgens het in Engeland gevonden gewicht en gehalte bekomt men:

goud 567,27 x 11,305 g =
6,413 g x *f* 1.638,89 =
f 10,510201
zilver 431,83 x 11,305 g =
4,882 g x *f* 104,27 =
0,509046
f 11,019247

waarde volgens prof. Bleekrode *f* 11,020300

laat een niet noemenswaardig verschil van *f* 0,001053

Van Riemsdijk concludeerde dat uit de berekeningen van prof. Bleekrode bleek dat hij de Engelse waarde uit de Nederlandse gulden had afgeleid, waarbij hij, teneinde Nederlands geld te verkrijgen, de Engelse standaardbepaling had aangenomen. Het gevolg van deze zonderlinge bijeenbrenging van vreemde waarden was dan ook, dat de waarde van de koban noch in Nederlands courant, noch in Engels geld werd verkregen, zodat de berekening van prof. Bleekrode voor de praktijk geen waarde had.

Ook merkte Van Riemsdijk op dat prof. Bleekrode had aangenomen dat een kg goud een waarde had van *f* 1.638,89, gelijk staande aan 13,6% agio, terwijl het op de Nederlandse

markt *f* 1.594,07 kostte en een agio van 10½% had. Het zilver werd door hem tegen *f* 104,27 (en niet *f* 96,45) berekend, ofschoon het een courante waarde had van *f* 104,65.

Het in Engeland gevonden gewicht was echter aanmerkelijk zwaarder dan het in Utrecht geconstateerde gewicht. Dit laatste vormde het gemiddelde van twee duizend stukken en het Engelse slechts van drie stukken, zodat aan het eerste meer waarde moest worden gehecht.

Uitgaande van de bevindingen bij het Munt-College en de courante waarde van het goud en zilver zou de koban een waarde hebben van:

goud 568,25 x 11,2305 =
6,3817 x *f* 1594,07 = *f* 10,17¼
zilver 428,4375 x 11,2305 =
4,8115 x *f* 104,65 = 0,50½
waarde van een koban *f*10,673/4

Daar het scheiloon ten bedrage van ongeveer 2 cents per stuk, de transportkosten enz. van deze waarde nog moesten worden afgetrokken, terwijl de lang in circulatie geweest zijnde kobans waarschijnlijk nog lichter waren dan het in Utrecht gevonden gewicht, gaf het Munt-College in overweging de koban aan te nemen op *f* 10,50.

Het Munt-College achtte het de zekerste en voordeligste wijze om de kobans per kg in ontvangst te nemen op basis van het destijds gebruikelijke Amsterdamse pond. Dit pond van 0,49409 kg zou dan een waarde hebben van:

goud 568,25 x 0,49409 =
0,2807666 x *f* 1594,07 = *f* 447,56
zilver 428,43 x 0,49409 =
0,211683 x *f* 104,65 = 22,15
f 469,71
af: fineerloon enz. 3,71
f 466

Het Amsterdamse pond aan kobans zou dus voor *f* 466 kunnen worden aangenomen. Het gewicht van het Amsterdamse pond delend door het gemiddelde gewicht van de koban of 11,230 g geeft 43997/1000 stuks kobans in één pond. Dit bedrag delende op de som van *f* 466 geeft een gemiddelde waarde van de koban van nagenoeg *f* 10,60.

Per pond genomen verkreeg dus de koban een meerwaarde van 10 cents, maar men liep daarbij niet het risico van te lichte stukken te ontvangen.

Een afschrift van het rapport werd aan de minister van Financiën toegezonden.[33]

De minister van Koloniën betuigde op 7 juni 1859 het Munt-College zijn bijzondere erkentelijkheid voor de uitvoerige en volledige wijze waarop zijn vragen aangaande het gehalte en de waardebepaling der Japanse munten waren beantwoord.[34]

Het resultaat van het onderzoek werd – kort samengevat – ook in het Jaarverslag van het Munt-College opgenomen.[35]

Het is helaas niet bekend wat er uiteindelijk met de kobans is gebeurd. Waarschijnlijk werden de stukken door het essayeursbedrijf van Schöne versmolten en werd het goud aan de voorraad van De Nederlandsche Bank toegevoegd. Mogelijk werden de kobans verkocht. Het archief van De Nederlandsche Bank geeft hierover geen uitsluitsel.

Wel heeft De Nederlandsche Bank in april 1860 opnieuw kobans aangekocht en wel 400 oude en 100 nieuwe stukken. Deze werden in mei 1860 versmolten tot baren. De kobans hadden een gemiddeld gehalte van 5,69 goud en 4,26 zilver, voor zover het de oude stukken betrof en van 5,72 goud en 4,22 zilver voor de nieuwe stukken. De kobans hadden uitwendig het aanzien van goud met een gehalte van 900/1000; tot baren versmolten was deze goudkleur bijna geheel verdwenen. De stukken waren aangekocht tegen de goudprijs met een agio van 10%. Er werd vastgesteld dat de waarde van de oude kobans *f* 10,58 per stuk en van de nieuwe *f* 8,50 bedroeg.[36]

Overigens blijkt bij De Nederlandsche Bank nog een koban 1860 van Satsoema aanwezig te zijn, die afkomstig is uit de destijds uit Duitsland geretourneerde goudvoorraad. Deze koban wordt in een nota van de kassier-generaal van 23 september 1946 omschreven als ¼ koban, met een brutogewicht van 3,32 g en een nettogewicht van 1,65 g. De afmeting bedraagt 37 mm en de prijs wordt aangegeven met een bedrag van *f* 4,85 (sic!). Het stuk is op 31 januari 1950 in de collectie van de Bank opgenomen.[37]

Gaarne betuig ik mijn dank aan de heer drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, voor diens waardevolle adviezen en correcties in het eerste concept mij verleend bij de tot standkoming van dit artikel. De heer H. Timmer, collectiebeheerder van dit museum en de heer drs N.L.M. Arkesteijn te Delft dank ik voor de beschikbaarstelling van diverse foto's. Tenslotte dank ik mevr. G. Boerlage van het archief van De Nederlandsche Bank alsmede de heer J.J. Grolle collectiebeheerder van deze instelling, voor de verstrekking van diverse gegevens uit het archief en de verzameling.

NOTEN

1 L.M.J. BOEGHEIM Waardebepaling van een ibsiboe *De Beeldenaar* 2 (1998) 75-78.

2 PH.D. NORMAN JACOBS en CORNELIS C. VERMEULE III *Japanese Coinage* (New York 1972) 9.

3 Ibidem 18.

4 Ibidem 27.

5 Ibidem 19.

6 Ibidem 20.

7 Ibidem 23.

8 Ibidem 29.

9 Ibidem 23.

10 *Vijf en dertigste Algemeen Verslag van het Munt-College over 1885* (Utrecht 1886) Bijlage Catalogus 7.

Bijlage 1.

Honderdtal	Gewicht kg	Hoogste gewicht	Laagste gewicht	Verschil
1e	1,123288	11,308	11,145	0,163
2e	1,123239	11,310	11,150	0,160
3e	1,122231	11,329	11,160	0,189
4e	1,122960	11,300	11,168	0,132
5e	1,123549	11,323	11,135	0,188
6e	1,122876	11,302	11,147	0,155
7e	1,123514	11,310	11,156	0,154
8e	1,122405	11,325	11,142	0,183
9e	1,123202	11,315	11,154	0,161
10e	1,123168	11,384	11,138	0,246
11e	1,122629	11,334	11,148	0,186
12e	1,123998	11,332	11,155	0,177
13e	1,123405	11,358	11,161	0,197
14e	1,122655	11,332	11,118	0,214
15e	1,123462	11,348	11,162	0,186
16e	1,122345	11,297	11,120	0,177
17e	1,122923	11,338	11,118	0,220
18e	1,123199	11,302	11,176	0,126
19e	1,123031	11,320	11,152	0,168
20e	1,122888	11,290	11,155	0,135

11 C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee* (Amsterdam 1951) 34.

12 H. ROSE *Handbuch der analytischen Chemie II* (Berlijn z.j.) 279.

13 Oud archief 's Rijks Munt, dossier 1229, brief van het ministerie van Koloniën, Generaal Secretariaat no 112 d.d. 8.7.1856 aan 's Rijks Munt.

14 Cupellatie is gehaltevaststelling door middel van de vuurproef.

15 Kornet is platgewalst en daarna opgerold stukje edelmetaal dat na de vuurproef overblijft.

16 Oud archief 's Rijks Munt, dossier 1229, brief nr 1046/971 d.d. 17.10.1856 van het Munt-College aan de minister van Koloniën.

17 *Zesde Algemeen Verslag van het Munt-Collegie over 1856* (Utrecht 1857) 11.

18 Archief De Nederlandsche Bank, Historische afdeling, doos 12, dossier 973 afd. 97, Handel in edele metalen algemeen. Brief no 8 d.d. 5.12.1856 van het ministerie van Koloniën aan De Nederlandsche Bank.

19 Ibidem, brief no 1392/1356 d.d. 22.12.1856 van het Munt-College aan De Nederlandsche Bank.

20 Oud archief 's Rijks Munt, dossier 1229, brief nr 760 d.d. 27.3.1857 van de eerste gouvernementssecretaris te Batavia aan de directeur-generaal van Financiën.

21 Ibidem, missive nr 2691 d.d. 4.4.1857 van de directeur-generaal van Financiën te Batavia aan Godon.

22 Ibidem, brief nr 49 d.d. 14.4.1857 van Godon aan de directeur-generaal van Financiën te Batavia.

23 Hier wordt gedoeld op het blancheren. De wijze van opkoken en het gebruikte zuur hebben invloed op de kleur.

24 Oud archief 's Rijks Munt, dossier 1229, brief nr 760 d.d. 27.3.1857 van de eerste gouvernementssecretaris aan de directeur-generaal van Financiën te Batavia.

25 Ibidem, brief nr 2691 d.d. 4.4.1857.

26 Ibidem, brief nr 151 d.d. 11.4.1857 van de Factorij der NHM aan de directeur-generaal van Financiën te Batavia.

27 Ibidem, brief nr 3823 d.d. 14.5.1857 van de directeur-generaal van Financiën aan de gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië.

28 Ibidem, dépêche d.d. 4.2.1857 no 23/131E-renvooi no 3892 d.d. 31.3.1857.

29 Ibidem, brief no 386/2 d.d. 20.5.1857 van de gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië te Buitenzorg aan de minister van Koloniën.

30 Ibidem, brief letter A no 34/N.419 d.d. 30.3.1859 van de minister van Koloniën aan het Munt-College.

31 S. BLEEKRODE De waarde der gangbare Japansche munten *Nieuw Tijdschrift voor Volksvlijt, gewijd aan alle takken van Volksvlijt...* (eerste deel, Rotterdam 1859) 161

32 Oud archief van 's Rijks Munt, dossier 1229, Verslag van de waardebepaling der Japansche Gouden Kobangs, no 583.2 d.d. 21.4.1859. Dit verslag werd onder no 583/454 d.d. 24.5.1859 aan de minister van Koloniën toegezonden.

33 Ibidem, brief nr 583/455 d.d. 27.5.1859 van het Munt-College aan de minister van Financiën.

34 Ibidem, brief letter A no 27 N.462 d.d. 7.6.1859 van de minister van Koloniën aan het Munt-College te Utrecht.

35 *Negende Algemeen Verslag van het Munt-Collegie over 1859* (Utrecht 1860) 11-12.

36 Archief De Nederlandsche Bank, Historische afdeling. Aantekeningen betreffende de handel in muntmateriaal, augustus 1852/23-januari 1908.

37 Vriendelijke mededeling van de heer J.J. Grolle, conservator afdeling numismatiek van De Nederlandsche Bank, d.d. 9.9.1999

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Munten en penningen in het Zuiderzeemuseum

ELLEN VAN VEEN

Het Zuiderzeemuseum (ZZM) in Enkhuizen is een openluchtmuseum waar het dagelijkse leven rondom de voormalige Zuiderzee centraal staat. De collectie bestaat naast de materiële uitingen van deze woon- en leefcultuur uit voorbeelden van cultureel-historisch erfgoed uit de regio. De 'regio' Zuiderzeegebied wordt gevormd door de kuststrook van de Duitse grens in Groningen langs de Waddenzeekust en het IJsselmeer tot Den Helder en de Waddeneilanden. Het museum is in 1948 opgericht uit initiatieven die direct volgden op de afsluiting van de Zuiderzee in 1932. Bij het vormen van de collectie is men in eerste instantie over een zeer uitgebreid gebied te werk gegaan. Naast de verwerving van de collectie 'Zuiderzee' van het Openluchtmuseum te Arnhem, met vooral volkskundige aspecten, werd er op allerlei terreinen verzameld. Zo is ook langzaam aan een bescheiden munt- en penningcollectie ontstaan.

De verzameling telt ongeveer 125 objecten, waarvan 50 munten, 58 penningen en de rest loodjes. Er is vooral verzameld vanaf het begin tot de jaren zeventig van de vorige eeuw, en daarna weer vanaf de jaren negentig. Bij de verwerving in de eerste periode stond het verband met de Zuiderzeeregio centraal, daarna richtte men zich meer op specifieke presentatietechnische criteria. Om een voorbeeld te noemen: voor de presentatie over de pakhuizen van de Verenigde Oostindische Compagnie is 'VOC-geld' aangeschaft. En om de maritieme nevenactiviteiten beter te kunnen illustreren zijn enkele gildenpenningen aangekocht. In de muntencollectie ligt het zwaartepunt bij de zeventiende en achttiende eeuw, met een uitschieter naar de elfde eeuw; er is geen enkel twintigste-eeuws stuk. De penningen zijn vooral negentiende- en twintigste-eeuws, waarbij de laatste groep vooral bestaat uit gedenkpenningen met een relatie tot de afsluiting van de Zuiderzee.[1]

De oudste munt is een zilveren penning uit het einde van de elfde eeuw. Deze denarius is geslagen te Stavoren onder graaf Egbert II (1068-1090) en heeft een doorsnede van 19 mm.[2] De munt is voor het museum belangrijk omdat het een bijdrage levert aan de

Voor- en keerzijde van de onbekende penning, 67 x 50 mm (Collectie Zuiderzeemuseum)

illustratie van de vroege geschiedenis van de Zuiderzee als handelszee.[3] Van deze munt zijn er tientallen teruggevonden, onder andere in de voormalige Sovjet Unie, maar ook in Finland, Polen en Scandinavië. Het is een van de weinige bronnen met betrekking tot het verspreidingsgebied van de Friese handel. De meeste Friese munten zijn geslagen door de Brunonen, een Fries gravengeslacht waarvan vier leden, onder wie Egbert, in de elfde eeuw op grote schaal penningen hebben gemunt in een aantal Friese scheepvaartcentra.

Onder de zeer kleine collectie loodjes is ook nog een verscheidenheid aan objecten ondergebracht, om enkele te noemen: een vroonlood uit de Haarlemmermeer, een Enkhuizer lakenlood uit 1608, en een aantal negentiende-eeuwse haven-, lantaarn- en tonnenloodjes uit Enkhuizen.[4] De meeste loodjes uit de collectie zijn te zien in een (semi)permanente opstelling. Dit geldt ook voor een ander groepje binnen de collectie munten en penningen, te weten de gildenpenningen. Er zijn in totaal maar vijf gildenpenningen en deze zijn alle afkomstig van Amsterdamse gilden.[5] Tot voor kort behoorde tot deze groep nog een penning waarop ik hieronder iets dieper wil ingaan.

De penning van een visdrager

In de tentoonstelling Noordzeevisserij in het Binnenmuseum van het Zuiderzeemuseum is een prachtige koperen penning tentoongesteld. Door zijn ovale vorm, zijn afmetingen en de koperen ketting waar hij aan hoort te hangen, was de penning een buitenbeentje in de categorie gildepenningen. Op de voorzijde is een tarbotachtig visje gegraveerd en op de achterzijde een draagbaar of berrie. Het oogje waar de ketting mee aan de penning is verbonden, is simpel gegraveerd met streepjes en rondjes. De penning is niet gedateerd, maar de uiterlijke kenmerken duiden op een datering rond 1800. Veel meer informatie biedt het uiterlijk van deze penning niet. Welke aanknopingspunten zijn er om achter de herkomst en betekenis van deze bijzondere penning te komen?

De penning is in de jaren vijftig van de vorige eeuw samen met talrijke andere objecten gekocht van een Amsterdamse antiquair. Men is er altijd van uitgegaan dat het om het draagteken van het Amsterdamse visdragersgilde gaat. Maar is dat wel zo?

Gilden zijn volgens Dirks[6] 'die gevestigde zameningen van borgeren, een en dezelve neeringe of koophandel drijvende, of een het zelve handwerk doende, aan zekere wetten verbonden'. De penningen van deze gilden zijn in drie groepen te verdelen: ten eerste als legitimatieteken van het gildelid ten opzichte van buitenstaanders, ten tweede als teken van presentie bij een bijeenkomst van het gilde (de penningen werden dan ingeleverd zodat kon worden nagegaan wie er aanwezig waren) en ten derde de zogenaamde overmanspenningen. Deze laatste penningen waren bestemd voor de hoofden van het gilde als teken van hun waardigheid. De overmanspenningen waren soms fraaie kunstwerken.

Het Amsterdamse visdragersgilde was geen gilde zoals bedoeld door Dirks in zijn omschrijving. De visdragers waren arme mensen die door de Opzieners van de Armen en later door de Regenten van het Spinhuis (het Armenhuis in Amsterdam) aangesteld werden om de op de vismarkt gekochte vis naar het huis van de koper te dragen. Het zullen vooral welgestelde burgers zijn geweest die van deze diensten gebruik konden maken. Zij bezaten een soort brief waarin te lezen was dat zij het alleenrecht hadden om de verkochte vis naar huis te brengen. Zij mochten geen twee vrachtjes tegelijk aannemen, niet vloeken, 'noch haar onbehoorlijk dragen'. Ter herkenning

droegen de visdragers het Koperen Viske op hun linkerborst.[7]

Dit gegraveerde visje was ongeveer drie à vier centimeter lang, had een ophangoog en was rondom uitgesneden. Aangezien het visdragersgilde geen echt gilde was, is het visje ook geen echte gildenpenning. Het gaat eerder om een draagteken. Gildenpenningen waren niet voorzien van een ophangoog en behoorden ook niet op of over de kleding gedragen te worden.

Behalve dat het hier om een draagteken met een gegraveerd visje gaat, wijkt deze penning ook verder alleszins van de Zuiderzeemuseum-penning af. Deze laatste heeft een ovale vorm, met een gegraveerde achterzijde en een ophangketting. Deze afwijkingen zijn zo groot dat ik er bijna zeker van ben dat het hier niet om een Amsterdamse penning gaat.

De draagbaar op de achterzijde vertoont overeenkomsten met draagbaren die op gildenpenningen van het Amsterdamse chirurgijnsgilde worden aangetroffen.[8] Het gaat daar om penningen voor de dragers van lichamen naar de snijzaal. Ook zijn er presentiepenningen voor de dragers bij een begrafenis. Hierop staat een lijkbaar gegraveerd en een laag nummer, vanwege het beperkte aantal dragers dat nodig was. De combinatie van het visje met zo'n draagbaar zou dan een begrafenispenning voor de leden van het vissersgilde opleveren. Vooralsnog vind ik het vanwege het ontbreken van een nummer aannemelijker dat de combinatie slaat op een visdrager werkzaam op of nabij de vismarkt.

Vis heeft rond de Zuiderzee altijd een belangrijke rol gespeeld in de voeding.[9] De dagelijkse behoefte aan verse vis zal in vroegere tijden groot zijn geweest. Voor de meeste bederfelijke etenswaren bestonden in de grotere steden dagelijkse markten. Vanaf de zestiende eeuw werd in de meeste steden plaats gemaakt voor speciaalmarkten naast de meestal algemene warenmarkt. Zo ontstonden kaasmarkten, korenmarkten, botermarkten, beestenmarkten en ook vismarkten. Vanwege het belang van vis in de voeding was bijvoorbeeld de vismarkt in Amsterdam daar een van de oudste speciaalmarkten. De vroegste bepalingen omtrent het verhandelen van vis op een speciale markt dateren al uit de veertiende eeuw. De vismarkt van Amsterdam werd gehouden op de Vijgendam, direct boven de Damsluizen aan het Damrak. De vissersboten konden aanleggen aan de kade bij de markt. De vis werd meestal vervoerd in manden. De visverkoopsters konden twee manden aan een juk dragen. Een draagbaar is niet handig om losse vis of vis in manden mee te vervoeren. Werden er misschien andere zaken die met de visserij te maken hebben mee vervoerd?

Archiefonderzoek naar de vismarkten van Hoorn en Enkhuizen leverde twee markten op waar ook visdragers actief waren. In het archief van Enkhuizen bevinden zich bijvoorbeeld een lijst van viswijven en visverkoopsters uit 1741 en een 'Eedt voor de Nettenlaader'.[10] Deze nettenladers moesten de lege visnetten opladen en vervoeren tussen de haven en de vismarkt. Wellicht dat zij gebruik maakten van een draagbaar? Onder het vissersgilde van Hoorn vielen ook viskopers en -verkopers. In de stukken staan talloze regels waar deze mensen zich aan moesten houden; vooral de ordinaire viswijven moesten het ontgelden.[11] Maar nergens vinden we iets over draagtekens. Nader onderzoek naar bepalingen over visdragers in andere zee- en riviersteden zal mogelijk nieuwe gezichtspunten opleveren.

Over de penning is nu iets meer bekend. Weliswaar is het geen Amsterdamse visdragersgildenpenning, maar zijn oorsprong moet wel in die buurt gezocht worden. De afbeelding van een vis gecombineerd met een draagbaar

lijkt te slaan op visdragers. De vraag is alleen of dat werkelijk zo is, en waar zijn deze dragers dan actief geweest? In de objectbeschrijving van het Zuiderzeemuseum is de penning nu niet meer als gildepenning maar als draagteken opgenomen. Of deze omschrijving dichter de historische betekenis benadert is echter niet duidelijk. Daarom zijn suggesties omtrent de betekenis en herkomst van deze penning zeer welkom.

NOTEN

1 Bijvoorbeeld: ZZM 1498: *Droogmaking der Zuiderzee* door G.J. van den Hof; ZZM 1505: *Vlootrevue t.g.v. de Zuiderzee Visscherij Tentoonstelling*; ZZM 22314: *Voltooiing van de afsluitdijk van de Zuiderzee* door J.J. van Goor; ZZM 970: *Wimpeltocht KNAC* door J.J. van Goor.

2 Inv. nr ZZM 7508.

3 E.J.A. VAN BEEK (red.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* B 101 (Houten 1986–). H.P.H. JANSEN Handel en nijverheid 1000-1300 *A.G.N.* 148. J.J. KALMA (ed.) *Geschiedenis van Friesland* (Leeuwarden 1973) 151-153 en 212-219.

4 ZZM nrs 1501, 2236, 4943, 5289, 8441 en 22295. Vreemd genoeg bezit het museum geen loodjes van de Zuiderzeese vuurbakens, die qua functie maar ook qua naamgeving zeker in de collectie zouden passen.

5 ZZM 1499: (klein) binnenlandsvaardersgilde, 1804; ZZM 1500: roei-, steiger-, schuitenvoerdersgilde, Kampersteiger 1797; ZZM 2157: ibidem Harlingersteiger 1748; ZZM 21876: turfdragersgilde z.j.; ZZM 21877: kuipersgilde 1779.
6 J. DIRKS *De Noord-Nederlandsche Gildepenningen* (Leeuwarden 1878).

7 Ibidem 124 en G.VAN ORDEN *Bijdragen tot de penningkunde (numismatiek) van het Koningrijk der Nederlanden* (Zaandam 1830) 41.

8 Met dank aan de heer J. Wit die mij hierop attendeerde.

9 Over de consumptie van vis, de vismarkten, en die van Amsterdam in het bijzonder, zie: R. KISTEMAKER e.a. *Amsterdam marktstad* (Amsterdam 1984) 25-35 en *Markten in Amsterdam* (Amsterdam 1984) 5-6.

10 Oud-archief Enkhuizen, 1616-462, streekarchief West-Friesland, Hoorn.

11 Oud-archief Hoorn, 83-133, 2568-453, streekarchief West-Friesland, Hoorn

Packard Irene Groep
De her M.S.R. Nihom (070-3554295) zoekt de penning (brons, diameter 40 mm) die in het najaar van 1945 is uitgereikt aan leden van de verzetsgroep Packard Irene in Utrecht

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Problemen met statistische toetsing bij muntvondsten

KAREL SOUDIJN

Leden van het KNGMP ontvangen het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. De aflevering voor 1996 verscheen (sterk vertraagd) in februari 2000. Het meest omvangrijke artikel hierin is geschreven door J.P.A. van der Vin en betreft een nadere analyse van een schatvondst uit de Romeinse tijd, gedaan in 1972 te Uzita in Tunesië.[1]

Van der Vin beschrijft 64 denarii die in Uzita werden opgegraven. De oudste munt stamt uit 119 v. Chr.; de jongste munten zijn geslagen tussen 2 v. Chr. en 14 na Chr. Vergelijking met een drietal vondsten van Romeinse munten uit Nederland (Nijmegen, Fyns en Zoutkamp) leidt tot de conclusie, dat er geen sprake is van een specifiek Noord-Afrikaanse circulatie in deze periode. Van der Vin: 'Het resultaat gaat veel meer in de richting van een vrijelijk in het gehele rijk circulerende massa zilvergeld [...].' (p. 32) Volgens hem vertoonde het Romeinse Rijk vanaf keizer Augustus een politieke en economische eenheid: 'Zowel de welgestelde grondbezitter in Uzita als de legercommandant in Nijmegen kon immers putten uit dezelfde muntvoorraad.' (p. 34)

De gegevens die Van der Vin aandraagt, bieden duidelijk steun aan deze conclusie. En toch is er iets vreemds aan de hand. Ter onderbouwing van zijn betoog liet de auteur statistische berekeningen uitvoeren. Naar mijn mening leveren die analyses een voorbeeld van *verkeerd* gebruik van statistiek. Van der Vin trekt dus volgens mij weliswaar een juiste conclusie, maar hij doet dit op basis van een niet geheel correcte redenering. Het lijkt zinvol om op deze tegenstrijdigheid iets dieper op in te gaan, want ook andere archeologen en numismaten kunnen op verwante problemen stuiten zodra ze statistisch gaan toetsen.

Een collega van Van der Vin analyseerde de gegevens met behulp van een t-toets en een F-toets (zie p. 32 van het aangehaalde artikel). De t-toets vergelijkt de gemiddelde ouderdom van stukken uit muntvondsten met elkaar; de F-toets beoordeelt de spreiding van de jaren waarin deze stukken geslagen zijn. Als maat voor die spreiding worden varianties berekend.

De verschillen in variantie tussen de vondsten uit Nijmegen en Uzita waren statistisch significant. Voor het overige werden er geen statistisch significante verschillen gevonden. Met andere woorden: in één opzicht bestaat er wel een belangrijk verschil tussen de muntvondsten, maar voor het overige kunnen we aan onderlinge afwijkingen geen waarde toekennen.

Bij lezing van het artikel springen enkele technische problemen in het oog. Van der Vin schrijft over (gebrek aan) statistische significantie, maar hij geeft in zijn tekst nergens aan *op welk niveau* er werd getoetst. Navraag bij de auteur maakt duidelijk, dat steeds is uitgegaan van een vijfprocentsniveau. Wat dit betekent, komt verderop aan de orde.

Het volgende probleem heeft te maken met de relatie tussen t-toets en F-toets. Strikt genomen mogen t-toetsen pas uitgevoerd worden als de varianties (dus de spreidingen) niet al te sterk van elkaar verschillen. Maar toen de F-toets werd toegepast op de muntvondsten uit Nijmegen en Uzita werd daar nu juist een significant verschil

gevonden! De implicatie daarvan is, dat die twee muntvondsten eigenlijk niet meer via een t-toets met elkaar vergeleken mogen worden.

Het derde probleem betreft verdere eisen die aan gegevens worden gesteld: om een t-toets uit te voeren, behoren populatiegegevens normaal verdeeld te zijn, oftewel klokvormig. In zijn artikel veronderstelt Van der Vin echter steeds, dat dergelijke verdelingen helemaal niet klokvormig zijn, maar scheef. Dit volgt uit opmerkingen die hij maakt over de opbouw van de drie vondsten uit Nederland en die uit Tunesië: 'bij allemaal valt een voorzichtig begin, een snelle groei naar het maximum en een sterke terugval aan het eind vast te stellen.'(p. 31)

Statistiekboeken leren ons overigens, dat het probleem van de scheve verdeling minder belangrijk is dan moeilijkheden met de homogeniteit van varianties.[2]

We moeten er rekening mee houden dat de gegevens uit de vier muntschatten niet echt geschikt zijn voor analyse met behulp van t-toetsen. Dit is geen ramp, maar betekent wél dat zo'n toetsing tamelijk slordige uitkomsten oplevert.

Van der Vin heeft voorafgaand aan die toetsingen overigens nog een vergroving aangebracht. Om de muntvondsten met elkaar te vergelijken, past hij een periodisering toe. De 64 munten uit Uzita zijn in zes categorieën geordend; de stukken uit Nederlandse vondsten presenteert hij in negen categorieën. Elke categorie geeft een vrij lange tijdsperiode aan. Op zichzelf bevordert dit de overzichtelijkheid, maar het *verruwt* de analyses bij de t-toets. In die analyses wordt nagegaan of de gemiddelde ontstaansjaren van de vondsten significant van elkaar verschillen. De statisticus die voor Van der Vin berekeningen uitvoerde, blijkt niet te hebben gewerkt met gegevens die *per munt* bekend zijn over de ontstaansjaren. Hij nam voor elke munt als ontstaansjaar het middelste jaar uit de categorie waarin het desbetreffende stuk is ondergebracht. Dit is op zichzelf wel te rechtvaardigen, want het rekenwerk wordt nu eenvoudiger. Maar het maakt de analyses weer iets onnauwkeuriger.

Al die onnauwkeurigheden bij elkaar dwingen ons om de uitkomsten van toetsingen te beschouwen als globale indicaties. Dat werkt door in de uiteindelijke conclusie, want hoe globaler er wordt geanalyseerd, des te gemakkelijker is het om te besluiten dat er tussen muntvondsten geen belangrijke verschillen bestaan. De gang van zaken is te vergelijken met het kijken door een bril. Hoe slechter de glazen op onze ogen zijn afgesteld, des te uniformer doet de werkelijkheid zich aan ons voor. Wie echter wil bewijzen dat er geen essentiële verschillen bestaan tussen muntvondsten, bedriegt zichzelf door een bril met erg onscherpe glazen op te zetten. In die situatie lijkt Van der Vin onbedoeld verzeild te zijn geraakt.

Toch vormen bovengenoemde vertroebelingen niet het belangrijkste probleem. Er speelt ook iets van principiële aard. Om dit uit te leggen, beperk ik me hieronder tot opmerkingen over de t-toets; voor een F-toets gelden vergelijkbare overwegingen.

De t-toets is in algemene zin geen geschikt hulpmiddel om te argumenteren dat muntvondsten wezenlijk aan elkaar gelijk zijn. Het is namelijk precies omgekeerd: deze toets is ontwikkeld om te beoordelen of waargenomen *verschillen* essentieel zijn. Wanneer verschillen in statistisch opzicht niet-significant zijn, dan vormt dit geen bewijs voor de mate van overeenkomst tussen de gegevens. Er is dan eenvoudigweg niets bewezen.

De redenering achter een t-toets is de volgende. Bij vergelijking van twee groepen gegevens wordt eerst een

zogenaamde 'nulhypothese' opgesteld. Deze komt er op neer dat de groepen te beschouwen zijn als steekproeven uit dezelfde populatie. Bij muntvondsten is het begrip 'populatie' op te vatten als: alle stukken die op een bepaald moment in een bepaald gebied in omloop zijn. Elke muntvondst mag beschouwd worden als een steekproef uit die populatie, want het gaat daarbij om een selectie uit de totale muntcirculatie (in een bepaald gebied, op een bepaald tijdstip).

Wie steekproeven uit een populatie trekt, zal enige variatie verwachten. De t-toets gaat ook uit van deze veronderstelling. Stel dat twee steekproeven uit dezelfde populatie afkomstig zijn, hoe groot is dan de kans dat ze onderling de afwijkingen vertonen die we in werkelijkheid hebben aangetroffen? Wanneer die kans erg klein blijkt te zijn, verwerpt men de nulhypothese. Bij muntvondsten is het dan onwaarschijnlijk dat ze inderdaad uit dezelfde populatie zijn getrokken. Verwerping van een nulhypothese biedt steun aan alternatieve verklaringen. Zo'n alternatieve verklaring zou bij muntvondsten kunnen zijn, dat de muntcirculatie in de ene plaats wezenlijk verschilt van die in een andere plaats.

De nulhypothese fungeert als een hulpconstructie, omdat alternatieve verklaringen niet rechtstreeks kunnen worden getoetst. Het is bovendien belangrijk om van tevoren aan te geven bij welke grenswaarde de nulhypothese zal worden verworpen. Die grenswaarde, het significantieniveau, wordt in de praktijk vaak op vijf procent gesteld: als we minder dan vijf procent kans hebben dat steekproeven uit dezelfde populatie afkomstig zijn, dan achten we de nulhypothese verworpen. Er mag echter ook op een ander niveau worden getoetst: dat is de vrijheid van de onderzoeker.

De keuze van een significantieniveau heeft meteen consequenties voor het al dan niet verwerpen van de nulhypothese. Om een absurd voorbeeld te geven: indien een onderzoeker het significantieniveau op honderd procent legt, dan moet reeds bij een uiterst geringe afwijking tussen steekproeven worden besloten dat de nulhypothese onhoudbaar is. En kiezen we een oneindig klein significantieniveau, dan wordt de nulhypothese nooit verworpen, hoe groot de verschillen tussen muntvondsten ook zijn. Onderzoekers proberen tussen deze absurde extremen te laveren door een significantieniveau te kiezen dat 'redelijk' is in het licht van de vraagstelling.

Het werken met t-toetsen is vooral zinvol als men duidelijke verschillen verwacht tussen groepen gegevens. Die verschillen zijn met het blote oog ook wel waarneembaar; een statistische toetsing wordt uitgevoerd om te voorkomen dat onderzoekers zich bij het trekken van conclusies te gemakkelijk laten misleiden door toevallige fluctuaties in het materiaal. Vandaar ook, dat meestal een laag significantieniveau wordt gekozen. Verschillen worden pas als essentieel beschouwd wanneer er slechts een geringe kans bestaat dat het hier gaat om steekproeven uit dezelfde populatie.

Samengevat: een t-toets wordt ingezet als onderzoekers denken dat zij de nulhypothese kunnen verwerpen. Wanneer blijkt dat dit niet lukt, is daarmee echter geen positief bewijs ten gunste van die nulhypothese geleverd. Misschien kon de nulhypothese niet verworpen worden omdat het onderscheidingsvermogen van de toets te laag was.

En hier zijn we terug bij het artikel uit het *Jaarboek*. Van der Vin zoekt naar een positief bewijs ten gunste van zijn nulhypothese (de muntvondsten zijn afkomstig uit dezelfde populatie). Dit bewijs volgt echter niet automatisch uit de constatering dat t-toetsen geen significante verschillen aan het licht brachten.

Onderzoekers zoals Van der Vin zouden de t-toets op een 'oneigenlijke' manier kunnen gebruiken door (voorafgaand aan hun berekeningen) een bijzonder hoog significantieniveau te kiezen, want hoe hoger dat niveau, des te gemakkelijker wordt het om een nulhypothese te verwerpen. Indien de nulhypothese *zelfs dan niet* kan worden verworpen, ligt het voor de hand om te concluderen dat de overeenkomsten tussen de muntvondsten wel heel groot moeten zijn. Eigenlijk is Van der Vin in de steek gelaten door de statisticus die hem behulpzaam was, want laatstgenoemde heeft kennelijk zonder nadenken het conventionele (lage) niveau van vijf procent gehanteerd. Voor een averechts gebruik van de t-toets is dit echter geen goede keuze.

Het is trouwens veel beter om dergelijk materiaal helemaal niet met een t-toets te lijf te gaan. Een elegantere manier om de gegevens te analyseren lijkt mij de volgende: schakel ervaren collega's in als 'blinde beoordelaars'. Indien we veronderstellen dat muntvondsten sterk met elkaar overeenkomen, dan zullen beoordelaars heel moeilijk kunnen aangeven waar een bepaalde muntschat nu precies is gevonden.

De te volgen procedure is eenvoudig. Leg beschrijvingen van de gevonden muntschatten voor aan experts; vraag vervolgens, of zij – louter afgaande op deze gegevens – willen raden welke schatvondst afkomstig is uit welke plaats. Als de vondsten wezenlijk aan elkaar gelijk zijn, dan scoren de experts hier slechts op kansniveau. Indien hun prestaties duidelijk boven dat niveau uitstijgen, breekt het moment aan voor een goed gesprek: hoe zagen zij eigenlijk, welke schatvondst afkomstig was uit Uzita, en welke uit Nijmegen, Fyns of Zoutkamp?

Om zo'n toetsing succesvol te laten verlopen, moet aan twee voorwaarden worden voldaan. De experts mogen niet reeds eerder gehoord of gelezen hebben uit welke plaats een bepaalde vondst afkomstig is. Bovendien moeten zij over een redelijke hoeveelheid informatie beschikken met betrekking tot de historische context. Wanneer aan deze voorwaarden wordt voldaan, is de hypothese van Van der Vin veel beter te toetsen met 'blinde beoordelaars' dan met conventionele statistiek. ■

NOTEN

1 J.P.A. VAN DER VIN Schatvondst Uzita – 1972 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 83* (1996) 21-50.

2 Zie bijvoorbeeld WILLIAM L. HAYS *Statistics for psychologists* (New York 1963).

DE SLAG BIJ NIEUWPOORT

Aan de hand van penningen en prenten uit de eigen collectie wordt op een tentoonstelling in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum uit de doeken gedaan hoe het uiteindelijk tot deze bekende veldslag uit de Tachtigjarige Oorlog is gekomen en welke personen een rol hebben gespeeld bij de gebeurtenissen rond deze campagne. Van 6 juni 2000 tot en met 7 januari 2001, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

Een cent uit roestvrijstaal

L.M.J. BOEGHEIM

In de loop van 1941 begon zich op Curaçao gebrek aan pasmunt af te tekenen. Daar aanvulling vanuit 's Rijks Munt te Utrecht door de oorlogsomstandigheden vanzelfsprekend onmogelijk was, wendde de gouverneur van Curaçao, G.J.J. Wouters, zich tot de Nederlandse ambassade in Washington. De ambassade slaagde er in op 27 januari 1942 onder andere een order voor 500.000 stuks centen bij de Munt te Philadelphia te plaatsen.

De cent kon geheel overeenkomstig het vooroorlogse Nederlandse type worden vervaardigd, maar de alliage diende te worden aangepast. Het gehalte aan tin moest worden verlaagd tot 10/1000 en dat aan zink worden verhoogd tot 40/1000.

Dat ook de Amerikanen geplaagd werden door een gebrek aan non-ferro metalen – die in eerste instantie voor de oorlogsproductie waren gereserveerd – blijkt wel uit het feit dat aanvankelijk werd voorgesteld de cent te vervaardigen uit roestvrijstaal. Er werden zelfs een aantal proefstukken uit dit metaal geslagen, waarvan er hier een is afgebeeld. Dit exemplaar, geheel overeenkomstig het Nederlandse type maar met het jaartal 1942, is opgenomen in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum. Het toont uiteraard het muntmeesterteken palmboom en het muntteken P (= Philadelphia). Het gewicht bedraagt 3½ gram. Deze cent is dus 1 gram zwaarder dan haar bronzen voorbeeld dat 2½ gram woog.

1 cent 1942, uitgevoerd in roestvrijstaal (foto: Het Nederlands Muntmuseum – H. Timmer)

In het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 80/1993* werd door mij oorspronkelijk vermeld dat deze roestvrijstalen cent bij 's Rijks Munt onbekend zou zijn, maar ze is inmiddels gelukkig teruggevonden.[1]

NOOT

1 L.M.J. BOEGHEIM De aanmuntingen voor de Nederlandse koloniën gedurende de Tweede Wereldoorlog in de USA *JMP 80/1993* (Amsterdam z.j.) 239. JACQUES SCHULMAN *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam 1975) nr 1286A, 221.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Inschrijfpenning 2000

LOUK TILANUS

Titel: *75 jaar Vereniging voor Penningkunst.*
Ontwerper: Geer Steyn.
Uitvoering: gietpenning in zilver, 40 x 37 mm, uitgevoerd door G.J. van den Bergh Zilverwerken B.V. te Schoonhoven.

Voortbouwend op de gedachte die bij de Verenigingsgevoelpenning uit 1996 aanwezig was heeft Steyn doorgewerkt op het thema vissen in een aquarium: een metafoor voor de Vereniging. Dan weer hoekig, dan weer glad. De vissen vormen maar gedeeltelijk een school; twee zwemmen welbewust de andere kant uit. Een element van openheid en verwachting? Zij verblijven in de cirkel die omspand wordt door een huisjesvorm. Het materiaal zilver speelt mee vorm en textuur van de vissen te versterken. De andere zijde – er is geen hiërarchie in voor- en keerzijde – maakt duidelijk waarom voor deze plaatsing gekozen is: daar staat een pronte verticaal die niet alleen de rib van het aquarium is maar ook de poot van het cijfer zeven, die staat rotsvast en gebeiteld. Hij wordt gestut door de bodem. De vijf wordt door kleine vlakjes op zijn plaats gehouden. Linksonder verschijnt als een trage slak het getal 2000.

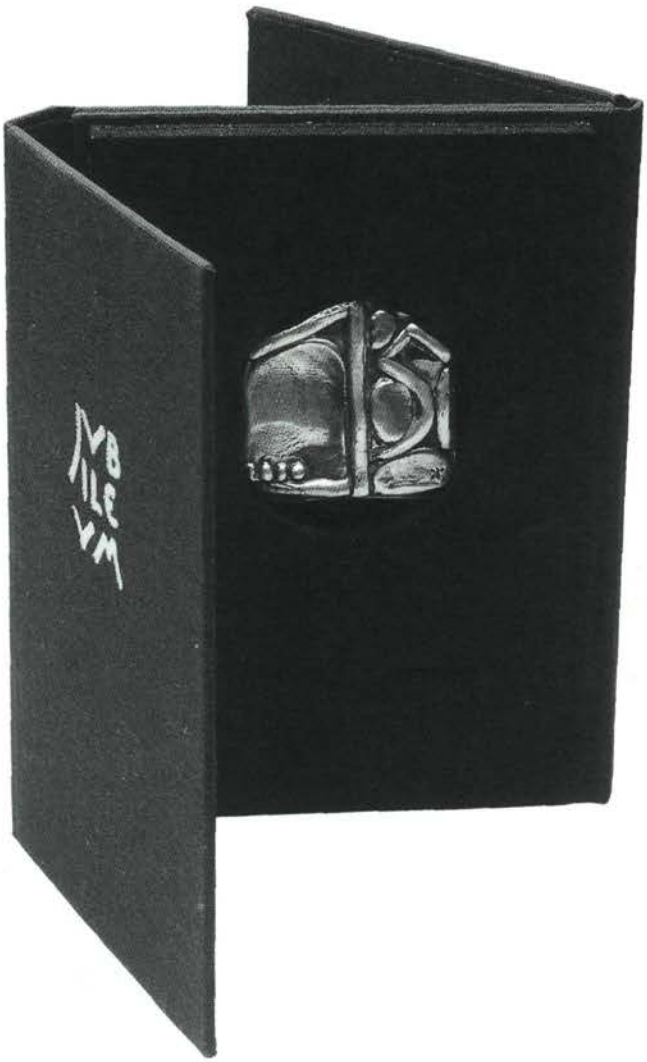
De nadrukkelijk aanwezige boetseerstructuur is vorm geworden: de vormen zijn gedacht als een ontmoeting van gelijkwaardige delen tegenover elkaar; de volte rechts van de zeven is een voorstelling die zijn tegenwicht krijgt in de ondefinieerbare leegte van het linkerdeel.

Voor Steyn is de presentatie van deze ideeën van wezenlijk belang: de penning wordt gebracht in een soort kamerschermpje, een drager van de voorstelling, waar het plechtige zwart gesteund door het nobele blauw het ontwerp in zilver extra doet glanzen en het zijn zelfstandigheid geeft.

[Voor bestelling zie Verenigingsnieuws op bladzijde 190]

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 10

ONZE NAJAARSVEILING WORDT GEHOUDEN IN OKTOBER 2000 TE EINDHOVEN. U BENT WELKOM VANAF HEDEN OM GOEDE STUKKEN EN VERZAMELINGEN IN TE LEVEREN VOOR DEZE VEILING. U KUNT DAARVOOR TERECHT IN EINDHOVEN EN MAASTRICHT.
DESGEWENST KOMEN WIJ OOK BIJ U AAN HUIS

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

De noodgeldemissie Nederlandsch-Indië 1947

Munten of papier?

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

De Japanse bezetting van Nederlandsch-Indië had onder meer tot triest gevolg dat muntgeld volledig uit de omloop verdween. Het werd voor een groot deel door de inheemse bevolking en waar nog mogelijk ook door de Nederlanders achtergehouden en verborgen. Wat nog kon worden achterhaald werd door de Japanse bezetter ingevorderd. Bij elke landing brachten de Japanners militair papiergeld, het zogenaamde HAGO-papier, in omloop, dat letterlijk op de bajonetten van hun geweren was geprikt.

De nagenoeg volledige afsluiting van de archipel had tot gevolg dat nauwelijks berichten omtrent de toestand, laat staan over de muntcirculatie, naar buiten doordrongen. Toch was het Indische gouvernement, dat zich onder leiding van de luitenant-gouverneur-generaal dr H.J. van Mook, in Australië had gevestigd, overtuigd van de deplorabele toestand van het muntwezen in Indië. Besloten werd daarom te trachten muntgeld in de Verenigde Staten te laten aanmaken. Men slaagde er in hiervoor een order te plaatsen.[1]

De Amerikanen boden de gevraagde hulp. Vanaf 1943 werden in hun munthuizen de muntstukken geslagen en naar Australië overgebracht. Men koos Australië voor de opslag omdat het Nederlandsch-Indische gouvernement daar was gevestigd. Bij de op handen zijnde bevrijding van Nederlandsch-Indië was het geld dan snel te gelegener plaats. Het betrof:

2.000.000 stuks rijksdaalders
f 5.000.000
20.000.000 stuks guldens
- 20.000.000
56.000.000 stuks ¼-guldens
- 14.000.000
120.000.000 stuks 1/10-guldens
- 12.000.000
200.000.000 stuks 2½-centstukken
- 5.000.000
571.368.000 stuks 1-centstukken
- 5.713.680
400.000.000 stuks ½-centstukken
- 2.000.000
f 63.713.680
=========

De geschatte muntomloop in Nederlandsch-Indië bedroeg in 1940 *f* 201.660.000, terwijl het aantal inwoners op 70 miljoen werd geschat. Een bedrag van ruim 63 miljoen lijkt gering, maar omdat in maart 1946 slechts een klein deel van Java weer onder Nederlandse controle was geplaatst, konden de in de Verenigde Staten geslagen munten ook maar in een beperkt gebied in omloop worden gebracht. Aanvankelijk werd dan ook aangenomen dat voldoende munten beschikbaar zouden zijn. Het tegendeel zou weldra blijken.

Het transport van de munten vanuit Australië vond voor het grootste gedeelte plaats met het m.s. Bungaree, dat op 8 maart 1946 in Tandjong-Priok arriveerde.[2]

In circulatie

In tegenstelling tot Nederland waar de in de Verenigde Staten geslagen munten slechts voor een klein deel in circulatie kwamen, begon de Javasche Bank, na lossing van de kisten muntgeld, direct met het in omloop brengen. Van de tekenmunt hield men *f* 14 miljoen in reserve. Dit bedrag bestaande uit

zilveren guldens en rijksdaalders, kon zodoende in 1951 nog aan Nederland worden overgedragen.

Eind maart 1946 beschikte de Javasche Bank over *f* 49.655.000 aan specie, maar op 26 november 1946 bleek hiervan al *f* 47.047.000 in omloop te zijn gebracht. Op dat moment was dus nog slechts circa *f* 2.666.000 beschikbaar.

De munten waren als sneeuw voor de zon verdwenen. De vrij grote Indische pasmunten werden door de bevolking vooral gebruikt voor allerlei reparaties aan gebruiksvoorwerpen. Koperen hengsels, schroeven, lepels, pannen en dergelijke waren vrijwel allemaal van pasmunt afkomstig. Zodoende bracht de pasmunt meer op dan de nominale waarde. Ook deden de muntstukken dienst voor alliage met zilver afkomstig van de ¼- en 1/10-guldenstukken, waaruit zilveren sieraden – het bekende Djokja-zilver – werden vervaardigd.
Het muntgeld sorteerde zodoende in de omloop nauwelijks enig effect. Er heerste een ernstig tekort aan pasmunt. Dit bracht de in september 1946 in functie getreden directeur van het departement van Financiën te Batavia, L. Korthals, er toe zich tot het departement van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag te wenden teneinde te trachten hierin verbetering te brengen.

Metalen of papieren noodmunt
In verband met het tekort zond Korthals op 15 april 1947 het volgende code-telegram naar het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen:[3]
'nr. 579 voor Götzen[4] van Korthals – verzoeke onderzoeken of mogelijkheid in Nederland aanmaak kortsten termijn metalen noodmunten kwartje dubbeltje stuiver stop ik denk aan tweetalig stop vrage of volgens u wetswijziging noodig en niet mogelijk per noodordonnantie stop gezien kwaliteit en uitvoering u bekend papiergeld kleine coupures waarvan kleine voorraad ad nominaal tweehalfmillioen ik voorkeur geef aan harde munt – Dirfin'.
Op het telegram is een handgeschreven aantekening aangebracht:
'aanmaak van dergelijke metalen munten afwijking van de wet betekenen en dus wetswijziging noodig zijn. In noodgeval kan echter gebruik worden gemaakt van regeling bij ordonnantie ex art. 93 IS te bekrachtigen door de wet. Dus geen bezwaar tegen suggestie – Dir.Fin.'
Overigens schijnt in Indië al begin april 1947 bekend te zijn geweest dat veranderingen op til waren. Het *Financiële Dagblad* van 9 april 1947 meldde namelijk dat dr A.K. Gani aan het Persbureau Aneta zou hebben medegedeeld dat ter vervanging van de Republikeinse bankbiljetten van 1 tot en met 50 cents metalen geld zou worden aangemunt.

De adviezen van 's Rijks Munt
Het departement van Overzeese Gebiedsdelen zond het telegram ter kennisname aan 's Rijks Muntmeester te Utrecht met verzoek om advies.

De productiecapaciteit van de Munt bedroeg destijds ongeveer 12 miljoen stukken per week. Behalve voor de in oktober 1946 uit Curaçao ontvangen opdracht had men na de Tweede Wereldoorlog nog geen munten geslagen. Wel was een nieuwe muntwet voor Nederland in voorbereiding, doch hierover viel op korte termijn geen beslissing te verwachten. Een order voor Indië zou dus zeker welkom zijn.

Een moeilijkheid vormde de metaalkeuze, die zou moeten worden beperkt tot een soort die in de tropen bruikbaar was en tevens op korte termijn leverbaar.

Brons voldeed aan die eisen en was bovendien in Utrecht beschikbaar. Wel vroeg men zich af of het wel wenselijk was een kwartje of dubbeltje uit brons te vervaardigen, gezien het in Indië in omloop zijnde 2½-centstuk van zeer grote afmeting. Bovendien was brons niet een metaal dat aan een munt het

karakter van noodmunt verleende. Aan de mogelijkheid een dikkere munt te vervaardigen schijnt overigens niemand te hebben gedacht. Voor nikkel bedroeg de levertijd een half jaar. Indien het aantal stuivers de 3½ miljoen stuks niet zou overschrijden kon echter nog worden geleverd in de oorspronkelijke cupro-nikkel legering, waarvan nog een gelijk aantal plaatjes in Utrecht voorradig was. Het betrof hier een partij die in september 1944 door de Duitsers was geroofd, maar in de loop van 1947 door tussenkomst van het commissariaat-generaal voor de Nederlands Economische Belangen in Duitsland was teruggevoerd.[5]

Geelkoper en zink achtte men voor de tropen ongeschikt. Aluminium bezat echter de vereiste hardheid, was betrekkelijk duurzaam en kon in 2½ maand worden geleverd. Daarbij werd gewezen op de aluminium gas- en elektriciteitsmunten, die tal van jaren tot volle tevredenheid in circulatie waren.

Verder was er de kwestie van de beeldenaar. Indien de oude beeldenaar kon worden gehandhaafd, behoudens eventueel de landsaanduiding 'Nederlandsch-Indië', zou het oude stempelmateriaal kunnen worden benut. Dit kon in twee weken gereed worden gemaakt. Aanmaak van nieuw stempelgereedschap zou maanden vergen, nog afgezien van de tijd die een kunstenaar nodig zou hebben voor het maken van een nieuw ontwerp.

Het meest logisch leek het zowel de stuiver als het dubbeltje en het kwartje uit aluminium te vervaardigen en de bestaande uitvoering los te laten. Er zouden dan voor de gehele muntreeks nieuwe ontwerpen moeten worden vervaardigd, waardoor circa 4 à 5 maanden zouden verstrijken voordat met de aanmunting een begin zou kunnen worden gemaakt. Gezien de urgentie was dit natuurlijk niet de bedoeling.

Tenslotte werd nog op de mogelijkheid gewezen om voor de aanmunting van het kwartje en het dubbeltje eventueel gebruik te maken van het door de Amerikanen beschikbaar gestelde lend-en lease zilver.

De adviezen, die door 's Rijks Munt vervat waren in een tweetal brieven, werden op 23 april 1947 naar Indië verzonden.[6]

De standpunten van Indië en van het ministerie van Financiën

Nadat uit Indië bericht was ontvangen dat de luitenant-gouverneur-generaal akkoord kon gaan met levering van 30 miljoen aluminium noodmunten van 10 cent en 30 miljoen van 25 cent, werd er nog op gewezen dat het gewenst voorkwam een onderzoek door 's Rijks Muntmeester te doen instellen naar het eventuele gevaar van vervalsingen. Daarna werd de hele kwestie per memorandum aan het ministerie van Financiën voorgelegd. Over de aanmaak van de stuiver werd overigens niet meer gesproken. De cupro-nikkelen stuiver voor Nederlandsch-Indië was in 1913 voor het eerst geslagen. De aanmunting werd in 1921 en 1922 voortgezet. Het muntje was nooit erg geliefd geweest en waarschijnlijk op grond daarvan heeft men de eventuele aanmunting van de stuiver maar laten rusten.

Het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen vroeg zich in de eerste plaats af welke beeldenaar op de stukken moest worden geplaatst. Wat de grondstof aluminium betrof wees men op de noodzaak tot aanmaak van nieuwe stempels, waardoor de levertijd ten minste 5 à 6 maanden zou gaan bedragen.

Verder gaf men in overweging het opschrift Indonesia aan te brengen in plaats van Nederlandsch-Indië en de waarde in het Nederlands en het Maleis te vermelden, zonder afbeelding van het Nederlandse wapen of ander staatkundig embleem, evenals zulks destijds trouwens met de stuiver het geval was

Noodgeldbiljet 10 cent
1947

Noodgeldbiljet 25 cent
1947

geweest. Hieraan lag de gedachte ten grondslag dat over een half jaar de naam Indonesië ook officieel aanvaard zou kunnen zijn al kon dan nog niet gesproken worden van de Verenigde Staten van Indonesië.[7]

Ook 's Rijks Munt werd van het memorandum in kennis gesteld. Gevraagd werd naar de kosten van aanmunting. Deze bedroegen circa *f* 480.000 inclusief de materiaalkosten. Hierbij werd gedacht aan een 1/10-gulden met een diameter van 19 mm (in zilver 15 mm) en een gewicht van één gram en ¼-gulden met een diameter van 23½ mm (in zilver 19 mm) en een gewicht van 1½ gram. Uitvoering van dit laatste stuk met een gewicht van 2 gram ter verkrijging van een grotere dikte zou de kosten hebben verhoogd met *f* 60.000.

Overwogen was de diameter te verlagen tot 17 respectievelijk 22 mm, maar de eerstgenoemde diameter kwam overeen met die van de Indische ½ cent, waarop een gekroond wapen voorkwam. Dit zou nopen tot grotere waakzaamheid in verband met falsificaten. Indien met de bestaande beeldenaars zou moeten worden gemunt zou met de levering in circa drie maanden een begin kunnen worden gemaakt onder voorbehoud dat de leverancier van het aluminium zijn toezegging betreffende de levertijd gestand zou doen. De aanmunting zelf zou drie maanden in beslag nemen.

Het bleek dat vanuit Indië aluminiumcrap[8] was aangeboden, dat afkomstig was van vliegtuigen die door de Amerikanen in de rimboe waren achter gelaten. Dit materiaal werd bij 's Rijks Munt volkomen onbruikbaar geacht. De voorgestelde te verwerken aluminiumlegering daarentegen was corrosiebestendig en werd door de technische staf van de leveranciers speciaal voor het gestelde doel aanbevolen.

In haar adviesbrief drong 's Rijks Munt op een spoedige beslissing aan daar reeds meer dan drie maanden waren verstreken sedert haar de eerste informatie had bereikt.[9]

Op 5 juli 1947 wees het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen het ministerie van Financiën erop dat het in verband met de zeer dringende behoefte aan noodgeld er de voorkeur aan gaf dit uit papier te doen vervaardigen.[10]

Het antwoord liet niet lang op zich wachten. Op 10 juli 1947 deelde het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen aan 's Rijks Munt mee dat was ingestemd met het voorstel om in plaats van aluminium munten papieren kwartjes en dubbeltjes te laten maken. De kwestie van de noodmunten kon daardoor – althans voorlopig – als afgedaan worden beschouwd.[11]

Ontwerp en druk van het noodgeld

In verband met de duur van het transport van Nederland naar Indië werd er de voorkeur aan gegeven de noodgeldbiljetten in Batavia te laten drukken. Anders dan voor de fabricage van munten – waartoe in Indië geen geschikte gelegenheid bestond – was er in Batavia wel een drukkerij, die uitstekend geschikt was voor de vervaardiging van papiergeld.

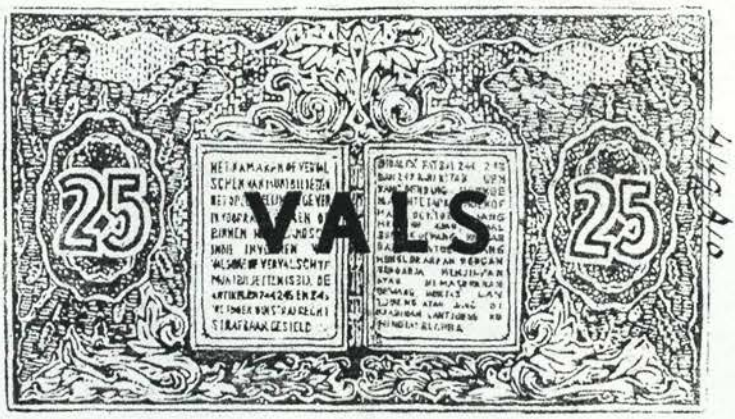
Het betrof N.V. Kolff's Offsetdrukkerij in Batavia, waarvan de chef-bedrijfsleider J.W. Donkers eind 1947 als laatste employé toevallig met extra evacuatieverlof voor één jaar in Nederland vertoefde. Reeds na enkele weken kreeg hij van de directie van Kolff de opdracht muntbiljetten van 10 en 25 cent te ontwerpen. Toen de ontwerpen gereed waren en bij de directie van Kolff in Amsterdam ingeleverd, verzocht het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen de heer Donkers zijn pas aangevangen verlof af te breken om zo snel mogelijk de aanmaak van de muntbiljetten in Indië ter hand te nemen. Het uitwerken van de grafische werktekeningen diende namelijk vooralsnog geheim te blijven.

Drie vervalsingen noodgeldbiljet 25 cent 1947

VALS
25
25

HET NAMAKEN OF VERVALSCHEN VAN MUNTBILJETTEN, HET OPZETTELIJK UITGEVEN, IN VOORRAAD HEBBEN OF BINNEN NEDERLANDSCH-INDIË INVOEREN VAN VALSCHE OF VERVALSCHTE MUNTBILJETTEN, IS BIJ DE ARTIKELEN 244, 245 EN 249 WETBOEK VAN STRAFRECHT STRAFBAAR GESTELD.
DIDALAM FATSAL 244, 245 DAN 249 DARI KITAB OENDANG OENDANG HOEKOEMAN DITETAPKAN HOEKOEMAN OENTOEK JANG MENROE ATAU MEMALSOEKAN OEWANG KERTAS DAN OENTOEK JANG MENGLOEARKAN DENGAN SENGADJA, MENJIMPAN ATAU MEMASOEKKAN OEWANG KERTAS LANTJOENG ATAU JANG DIDJADIKAN LANTJOENG KE HINDIA-BELANDA.
25
25

HET NAMAKEN OF VERVALSCHEN VAN MUNTBILJETTEN, HET OPZETTELIJK UITGEVEN, IN VOORRAAD HEBBEN OF BINNEN NEDERLANDSCH-INDIË INVOEREN VAN VALSCHE OF VERVALSCHTE MUNTBILJETTEN, IS BIJ DE ARTIKELEN 244, 245 EN 249 WETBOEK VAN STRAFRECHT STRAFBAAR GESTELD.
DIDALAM FATSAL 244, 245 DAN 249 DARI KITAB OENDANG OENDANG HOEKOEMAN DITETAPKAN HOEKOEMAN OENTOEK JANG MENROE ATAU MEMALSOEKAN OEWANG KERTAS DAN OENTOEK JANG MENGLOEARKAN DENGAN SENGADJA, MENJIMPAN ATAU MEMASOEKKAN OEWANG KERTAS LANTJOENG ATAU JANG DIDJADIKAN LANTJOENG KE HINDIA-BELANDA.
25
25

Donkers gaf aan het verzoek gehoor. De door hem ontworpen biljetten kwamen 1 december 1947 in circulatie. Op het 10-cent biljet prijken zijn initialen JD aan de voet van de op de keerzijde afgebeelde palmbomen, op het 25-cent biljet vindt men zijn initialen onderaan de versiering aangebracht tussen de op de keerzijde voorkomende strafbepalingen.[12]

Overigens doken reeds kort na uitgifte van deze noodgeldbiljetten vervalsingen op.

De officiële publicatie

De uitgifte van tijdelijke muntbiljetten met het oog op het tekort aan pasmunt werd bekend gemaakt in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië 1947 No. 205. Dit Staatsblad was gedateerd op 27 november 1947 en behelsde het Besluit van de luitenant-gouverneur-generaal van 20 november 1947 No. 8.

's Rijks Munt maakte in haar verslag over 1947 ook kort gewag van deze emissie: *In Indië vertoonde de circulatie eveneens een chronisch gebrek aan zilveren pasmunt, speciaal tengevolge van het oppotten door de bevolking; om hierin te voorzien is, bij wijze van noodmaatregel, overgegaan tot de invoering van muntbiljetten van 25 en 10 cent bij Besluit van de Luitenant-Gouverneur-Generaal dd 20.11.1947 no. 8 (Staatsblad voor Nederl.-Indië 1947, No. 205).*[13]

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de diverse archiefgegevens alsmede zijn commentaar op het eerste concept. Voorts dank ik drs H. Jacobi, conservator van Het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, die mij attendeerde op het interessante artikel van de heer P.J. Soetens, in leven archivaris van De Nederlandsche Bank. Bovendien ben ik de heer Jacobi dank verschuldigd voor de welwillende verstrekking van de afbeeldingen van zowel echte als valse biljetten.

Dit artikel kwam tot stand in het kader van de Werkgroep Nederlandsch-Indië.

NOTEN

1 L.M.J. BOEGHEIM De aanmuntingen voor de Nederlandse koloniën gedurende de Tweede Wereldoorlog in de USA *JMP 80/1993* (Amsterdam z.j.) 191-265.

2 A.R. KELDER *HMAS Bungaree*, een varende schatkist *Muntkoerier* 27 (1998) nr 6, 4-9.

3 Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage (hierna afgekort als ARA), Archief ministerie van Overzeese Gebiedsdelen, 2.10.36.052, inv. nr 50.

4 L. Götzen was in november 1938 benoemd tot directeur van het departement van Financiën te Batavia en werd in oktober 1946 hoofd van de afdeling Financiën van het departement van Overzeese Gebiedsdelen te 's-Gravenhage. Op 8 november 1947 volgde zijn benoeming tot minister zonder portefeuille.

5 Muntverslag over het jaar 1947 ('s-Gravenhage 1948) 7.

6 Archief 's Rijks Munt 1909-1944, inv. nr 2266, brieven nr 1477A d.d. 19.4.1947 en 1509A d.d. 22.4.1947.

7 ARA, min.van Overz. Geb. 2.10.36.052 inv. nr 54, memo d.d. 3.6.1947.

8 Crap = schrot.

9 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr 2266, brief nr 2313A d.d. 26.6.1947.

10 ARA, 2.10.36.052 inv. nr 69.

11 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr 2266, brief van het min. van Overz. Geb. d.d. 10.7.1947, letter Y Geheim.

12 P.J. SOETENS Enige aantekeningen rondom niet in circulatie gekomen bankbiljetten van de Javasche Bank N.V. model 1942 en de Nederlandsch-Indische muntbiljetten model 1940 en 1946 *JMP 1971/1972* 164.

13 *Muntverslag over het jaar 1947* ('s-Gravenhage 1948) 7.

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

Veiling 63:	*16 september 2000*
Veiling 64:	*2 december 2000*
Veiling 65:	*17 maart 2001*
Veiling 66:	*16 juni 2001*
Veiling 67:	*15 september 2001*
Veiling 68:	*8 december 2001*

65 Tervurenlaan — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Een klein rijksdaaldertje in 1931

L.M.J. BOEGHEIM

Bij de Muntwet van 1875 voerde Nederland in navolging van het in 1871 gestichte Duitse Rijk de gouden standaard in. De productie van zilveren rijksdaalders werd gestaakt nadat van 1847 tot en met 1874 ongeveer 130 miljoen stuks waren geslagen. De aanmunting van rijksdaalders op rekening van particulieren was niet langer mogelijk. De munt zou nog slechts worden vervaardigd naar gelang de behoefte van het geldverkeer hiertoe noopte.

Die behoefte deed zich eerst pas tegen het einde van de jaren twintig gevoelen, nadat de productie ruim een halve eeuw onderbroken was geweest. De in 1901 met het jaartal 1898 geslagen 100.000 stuks kroningsrijksdaalders kunnen gevoeglijk buiten beschouwing blijven gezien de geringe oplage.

Toen de productie in 1929 werd hervat kreeg de rijksdaalder het gewicht (25 gram) en de diameter (38 mm) van zijn voorganger uit de negentiende eeuw. Het zilvergewicht werd echter teruggebracht tot 18 gram in plaats van 23,625 gram.

Vanuit de bevolking rezen nogal wat bezwaren tegen gewicht en grootte. Men vond de munt te zwaar en te onhandig wat betreft het formaat. Deze klachten hadden tot gevolg dat bij 's Rijks Munt een zilveren proefstuk werd vervaardigd van een rijksdaalder in kleiner formaat. Zoals uit de afgebeelde foto blijkt toont de proef de beeldenaar van de rijksdaalder uit 1929. De diameter is echter teruggebracht tot 32 mm bij een gewicht van 17,5 gram en een randdikte van 2,5 mm. De proef heeft geen randschrift en was tot dusverre onbekend.

Klein model rijksdaalder 1931 – niet uitgevoerd (foto: Het Nederlands Muntmuseum – H. Timmer)

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN

TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Muntmelange

J.R. VOUTE

Twee valse munten van het Prinsdom Orange

Als postume zoon van Willem II was Willem III (1650-1702) zijn leven lang 'Prince d'Orange'; hij is er bekend als Guillaume-Henri de Nassau. Omdat zijn hoofdtaken in de Nederlanden en Groot-Brittannië lagen heeft hij zijn prinsdom nooit kunnen bezoeken. In de Nederlanden werd hij in 1672 – na de inval van Lodewijk XIV – stadhouder en kapitein-generaal; in 1689 werden hij en zijn echtgenote Mary koning en koningin van Engeland, Schotland en Ierland.

Van de munten die op zijn naam in het Prinsdom Orange werden geslagen komen de 'douzièmes d'écu' (twaalfde daalders, oftewel vijfstuiver stukken) het meest voor; ze dateren uit de periode 1658-1667. Ze werden vooral door de Marseillaanse kooplieden in grote aantallen als handelsmunten naar het Nabije Oosten geëxporteerd. Daar het portret is gebaseerd op een jeugdportret van Lodewijk XIV en dit type munt ook veel door Italiaanse staatjes werd geslagen, komen ze veel voor onder de benaming 'Luigini'.

In het Nabije Oosten waren ze veelal tegen hogere koersen in omloop en het logische gevolg ervan is dat er vervalsingen van voorkomen, evenals dat het geval is met onze leeuwendaalders, die er een identieke rol vervulden.

Recentelijk kwamen twee vervalsingen op de markt. De eerste trof ik in januari 1999 aan in de veilingcatalogus van Münzzentrum, Keulen (lot 149). Omschreven als 'douzain 1650' met de toevoeging 'Leventinischer Beischlag' toont dit stuk van middelmatige kwaliteit aan de voorzijde het rechtsgewende borstbeeld van de prins en op de keerzijde het gekroonde wapenschild met de drie pseudo-lelies, een voor Orange gebruikelijk wapen. De omschriften zijn erg verbasterd; aan de voorzijde: '.OVIL.INDC - PRIN.VA' en aan de keerzijde: (zon) '.SOLI DEO HONO.V.L.I. CLOMA 16..'.

Het tweede stuk komt voor in de catalogus *MONNAIES VII* van Comptoir Général Financier te Parijs van juli 1999 (lot 1512). Hier wordt het stuk omschreven als een imitatie van een tienstuiver stuk van 1658. Ook hier een rechtsgewend borstbeeld aan de voorzijde en een identiek wapen op de keerzijde. De omschriften, die minder slordig zijn, luiden achtereenvolgens: '.GVIL.HEN.D.G. -.PRIN VVR' en (zon) 'SOLI.DEO.HONOR' (muntmeesterteken?) '.ET.GLORIA.1658'. Verdere gegevens van de munten zijn: diameter I: 25 à 26 mm, II: 26 mm; gewicht I: 3,77 g, II: 3,43 g; metaal: in beide gevallen biljoen.

In dit verband wil ik een duidelijk verschil maken tussen imitaties en vervalsingen. De hier beschreven munten zijn vervalsingen van de officiële munten van het Prinsdom Orange. Op hun beurt zijn de douzièmes d'écu van Orange, evenals die van bijvoorbeeld Dombes en vele Italiaanse staatjes, nabootsingen (imitaties) van de Franse koninkrijksmunten met het portret van Lodewijk XIV.

Hoewel de oorsprong van beide munten niet duidelijk is, lijken ze uit de Libanon of Syrië te komen, waarvandaan Turken ze mee naar Duitsland hebben genomen, vanwaar ook het Parijse stuk stamt.

Interessanter is het voorbeeld dat de vervalser tot zijn beschikking heeft

gehad. Hierbij moet men denken aan een douzième d'écu van 1658 (nr 114 in mijn catalogus in *Les Monnaies de la Principauté d'Orange sous la Maison de Nassau*). Gegeven het feit dat uit de periode Willem III een douzain (= 12 deniers) en een tienstuiver stuk (= 120 deniers) in Orange onbekend zijn, moet het een douzième d'écu (= 60 deniers) van 1658 zijn geweest.

Het voorbeeld en de twee vervalsingen (vergroot)

Deze tonen namelijk op de keerzijde boven de kroon een zon en in het omschrift tussen HONOR en ET het muntmeesterteken: omgekeerde A. Voorbeeld I toont duidelijk een V op deze plaats, terwijl bij II iets onduidelijks staat. In de collectie van de Bibliothèque Nationale de France is overigens ook een dergelijke douzième met het jaartal 1659 aanwezig. Een andere type douzième van 1659 heeft weliswaar ook een zon boven het wapenschild, maar het muntmeesterteken is hier een F onder het borstbeeld.

Op grond van de gelijkenis van beide vervalsingen kan men concluderen dat ze naar een identiek voorbeeld van een douzième d'écu uit de periode 1658/1659 zijn geslagen, misschien wel in hetzelfde atelier, maar door verschillende munters, die ongeletterd zullen zijn geweest. Het is overigens opmerkelijk dat deze vervalsingen zijn gemaakt zo snel na de invoering van de officiële munten in 1658 en bovendien met een overgewicht van circa 50%.

Een recente publicatie, het Corpus Luiginorum (Monaco 1998) van Maurice Cammarano, vermeldt nog twee andere vervalsingen van het Prinsdom Orange, respectievelijk van 1659 en 1660, die zich in de collectie van de Bibliothèque Nationale de France bevinden. Het zijn stukken met correcte omschriften en een gewicht en een doorsnede, gebruikelijk voor dit type munt. Deze moeten dus een geheel andere oorsprong hebben dan de hierboven beschreven vervalsingen.

Het zou interessant zijn te weten, of in andere particuliere of openbare verzamelingen dergelijke vervalsingen van douzièmes d'écu van het Prinsdom Orange voorkomen.

Munten uit de kerk van Suwâld

In 1999 werd een aanvang gemaakt met de restauratie van de Nederlands Hervormde Kerk van Suwâld. Onderzoek van de Werkgroep Streekmuseum Tytsjerksteradiel (WAS '94) van Streekmuseum/Volkssterrenwacht Burgum toonde aan dat de kerk niet – zoals tot nu toe werd gedacht – uit de periode rond 1600 stamde, maar dat dit godshuis al rond 1200 werd gebouwd. Het bouwmateriaal (tufsteen) was afkomstig van een eerste kerk, die ooit – circa 1100 – iets westelijker werd gebouwd (zie *Horizon*, kwartaalblad Streekmuseum/Volkssterrenwacht Burgum, derde jaargang nummer 3 en 'Een vroege kerkverplaatsing in Suwâld' in de *Fryslân*, vijfde jaargang nummer 2).

Bij de restauratie van de kerk werd de vloer verwijderd en een deel van de grond verdween uit de kerk. Door de kerkvoogdij werd aan een metaaldetectorzoeker de opdracht verstrekt eens te kijken welke munten er zoal door de kerkbezoekers in de loop der eeuwen waren verloren.

In augustus 1999 zijn de aldus verkregen munten door schrijver dezes gedetermineerd. Op voorhand leefde de veronderstelling dat het mogelijk was ook nog middeleeuwse munten aan te treffen. Dit bleek niet het geval. De oudste munt dateerde uit 1684 en de jongste is geslagen in 1952. De kwaliteit van de munten viel over het algemeen niet mee. Een aantal duiten was vervallen tot muntplaatjes, waarop niets meer was te ontdekken. Ook dat was een onverwachte tegenvaller. Tevens kon worden geconstateerd dat de Suwâldsters over het algemeen met kopergeld in hun zakken de kerk bezochte, Er werd slechts een zilveren munt aangetroffen.

Hoewel er numismatisch gezien geen sprake is van een muntschat (een hoeveelheid munten in een verpakking van bijvoorbeeld aardewerk of textiel), is er wel sprake van een hoeveelheid munten gevonden onder één dak, in dit geval een kerkdak. Daarmee tref je munten aan uit een niet alledaagse situatie.

KLAAS R. HENSTRA

Catalogus van de munten uit de kerk van Suwâld

Zilver:

Bezemstuiver	Gelria	1761

Koper:

Duit	?	1684
Duit	Frisia	1700
Duit	Hollandia	1702
Duit	Hollandia	1702 (als hanger gebruikt)
Duit	Hollandia	171?
Duit	Zeelandia	1736
Duit	Stad Utrecht	1792
Duit	West-Frisia	?
Duit	Zeelandia	?
Duit (7)	?	?
Oord	Zeelandia	?

Koninkrijksmunten:

1 cent	1827	(Willem I)
1/2 cent	1821	(Willem I)
1/2 cent	1847	(Willem II)
1/2 cent	1851	(Willem III)
1 cent	1952	(Juliana)

Totaal: 23 munten.

Overige vondsten:
knoop, been middeleeuws,
drie vingerhoeden, 17e eeuw,
twee gespen, 18e eeuw.

Met uitzondering van een benen middeleeuwse knoop dateren alle vondsten uit de zeventiende tot en met de twintigste eeuw. Mogelijk is bij een eerdere restauratie of ruiming van de graven onder de kerkvloer veel ouder materiaal verdwenen. Ook de gevonden grafstenen (en delen daarvan) dateren slechts uit de laatstgenoemde periode.

Tenslotte wil ik dank zeggen aan de heren J. Minderhoud en A. Veenstra van het kerkbestuur van Suwâld.

Boekbesprekingen

JANJAAP LUIJT en MAJA HOUTMAN *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806.* Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1999. ISBN 90-73465-09-5, 120 blz., *f* 15. (Toezending door overmaking van *f* 15 + *f* 7,50 op giro 5170 Stichting Het Nederlands Muntmuseum Utrecht met vermelding gewenste titel.)

Dit vijfde deeltje in de reeks 'Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis' geeft een chronologische overzicht (met waar mogelijk een korte levensbeschrijving) van de beëdigde functionarissen aan de Munt: muntmeester, waardijn, essayeur, stempelsnijder, smidsmeester en muntgezellen. Ook zijn er enkele bladzijden met gegevens over het overige muntpersoneel, van wie door hun lagere rang en maatschappelijke status echter heel weinig bekend is: zoals muntknecht, werkman, noodhulp, smelter, arbeider, muntsmid, knecht, kamerbewaarder, daghuurder. Dit overzicht loopt van het begin van de provinciale Utrechtse muntslag (1579) tot de opheffing door koning Lodewijk Napoleon van de provinciale munthuizen en de concentratie op één locatie (1806). Het geheel vormt een belangwekkende inventarisatie, die wordt afgesloten door een bronnenverantwoording, literatuuropgave en register. Een verdienste van deze uitgave is verder dat een aantal zaken – College van Raden en Generaalmeesters, muntbus(opening), muntslag, techniek – en de inhoud van de verschillende functies helder en beknopt worden uitgelegd.

A.J. KOOIJ *Catalogus van Nederlandse hondenbelastingpenningen.* In eigen beheer, Hilversum 1998. ISBN 90-9012379-2, 212 blz., ing., 21 x 30 cm, *f* 37,50 (bestelling door overmaking van *f* 43,50 op gironr 1271734 t.n.v. A.J. Kooij, Hilversum).

JAN VAN GEELEN

Deze catalogus geeft een inventarisatie (205 pagina's) van 3668 verschillende typen penningen – waarvan er 3081 door een tekening zijn afgebeeld – uit 277 gemeenten. De oudste is van 1797, de jongste van 1999, maar het merendeel heeft betrekking op de laatste 125 jaar. De rangschikking (met een doorlopende nummering) is alfabetisch naar plaats van uitgifte en daarbinnen chronologisch met vermelding van jaartal, materiaalsoort en zeldzaamheidsgraad. In zijn korte inleiding en verantwoording meldt de auteur dat hij in de catalogus alleen penningen heeft opgenomen uit zijn eigen collectie (circa 1800 ex.), uit die van Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet (circa 1500 ex.) en het Belasting- en Douanemuseum uit Rotterdam (circa 2000 ex.); en enkele uit vier particuliere verzamelingen. Behalve een intrigerende catalogus is het een waardevolle documentatie die in een leemte voorziet.

Verenigingsnieuws

GREET KEMPER

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarpenning 2000

De Jaarpenning 2000 *Vereniging voor Penningkunst 75 jaar* door Christien Nijland is in bewerking en zal voor het Jubileum in september aan die leden die de contributie over 2000 betaald hebben worden toegezonden.

Inschrijfpenning 2000

De Inschrijfpenning 2000 *75 jaar Vereniging voor Penningkunst* van Geer Steyn kan tot 1 oktober 2000 besteld worden. Zie voor afbeeldingen en informatie bladzijde 172 van deze *Beeldenaar*. De penning is voor leden te bestellen door overmaking van *f* 145 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nr 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 2000'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 1 oktober 2000 wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Adreswijzigingen en Opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

Op 16 september 2000 zal in Eindhoven in Museum Kempenland het Jubileum gevierd worden met de opening van een tentoonstelling, presentatie van de nieuwe catalogus met alle verenigingspenningen en de geschiedenis van de vereniging, lunch en 75e Algemene Ledenvergadering. De leden ontvangen t.z.t. een uitnodiging en nader bericht betreffende het programma.

Cursus penningen maken

In het voorjaar 2001 start bij voldoende belangstelling een nieuwe cursus penningen maken onder leiding van Pierre van Leest. Informatie wordt de leden t.z.t. toegezonden. ■

Numismatische kring Moneta Campensis

De heer M.H. Koster is benoemd tot erelid van de kring, met name om zijn inzet in het bestuurlijk werk sinds de oprichting van de kring in 1968. Hem is een oorkonde uitgereikt en een zilveren rijksdaalder van 1937 met een speciale klop.

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Tot en met 3 september 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 10 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

EURO
Tentoonstelling van de ontwerpen van Nederlandse kunstenaars voor de gemeenschappelijke en nationale zijde van de euro. Met een regelmatig aangevulde presentatie van de euromunten die door de diverse EMU-staten momenteel worden geproduceerd. Geheel het jaar 2000 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

MUNTSLAG ROND HET JAAR 1000
In de tentoonstelling 'Muntslag rond het jaar 1000' zijn munten te zien die wereldwijd rond het jaar 1000 zijn geslagen: stukken uit Europa, het Byzantijnse Rijk, de Arabische wereld, India, China en Zuidoost-Azië. De munten zijn deels afkomstig uit de eigen collectie en aangevuld met bruiklenen van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en uit enkele particuliere verzamelingen. Tot en met 25 augustus 2000 in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

FRYSLÂN ONDER VREEMDE VLAG, DE MUNTSLAG VAN 1498 TOT 1530
Tentoonstelling (met vouwblad), in samenwerking met het Fries Museum, over de munten geslagen op naam van Albrecht van Saksen, de gezamenlijke muntslag van George en Hendrik, de munten van George alleen en de munten van Karel V geslagen in Leeuwarden. Van 16 mei tot en met 16 september 2000 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

Zie ook op pagina 170.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat: Genootschap voor Munt- en Penningkunde
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel.: 020-5242274
fax: 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbanknr: 31187 t.n.v Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

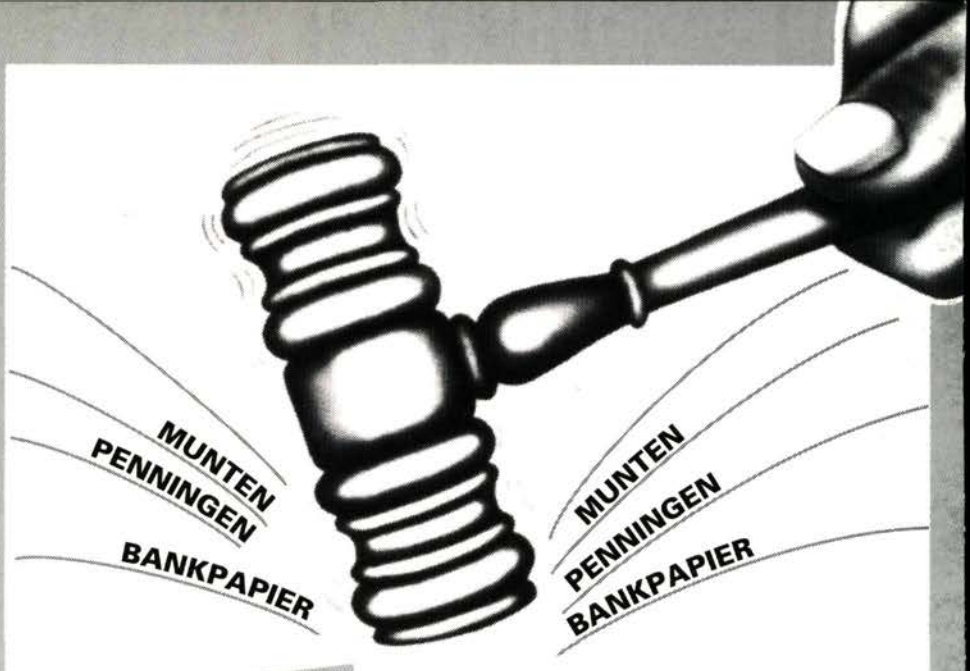
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Holland, dukaat 1709. ***RRR***
Delm. 775 suppl.

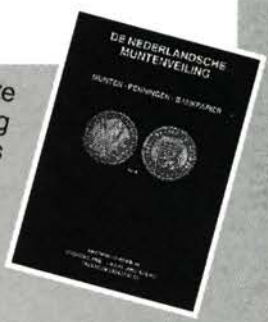
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

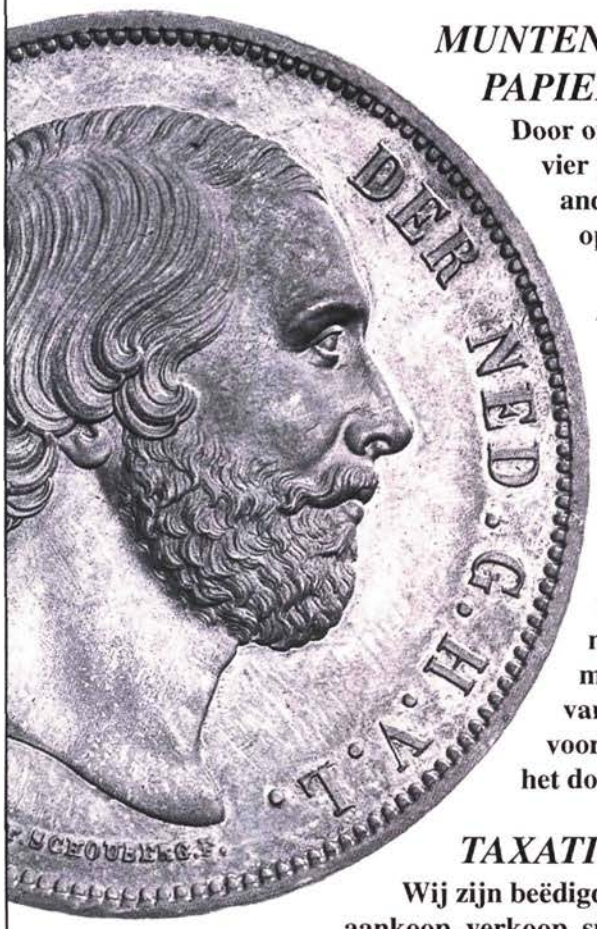
DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 2000, 24e JAARGANG NR. 5

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 5
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **194**

Het jubileum van de VPK **195**
Louk Tilanus over de jubileumactiviteiten

De jubileumpenningen van de Vereniging voor Penningkunst **196**
Hans de Koning met een uitgebreid overzicht

Vorm en functie: persoonlijke notities bij het jubileum van de Vereniging voor Penningkunst **206**
Karel Soudijn als geïntrigeerde en nieuwsgierige verzamelaar

De knoopjes van Marmé **214**
Marcel van der Beek over de notities van een 18e-eeuwse graveur

Prentbriefkaarten met muntafbeeldingen **223**
L.M.J. Boegheim over een kleine rage

A.N. Zadoks-Josephus Jitta 1904-2000 **226**
J.P.A. van der Vin met een In memoriam

Een gouden dukaat uit 176.9! **227**
L.M.J. Boegheim over de 'terugkeer' van een misslag

Penningnieuws **229**

Nog verkrijgbare penningen **233**

Verenigingsnieuws **234**

Tentoonstellingen **239**

Op de voorplaat: Voorzijde jaarpenning 2000, *Vereniging voor Penningkunst 75 jaar*. Zie het artikel op bladzijde 196 en volgende.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Dit nummer opent met een kort woord van de voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst, Louk Tilanus, over de komende jubileumviering. Daarna volgt een bijdrage van Hans de Koning waarin hij uitgebreid aandacht besteedt aan de twee jubileumpenningen die de Vereniging voor Penningkunst dit jaar uitbrengt ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan: de jaarpenning *Vereniging voor Penningkunst 75 jaar* en de inschrijfpenning *75 jaar Vereniging voor Penningkunst*, respectievelijk van de medailleurs Christien Nijland en Geer Steyn.

Karel Soudijn geeft daarna als geïntrigeerd en nieuwsgierig verzamelaar enkele persoonlijke notities over een aantal verenigingspenningen. Voor nog meer informatie over penningkunst kan men terecht in de rubrieken Penningen Verenigingsnieuws, terwijl er tevens een overzicht is van de nog verkrijgbare penningen van de Vereniging voor Penningkunst.

Twee bijdragen zijn gewijd aan de '(petite) histoire' van de numismatiek: de een over knoopjes en de ander over prentbriefkaarten.

Tenslotte wordt op twee plaatsen met een In memoriam stilgestaan bij het recente overlijden van markante numismaten

Rectificatie

Dini Borst, de maakster van de herdenkingspenning van Pictura (zie het mei-juninummer van dit jaar), corrigeert de door ons verstrekte informatie als volgt: 'Op de keerzijde staat een Dordtse stratenwand afgebeeld (te herkennen aan de Dordtse trapgevel), waarin enkele Dordtse beeldbepalende panden en de gevel van Pictura zijn opgenomen "op een zodanige wijze dat de relatie tussen Pictura en de stad Dordrecht erop aangeduid is". Deze afbeelding op de keerzijde is vertaald door de computer. De tekens die te zien zijn op de voorzijde vormen dus dezelfde afbeelding in een (gedeeltelijke) digitale vertaling. De tekst "van tekenen naar digitaal" symboliseert de veranderingen in 225 jaar in de kunst. Werd er vroeger alleen getekend en geschilderd, nu is de computer een niet meer weg te denken middel geworden in het scheppen van kunst.'

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Het jubileum van de VPK

LOUK TILANUS

Het doet mij plezier nu eindelijk iets meer te kunnen zeggen over het jubileum: wij gaan dat vieren op 16 september 2000 in Museum Kempenland Eindhoven.

De directeur van het museum, Peter Thoben, is een minnaar en kenner van de beeldhouwkunst en heeft zijn museum ter beschikking gesteld.

De dag begint met een ontvangst en de jaarvergadering, daarna is er een lunch. Dan wordt de tentoonstelling geopend door onze oud-voorzitter, dr F.J.M. van Puijenbroek.

De tentoonstelling laat tot 12 november thematisch de uitgaven van de Vereniging zien, en wil tevens de relatie tussen beeldhouwkunst en penningkunst tonen. De thema's zijn: algemeen-artistiek, de penningkunst zelf, de wetenschap, kunstenaars, maatschappelijk en historisch, het Oranjehuis, oorlog en vrede en Indië.

De keuze van de beelden en extra penningen is gemaakt door Thoben en mij.

Het boek *Handzame sculptuur: de geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst*, moet dan klaarliggen. De leden krijgen het van het bestuur aangeboden.

De tentoonstelling is zo opgezet dat hij kan reizen. Eerst naar Eelde, naar Museum de Buitenplaats (de beelden gaan mee), vervolgens naar het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven. Daar worden de penningen getoond in relatie met de collectie van het museum – de grote Begeercollectie – en zal er aandacht komen voor technische aspecten van het penningmaken. Vervolgens is Museum Mr Simon van Gijn in Dordrecht aan de beurt waar hij getoond wordt in samenhang met de grote verzameling oude penningen van het museum. Dan in Schloss Moiland bij Kleef, dat een prachtcollectie beelden – heus niet alleen van Joseph Beuys – en penningen heeft. Misschien nog naar Brussel, dat is nog steeds niet duidelijk.

Wij hopen op een grote opkomst.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

De jubileumpenningen van de Vereniging voor Penningkunst

HANS DE KONING

Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst heeft ter gelegenheid van haar 75-jarig jubileum twee beeldhouwers gevraagd een jubileumpenning te ontwerpen. Het betreft een penning in geslagen uitvoering en een in gegoten vorm. De opdrachten daarvoor gingen respectievelijk naar Christien Nijland en Geer Steyn.

De Vereniging heeft gedurende haar bestaan steeds aandacht geschonken aan de twee meest voorkomende technieken van vervaardiging van penningen: het slaan (of persen) en het gieten. Aanvankelijk werden slechts slagpenningen uitgegeven en het duurde bijna 25 jaar voordat (in 1948) de eerste gegoten verenigingspenning verscheen. Dat is opmerkelijk omdat gieten de oudste vorm van vervaardiging van penningen is en algemeen wordt aangenomen dat daarmee betere artistieke resultaten werden en worden bereikt. Het uitgeven van slagpenningen zal wel iets met de bemoeienis van de firma Begeer te maken hebben gehad. De penningfabricage was daar voornamelijk gericht op massaproductie en daartoe leent de geslagen uitvoering zich beter dan de gegoten vorm. Veelal gaat die geslagen uitvoering echter ten koste van de artistieke kwaliteit. Hoewel om die reden de algemene voorkeur uitgaat naar gegoten penningen bleef de vereniging ook van tijd tot tijd aandacht schenken aan de uitgifte van geslagen stukken en trachtte daarmee boven het gemiddelde niveau op dat gebied uit te komen.

In 1950 verscheen een geslagen 'jubileumpenning' met op de voorzijde een traditionele, allegorische voorstelling, ontworpen door J.B. Gutterswijk. De keerzijde is naar een ontwerp van H. Wetzelaar met daarop slechts randtekst en een merkwaardig, verkeerd weergegeven verenigingsembleem of -logo. Het woord vereniging staat in de toen ook al oude spelling: vereeniging, maar dat kan bewust gebeurd zijn volgens de spelling die in het jaar van oprichting (1925) gold. Op de technische uitvoering valt niets aan te merken, maar het geheel is geen voorbeeld van bijzonder geslaagde penningkunst anno 1950!

Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de vereniging in 1975 ontwierp Paul Grégoire een penninkje dat kenmerkend is voor zijn werk. Het is uitgevoerd in zilver volgens het slingergietprocedé. Het model werd in negatief gesneden en in het positief verder gemodelleerd. Het penninkje toont op de voorzijde de zegewagen van de penning, begeleid door Amor. Op de keerzijde staat de L (50), waarin het embleem van de vereniging, met een terugziende P. Het penninkje is gevat in een bijbehorend mapje met een hoes met daarin ook een boekje over de techniek van het slingergieten van de hand van Eric Claus.

Het is een goede gedachte van het bestuur van de vereniging geweest om na recente experimentele uitgiften beide klassieke technieken in de jubileumpenningen 2000 tot uiting te laten komen. Dat hierbij zowel een vrouw als een man als ontwerper aan bod komen is mijns inziens een aardige bijkomstigheid.

De ontwerpers van de recente jubileumpenningen, Christien Nijland en Geer Steyn, stammen beiden qua

vorming uit een goed nest: zij volgden – niet gelijktijdig – een gedegen opleiding aan de Rijksacademie te Amsterdam bij Esser en Grégoire. Beiden sloten die opleiding 'cum laude' af door het behalen van de zilveren Prix de Rome (Nijland in 1963 en Steyn in 1973). Er zijn nog enige overeenkomsten te noemen: beiden tonen blijvende aandacht en liefde voor de penningkunst; niet alleen door het ontwerpen van penningen en door bestuurlijk betrokken te zijn bij de Vereniging voor Penningkunst, maar ook op andere wijze. Steyn geeft als docent aan de Koninklijke Academie te Den Haag zijn kennis van penningen door aan zijn studenten en Nijland doet dit door medewerking en leiding te geven aan penningworkshops. Beiden worden voor hun werk door mensen en dieren geïnspireerd; zij maken studies van koppen en figuren, maar daarbij ontwikkelden zij elk duidelijk een eigen weg.

Beider œuvre bestaat inmiddels uit veel fraaie – aansprekende – penningen. Het zijn kleinplastieken die, hoewel zeer verschillend, in hun vorm vaak zo gaaf en volledig zijn dat men niet naar grotere formaten verlangt. Nijlands werk is strakker, met gladdere oppervlakken en contouren, behept met realisme. Steyns stijl is zwaarder, robuuster, vaak met een zichtbare 'touch' van de duim.

Knap van Nijland is dat zij door de jaren heen met succes zowel giet- als slagpenningen heeft ontworpen. Haar eerste verenigingsontwerp (Geboortepenning, 1962) werd als geslagen penning uitgegeven. De uitvoering daarvan grenst aan de gegoten vorm; slechts de 'harde' gladde rand verraadt dat het om een slagpenning gaat. Die uitvoering is een fraai stukje technisch kunnen van de firma Begeer. Het bedrijf toonde dat kunnen overigens al een jaar eerder met de verenigingspenning Sweelinck (1961) door Metz.

Christien Nijland gaat ook andere 'aan penningen grenzende' uitdagingen in groot en klein formaat niet uit de weg; zij maakte diverse plaquettes, en ontwerpen voor munten. Zij heeft de geslagen jubileumpenning ontworpen, die als jaarpenning 2000 aan de leden van de vereniging zal worden toegezonden.

Geer Steyn heeft zich eveneens met verschillende technieken van de vervaardiging van penningen beziggehouden. Tot zijn vroege werk behoren enige portretten die in de nauwelijks meer toegepaste drijftechniek ('de derde weg') zijn uitgevoerd. Tot het ontwerpen van een geslagen penning is hij nog niet

Geer Steyn, Jubileumpenning 75 jaar Vereniging voor Penningkunst, 2000 (zilver, gegoten 40 x 37 mm)

gekomen; Steyns voorkeur blijkt sterk uit te gaan naar geboetseerde modellen die in terracotta of gegoten in brons of zilver worden uitgevoerd.

De jubileumpenning door Steyn is gegoten in zilver en gevat in een zogenoemde drager. Deze penning zal als inschrijfpenning 2000 voor de leden verschijnen.

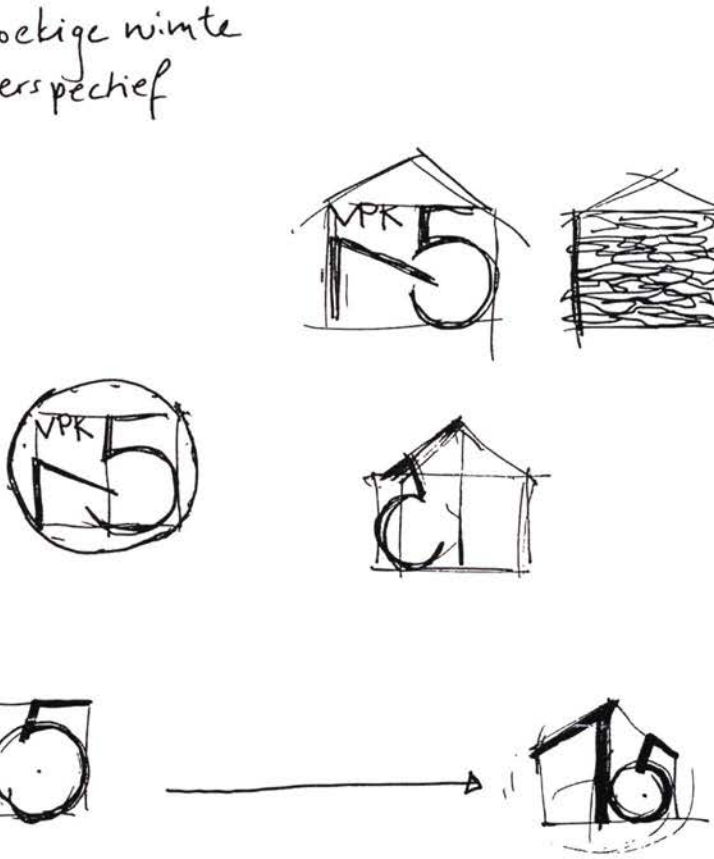
Geer Steyns Jubileumpenning 75 jaar Vereniging voor Penningkunst
(inschrijfpenning 2000)

Geer Steyn, Verenigingsgevoel, 1996 (terra cotta 30 mm)

Op de door Geer Steyn ontworpen jubileumpenning komt het 75 jarig jubileum van de vereniging tot uiting door het getal 75 dat het vijfhoekig zilveren penninkje op de voorzijde toont. De uitvoering in zilver duidt eveneens op het jubileum. De poot van het cijfer zeven verdeelt de penning verticaal in twee ongelijke delen. De zeven is scheef gezet, zodanig dat de staander een verticaal geworden is en de strakke 'vlag' van de schuine afsluiting vormt van de linkerbovenkant van het penninkje. Als gevolg van deze gedachte is het cijfer vijf eveneens scheef gezet; de bovenkant van de vijf sluit aan bij de schuine rechterbovenrand van de penning. Het lijkt wellicht in eerste instantie een niet voor de hand liggende beeldlogica maar Steyn heeft er zeer bewust mee geëxperimenteerd en over nagedacht. Door de

Geer Steyn, ontwerpschetsen voor de Jubileumpenning (verkleind tot tweederde van de ware grootte)

uiteindelijk gekozen samenhang is een perspectivische ruimte ontstaan. Die samenhang van de compositie geeft betekenis aan de vorm (hier de 75).

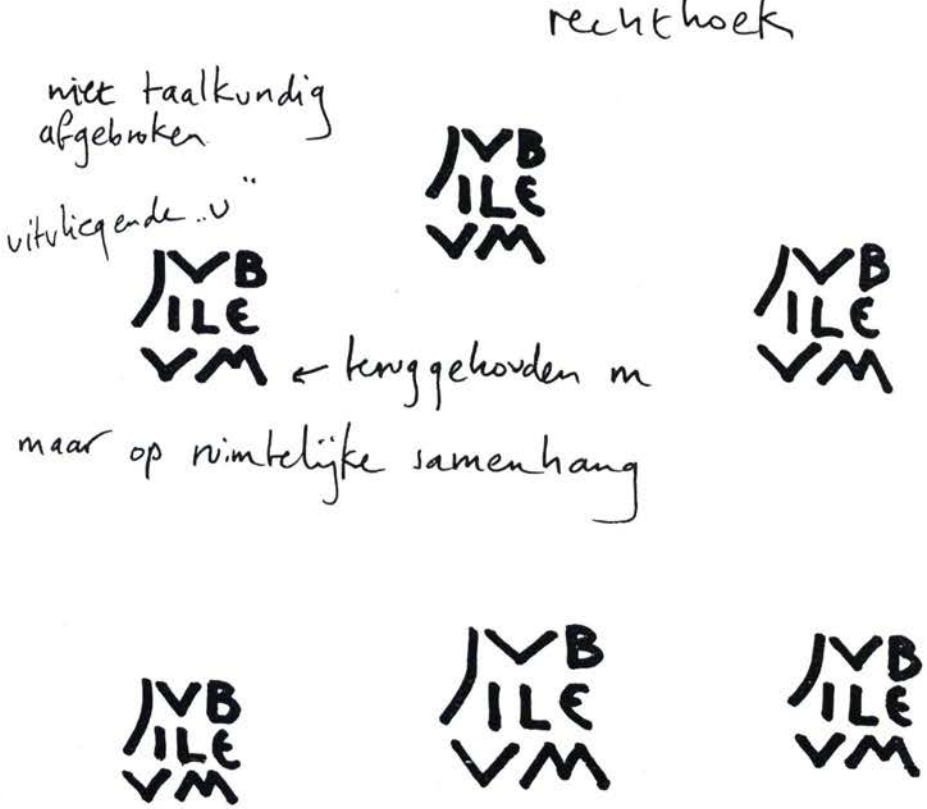
De andere zijde van het penninkje sluit aan bij Steyns penning 'Verenigingsgevoel'. Deze toont een school visjes in een rechthoekige verdieping. De visjes gaan één kant uit, zij zwemmen van de open zijde van de rechthoek naar binnen: symbolisch het 'binnenzwemmen' van nieuwe verenigingsleden. De keerzijde van het jubileumpenninkje is wat verhalender. Met de zeebodem als achtergrond zijn de visjes losser, heen en weer zwemmend binnen een (penning) rond, weergegeven. In verband met die visjes kan de genoemde verticaal op de voorzijde, de poot van de zeven, gezien worden als de ribbe of stijl van een aquarium. Onder de vlag van de zeven is een met de duim geboetseerde 'touch' aangebracht; het is een van de steeds weerkerende kenmerken van Steyns penningen. Links onderaan op dat vlak staat in reliëf klein het jaartal 2000. Rechtsonder is een vrije variant van het verenigingsembleem geplaatst.

Rondom de vijf zijn kleine vlakjes aangebracht die de vijf als het ware op hun plaats houden en de ruimtelijke werking vergroten.

Het resterende vlak van de keerzijde geeft linksonder ruimte voor de signering en de zilverkeurmerken: het meesterteken, het gehalteteken (Nederlandse leeuw), het waarborgteken (Minervakop) en het jaarteken (jaarletter). Rechtsonder is de penning gesigneerd: ST.

Steyn presenteert sommige van zijn recente penningen – ook de jubileumpenning – in een op een doosje of mapje lijkende verpakking. Hij noemt

Geer Steyn: [...] ordening, samenhang, spontaniteit, warsigheid, alleen linksboven is me dat gelukt.

Geer Steyn

De beeldhouwer Geer Steyn is geboren te Amsterdam in 1945. Hij is opgeleid aan de Rijksacademie te Amsterdam onder leiding van Piet Esser (en Paul Grégoire) in de figuratieve traditie. Na afronding van die opleiding met het behalen van de zilveren Prix de Rome in 1973 studeerde hij enige tijd bij de Oostenrijkse beeldhouwer Fritz Wotruba in Wenen. Diens werk inspireerde hem om al het overbodige weg te laten en te zoeken naar de essentie van de vorm. Steyn is daarna duidelijk zijn eigen weg gegaan. Dat geldt zeker ook voor zijn penningkunst. Omstreeks 1970 maakte Geer Steyn zijn eerste penning. Dat gebeurde op Ameland, waar leerlingen van de Rijksacademie onder leiding van Piet Esser telkens in het voorjaar voor buitenstudie heentrokken. Als het regende maakten zij vaak binnen penningen van elkaar. Geer Steyn beeldde er zijn medestudente Tony van de Vorst uit.
Steyn ontwerpt penningen met portretten van onder meer toneelschrijvers; portretten – soms in abstraherende vorm – die zijn geïnspireerd op de persoonlijkheid van de afgebeelde persoon.
Dierfiguren zijn het onderwerp van zijn jaarpenningen, die hij sinds 1983 jaarlijks ontwerpt en die in terracotta uitvoering als nieuwjaarsgroet bestemd zijn voor een kleine kring van vrienden en goede bekenden.
In de loop der jaren heeft Steyn een eigen stijl ontwikkeld en draagt zo op zijn specifieke wijze bij aan de Nederlandse penningkunst. Een penning staat voor Steyn tussen plastiek en tekening in: *'Mijn penningen zijn uit losse vormen opgebouwd. De compositie van die vormen bepaalt het onderwerp van de penning. De ontmoeting van de vormonderdelen definieert de beeldscherpte.'*
Steyn schreef diverse begeleidende artikelen bij de verenigingspenningen in *De Beeldenaar* en publiceerde onder meer in *The Medal* over penningen en penningkunst.
Hij was als (vice) gedelegeerde medeinitiatiefnemer en organisator van het Fidemcongres 1998 in Nederland.

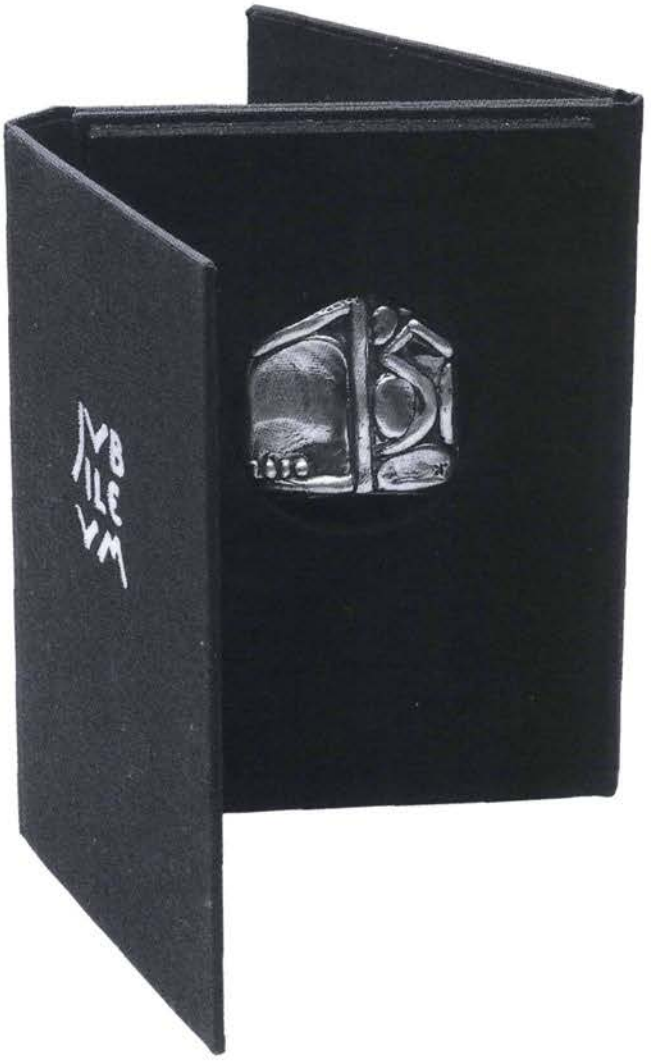
Literatuur:

J. VAN WESSEM *Nederlandse beeldhouwkunst* SDU 1988
A.J. DE KONING Penningen van Geer Steyn *De Beeldenaar* 1 (1977) 10
A.J. DE KONING Bertolt Brechtpenning van Geer Steyn *De Beeldenaar* 4 (1980) 23
JAN TEEUWISSE en HANS ROOSEBOOM De Gay van der Meer-penning door Geer Steyn *De Beeldenaar* 16 (1992) 208
ED DE HEER Een nieuw gezicht voor Rembrandt *De Beeldenaar* 19 (1995) 527 (kleurenfoto op de omslag)
GEER STEYN De welkomstklop en het verenigingsgevoel *De Beeldenaar* 20 (1996) 201

die omhulsels terecht geen verpakking maar duidt ze aan als de 'actieve drager' van de penning. Penning en 'drager' ondersteunen elkaar, zijn op elkaar aangepast, zonder afbreuk te doen aan het fenomeen penning. Ze horen bij elkaar en voegen iets aan elkaar toe.

Het Jubileumpenninkje is geplaatst in een driedelig zig-zag gevouwen drager met op de voorzijde daarvan de tekst in 'Steyn-letters' JUB/ILE/UM en op de achterzijde in blinddruk VERENIGING VOOR PENNINGKUNST.

De drager laat zich niet als boekje opendoen, maar kan zig-zag geopend als een miniatuur kamerscherm neergezet worden. De penning wordt daardoor met beide zijden gelijkwaardig getoond. De eenheid van

Geer Steyn, Jubileumpenning in zig-zag geopende 'actieve drager' (129 x 95 mm)

penning en drager wordt geaccentueerd door de tekst of informatie. Die informatie is namelijk deels op de penning aangebracht: 75 en 2000, en deels op de drager: JUB/ILE/UM en VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De persoonlijke manier van vormgeving van het woord Jubileum contrasteert met de 'zakelijke' manier waarop de naam Vereniging voor Penningkunst is aangebracht als niet persoonsgebonden vereniging.

Met de plaatsing van de tekst Jubileum is ook zorgvuldig geëxperimenteerd totdat een bevredigende compositie is ontstaan. Niet volgens de taalkundige regels afgekort maar op grond van vorm en ruimte; Steyns eigen beeldvisie op het woord jubileum.

In de in donkerblauw en zwart uitgevoerde drager is de ene zijde van de vijfkantige zilveren penning in zijn geheel te zien, gevat in een uitsparing, een 'uitgeschreven cirkel'; de ronde voorstelling op de andere zijde van de penning wordt getoond in een 'ingeschreven cirkel'.

Steyns penningkunst getuigt van visie en vakmanschap.

[Voor bestelling van de Jubileumpenning zie Verenigingsnieuws op bladzijde 236.]

Christien Nijland, Jubileumpenning Vereniging voor Penningkunst 75 jaar, (messing, geslagen, 60 x 60 mm)

Christien Nijland
Christien Nijland is geboren te Enschede in 1937. Zij woont en werkt al vele jaren in Tilburg. Nijland ontving haar opleiding aan de Academie voor Kunst en Industrie te Enschede (1953-1955 bij Henk Zweerus), aan het Ontario College of Art te Ontario, Canada (1957-1958 bij Thomas Bowie), vervolgens aan het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (Rietveldacademie) Amsterdam (1957-1958 bij Ben Guntenaar) en aan de Rijksacademie van BK te Amsterdam (1958 tot 1963 bij Paul Grégoire en Piet Esser). In 1963 werd haar de Zilveren Prix de Rome toegekend. Penningen en plaquettes zijn een specialiteit van Christien Nijland.
Literatuur:
J. VAN WESSEM *Nederlandse beeldhouwkunst* SDU 1988
A.J. DE KONING Bronzen portretpenningen van Christina Nijland *De Geuzenpenning* 24 (1974) 45
A.J. DE KONING Christina Nijland ontwierp Linnaeus-penning voor de VPK *De Beeldenaar* 4 (1980) 51
A.J. DE KONING Nieuwe Welkomstpenning VPK. *De Beeldenaar* 15 (1991) 409

Christien Nijlands Jubileumpenning Vereniging voor Penningkunst 75 jaar
(jaarpenning 2000)

De hoofdvorm van de penning, die ontworpen is door Christien Nijland is afgeleid van een vierkant waaruit, door de hoek links onderaan om te vouwen, een vijfhoek is ontstaan. De omgevouwen punt houdt drie, elkaar deels overlappende, schijfvormen bij elkaar die ieder een woord uit de tekst 'Vereniging voor Penningkunst' tonen. De schijfvormen en de teksten daarop plaatsen ons van aanvang af in de wereld van de penningen. Centraal op de grootste schijf of 'penning' staan, in groot formaat en elkaar omstrengelend, de cijfers 7 en 5, die het jubileumgetal vormen. De omgevouwen hoek nodigt langs de fijne schuine rand uit tot het bekijken van de keerzijde. De keerzijde toont in royaal formaat, de getallen 1925 en 2000, die haaks ten opzichte van elkaar geplaatst, de begrenzing vormen van het vlak waarin een aangepast verenigingsvignet verdiept is weergegeven. De penning is rechtsonder op de voorzijde gesigneerd (CN). Het is technisch een zogenoemde geslagen penning. De slagtechniek leent zich bijzonder voor het vermeerderen van een strak vormgegeven penning als deze.

Subtiele verschillen in de hoogte van het reliëf geven de gewenste plasticiteit. De penning is geslagen in brons, uitgevoerd door Koninklijke Begeer te Zoetermeer in het formaat 62 x 62 mm met een dikte van 5 mm.

De jubileumpenning is een geslaagd voorbeeld van zeer kundige belettering en vormgeving waarmee Nijland haar veelzijdigheid toont en waarop de boodschap (het 75-jarig bestaan) helder en duidelijk overkomt.

Tot de eerdere ontwerpen door Christien Nijland behoren veel portretpenningen. Die portretten plaatst zij volkomen gaaf meestal centraal binnen het penningrond. Onderlinge vergelijking van de uitvoering van de tekst op haar penningen geeft de indruk dat zij voortdurend experimenterend bezig is; zoekend naar nieuwe vormen, waarbij zij er steeds weer in slaagt een goede oplossing te vinden voor het op originele wijze aanbrengen van de belettering en daarbij een eenheid weet te bereiken tussen tekst en beeld.

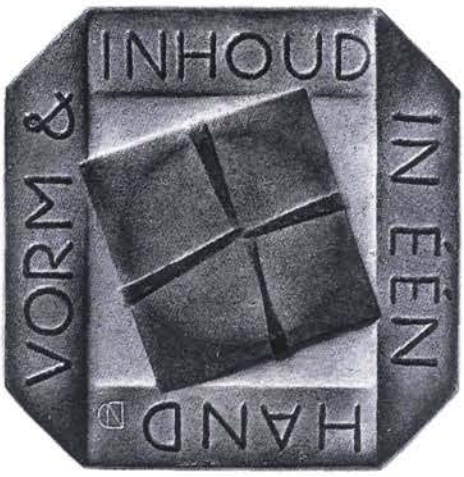
De hoekige vormgeving als variant op de ronde vorm van de penning werd al eerder door de ontwerpster toegepast. Tot omstreeks 1990 hebben bijna al haar penningen een ronde vorm met een concrete voorstelling. Met het ontwerpen van de Welkomstpenning (VPK 1991) verlaat zij soms die vorm en ontstaan er – naast ronde – vierkante en meerhoekige ontwerpen. Daartoe behoren de Geschenkpenning en de penningen 25e Fidemcongres Neuchâtel en Nederlands Textielmuseum. Nijland geeft bij deze penningen de volgende toelichting:

Geschenkpenning (1997)
De achthoekige vorm van de geschenkpenning is bepaald door een viermaal omgevouwen lint dat de voorstelling van zowel de voorzijde als van de keerzijde omlijst. Dit geboetseerde lint is tevens drager van de tekst; op de voorzijde: MET EEN PENNING HEB JE RUIMTE en op de keerzijde: VORM & INHOUD IN ÉÉN HAND.

De voor- en keerzijde tonen een enigszins gekanteld pakketje. De voorzijde toont bovendien de strik waarmee het pakketje is dichtgebonden. Beide zijden laten zien dat het pakketje de vorm van de inhoud verraadt: wie goed kijkt ziet de afdruk ervan in het verpakkingsmateriaal.

De penning is uitgevoerd in brons, formaat 60 x 60 mm, achthoekig.)

Christien Nijland
Geschenkpenning, 1997
(brons, gegoten 60 mm)

25e Fidemcongres Neuchâtel (1996)
De grillige rand van de penning ontworpen ter gelegenheid van het 25e Fidemcongres te Neuchâtel vloeit voort uit de toepassing van een elkaar overlappende rechthoek, vierkant en cirkel. Hierbij draagt elke vorm een deel van de tekst. Het vierkant met de tekst Fidem is als een visitekaartje in de cirkel gestoken waarop in vrije vorm het getal XXV (25) staat. De keerzijde vermeldt het jaartal en de naam van de stad, Neuchâtel, waar het congres plaats vond. Het woord Neuchâtel heeft een relatie met de voorzijde. Als een verbindingslijn tussen de cirkel en het vierkant loopt de tekst in een boog over de rechthoek.

De penning is uitgevoerd in brons, formaat 60 x 50 mm.

Nederlands Textielmuseum (1998)
De penning Nederlands Textielmuseum valt op door het totaal ontbreken van een fond. Links en onder (met de naam van het museum horizontaal) iets als een zelfkant (van een lap textiel) die overgaat in schering en inslag, eerst dubbelbreed, daarna enkel. De boven- en rechterkant is rafelig alsof het een slordig afgeknipte hoek is uit een grotere lap stof. Deze vorm doet ook wel denken aan het ruitjespapier waarop patronen worden ontworpen. De keerzijde lijkt op de voorzijde, maar wat aan de voorzijde boven ligt, wordt nu onder en omgekeerd, zoals dat bij weefsels voorkomt. Rechts staat verticaal de plaatsnaam Tilburg.

De penning is uitgevoerd in brons, formaat 80 x 80 mm.

Volgens Christien Nijland volstaat voor het maken van een penning meestal een eenvoudige outillage en een bescheiden werkruimte. Om tot een esthetisch aanvaardbaar en voldoende compact resultaat te komen is echter naast een idee, volgehouden concentratie vereist. *'Voor mij straalt een geslaagde penning die concentratie uit. Met een penning heb je ruimte, vorm en inhoud in één hand.'*

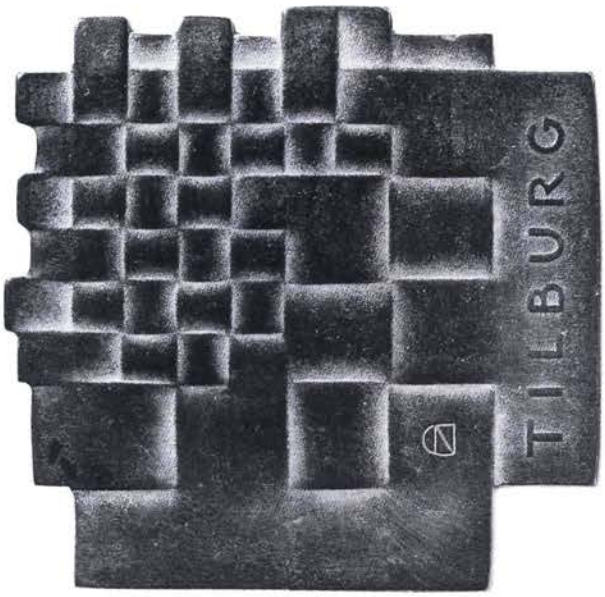
Wat ik destijds in *De Geuzenpenning* samenvatte over haar penningen blijft van toepassing: *'Christien Nijlands werk is van een gaafheid zonder franje, helemaal van haar, helemaal van wat haar hart, hoofd en handen er van maken kunnen.'*

Christien Nijland, Fidem XXV Neuchâtel, 1996 (brons, gegoten 60 x 50 mm)

Christien Nijland, Nederlands Textielmuseum, 1998 (brons, gegoten 80 x 80 mm)

Vorm en functie: persoonlijke notities bij het jubileum van de Vereniging voor Penningkunst

KAREL SOUDIJN

De Vereniging voor Penningkunst bestaat 75 jaar. In de periode tot 1940 ontvingen de leden op grond van hun contributie twee slagpenningen per jaar. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liep de frequentie terug. Vanaf de jaren vijftig gaf de vereniging drie penningen in de twee jaar uit. Gietpenningen, waarvan de eerste overigens in 1948 verscheen, kwamen toen in de meerderheid. Om financiële redenen besloot men om met ingang van 1993 de opzet te veranderen. Alle leden ontvangen nu op basis van hun contributie jaarlijks één penning (de jaarpenning), terwijl daarnaast de mogelijkheid bestaat om tegen betaling een inschrijfpenning te bestellen. Overigens bood de vereniging ook eerder al wel inschrijfpenningen aan: vanaf 1977 stonden ze incidenteel op het programma.

In dit artikel geef ik geen algemeen overzicht van penningen die in een periode van driekwart eeuw zijn verschenen. De aandacht gaat zelfs niet uit naar de fraaiste of de beste stukken. Een kleine selectie opvallende exemplaren passeert de revue. Het artikel is geschreven als een persoonlijke beschouwing van een verzamelaar die geïntrigeerd raakte door datgene wat met penningen kan worden uitgedrukt. Een nieuwsgierigheid naar de combinatie van 'vorm en functie'.

Lid van de vereniging werd ik in 1972. Het secretariaat hield alle vroegere uitgaven in voorraad. Deze konden worden nabesteld. Slagpenningen kostten *f* 17,50. De prijs van gietpenningen varieerde van *f* 32,50 tot *f* 56. Dit laatste bedrag moest worden neergeteld voor *Jan Bronner* (1952-2), ontworpen door V.P.S. Esser.

In 1972 gaf de vereniging *Maria Montessori* uit, een door Nynke Jelles-Schepers ontworpen gietpenning. Op de voorzijde staat de beroemde pedagoge afgebeeld. Helaas oogt ze als iemand met onvolgroeide ledematen. De kunstenares lijkt een portret te hebben gemaakt van een mevrouw met armen die als twee stompjes naar links wijzen. Waarschijnlijk zijn de uiteinden van een bontstola bedoeld, maar toch dringt de eerste interpretatie zich

Maria Montessori, 80 mm (1972-1)

telkens weer op bij het kijken naar deze penning. Het beeld van een gehandicapte dame wordt overigens versterkt door het slechte gietsel van het exemplaar dat ik ontving. En dat geeft dan meteen een beperking aan van de Vereniging voor Penningkunst: de stukken zijn soms van mindere kwaliteit vanwege de hoge oplage.

Afgezien van de artistieke waarde is *Maria Montessori* het prototype van een gedenkpenning. Op de voorzijde, naast het portret, maken de jaartallen 1870 en 1970 duidelijk dat het hier een herdenking betreft van haar honderdste geboortedag. De keerzijde symboliseert de belangrijkste kwaliteiten van het werk van de te herdenken persoon. Hier staat een kind dat voorzichtige pasjes zet; een (Italiaanse) spreuk geeft Montessori's opvatting over opgroeiende kinderen weer.

In de loop der tijd heeft de vereniging talrijke gedenkpenningen uitgegeven, maar vooral de laatste decennia zijn ook veel stukken verschenen die helemaal niet naar een bijzondere persoon of een opvallende periode uit de geschiedenis verwijzen. Gietpenning 1972-2 is een voorbeeld van zo'n ander type: *Herder met schapen*, ontworpen door Christl Seth-Höfner. Hier wordt niets herdacht of gesymboliseerd. Een pastoraal beeld biedt de gelegenheid om met perspectieven te spelen. Op de voorzijde zien we de achterkant van een kudde schapen, plus een herder die daar hoog bovenuit torent. Draaien we de penning om, dan bevinden wij ons opeens in de positie van deze herder. We kijken dan naar schapen die *ons* lijken te volgen. Ze trekken zich echter weinig van ons aan, want ze lopen te grazen, met de kop naar beneden, zonder ons aan te zien. Betekenen die afbeeldingen op voor- en keerzijde iets? Niet meer dan wat we hier onder twee gezichtspunten te zien krijgen: een grazende kudde blijft een grazende kudde. Het omdraaien van deze penning brengt weliswaar een 'omkering' teweeg, maar dat is dan vooral de wijziging van het perspectief van de waarnemer.

Zo'n visueel spel is ook kenmerkend voor de slagpenning uit 1971, *Hoekig en rond* van Friedrich C.J. Wevers. Daar waar de *Herder met schapen* een landelijk tafereeltje weergeeft, is *Hoekig en rond* meer geabstraheerd, al kan men in de vormen op de voorzijde flessen herkennen. Ook nu impliceert het omdraaien van de penning een omkering van het beeld: hoekig wordt rond, zoals de benaming al suggereerde. Ook deze penning symboliseert niets, maar maakt slechts aanschouwelijk dat 'iets' opeens 'iets heel anders'

Herder met schapen, 63 mm (1972-2)

Hoekig en rond, 60 mm (1971)

kan worden door van gezichtspunt te veranderen. Dat is het wonder van de voorzijde en de keerzijde. En verder is *Hoekig en rond* een experiment met een voor penningen weinig gebruikte metaalsoort. De kunstenaar liet zijn werk namelijk in ijzer uitvoeren. Aan de leden van de vereniging maakte men duidelijk, dat dit sneller zou roesten naarmate de penning vaker in de hand wordt genomen. Hoe enthousiaster de verzamelaar, des te eerder zit hij met schroot opgescheept.

In de loop der jaren veranderde de vereniging een paar maal van karakter. De eerste decennia kregen koningshuis en koloniën volop aandacht. Soms werd een historisch onderwerp gekozen, maar men werkte ook wel actuele thema's uit. In de begintijd leek de vereniging vooral tot doel te hebben om de gegoede burgerij te behagen met welgekozen afbeeldingen. De uitwerking was weinig schokkend. En dat kan nog steeds worden gezegd over de uitgiften van de Vereniging voor Penningkunst: een zekere braafheid domineert.

In 1946 is het bombardement (uit 1940) op Rotterdam afgebeeld, maar de brandende stad is 'op afstand' weergegeven. Van echt oorlogsleed krijgen we weinig te zien. In 1947 bewijst een penning eer aan de Nederlandse vrouwen in Japanse concentratiekampen tijdens de oorlog. Honger en ellende komen niet in beeld. We zien een gezonde, elegante vrouw afgebeeld, met netjes gekamde haren. Ze is weliswaar bij haar polsen geboeid, maar ze heeft ook de tekst 'Fier en ongebroken' meegekregen. Een fraai gedenkteken voor vrouwen die de interneringskampen hebben doorstaan, maar tegelijkertijd wordt de indruk gewekt dat het verblijf aldaar nauwelijks invloed op het leven van de betrokkenen kan hebben gehad. Een leugen om bestwil.

Kunstenaars die een eredoctoraat verwierven, kwamen vroeger vaak in beeld. De doctorstitel werd in grote letters, meestal voluit geschreven, voor hun naam gezet. Indien de vereniging deze traditie had voortgezet, dan zou dit jaar een penning op doctor honoris causa Gerrit Komrij moeten verschijnen, onze Dichter des Vaderlands. De kans dat we zo'n penning toegestuurd krijgen, is gering. In dit opzicht is de vereniging duidelijk veranderd. Na 1954 zijn op verenigingspenningen geen academische of adellijke titels meer vermeld.

Een mooi voorbeeld van een ouderwets aandoend stuk vind ik de slagpenning van Grada Rueb ter ere van de zeventigste verjaardag van componist

Johan Wagenaar (penning 1932-2). Op de voorzijde staat een duidelijk portret, met een onderscheiding in het knoopsgat. Naam en doctorstitel in hoofdletters er omheen, plus aanduiding van de leeftijd. Op de keerzijde daalt een adelaar neer op een lier. Daarmee lijkt te worden aangeduid dat het werk van deze componist van grote kracht en hoge waarde is. In forse kapitalen staan vier persoonskenmerken van Wagenaar vermeld: ernst, tact, humor en energie. Zo beschouwd is hij geen vrijbuiter.

De penning is passend eerbewijs aan een groot componist, maar bij mij roepen de beelden en woorden geen verlangen op om eens naar een uitvoering van zijn werk te luisteren. De plechtstatige vormgeving lijkt te benadrukken dat men vooral niet moet proberen om melodieën van doctor Johan Wagenaar eventjes mee te fluiten. We behoren eerbiedig te luisteren.

Een adelaar die neerdaalt op een lier vind ik zwaar aangezette symboliek. Alsof de componist bij tijd en wijle goddelijke inspiratie ontvangt die voor gewone stervelingen niet is weggelegd.

De Wagenaarpenning lijkt ouderwets, maar toch kost het weinig moeite om een recente penning aan te wijzen met symboliek die minstens even zwaar is. Interessant is dan, dat de vormgeving radicaal verschilt. Op een tentoonstelling zou ik de penning ter ere van de goddelijk geïnspireerde componist direct naast de modernistische verenigingspenning uit 1994 leggen: *Hommage aan Andries Copier*, ontworpen door Bruno Ninaber van Eyben. Het eerbewijs aan de grote glaskunstenaar Copier bestaat uit een glazen knikker die los ligt in twee vierkante plaatjes van lood. In het midden is een holte voor de knikker vrijgemaakt. Als de stukken lood op elkaar liggen, zien we aan de buitenkant twee bolle vormen. Het loden omhulsel van het glas lijkt een sarcofaag voor Andries Copier. Wanneer de sarcofaag wordt gesloten, is aan de buitenkant nog steeds de vorm van de knikker herkenbaar. Er staan namen en jaartallen op deze penning, maar de belettering is ondergeschikt aan de verdere vormgeving.

Eén van de leden van de Vereniging voor Penningkunst pleegt de Copierpenning aan te duiden als 'een stukje dakgoot'. Voor mij is bij deze glas-in-lood penning de symboliek dominant. Juist door het ontbreken van afbeeldingen vind ik de betekenis letterlijk en figuurlijk loodzwaar. De knikker in glas lijkt aan te geven dat Andries Copier in zijn werk de volmaakte vorm heeft gevonden. Een *zwarte* knikker in een loden omhulsel suggereert bovendien dat zijn werk als ondoordringbaar moet worden beschouwd. Weliswaar kunnen we de delen van de sarcofaag uit elkaar nemen, maar dan nog blijft die ondoordringbaarheid bestaan. In dit opzicht vind ik de symboliek net zo beladen als die van een adelaar die uit het zwerk neerdaalt op een lier. Alsof je uit een glas van Copier niet gewoon een slokje mag nemen.

Juist met betrekking tot het gebruik van symboliek vertonen de verenigingspenningen veel variatie. Op een tentoonstelling zou ik bijvoorbeeld ook de penningen 1957-1 en 1982-2 naast elkaar leggen, maar dan meer vanwege het contrast dan op grond van hun overeenkomst.

Penning 1957-1, *Europa*, is ontworpen door Paul Grégoire; penning 1982-2, *Holle Bolle Gijs*, is van de hand van Cornelis de Vries. Op beide stukken is een verzameling figuurtjes te zien, maar daarmee houdt de overeenkomst op. *Holle Bolle Gijs* valt te bekijken als een spijskaart voor analfabeten. Er staan gerechten op afgebeeld die de hoofdpersoon uit het kinderliedje tot zich nam. Wie een matig geheugen heeft, kan met behulp van deze penning het liedje weer in herinnering brengen. In

Holle Bolle Gijs, 64 mm (1982-2)

Europa, 74 mm (1957-1)

die zin gaat het hier om een geheugensteun, maar nauwelijks meer dan dat. Betekenis hoeven we aan de afbeeldingen verder niet toe te kennen.

Heel anders ligt dit bij *Europa*. Elk hierop afgebeeld figuurtje verwijst naar iets algemeners en iets hogers. Eigenlijk is dit kunstwerk van Paul Grégoire niet goed te begrijpen zonder de toelichting te lezen die indertijd als bijsluiter op papier werd meegestuurd.

De voorzijde bevat als tekst 'Het Huis Europa'. De afbeeldingen hebben volgens de bijsluiter de volgende betekenis: 'De geest (vogel) omsloten door naties (diersymbolen) in onderscheiden behuizing bedreigd door velerlei gevaar (draken).'

Op de keerzijde van de Europapenning staat het woord 'Lux'. De afbeelding wordt als volgt toegelicht: 'Europa (de vrouw) die moederlijk de toekomst (kind) beschut, haar kracht ontlenend aan culturele waarden van wetenschap (uil) en kunst (lier), tegen de bedreiging (draak), de weg vrijgevend voor de opvlucht van de geest (vogel) naar het licht (zon).'

Holle Bolle Gijs en *Europa* zijn penningen voor ingewijden, maar wel op een heel verschillende manier. Wie het liedje over Gijs nooit heeft leren zingen, zal verbijsterd kijken naar al die vreemde tekens: wat stellen die vaten voor, of die schuit, of dat doormidden gesneden paard? Het

antwoord is simpel: al die zaken stellen slechts woorden voor die in een bepaalde volgorde moeten worden gezongen. *Europa* daarentegen, verwijst niet naar woorden of naar een melodie, maar naar iets dat een wijde strekking heeft. Toch moet je eerst geleerd hebben dat een uil hier niet voor domheid staat maar voor wetenschap, want anders geeft ook deze penning slechts aanleiding tot misverstand.

In de loop der jaren hebben penningen van de vereniging meer het karakter van *Holle Bolle Gijs* gekregen dan van *Europa*. Ze verwijzen nog maar zelden op een complexe wijze naar iets groots of naar iets van algemene betekenis. Ik vind dat jammer. Eigenlijk zou de Vereniging voor Penningkunst medailleurs sterker moeten aanmoedigen om verrassende en prikkelende symbolentaal te ontwikkelen. Overigens vind ik de eerder genoemde Copierpenning van Bruno Ninaber van Eyben in dit opzicht een gunstige uitzondering, hoe 'zwaar' die penning verder ook is.

In de tweede helft van de jaren vijftig vond een kleine revolutie plaats. Deze is onder andere beschreven in het boek dat in 1996 ter ere van Piet Esser verscheen. In 1957 werd Esser bestuurslid van de vereniging; het was toen voor het eerst dat een beeldhouwer zitting kreeg in het bestuur. In het genoemde boek schrijft Marjan Scharloo dat Esser tot zijn aftreden in 1972 een sleutelpositie innam van waaruit hij het penningklimaat in Nederland beïnvloedde. Scharloo citeert een uitspraak uit een interview met hem: 'De beroepsgraveurs van Begeer kregen geen kans meer.'[1]

Op zichzelf vind ik het jammer dat een bepaalde groep ontwerpers kennelijk werd uitgesloten. Verenigingspenningen zijn vanaf de tweede helft van de jaren vijftig vooral beeldhouwerspenningen, al blijft enige ruimte gereserveerd voor kunstenaars met een andere achtergrond. Enkele keren wordt een penning van een edelsmid uitgegeven. Dat biedt steeds een verfrissende kijk op variatiemogelijkheden. Het voorkomt ook het gevaar, dat de Vereniging voor Penningkunst zich verengt tot een sekte van gelijkgestemden.

Veel beeldhouwers die door Esser zijn opgeleid, kregen de kans om zich met een verenigingspenning te manifesteren. Bij sommige penningen is de invloed van de leermeester duidelijk aan te wijzen.

Een interessant voorbeeld van Essers invloed vind ik de gietpenning *Bertold Brecht* van Geer Steyn (1978-2). Geheel in de traditie van Esser is op de

Bertold Brecht, 60 mm (1978-2) (alle foto's: Arnold Nieuwendam)

voorzijde slechts de kop van de geportretteerde te zien. Die kop ligt niet zomaar in het vlak; portret en penningvlak zijn geboetseerd tot een eenheid. Tekst is hier niet toegevoegd; de naam van Brecht is slechts op de keerzijde te vinden. Op die keerzijde zien we een staande figuur die Brecht ook weer uitbeeldt. Een groot deel van de ruimte wordt hier in beslag genomen door een tekstfragment uit diens *Dreigroschenoper*: 'Es geht auch anders, doch so geht es auch'. De belettering lijkt eveneens door Esser beïnvloed. Dit is met name te zien aan de wijze waarop sommige letters met elkaar verbonden zijn; ook de hoofdletter E met 'ronde rug' is vaak door de leermeester gebruikt.

Terug naar de voorzijde. De vormgeving van het portret maakt op zichzelf al duidelijk, dat Geer Steyn als penningkunstenaar de invloed van Esser onderging. Maar er is met dit portret iets vreemds aan de hand. Een flink deel van de kop van Brecht is beschadigd door een forse duimindruk van de medailleur. Deze beschadiging is zorgvuldig geënsceneerd, want Geer Steyn heeft een honderdtal varianten van de kop van Brecht gemaakt. Bij verscheidene van die varianten is zo'n zelfde duimindruk aangebracht.[2]

Het gat in de kop van Brecht maakt de penning boeiend en dubbelzinnig. Alles mag dan wel zorgvuldig overwogen zijn, toch suggereert de penning het falen van de medailleur. Een portretkop die dreigde te mislukken, lijkt in woede te zijn bewerkt. Tegelijk daarmee krijgt het citaat op de keerzijde een speciale betekenis. De kunstenaar geeft zijn pogingen om een goed portret te maken op; we moeten maar tevreden zijn met een beschadigde kop. Oftewel: 'Es geht auch anders, doch so geht er auch.' En hiermee lijkt de penning een zelfverwijzing te bevatten. Het citaat van Brecht is nu een commentaar op de manier waarop Brecht is afgebeeld. De penning is opeens een combinatie van een normale gedenkpenning en een kunstwerk dat in de eerste plaats over zichzelf gaat.

Mij lijkt zo'n enorme deuk in een portret vooral een teken van onmacht. Geer Steyn slaagde er niet in om een acceptabel portret van Brecht te maken. De kunstenaar maakte van de nood een deugd door net te doen alsof hij de les van Brecht goed begrepen had. Als beschouwer van deze penning voel ik me in twee opzichten geprikkeld. Aan de ene kant ben ik geïrriteerd, omdat ik me beetgenomen voel: de penningkunstenaar heeft zijn werk niet goed gedaan. Hij maakt zich er met een Jantje van Leiden vanaf. Aan de andere kant stimuleert die dubbelzinnigheid ook tot goed nadenken: is Geer Steyn nu wel of niet in zijn opgave geslaagd? En in de loop der jaren heb ik het citaat vaak gebruikt bij het doorhakken van knopen: 'Niet zeuren: we doen het op déze manier! Es geht auch anders, doch so geht es auch.' Een prachtige penning voor iemand die ergens in verstrikt lijkt te raken.

Zelfverwijzingen grenzen in penningkunst gemakkelijk aan autisme. De buitenwereld lijkt nauwelijks meer van belang; een penning is slechts wat een penning uitdrukt. De Vereniging voor Penningkunst bood de afgelopen decennia tamelijk veel ruimte aan medailleurs die hun producten als autonoom kunstwerk presenteerden. Verwijzingen naar een buitenwereld ontbraken daarbij niet, maar leken ondergeschikt aan een interessante vormgeving. In mijn ogen wordt deze kunstvorm echter ook gemakkelijk steriel. Wie een penning in handen krijgt, moet iets kunnen leren of ergens aan herinnerd worden (aan een gebeurtenis of een persoon). En toch: wat doet het er eigenlijk toe of we iets willen leren? Is het niet veel belangrijker om emotioneel uitgedaagd te worden door

een bijzondere vorm? Ik hoop dat de vereniging ons in de toekomst telkens weer tussen die polen heen en weer laat slingeren. Penningkunst is het zoeken naar een balans tussen vorm en functie.

NOTEN

1 MARJAN SCHARLOO Piet Esser en de penningkunst. In JAN TEEUWISSE e.a. *Piet Esser. Beeldhouwer en medailleur* (Leiden 1996).

2 Zie afbeeldingen in het artikel van A.J. DE KONING 'Bertold Brecht' penningen van Geer Steyn *De Beeldenaar* 4 (1980) 23-27.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid n v m h

De knoopjes van Marmé

M.L.F. VAN DER BEEK

Het aantekenschrift van Marmé

In de bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum bevindt zich een schrift met aantekeningen van de graveur Johan Willem Marmé, die van 1763 tot 1795 stempelsnijder was van de provinciale en stedelijke Munt van Utrecht. Een plakker achterin het schrift geeft aan dat het is aangekocht op de veiling Van der Monde in 1847. Hierbij bracht het de niet onaanzienlijke som van *f* 2,50 op.[1] De omslag toont een hartvormig etiket met daarop *Aantekeningen Van de Münt en Rechten, en Accoorden met de Münt Meesteren; enz:* In het schrift ligt een los briefje, gedateerd 1866, van de hand van L.C. Hora Siccama, het lid van het Muntcollege dat was belast met het beheer van de collecties van 's Rijks Munt: *Bij vergelijking der hand van het manuscript met de schriften van den Graveur J.W. Marmé, in het archief voorhanden, is er niet de minste twijfel aan of het is van diens hand.*

De notities in het schrift beginnen met historische aantekeningen over het muntwezen van de Republiek, waarbij enkele malen als bron naar het *Groot Plakkaatboek* wordt verwezen. Bij enkele aantekeningen over rekenpenningen vermeldt Marmé het werk van Van Loon. Deze inleiding omvat 11½ van de 21 beschreven bladzijden. Daarna vervolgt Marmé met notities van eigentijdse gebeurtenissen. Een drietal zaken vallen daarbij in het oog: de totstandkoming van nieuwe stempels voor de dukaat in 1777, de beloning voor het graveren van muntstempels, en het gebruik door Marmé van het aantal knoopjes in het muntbeeld waarschijnlijk als echtheidskenmerk.[2]

Het stempel voor de dukaat van 1777

De gebeurtenissen die in 1777 plaatsvonden bij de ontwikkeling van nieuwe stempels voor de Utrechtse dukaat vormen het enige onderwerp in het schrift dat dagboeksgewijs wordt verhaald. Het relaas begint in mei 1777. Marmé heeft dan de nieuwe deelponsoenen, waarmee de dukatenstempels werden geproduceerd, al gesneden en hiermee een stempel samengesteld. Op 13 mei 1777 toont hij een paar afdrukken hiervan aan de Gedeputeerde Staten van Utrecht, samen met afdrukken van de oude stempels ter vergelijking. De afdrukken van de nieuwe stempels nummerde hij *N°2*, terwijl die van de oude stempels waarschijnlijk het nummer 1 hebben gedragen. Als verschillen tussen de oude en de nieuwe stempels vermeldt Marmé dat de ridder thans *iets meer gaande is, en den Arm digter aan het Lijf, en op het eene Been van de Broek maar Twee Reijen knoopen, en op het voorwaarts Tredende Been geen knoopen, en een heele Nieuwe Letter, en op de Letter zijde een verandering in de Schülp.*

Marmé's nieuwe beeldenaar wordt niet direct goedgekeurd. Bij de gedeputeerden ontstaat eerst een discussie over de vraag of de afgebeelde ridder nu wel of niet knopen aan zijn been behoort te hebben. *Dog alle medailles van de beste Meesters*, schrijft Marmé *als ook de beste Plaaten, hebben over het algemeen geene knoopen aan de Beenen, maar in plaats van dezelve* Scheenstukken, *d'welke boven en beneden de kuijt werden vast gebonden.* Toch snijdt de graveur in een maand tijd een gewijzigd stempel, waarvan hij de

Utrechtse dukaten 1777 en (ter vergelijking) 1770 (2 x vergroot)

Staten op 17 juni een afdruk overhandigt (N°3?). De beslissing wordt nu echter uitgesteld tot ook muntmeester Wesselman aanwezig kan zijn. Wel wordt Marmé alvast opgedragen de randkarteling van de dukaat voortaan fijner uit te voeren.

Op 1 juli 1777 wordt de graveur bij de voorzitter van de Staten, Van Lünenborg, ontboden en wordt hem gevraagd naar de beloning die hij voor het vervaardigen van de ponsoenen wenst te ontvangen. Van Lünenborg vertelt hierbij dat hij de stempels uit eigen zak betaalt. Marmé vraagt twaalf dukaten en krijgt daarop toestemming de stempels voor dit bedrag te maken. Dezelfde dag nog bezorgt hij de muntmeester vier stempelafdrukken, twee van de oude en twee van de nieuwe dukaten, om aan Essayeur generaal Emants te zenden. Op 9 juli 1777 krijgt Marmé officieel bericht van zijn opdracht, waarbij gekozen blijkt te zijn voor zijn eerst gesneden stempel N°2.

Op 1 augustus 1777 wordt Marmé opnieuw ontboden. De Statenleden vragen hem of op het stempel nog ruimte is om het Utrechtse stadswapentje aan te brengen. De graveur was dit tekentje, dat al vanaf 1586 op de Utrechtse dukaten voorkwam, blijkbaar vergeten. Op de voorheen gebruikelijke plaats hiervoor, tussen het hoofd van de ridder en het zwaard, zal op de nieuwe stempel niet voldoende ruimte zijn geweest. Marmé legt uit dat het wapenschildje nu *allergeschiktst* tussen het afgekorte woord TRA• van het omschrift en het zwaard van de ridder kan worden aangebracht. Direct hierop ordonneren de Staten dat dit voortaan de plaats van het teken zal zijn.

Als Marmé de volgende dag de resolutie onder ogen krijgt waarin de Staten tot de invoering van de nieuwe stempels besluiten,[3] viel hem echter op dat hierin enkel sprake was van een uiterlijk *conform het afdrukzel van N°2*, waarbij het toegevoegde stadswapentje

niet werd genoemd. Op dat moment wist hij blijkbaar nog niet dat de Staten hier wel degelijk rekening mee gehouden hadden, gezien de resolutie van de Gedeputeerde Staten van 1 augustus 1777: *Is na deliberatie goedgevonden, dat het wapentje der Stad Utrecht, dat als een teeken van de plaats der Muntslag op den gouden Ducaat staat, en voorheen is geplaatst geweest tusschen het zwaard en het hoofd van den geharnasten man, zal geplaatst worden achter de laatste letter van het geabbrevieerd woord Trajecti.*[4]

Op 4 augustus 1777 heeft Marmé het wapenschildje op het stempel aangebracht; een afdruk van het gecompleteerde stempel geeft hij nummer 4. De volgende dag worden twee dukatenstempels met de nieuwe beeldenaar gehard. 's Avonds om zes uur worden op de Munt hiermee acht afdrukken geschroefd in geel koper, ieder zijde apart. Aan de muntmeester, de waardijn, de essayeur en *den Maaker* wordt elk een set (één voor- en één keerzijde) gegeven. Tenslotte ontvangt Marmé op 17 oktober 1777 zijn beloning van 63 gulden.

Afslagen op geel koperblik van voor- en keerzijde van de Utrechtse dukaat 1777, zoals vervaardigd op 5 augustus 1777 om zes uur 's avonds (Coll. Het Nederlands Muntmuseum)

Twee van de genoemde setjes afdrukken van voor- en keerzijde van de Utrechtse dukaat 1777, in geel koper, worden tegenwoordig bewaard in de collecties van het Koninklijk Penningkabinet en Het Nederlands Muntmuseum.

De prijzen van muntstempels

Een aantal notities in Marmé's schrift hebben betrekking op de prijzen die hij met de muntmeester overeen was gekomen voor het snijden van muntstempels. Het gaat hier steeds om stempels voor muntsoorten die alleen met speciale permissie mochten worden geslagen: het kopergeld, het kleine zilvergeld en de munten voor de VOC. Deze stempels kwamen op rekening van de muntmeester. Het snijden van stempels voor de 'gewone' munten, die iedereen zonder speciale toestemming bij het munthuis kon bestellen, viel onder de normale taak van de stempelsnijder en werd daarom niet afzonderlijk betaald.

Eén aantekening gaat over een van Marmé's voorgangers, Laurens Natter. Het was in het verleden twijfelachtig of deze graveur daadwerkelijk stempels voor de Utrechtse Munt heeft vervaardigd.[5] Marmé vermeldt dat Natter in 1757 *een douceur* van *f* 220 heeft ontvangen voor het vervaardigen van *de manqueerende ponçoenen in de Munt.*[6]

Over de prijzen die in Marmé's ambtsperiode werden betaald komen in zijn schrift twee overzichten voor. Het eerste hiervan heeft betrekking op de periode *van de Muntmeesters J.E. Novisadi, J.C. Novisadi en J.G. Holtzheij*, het tweede geeft de prijzen die Marmé in 1786 overeenkwam met muntmeester Van Naamen.[7] Ten opzichte van het eerste overzicht is de beloning dan 20 tot 30 % lager geworden.

	Periode Novisadi/Holtzhey		1786	
Schelling	't scheepje *f* 6:0 't wapen *f* 2:0	Het paar *f* 8:0	't scheepje *f* 4:0 't wapen *f* 2:0	Het paar *f* 6:0
Dubbele stuiver	't wapen *f* 1:10 de letters *f* 1:10	Het paar *f* 3:0		Het paar *f* 2:0
Stuiver	't pijltje *f* 1:10 de letters *f* 1:0	Het paar *f* 2:10		Het paar *f* 1:16
Stads-duit	't wapen *f* 1:0 de letters *f* 0:10	Het paar *f* 1:10		Het paar *f* 1:4
VOC-duit	't wapen *f* 1:0 de letters *f* 0:10	Het paar *f* 1:10		Het paar *f* 1:4
VOC-penning (halve duit)	't wapen *f* 0:14 de letters *f* 0:10	Het paar *f* 1:4		Het paar *f* 1:0

De prijzen met de muntmeester overeengekomen voor het snijden van muntstempels, in guldens en stuivers.

Naast deze overzichten staan nog enkele overeengekomen prijzen vermeld voor de stempels voor VOC-duiten:

1 juni 1764	Voorzijde *f* 1:0 Keerzijde *f* 0:10	Het paar *f* 1:10
1 juli 1766	Voorzijde *f* 0:10 Keerzijde *f* 0:10	Het paar *f* 1:0
9 oktober 1769		Het paar *f* 1:0

De knoopjes

Het meest verrassende in Marmé's schrift is een overzicht van details uit het muntbeeld van de hele en halve ducaton, de hele en halve zilveren dukaat en de dubbele en enkele gouden dukaat. Het betreft voornamelijk het aantal knopen dat zich op de kleding van *de geharnaste man* bevindt, naast het aantal pluimen op diens helm en, voor de gouden dukaat, het aantal punten tussen de letters van de tekst.

Het feit dat Marmé dit zo nauwkeurig noteerde geeft aan dat deze details niet willekeurig op de stempels weergegeven werden. Het kan moeilijk iets anders betekenen dan dat hij ze gebruikte als 'geheime' tekens bij het herkennen van zijn eigen muntstempels. Of buiten Marmé zelf ook de andere muntambtenaren of de Statenleden van deze gegevens op de hoogte waren blijft onbekend. Dezelfde aantallen knoopjes die Marmé noteerde kwamen overigens al voor op de muntstukken uit de periode dat zijn vader Johan Conrad Marmé in Utrecht stempelsnijder was (1757-1763).

Remarque voor den Silveren Rijder of heele Ducaton

op de zijde van het Paard.		
Aan hoofd van de Geharnaste Ruijter	*6*	*knoopjes*
Op den Helm 5 Pluime		
Op den Arm met het zwaard tot aan de Schouder	*13*	--------
Op het Lijf onder het Sjerp	*3*	--------
Op het Been van de Broek	*31*	--------
Op het Been	*4*	--------
te samen	*57*	--------

Utrechtse ducaton 1772 (piedfort), voorzijde (2 x vergroot)

Remarque op den halven Silveren Rijder of halve Ducaton

op de zijde van het Paard.		
Aan 't hoofd van de Geharnaste Ruijter	*5*	*knoopjes*
Op den Helm 4 Pluijme		
Op den Arm met het zwaard tot aan de Schouder	*13*	--------
Op het Been van de Broek	*26*	--------
Op het Been	*4*	--------
te samen	*48*	--------

Remarque voor den Silveren Ducaat of Rijksdaalder.

Aan het hoofd van de Geharnaste Man	*7*	*knoopjes*
Op den Helm 5 Pluijme		
Op den Arm met het zwaard	*6*	--------
Voor den Arm van het zwaard	*7*	--------
Op den Arm, die het Lind vasthoud	*6*	--------
Op het Rechter Been van de Broek	*30*	--------
Op het Rechter Been	*7*	--------
Op het Linker Been van de Broek	*8*	--------
te samen	*71*	--------

Utrechtse rijksdaalder 1772 (piedfort) voorzijde (2 x vergroot)

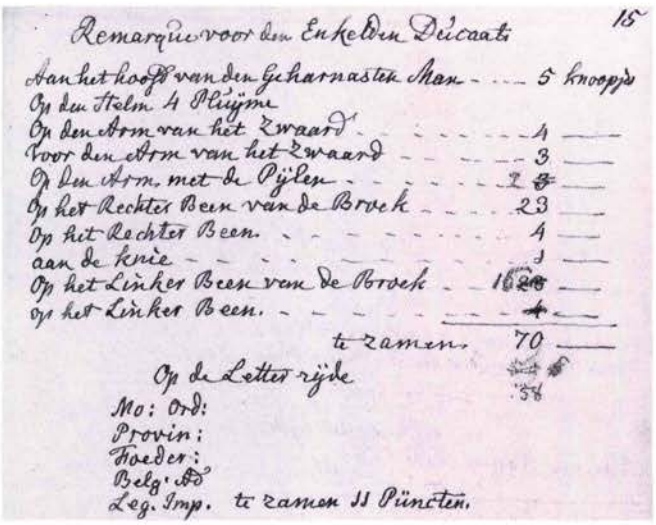
Remarque voor den halven Silveren Ducaat of halven Rijksdaalder.

Aan het hoofd van den Geharnaste Man	*6*	*knoopjes*
Op den Helm 5 Pluijme		
Op den Arm met het zwaard	*10*	--------
Voor den Arm van het zwaard	*4*	--------
Op den Arm, die het Lind vasthoud	*6*	--------
Op het Rechter Been van de Broek	*24*	--------
Op het Rechter Been	*6*	--------
Op het Linker Been van de Broek	*5*	--------
te zamen	*61*	--------

Remarque voor den Enkelden Ducaat .

Aan het hoofd van den Geharnaste Man	*5*	*knoopjes*	
Op den Helm 4 Pluijme			
Op den Arm van het zwaard	*4*	--------	
Voor den Arm van het zwaard	*3*	--------	
Op den Arm met de Pijlen	*3*	--------	[later gewijzigd in 2]
Op het Rechter Been van de Broek	*23*	--------	
Op het Rechter Been	*4*	--------	
Aan de knie	*1*	--------	
Op het Linker Been van de Broek	*23*	--------	[later gewijzigd in 16]
Op het Linker Been	*4*	--------	[later doorgehaald]
te zamen	*70*	--------	[later via 59 gewijzigd in 58]

Gedeelte uit het schrift van Marmé

Remarque voor den Enkelden Ducaat 15
Aan het hoofd van den Geharnaste Man - - - 5 knoopjes
Op den Helm 4 Pluijme
Op den Arm van het Zwaard - - - - - - - 4 ——
Voor den Arm van het Zwaard - - - - - 3 ——
Op den Arm met de Pijlen - - - - - - 2 3 ——
Op het Rechter Been van de Broek - - - 23 ——
Op het Rechter Been - - - - - - - - - 4 ——
aan de knie - - - - - - - - - - - - 1 ——
Op het Linker Been van de Broek - 16 23 ——
Op het Linker Been - - - - - - - - - 4 ——
te zamen 70 ——
Op de Letter zijde
Mo: Ord:
Provin:
Foeder:
Belg: Ad
Leg. Imp. te zamen 11 Puncten.

Op de Letter zijde
Mo: Ord:
Provin:
Foeder:
Belg.Ad
Leg.Imp. te zamen 11 Puncten.

De wijzigingen in de aantallen knoopjes op de voorzijde van de dukaat werden veroorzaakt door de hierboven beschreven vernieuwing van het stempel in 1777.

Remarque voor den Dubbelden Gouden Ducaat

Aan het hoofd van den Geharnaste Man	*6*	*knoopjes*
Op den Helm 5 Pluijme		
Op den Arm met het zwaard	*10*	--------
Voor den Arm met het zwaard	*4*	--------
Op den Arm met de Pijlen	*3*	--------
Op het Rechter Been van de Broek	*23*	--------
Op het Rechter Been	*5*	--------
Op het Linker Been van de Broek	*24*	--------
Op het Linker Been	*5*	--------
te zamen	*80*	--------

De Letter zijde in allen deelen gelijk met die van den Enkelden Ducaat.

Utrechtse dubbele dukaat 1764 (2 x vergroot)

De nauwkeurige optekening van deze details vindt mogelijk zijn oorzaak in het feit dat sedert de jaren 1730 in Rusland op grote schaal Utrechtse dukaten werden nagebootst. Van der Wiel schrijft dat elke keer als in Utrecht een nieuw stempel in gebruik werd genomen, de wijzigingen onmiddellijk op de Russische stempels werden overgenomen. Of daarbij ook het aantal knoopjes in acht werd gehouden moet nog eens worden nagegaan. In ieder geval blijkt weer eens dat veel schijnbaar onbelangrijke details in het muntbeeld wel degelijk hun (geheime) betekenis hadden. ■

NOTEN

1 Zonder twijfel familie van A.J. van der Monde (1773-1824, stempelsnijder bij 's Rijks Munt sedert 1808) die een zwager van J.W. Marmé was.

2 Naast de hier beschreven zaken is nog een aantekening van belang dat op 10 januari 1783 muntmeester Van Naamen de boedel van het Utrechtse munthuis overnam van zijn voorganger Wesselman, waarbij op de Munt enkele ponsoenen (zes wapens voor op de rijksdaalder en *vijf mannetjes* voor op de dukaat) zijn vernietigd, *buiten mij als Stempelsnijder.*

3 Marmé dateert deze resolutie op 1 juli 1777.

4 C.W. MOORREES en P.J. VERMEULEN *Mr Johan van de Water's Groot plakkaatboek 's lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810* (Utrecht 1856) 907.

5 H.J. VAN DER WIEL Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht *JMP 62-64* (1975-1977) 63-114, 98; J. LUIJT *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806* (Utrecht 1999) 53. In Valse Nederlandse dukaten II *JMP 43* (1956) 58-70 vermeldt A. VAN DER WIEL op blz. 60 wel dat de dukatenstempel van 1757 (het 4e stempel uit zijn opsomming) door Natter is gesneden en dat deze slechts in enkele details van het voorgaande stempel verschilt. Dit laatste is te verklaren door aan te nemen dat Natter alleen maar enkele deelponsoenen voor het stempel vernieuwd heeft die in de loop der tijd versleten waren.

6 Marmé verwijst naar een Resolutie van de Staten van Utrecht van 7 oktober 1757.

7 Johan Ernst Novisadi werd in 1738 tot muntmeester benoemd. Van 1758 tot 1771 oefende hij het ambt gezamenlijk met zijn zoon Johan Christoffel uit. Holtzhey was muntmeester van 1771 tot 1776; Van Namen van 1782 tot 1797.

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig
lijsten met munten aan vaste prijzen

Veiling 63:	*16 september 2000*
Veiling 64:	*2 december 2000*
Veiling 65:	*17 maart 2001*
Veiling 66:	*16 juni 2001*
Veiling 67:	*15 september 2001*
Veiling 68:	*8 december 2001*

65 Tervurenlaan — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Prentbriefkaarten met muntafbeeldingen

L.M.J. BOEGHEIM

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam de gewoonte in zwang van een uitstapje of van een vakantiereisje aan vrienden of bekenden een *ansichtkaart* toe te sturen. De benaming *ansicht* werd gemeengoed. De wieg van de ansicht zal ongetwijfeld in Duitsland hebben gestaan.

De toenemende interesse voor de kaart bracht de uitgever Max Heimbrecht uit Berlijn-Schöneberg op het idee kaarten te gaan vervaardigen en uit te geven waarop de koersmunten van de diverse landen uit de hele wereld waren afgebeeld. Zijn idee werd een doorslaggevend succes. In betrekkelijk korte tijd werden meer dan zes miljoen kaarten verkocht, voornamelijk aan banken.

Dit verkoopresultaat noopte Heimbrecht, die intussen met zijn bedrijf naar Oranienburg-Eden bij Berlijn was verhuisd, in 1913 tot het uitbrengen van een nieuwe druk. Van dit voornemen gaf hij ook kennis aan 's Rijks Munt in Utrecht.[1] In een op 22 november 1913 gedateerd schrijven gaf hij te kennen dat de nieuwe druk binnen enkele dagen zou plaatsvinden, waarbij hij aangaf het gewenst te achten dat het nieuwe nikkelen 5-centstuk op de kaart 'Nederland' zou worden afgebeeld. Heimbrecht vroeg derhalve onderdanig, indien deze munt reeds was geslagen, om toezending van een exemplaar. Hij had daartoe in zijn brief 20 pfennig voor porto en 10 pfennig voor de stuiver in Duitse munten bijgesloten. Als de munt nog niet gereed zou zijn vroeg hij een zeer nauwkeurige tekening te willen opsturen.

Verder vroeg hij of het oude 5-centstuk uit de circulatie zou worden genomen en zo ja wanneer dit het geval zou zijn. Het nieuwe 5-centstuk zou uiterlijk in tien dagen in Berlijn moeten zijn, daar de nieuwe serie geldkaarten dan zou worden gedrukt.

Aan de brief was een vouwblad in de Duitse, Engelse en Franse taal toegevoegd. Hieruit bleek dat de nieuwe serie 45 verschillende kaarten zou omvatten. Er werden de op dat moment in de belangrijkste landen van de wereld circulerende munten op afgebeeld. De drukplaten waren vervaardigd op basis van de originele geldstukken van deze landen.

Alle geldstukken werden afgebeeld in de metaalkleuren goud, zilver, nikkel en koper, in ware grootte en in hoogdruk. Het zag er volkomen uit als echt geld; bovendien werden de nationale vlaggen in kleuren afgebeeld en waren omrekeningstabellen toegevoegd.

De verzameling vormde een naslagwerk van blijvende waarde en was onontbeerlijk voor banken en bankbeambten, kassiers, kooplieden, exporteurs en reizigers, maar ook voor verzamelaars van postzegels en munten, kortom eigenlijk voor iedereen. De departementen van Onderwijs van vele landen hadden de kaarten aanbevolen voor gebruik in onderwijsinrichtingen.

De uitgifte in de vorm van losse kaarten had het voordeel handzaam te zijn en maakte het mogelijk voor een zeer billijke prijs de beste muntafbeeldingen te brengen die eigenlijk bestonden. De schoonheid, nauwkeurigheid en het nut van de kaarten vonden in de hele wereld waardering.

De 45 kaarten werden franco geleverd voor drie mark 50 pfennig. Bij gelijktijdige bestelling van vijf series

bedroeg de prijs per serie slechts twee mark 80 pfennig. Op tien series werd één serie gratis meegeleverd. Op verzoek kon ook een album voor de kaarten worden geleverd met goudopschrift: *Geldsorten aller Länder.*

Op 29 november 1913 deelde 's Rijks Munt mee dat het nieuwe nikkelen 5-centstuk nog niet in omloop was gebracht.[2] Dit zou waarschijnlijk eerst tegen het einde van het jaar het geval zijn. Een foto van het stuk was echter toegevoegd, hetgeen voor het beoogde doel voldoende werd geacht.

Wel vroeg 's Rijks Munt haar na gereedstelling van de verzameling één exemplaar voor de prijs van drie mark 50 pfennig toe te willen sturen!

Kort daarna bracht het kledingmagazijn van Gebrs. Lampe in Amsterdam kleine kaartjes met afbeeldingen van munten uit diverse landen in omloop, die bij aankoop van kleding als reclame werden uitgereikt. De op de afgebeelde munten aangegeven jaartallen schijnen niet erg juist. De Nederlandse rijksdaalder met het jaartal 1878 zou er op kunnen wijzen dat hier een valse munt model heeft gestaan.

Met dank aan de heer H. Timmer, collectiebeheerder van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.

NOTEN

1 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, Dossier 141, Ingekomen stukken 1913.

2 Ibidem, brief nr 3407 AZ d.d. 29.11.1913.

Een kaart uit de nieuwe druk (1913) van uitgeverij Heimbrecht

Voor- en keerzijde kaartje Gebrs. Lampe

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

A.N. Zadoks-Josephus Jitta 1904-2000

J.P.A. VAN DER VIN

Op 31 mei 2000 is op de zeer hoge leeftijd van 95 jaar professor Annie Zadoks-Josephus Jitta overleden. Tussen 1 mei 1948 en 1 januari 1963 was zij – deels part-time – als conservator voor de antieke munten en de gesneden stenen verbonden aan het Koninklijk Penningkabinet in Den Haag. Die functie legde zij in 1963 neer om full-time als hoogleraar in de klassieke archeologie in Groningen te gaan werken. Al spoedig werd haar leerstoel daar uitgebreid met de antieke numismatiek, wat gezien haar eerdere werkzaamheden en belangstelling eigenlijk vanzelfsprekend was.

In tien boeken en meer dan tweehonderd artikelen heeft zij gedurende vele jaren haar enthousiasme voor de antieke wereld uitgedragen. Veel van deze publicaties zijn geheel of gedeeltelijk aan de antieke munten of de gesneden sneden stenen gewijd. Generaties gymnasiasten zijn opgegroeid met haar *Antieke Cultuur in beeld*, een kunstgeschiedenis van de Oudheid in historische context. Dit reeds lang uitverkochte boek kan men nog steeds geregeld aantreffen in antiquariaten en op antiekmarkten. Haar studie over *De lotgevallen van de Grote Camee*, op basis van diepgaand archiefonderzoek, blijft voor mij een van haar meest waardevolle werken over gesneden stenen.

Op het terrein van de antieke munten publiceerde zij in een tijd dat men het belang ervan meer en meer begon te ontdekken, een groot aantal muntvondsten. Zowel materiaal dat recent uit de bodem was gekomen, als ook munten die al geruime tijd in depots en museumcollecties aanwezig waren, hadden haar aandacht. Op dit gebied vervulde zij duidelijk een voortrekkersrol en stimuleerde zij ook anderen. Dat geldt in het bijzonder voor de jarenlang toonaangevende studie van Wim van Es over de Romeinse muntvondsten uit de drie noordelijke provincies (Groningen 1960). Deze studie werd oorspronkelijk ingeleverd bij de conservator van het Koninklijk Penningkabinet en tevens lector klassieke archeologie te Groningen, Annie Zadoks. *De Muntwijzer voor de Romeinse tijd*, die zij tezamen met Wim van Es schreef en die later wegens het grote succes werd herdrukt, was en is nog steeds een uitstekende inleiding in de antieke numismatiek. Op haar eigen wijze wist zij in dit boek de toch ingewikkelde wereld van het Romeinse geld voor niet-ingewijden duidelijk te maken.

Het Koninklijk Penningkabinet bleef ook na haar vertrek in 1963 haar warme interesse houden; geregeld kwam ze nog op bezoek, eerst in Den Haag, later in Leiden, en bij openingen van tentoonstellingen was ze graag aanwezig. Ze betreurde het zeer, dat haar steeds verder verslechterende gezondheid dit de laatste jaren niet meer toeliet. We denken aan haar met gevoelens van respect en dankbaarheid.

Een gouden dukaat uit 176.9!

L.M.J. BOEGHEIM

Op 21 maart 1920 schreef de heer W. De Hoog te Johannesburg (Zuid-Afrika) een brief aan *den Heer Directeur van het Munten Kabinet te Utrecht*, (tegenwoordig Het Nederlands Muntmuseum) waarin hij aangaf in het bezit te zijn van een gouden munt of penning. Een ruwe schets van het stuk was bijgevoegd. De Hoog haalde de tekst aan zoals op zijn schets aangegeven: MO.ORD.PROVIN.FOEDER.BELG.AD.LEG. IMP., terwijl hij de geharnaste ridder had aangeduid met een tweetal verticale lijnen. Het handschrift omschreef hij met: PAR.CRES.HO:.CONCORDIA RES. Voorts wees hij er op dat ongeveer ter hoogte van de knieën van de ridder het cijfer 176.9 voorkwam, waarbij hij er zijn bevreemding over uitsprak dat tussen de 6 en de 9 een punt stond.

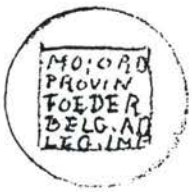
Op grond van deze beschrijving vroeg De Hoog hem te willen meedelen wat deze penning voorstelde. 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, schreef op 14 april 1920 aan de heer De Hoog dat het hier een Hollandse gouden dukaat betrof. Hij gaf een uitvoerige explicatie over de dukaat in het algemeen

Hoitsema voegde eraan toe dat op het exemplaar van 1769 van de Hollandse gouden dukaat aanwezig in de verzameling van 's Rijks Munt, de punt tussen de 6 en de 9 niet voorkwam.[1]

Op een muntenbeurs, die 80 jaar na deze briefwisseling in Den Haag werd gehouden, sprak één van de aanwezige handelaren met mij toevallig over de groeiende aantallen gouden dukaten uit de tijd van de Republiek, waarop afwijkingen voorkwamen. Kopstaande letters, verwisselingen van letters en dergelijke zouden volgens hem vrij veelvuldig worden aangetroffen. Ik vertelde hem hierop van mijn recente 'papieren vondst', hetgeen hem zichtbaar leek te verrassen. Het toeval wilde namelijk dat hij enkele weken tevoren een dukaat met het jaartal 176.9 in Polen op de kop had getikt! Mijn handelaar bleek het bewuste stuk inmiddels reeds te hebben verkocht aan een zeer bekende Nederlandse verzamelaar. Het is echter niettemin een gerustellende gedachte dat ruim 80 jaar na de ontdekking van deze misslag een origineel exemplaar op de vaderlandse bodem blijkt te zijn teruggekeerd.. ■

NOOT

1 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1920, inv. Nr 148.

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 2000 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
J. Keizer
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763793

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
W.T. Verdoorn
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Filialen:
Reigerstraat 9
4811 XA Breda
076 - 5215912
fax: 076 - 5200105
Turfsingel 18
9712 KR Groningen
050 - 3131312
fax: 050 - 3131316
Laan van Meerdervoort 225
2563 AC Den Haag
070 - 3450886
fax: 070 - 3654100

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
N.Z. Voorbrugwal 252
1012 RR Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Penningnieuws

PIETER MOERENHOUT
Portretpenning
Bronzen gietpenning (77 mm)
Vz.: Portret van dr Norbert M. van Heel, cardioloog.
Kz.: Naam en beroep in tekst en een vormenspel met een cardiogram.

La Communication
Bronzen 'dubbele' gietpenning, 105 mm, waarvan de beide delen als deksel en doos op elkaar passen.
Vz. deel 1: Gemaakt in de tijd dat de Voyager verbluffende foto's van de ringen van Saturnus naar de aarde zond.
Kz. deel 1: La communication cosmique.

Kz. deel 2: La communication humaine.
Doordat de letters van beide keerzijden in vrij hoog reliëf zijn aangebracht kunnen deze heel 'communicatief' op elkaar aansluiten. Het anders gepatineerde negatief van de ene tekst vormt een ondersteunend ornament bij de leesbare letters van de andere tekst.
Vz. deel 2: Toch is de kern van alle menselijke communicatie het gesprek, waarin de een de ander tracht te overreden terwijl een derde zakelijk notuleert.

PIETER VAN NIEUWENHUIZEN
'Herinneringspenninkje' (19 mm), gemaakt door een enthousiast lid van de Vereniging voor Penningkunst voor de deelnemers aan de Post Congres Tour van de Fidem in oktober 1998.
Vz.: XXVI-FIDEM 1998: P.C.T.
Kz.: Nederland in speelse hiëroglyfen.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

Nog verkrijgbare penningen

Mededeling Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (juni 2000)

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1974-1	Le Couple	Fons Bemelmans	75	130,—
1975	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29	35,—
1975	Idem, met boekje			55,—
1976-1	Alice in Wonderland	Marianne Letterie	105	150,—
1976-2	Naaktstrand	Guus Hellegers	70	85,—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75	25,—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60	57,50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Weinberg	58	57,50
1979 ex.	Vredespenning	Niel Steenbergen	95	150,—
1981-1	Geboortepenning	Jet Schepp	52	85,—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50	57,50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64	130,—
1983-1	Hugo Grotius	Jos Reniers	65	130,—
1983 ex.	Anti-kernbom	Loeki Metz	77	137,50
1984-1	Willy the naughty cat	Carla Klein	60	130,—
1984-2	De bot	Frank Letterie	80	95,—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	90	125,—
1986-1	Duifje van Noach	Ruth Brouwer	42	99,—
1986-2	Piet Esser	Wilfried Put	63	130,—
1987-1	Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65	97,50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75,—
1988-2A	Rembrandt (variant 1957)	V.P.S. Esser	70	137,50
1988-2B	Rembrandt (variant 1984)	V.P.S. Esser	55	137,50
1989-1	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75,—
1990 gel.	Coornhert	Auke Hettema	75	140,—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollander	65	130,—
1991-1	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80	150,—
1992-1	Reispenning	Willem Noyons	50	135,—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75	125,—
1994	Andries Copier	B. Ninaber van Eyben	87×87	97,50
1995	Bevrijdingspenning	H. Mols-van Gool	95×100×13	125,—
1996	Constantijn Huygens	Elisabeth Varga	80	130,—
1997	Geboortepenning	Guus Hellegers	59	95,—
1997	Uitdijend heelal	Barbara Kletter	58×25	195,—
1998	Koningin Beatrix	Tony van de Vorst	77	135,—
1999	Een muur ...	Onno Boekhoudt	98×88×15	125,—

De prijzen zijn exclusief portokosten en verzendmateriaal. De penningen die niet meer in voorraad zijn kunnen tegen dagprijs besteld worden. Penningen voor 1974 kunnen niet meer nabesteld worden. Bestellingen en informatie: mw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356; e-mail: vpk@xs4allnl ■

Verenigingsnieuws

GREET KEMPER

JAARVERSLAG 1999

Bestuur

Op 1 januari 1999 was het bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
L. Tilanus, voorzitter
W. Ponsen, bestuurssecretaris
Mw M. Kemper-Koel, verenigingssecretaris
Y. Tinga, penningmeester
G.T.M. Hellegers, medailleur
Mw L. Teding van Berkhout, edelsmid
G.H. Steyn, medailleur
Mw M. Scharloo, adviseur
Het bestuur is in het verslagjaar acht maal bijeen geweest.

Leden/Donateurs

Het jaar werd begonnen met 554 leden, waaronder 9 donateurs en 2 ereleden. In de loop van het jaar werden 34 leden uitgeschreven, waarvan 5 door overlijden, terwijl 37 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 557 leden.

De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Geer Steyn ontworpen Welkomstpenning. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten ontvingen de Verenigingsgevoelpenning van Geer Steyn.

Algemene ledenvergadering

De algemene ledenvergadering werd 8 mei 1999 gehouden in het Bethaniënklooster te Amsterdam. Voor de vergadering, die door ongeveer honderd leden werd bezocht, hield de heer G. Brinkgreve een interessante lezing over 'Het Bethaniënklooster en zijn omgeving'. Habiba Doorenbos verraste de leden met haar mooie harpspel.

De jaarvergadering verliep heel plezierig. De jaarstukken werden besproken en door de vergadering goedgekeurd. De heer G.H. Steyn trad af als bestuurslid. Mw E.M.L. Hodoroaba werd op voordracht van het bestuur gekozen door de vergadering. Mw L. Teding van Berkhout en de heer G.T.M. Hellegers werden voor een periode van drie jaar herkozen.

Na de vergadering gaf de heer Onno Boekhoudt een lezing over 'Het sieraad als onderwerp'. De lunch werd genuttigd in het Amsterdams Brouwershuis Maximiliaan, waarna de leden terugkeerden naar het Bethaniënklooster waar de penningverkoop van verenigingspenningen en van leden-medailleurs plaatsvond.

Verantwoording uitgiftebeleid

Ten aanzien van het uitgiftebeleid volgt het bestuur de tot nu toe gehanteerde procedure. Experimentele en traditionele penningen zullen elkaar afwisselen, dus wisselend jaar- of inschrijfpenningen zijn.

Voor het verstrekken van een opdracht zal door het bestuur globaal worden bepaald welk werk, met of zonder thema, interessant zou kunnen zijn en hoe het werk binnen het lopende opdrachtbeleid past.

In zijn algemeenheid zal het bestuur er voor waken te veel aandacht te schenken aan vernieuwende tendensen die het zicht op de 'oude' beeldhouwers vertroebelt. In geval van jonge kunstenaars die hun eerste penningen nog moeten maken, is een afwachtende houding aan te bevelen.

Beoordeling

Om de beoordeling van ingezonden documentatie goed te laten verlopen,

worden twee vergaderdagen per jaar speciaal hiervoor bestemd. Het ingezonden materiaal zal als eerste op de agenda geplaatst worden. Kopieën zullen gemaakt worden, zodat men alle gelegenheid heeft zich een indruk te vormen. Het bestuur heeft besloten dat de kandidaten voor de eerstvolgende traditionele penning voor zover mogelijk vanuit het eigen ledenbestand zullen worden benaderd.

Penninguitgifte
Over de jaarpenning 1999 van Onno Boekhoudt werd in *De Beeldenaar* 6 1999 door Guus Hellegers geschreven. Helaas kon de penning om technische redenen net niet in het verslagjaar aan de leden toegezonden worden. De inschrijfpenning 1999 *Rodin* door Cor Hund werd in *De Beeldenaar* 5 1999 gepubliceerd met een stuk van Louk Tilanus, waarna de intekening tot 20 december 1999 volgde. De oplage bedroeg 121 exemplaren.

Het bestuur heeft in 1999 aan Christien Nijland en heer Steyn de opdracht gegeven een jubileumpenning te ontwerpen. Beiden zullen een ontwerp maken, waarna het bestuur besluit welk ontwerp de jaarpenning en welk ontwerp de inschrijfpenning wordt.

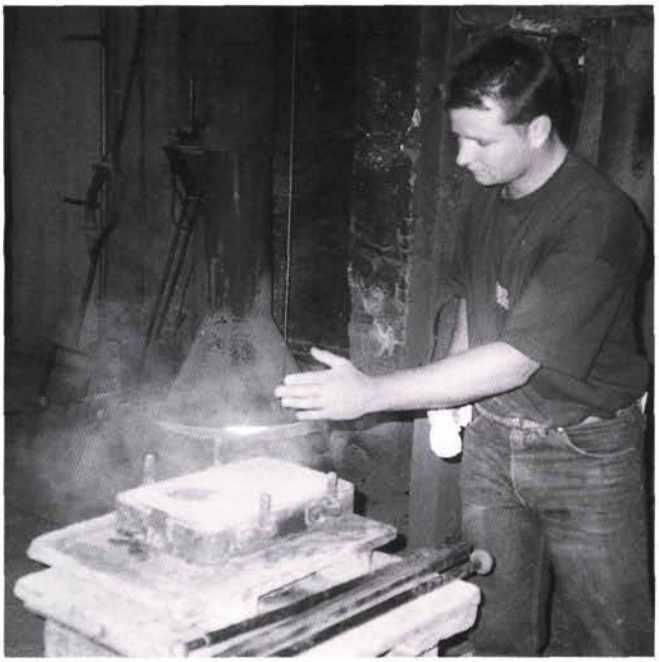
Ted Noten ontving van het bestuur de opdracht voor het ontwerpen van een inschrijfpenning 2001. Hij zal zijn schetsontwerp in 2000 presenteren.

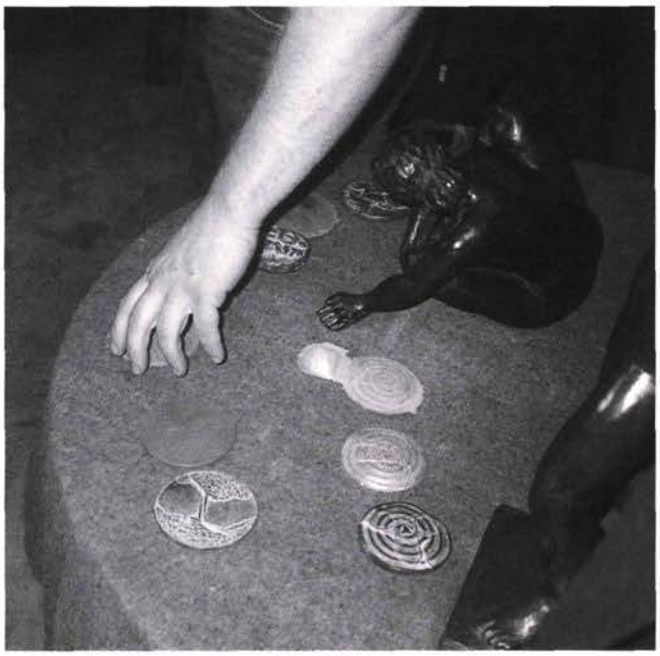
De Beeldenaar
De vereniging is in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door twee bestuursleden: de heren L. Tilanus en Y. Tinga. *De Beeldenaar* is in dit verslagjaar zes maal verschenen.

Internet
De website van de vereniging werd door 356 mensen bezocht, waarvan 46 uit het buitenland.

Workshop penningen maken 1999 (foto: Jan Tinga)

Bronsbeeldgieterij Binder/Haarlem, het prepareren van de ingedrukte negatiefvorm in de gietkast vóór het gieten en afgewerkte penningen (foto's: Ger Boonstra)

Overige activiteiten

In februari 1999 was de vereniging met een informatiestand op de Coin Fair in het Congresgebouw te Den Haag aanwezig. Dit leverde enkele nieuwe leden op.

De 'Workshop penningen maken' startte 6 februari 1999 in Tilburg onder leiding van Christien Nijland en Pierre van Leest. Deze cursus werd door negen enthousiaste deelnemers gevolgd.

Een excursie naar Bronsbeeldgieterij Binder in Haarlem werd door de werkgroep Cursussen georganiseerd. Vijftig leden namen deel aan deze zeer interessante excursie, waarbij de heer Binder ons een kijkje achter de schermen gaf. Voor veel leden was dit een openbaring.

Het verenigingssecretariaat verzorgde 168 bestellingen van verenigingspenningen aan de leden.

Het bestuur heeft veel aandacht besteed aan het te vieren 75-jarig jubileum van onze vereniging in 2000.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarpenning 2000

De jaarpenning 2000 *Vereniging voor Penningkunst 75 jaar* door Christien Nijland is aan alle leden die de contributie over 2000 betaald hebben toegezonden.

Inschrijfpenning 2000

De inschrijfpenning 2000 *75 jaar Vereniging voor Penningkunst* van Geer Steyn kan tot 1 oktober 2000 besteld worden. Zie voor afbeelding en informatie bladzijde 172 en 173 van *De Beeldenaar* 4 2000 en in dit nummer blz 196 en volgende. De penning is door leden te bestellen door overmaking van *f* 145 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nr 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 2000'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 1 oktober 2000 wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Jaarpenning 2001

Informatie over de uit te geven jaarpenning 2001 zal in *De Beeldenaar* 6 1999 volgen.

Inschrijfpenning 2001

De inschrijfpenning 2001 wordt ontworpen door Ted Noten. De schetsontwerpen zijn 24 juni 2000 getoond.

Adreswijzigingen en opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http:/www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

Op 16 september 2000 zal in Eindhoven in het Museum Kempenland het jubileum gevierd worden met de opening van een tentoonstelling, presentatie van de nieuwe catalogus met alle verenigingspenningen en de geschiedenis van de vereniging, lunch en 75e Algemene Ledenvergadering.

Cursus penningen maken

In het voorjaar 2001 start bij voldoende belangstelling een nieuwe cursus penningen maken onder leiding van Pierre van Leest. Informatie wordt de leden te zijner tijd toegezonden.

In memoriam C.J.F. Klaassen

Op 7 juli 2000 is geheel onverwacht Cornelis Jacobus François Klaassen, ridder in de Orde van Oranje Nassau, op 73- jarige leeftijd overleden. Cees Klaassen was een bekende en gewaardeerde numismaat. Hij stamt uit een marinefamilie en werd in Den Helder geboren. Een deel van zijn jeugd bracht hij in Nederandsch-Indië door. Zijn voorouders en ook zijn vrouw Liet waren afkomstig uit Zeeland. Hij studeerde tandheelkunde en praktiseerde tot aan zijn pensionering in Rotterdam. Op latere leeftijd voltooide hij de studie archeologie. Daarna ging hij colleges numismatiek in Leiden volgen. Cees Klaassen was zeer actief en had een brede belangstelling. Vrijwel vanaf de oprichting was hij lid en een trouw bezoeker van de vergaderingen van de Numismatische Kring Rotterdam. Zijn belangstelling als verzamelaar ging vooral uit naar de munten en penningen van Zeeland en de VOC. Samen met wijlen Henk van der Wiel publiceerde hij in het *Jaarboek 1985* een studie over de Zeeuwse hoedjesschellingen. In 1982 aanvaardde hij de functie van conservator van de numismatische verzameling van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, die in het Zeeuws Museum te Middelburg wordt bewaard. Om belangenvermenging te voorkomen nam hij toen de verstandige beslissing om zijn omvangrijke eigen verzameling Zeeuwse munten te verkopen. Cees Klaassen was een ondernemende conservator, die veel bewondering had voor zijn beroemde voorgangster Marie de Man (1855-1944). Evenals Marie de Man (1907) vervaardigde hij een nieuwe inventaris van de enorme numismatische collectie van het Zeeuws Genootschap. Samen met Jan Lingen werden vele munten fotografisch gedocumenteerd. Ondanks een bescheiden budget verrijkte hij de collectie door een verstandig aankoopbeleid met vele ontbrekende stukken. In samenwerking met ondergetekende werd een publicatie geschreven over de in Zeeland gevonden sceatta's en Merovingische zilveren muntjes, waarvan hij de publicatie helaas niet meer heeft mogen beleven. Hij droeg bij aan de inzichten over de herkomst van de bevolking van Zeeland door nauwkeurig vergelijkend onderzoek van bij opgravingen gevonden schedels. Na de veiling van zijn eigen collectie Zeeuwse munten en penningen bouwde hij een nieuwe verzameling op, die zijn brede numismatische belangstelling en kennis weerspiegelt. Vooral tijdens de bijeenkomsten van de Numismatische Kring kon men profiteren van zijn hulpvaardigheid en eruditie. Op zijn unieke charmante en humoristische wijze zette hij vaak fijntjes de de puntjes op de 'i'. Velen zullen hem missen.

W. Op den Velde

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 10

ONZE NAJAARSVEILING WORDT GEHOUDEN OP MAANDAG EN DINSDAG 16 EN 17 OKTOBER 2000.

WEDEROM IS ER O.A. EEN UITGEBREIDE COLLECTIE VAN VNL. DUITSE GOUDGULDENS (RUIM 150 STUKS) GESLAGEN EIND 1300 – BEGIN 1400, IN EEN UITSTEKENDE STAAT VAN BEWARING. VERDER TER TAFEL KOMEN MOOIE ANTIEKE MUNTEN (IN HET BIJZONDER EEN ZEER SPECIALE VERZAMELING VAN MUNTEN VAN ALEXANDRIË EN DE NOMES). NATUURLIJK ZIJN ER OOK PROVINCIALE EN KONINKRIJKSMUNTEN, PLUS ERETEKENEN, VARIA EN NUMISMATISCHE BOEKEN.

Door overmaking van NLG 20,00 op Postbankrekening 3983914
o.v.v. Veiling 10 krijgt u deze catalogus thuisgestuurd.

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 10 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

EURO
Tentoonstelling van de ontwerpen van Nederlandse kunstenaars voor de gemeenschappelijke en nationale zijde van de euro. Met een regelmatig aangevulde presentatie van de euromunten die door de diverse EMU-staten momenteel worden geproduceerd. Geheel het jaar 2000 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

VRIJ DOOR DE WET
De tentoonstelling 'Het muntwezen ten tijde van de Bataafse Republiek 1795-1806' laat de ontwikkelingen in deze periode zien aan de hand van munten, penningen, papiergeld, plakkaten en prenten. Ook zijn originele ontwerpschetsen voor nooit geproduceerde munten te zien, gemaakt door medailleur J.G. Holtzhey. Van 11 september 2000 tot en met 23 februari 2001 in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

FRYSLÂN ONDER VREEMDE VLAG, DE MUNTSLAG VAN 1498 TOT 1530
Tentoonstelling (met vouwblad), in samenwerking met het Fries Museum, over de munten geslagen op naam van Albrecht van Saksen, de gezamenlijke muntslag van George en Hendrik, de munten van George alleen en de munten van Karel V geslagen in Leeuwarden. Van 16 mei tot en met 16 september 2000 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

DE SLAG BIJ NIEUWPOORT
Aan de hand van penningen en prenten uit de eigen collectie wordt op een tentoonstelling in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum uit de doeken gedaan hoe het uiteindelijk tot deze bekende veldslag uit de Tachtigjarige Oorlog is gekomen en welke personen een rol hebben gespeeld bij de gebeurtenissen rond deze campagne. Van 6 juni 2000 tot en met 7 januari 2001, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat: Genootschap voor Munt- en Penningkunde
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel.: 020-5242274
fax: 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbanknr: 31187 t.n.v Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

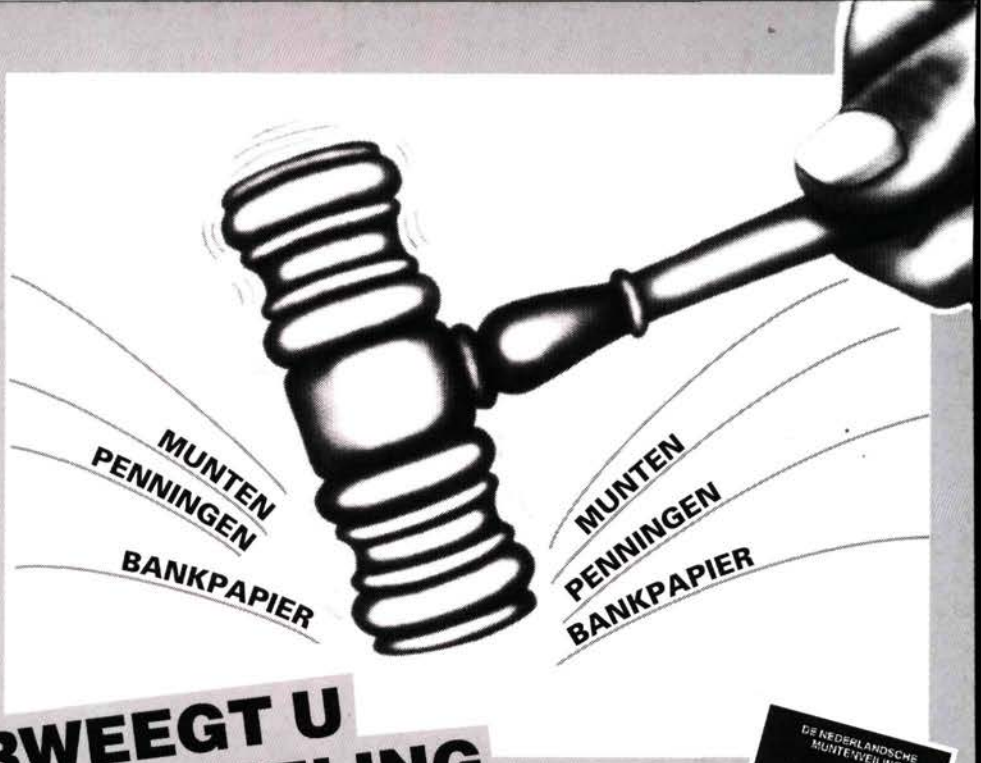

1736. EEUWFEEST UNIVERSITEIT UTRECHT. *Door: M. Holtzhey.*
Vz. Utrechtse Stedemaagd met bisschopsmijter en staf bij een altaar, waarop: VOT. CENT/ANN.SOL. Links zitten op een zetel, bekroond met het Utrechtse wapen, vier vrouwen van links naar rechts voorstellende de geneeskunde, de godgeleerdheid, de rechtsgeleerdheid en de wijsbegeerte, elk met eigen symbolen. Omschrift: SECVLO FESTAM REFERENTE LVCEM. Onder de voeten van de geneeskunde: M. Holtzhey f. In de afsnede: SEDIBVS HIS MANEANT CONIVNCTAE / VT PALLADIS ARTES, / TRAIECTVM NVMEN DEVE: / :NERATA VOVET. Kz. Een landschap met op de achtergrond de stad Utrecht. Daarboven een stralende zon met omschrift: SOL IVSTITIAE ILLVSTRA NOS. In de afsnede: ACADEMIA TRAIECTINA / FESTVM SECULARE. / MDCCXXXVI. / VI.KAL.APRIL. VvL.105; KPK.2537; Zilver, ø 55 mm. 60.4 gram.

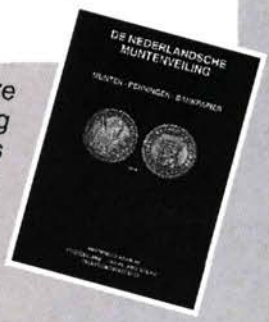
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 2000, 24e JAARGANG NR. 6

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 24 (2000) nr. 6
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **242**

In memoriam dr F.J.M. van Puijenbroek **243**
Louk Tilanus namens het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst

Contrasten bij Imago **245**
Hans de Koning over een geslaagde jubileumexpositie

Handel en wandel van de Nederlanders in Japan in de 17e en 18e eeuw **253**
P.A.M. Beliën met een eerste aflevering van een artikel in twee delen

De 'Vereenigde Nederlandsche Staeten' van 1790 **264**
J.G. Stuurman geeft inzicht in omschriften

De bevrijdingspenning 1945 **270**
L.M.J. Boegheim documenteert de uitgave van de penning van L.O. Wenckebach

Bommelerwaard **276**
Maria van Gerwen over haar penning

Stichting De Beeldenaar Verslag over 1999 **277**
George Sanders bericht namens het bestuur

Tentoonstelling Keizer Karels Geldbeurs in Gent en in Brussel **279**
L.M.J. Boegheim voor hen die verzuimden te komen kijken

Muntmelange **281**

Boekbesprekingen **285**

Verenigingsnieuws **287**

Tentoonstellingen **288**

Op de voorplaat: Bronzen reductiemodel voor het muntportret van H.M. Koningin Juliana. L.O. Wenckebach, 1948. Collectie Het Nederlands Muntmuseum Utrecht. Van dit model is met behulp van een reductiebank een ponsoen of moederstempel gemaakt. Het portret staat nog de verkeerde kant op gericht (naar links in plaats van rechts) en zou later machinaal gekeerd worden. Dit bronzen reductiemodel is het boegbeeld van de vijfde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt', waarmee Het Nederlands Muntmuseum Utrecht de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden (1814-2002) in beeld brengt.

Redactioneel

JANJAAP LUIJT

De laatste Beeldenaar van het millennium opent met een in memoriam van oud VPK-voorzitter Van Puijenbroek. Daarna besteedt Hans de Koning uitgebreid aandacht aan de jubileumtentoonstelling van Galerie Imago. De diversiteit aan penningen die aansloot op het thema 'het embleem van de natuur' kwam in deze groepstentoonstelling op verrassende wijze tot uiting.

Vier eeuwen geleden zetten Nederlanders voor het eerst voet op Japanse bodem. In de eerste aflevering van een tweedelig artikel beschrijft Paul Beliën de 17e en 18e eeuwse handel tussen Japan en de VOC. Hij staat uitgebreid stil bij de vestiging van Hollanders op Deshima en bij de bancaire en numismatische consequenties die dat had.

Jan Stuurman vroeg zich af waarom op munten van de Republiek der Verenigde Nederlanden de afkorting BELG. voorkomt en vond daarop het antwoord. Tegelijkertijd wist hij ook het verschil tussen de afkortingen FOED. en CONFOED. op die munten op te helderen.

Nog twee artikelen handelen over penningen. Het ene besteedt aandacht aan de totstandkoming van de bevrijdingspenning 1945 en het ander beschrijft de gelegenheidspenning van 1999. Verder doet onze stichting verslag over het succesvolle jaar 1999 en vindt men de vaste rubrieken.

In muntmelange komen een muntvondst in Denekamp en een nabootsing van een Groninger penning aan bod en in de boekbesprekingen komen drie titels te sprake. Tot slot zijn de laatste bladzijden van de jaargang gereserveerd voor het register.

Schok

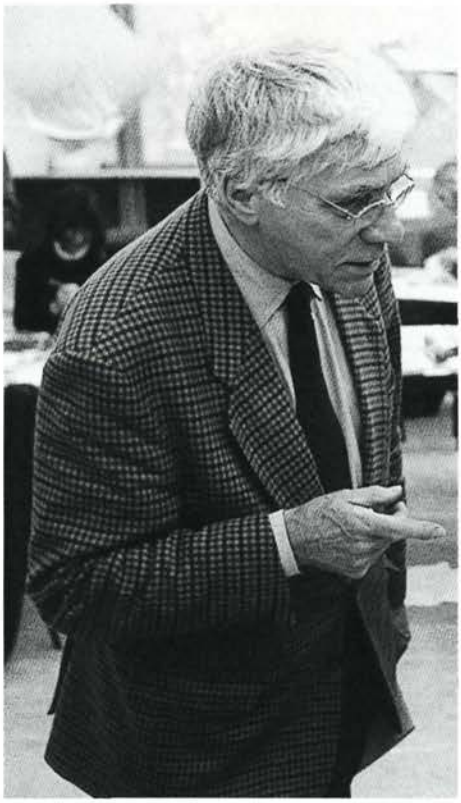
Juist op het moment dat deze Beeldenaar bij de drukker lag, bereikte ons het schokkende bericht dat onze hoofdredacteur Jan van Geelen was komen te overlijden. Helaas zal hij de jubileum jaargang van De Beeldenaar in 2001 niet meer meemaken. In het volgende nummer zal langer worden stilgestaan bij de verdiensten van deze zeer gewaardeerde vriend en collega. Op deze plaats willen wij graag ons medeleven doen uitgaan naar zijn vrouw Carla en naar zijn kinderen.

In memoriam dr F.J.M. van Puijenbroek

In de laatste dagen van augustus 2000 bereikte ons het droeve bericht van het overlijden op zesenzeventigjarige leeftijd van onze oud-voorzitter dr Frans van Puijenbroek. Hij was van 1990 tot 1995 voorzitter van onze vereniging en hij was dat met grote voortvarendheid. Hij had een groot aandeel in het succes van het zesentwintigste FIDEM-congres in Den Haag en de tentoonstelling in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen in 1998.

Hij stamde uit een geslacht van Brabantse industriëlen en voor mensen van boven de rivieren was zijn verschijning uitzonderlijk. Hij reed, als ik mij niet vergis, in een Lancia (of een andere chique auto), hield van mooie kleding; kortom hij was een man van uiterlijke verzorgdheid. Een kop met zilveren haar, een getaand gezicht en een krakende stem die altijd leek te aarzelen. Dat was schijn: hij wist precies wat hij wilde en als er zaken waren die hem niet bevielen was hij buitengewoon dwars. Maar hij had stijl en beschikte over een ouderwetse, weldadig aandoende wellevendheid en vriendelijkheid. Hij had een ruime culturele belangstelling – hij was begonnen als socioloog – en was onder andere directeur van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Hij was veertig jaar lang lid van onze Vereniging en hij werd, zoals hij eens vertelde, pas echt enthousiast toen Jannes Limperg de prachtige penning voor zijn museum, het Openluchtmuseum ontwierp.

Het jubileum van de Vereniging ging hem, ook toen hij al lang geen voorzitter meer was, zeer ter harte. Graag had hij een deel van de catalogus geschreven maar door de ziekte en vervolgens

het overlijden van zijn lieve vrouw moest hij dat opgeven; hij was geen groot opgever. Het eerste exemplaar van de jubileumcatalogus zou aan hem, als blijk van onze grote waardering, worden uitgereikt op 16 september in Museum Kempenland Eindhoven en hij prepareerde een feestrede.

Het stemt verdrietig dat het niet zo heeft mogen zijn.

Wij herdenken hem in genegenheid en dankbaarheid.

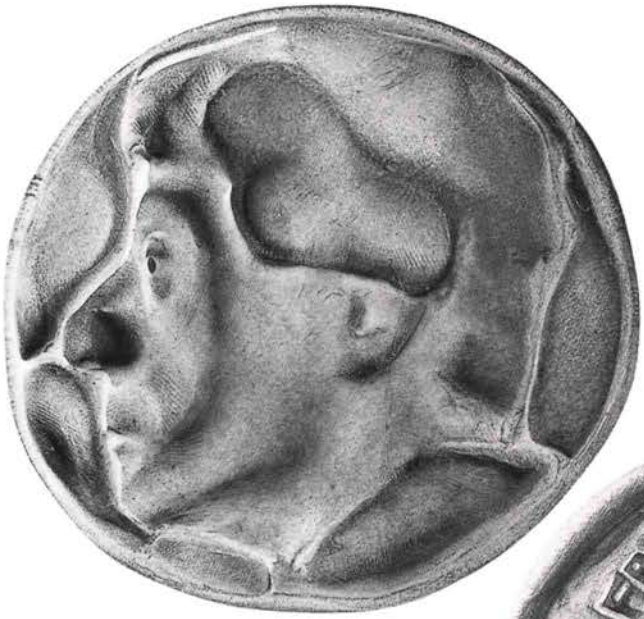
Namens het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst,
Louk Tilanus, voorzitter ■

In memoriam Frans van Puijenbroek

Jannes Limperg, Het Nederlands Openluchtmuseum, 1987, brons, 65 mm, VPK

Geer Steyn, Dr Frans van Puijenbroek Aet 70, 1994, brons, 85 mm, privé coll.

Contrasten bij Imago

Notities bij een geslaagde jubileumexpositie

HANS
DE KONING

Dit jaar is het vijftien jaar geleden dat aan de Nieuwezijds Voorburgwal (nr 371, bij het Spui) in Amsterdam Galerie Imago werd geopend. Voor galeriehoudster Ingeborg Peeperkorn was dat aanleiding om – al eerder dit jaar – een penningtentoonstelling in te richten onder de titel *Embleem van de natuur*. Het bijzondere van Galerie Imago is dat er met regelmaat ruimschoots aandacht wordt geschonken aan Nederlandse penningkunst; hetzij met solo-exposities of door groepstentoonstellingen. Het organiseren van een groepstentoonstelling is afhankelijk van diverse factoren en daardoor niet altijd eenvoudig; voor sommige kunstenaars kan deelname van een bepaalde collega al een reden zijn om niet mee te doen. Bij Imago vonden al eerder succesvolle groepsexposities met penningen plaats: in 1995 *Achttien vrouwelijke medailleurs* (met catalogus) en in 1997 *Penning en beeld* (negentien exposanten).

De galerie heeft gedurende de vijftien jaar van haar bestaan veel aandacht besteed aan beeldhouwkunst in de vorm van solo-exposities. Er is altijd kleinplastiek in voorraad. In het voorjaar van 1988 werden bij Imago voor het eerst penningen getoond tijdens een expositie van werk door Geer Steyn. Het kleine kunstwerk ging Ingeborg Peeperkorn steeds meer boeien en sindsdien zijn er ook penningen permanent in stock. Voor penningliefhebbers is dat goed om te weten.

De galeriehoudster laat zich leiden door haar eigen smaak; die neigt naar de klassieke penning, het materiaal dat haar voorkeur geniet is brons. De koesterheidsfactor heeft voor haar een doorslaggevende waarde in de beoordeling van penningen. Het gevoel spreekt mee. De penning *Groei* door Nynke Schepers spreekt haar zeer aan.*

In 1998 ontwierp Adri van Rooyen in opdracht van de echtgenoot van Ingeborg een portretpenning.* Het is een geschenk dat haar heel dierbaar is.

Bij Imago toonden in mei/juni dit jaar zeventien medailleurs in totaal ruim tweehonderd penningen, een nog juist te overzien aantal. De titel van de expositie – *Embleem van de natuur* – kan ruim opgevat worden en dat bleek ook uit het tentoongestelde werk. Flora en fauna op de penning, verbeeld in bloemen, planten, landschappen, vogels en andere dieren, maar daarbij ook portretten van vrouw, man of kind. En als men 'paradepaardjes' tot de dierenwereld rekent, vallen die ook onder de titel van de expositie. Er

Adri van Rooyen
Portret Ingeborg
Peeperkorn, 199
brons, 86 mm,
voorzijde (niet op
expositie)

Jet Schepp, Portret Jip, 1995, brons 35 mm, voorzijde

waren penningen met natuurlijke, traditionele en met abstracte vormen. *'De natuur kan spanning leveren tot de abstractie in het rondje.'* (Heleen Levano in de catalogus die bij de tentoonstelling hoort.)

Een tentoonstelling is steeds weer interessant, niet alleen voor een eventuele aankoop maar ook om bij te blijven op het interessegebied. De opening heb ik helaas gemist. Daar zijn ongetwijfeld lovende en zinvolle woorden over penningkunst gesproken door de voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst dr Louk Tilanus. Mijn nieuwsgierigheid bleef echter geprikkeld ook al omdat er vaak nieuw of nog onbekend werk getoond wordt op exposities. Dat bleek mij bij een later bezoek ook weer: sommige penningen waren voor mij een verrassing. Ik stond bij dat bezoek tot mijn genoegen al direct 'oog in oog' met bekend en geliefd werk: het penninkje *Jip*, het gevoelige kinderportretje door Jet Schepp. Nieuw is haar *Slak* uitgevoerd in speksteen.*

Jet Schepp, Slak, 2000, speksteen, 45 mm

Ook was er – voor mij nog onbekend – interessant werk door Eddy Gheress, zeven penningen deels in zilver en op klein formaat uitgevoerd.* Bij mijn

Nynke Schepers, Groei, 1987, brons met zilver, 80 mm, voorzijde

weten is er nauwelijks aandacht aan zijn werk op het kleine vlak besteed, terwijl hij als maker van groot werk vrij algemeen bekend is. Hier blijkt weer dat penningkunst een intieme, soms introverte kunstvorm is.

Gheress (1944) volgde zijn opleiding aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam (1973-1976) en ontving de Charlotte van Pallandtprijs (1984-1986). In maart 2001 staat een expositie van beelden en pasteltekeningen van Eddy Gheress op het programma van Galerie Imago.

Van Christl Seth-Höfner (1933) waren er twintig penningen, eveneens

Eddy Gheress, Haas, 1985, brons, 60 mm, eenzijdig

Eddy Gheress, Schorpioen, zilver, 40 mm, eenzijdig

Eddy Gheress, Cupido, zilver, 23 mm, eenzijdig

deels in zilver uitgevoerd. Alle eenzijdig; dat wil voor goed begrip zeggen met één beeldzijde en één gladde kant. Deze in Oostenrijk geboren kunstenares volgde destijds haar opleiding in ons land, maar woont al jaren in Zwitserland; zij haalt haar inspiratie uit haar directe omgeving. Haar werk is veelzijdig: na haar vroege portretten en een 'India-serie' (zij verbleef enige jaren in India), maakte zij veel penningen met landschappen. Soms opvallende zoals *Paard in maanlandschap* of *Rivierlandschap met maan*, waarbij de glimmende, ongepatineerde maan over het landschap lijkt te schijnen.* Veel leden van de Vereniging voor Penningkunst koesteren haar penning *Herder met schapen* uit dezelfde periode (1972). Toen haar gevraagd werd iets over haar relatie tot penningen te zeggen was haar reactie: *'Ik maak liever penningen, ze moeten uitdrukken wat ik in woorden niet kan.'*

Heleen Levano (1941) – hiervoor geciteerd – heeft een geheel eigen manier van benadering van het begrip penning. Zij toonde werk in chamotte, terracotta of keramiek op royaal formaat (120 tot 150 mm).* Het kan uitgevoerd worden in brons. Nieuw en verrassend zijn haar abstracte 'penningen' uitgevoerd in gevlochten rubber. Open vormen in een cirkel, getiteld: *groei, vaas, plant, strange fruit* en *spriet*. De vraag is of deze unica nog tot penningen gerekend kunnen worden.

Miep Maarse (1945) volgde haar opleiding aan de Ateliers 63 te Haarlem en vervolgens aan de Rietveldacademie te Amsterdam (1965-1969). Sommige van de door haar ontworpen penningen kunnen staan.* Het zijn daardoor kleine sculpturen, zoals zij zelf zegt.

De gekleurde *Dansende Nijlpaarden* hebben echter met penningen niets van doen; zij vallen onder een ander categorie. Haar (penning)werk komt op mij wat karikaturaal over.

Christl Seth-Hofner, Paard in maanlandschap, 1968, brons, 75 mm, eenzijdig

Heleen Levano, Groei, 2000, rubber, 80 mm

Bij de voorzijde van de penning *Beertje* verwacht je een andere, een aanvullende, keerzijde. Nu lijkt hij twee voorzijden te hebben.

Monica van Dael (1943; opleiding aan de Vrije Akademie te Rotterdam 1986) toonde onder andere studies van *Leda en de Zwaan** en *Les amants.*

Henk van Bommel (1938) legt zich de laatste jaren meer en meer toe op vrije ontwerpen uitgevoerd in gegoten vorm, na jaren 'gebonden' te zijn geweest aan het ontwerpen van vele tientallen geslagen 'fabriekspenningen' voor Begeer. Zijn voorkeur voor die vrije ontwerpen lijkt uit te gaan naar de natuur. Tot zijn twintig geëxposeerde penningen behoorden *Uilen* (uit 1980) en zijn meer recente *Roodborstje* en *Oerbos.** Van Bommel volgde lessen aan de Koninklijke Academie te Den Haag

Heleen Levano, Bloem met ketel, 2000, keramiek, 120 mm

(1955-1960) en aan de Vrije Academie aldaar (1964-1966).

Opvallend waren de contrasten; contrasten in kwaliteit en contrasten in vormgeving. Een rangorde in kwaliteit met eerste, tweede of derde keus mag u van mij niet verwachten: voorkeur is persoonlijk, betrekkelijk, en vaak wisselvallig. Simpel en heel algemeen gezegd: er bestaan goede slechte penningen ongeacht de maker.

Er zal wel geen beeldhouwer zijn of hij (of zij) heeft zich ooit in zijn studietijd of daarna aan het ontwerpen van een penning moeten wagen of gewaagd. De een voelt zich er meer toe aangetrokken dan de ander. Het is allemaal persoonlijk werk, met onderlinge verschillen in benaderingen en uitvoeringen. Alleen het materiaal komt vaak overeen, maar ook dat kan tegenwoordig heel verschillend en (daardoor) zelfs verrassend zijn.

Het antwoord op de vraag waar de grens ligt tussen (beeldhouwers)penningen en kleinplastiek is niet goed te geven, net zo min als de grens tussen plastiek en kleinplastiek in precieze maat is aan te geven. Beide betreffen vorm en formaat. Voor wat betreft het antwoord op de meer algemene vraag wat is een echte penning, is het 'statement' van Jet Schepp in de catalogus lezenswaardig: *'De penning-familie heeft zich uitgebreid. Bijna alle min of meer platte kunstvoorwerpen mogen erbij horen.*

Miep Maarse, Olifant, 2000, brons, 75 mm

Miep Maarse, Beertje, 2000, brons, 45 mm

Monica van Dael, Leda en de Zwaan, 1998, brons, 80 mm, eenzijdig

Henk van Bommel, Oerbos, 1999, brons, 56 x 70 mm (alle foto's: Arnold Nieuwendam)

Er is een grote vrijheid ontstaan in vorm- en materiaalkeuze. Is dat 'branche-vervaging' of een welkome aanvulling? Ik houd het maar op het laatste; voor een tentoonstelling als deze, met de natuur als thema, kan ik dan tenminste van harte met een natuurlijk stukje speksteen aan de gang gaan. Toch blijft voor mij het klassieke bronzen schijfje met duidelijke 'kop'- en 'munt'kant de enige echte penning.'

Bij dat laatste sluit ik me graag aan, als klassiek breed opgevat wordt en met 'kop- en muntkant' bedoeld wordt dat een penning een voor- en keerzijde hoort te hebben.

Bij deze notitie zijn de afbeeldingen beperkt tot die van werk van enige deelnemers dat nog niet eerder werd afgebeeld in *De Beeldenaar* (in de tekst gemerkt met *). Het geeft maar een gedeeltelijke indruk van de diversiteit en de contrasten.

Voor afbeeldingen van het geëxposeerde werk van Carla Klein (met o.a. haar *Tweespan*, *Sea-otter* en *Gli Etruschi*), Geer Steyn (met o.a. zijn jaarpenningen), Guus Hellegers (met o.a. zijn *Liedjes van verlangen*) en sommige anderen wordt verwezen naar de afbeeldingen in min of meer recente nummers van *De Beeldenaar*. Ook in de *Muntkoerier* kunt u die vinden. Daarin geeft Arnold Nieuwendam alweer enige tijd op zijn wijze aandacht aan penningen en hun makers.

De overige exposanten bij Imago waren Barbara De Clerq (met voornamelijk dieren), Lina Hodoroaba, Joop Hollanders, Marina van der Kooi (met vogels en visjes), Wilfried Put, Adri van Rooyen (met een zestal plaquettes), en Nynke Schepers. Van de totaal zeventien exposanten waren er welgeteld tien vrouwelijke en volgden er twaalf hun opleiding aan de Rijksakademie te Amsterdam.

Een keurige catalogus, uitgevoerd in hetzelfde handzame oblong formaat als die bij de expositie *Achttien vrouwelijke medailleurs*, vormde de begeleiding bij

deze tentoonstelling. Van iedere deelnemer is er een afbeelding van een penning en een 'statement'. Daardoor is zo'n boekje bovendien een nuttige documentatie. Arnold Nieuwendam nam deze keer niet alleen de samenstelling voor zijn rekening maar schreef nu ook de inleiding, met daarin een stukje 'historie' over de jubilerende galerie.

Ondanks de langzamerhand gestegen prijzen – brons is duur en de bronsgieter niet minder – blijft de penning relatief goedkoop (zie de prijsindicatie).

Galerie Imago levert met haar regelmatige aandacht voor penningen een niet te onderschatten bijdrage aan de verspreiding van de hedendaagse penningkunst.

1985–2000 Vijftien jaar Galerie Imago, Ingeborg Peeperkorn bedankt en alsnog Proficiat! ■

Prijsindicatie van de geëxposeerde penningen:

Henk van Bommel	*f* 150 – 600
Barbara de Clerq-Brinkgreve	*f* 450 – 500
Monica van Dael	*f* 250
Eddy Gheress	*f* 175 – 300
Guus Hellegers	*f* 500 – 800
Lina Hodoroaba	*f* 350 – 600
Joop Hollanders	*f* 350
Carla Klein	*f* 300 – 500
Marina van der Kooi	*f* 250 – 385
Heleen Levano	*f* 400
Miep Maarse	*f* 250 – 350
Wilfried Put	*f* 500
Adri van Rooyen	*f* 400 – 600
Nynke Schepers	*f* 400 – 700
Jet Schepp	*f* 250 – 350
Christl Seth Hofner	vanaf *f* 450*
Geer Steyn	*f* 600**

* uitvoering in zilver tegen meerprijs
** uitgevoerd in terracotta *f* 200

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

Veiling 64: *2 december 2000*
Veiling 65: *17 maart 2001*
Veiling 66: *16 juni 2001*
Veiling 67: *15 september 2001*
Veiling 68: *8 december 2001*

65 Tervurenlaan — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Handel en wandel van de Nederlanders in Japan in de 17e en 18e eeuw

I Japan en de VOC

P.A.M. BELIËN

Dit jaar is het 400 jaar geleden dat Nederlanders voor de eerste maal voet aan wal zetten in Japan. Zij kwamen hier bij toeval, maar al snel volgden dienaren van de VOC die hier goede mogelijkheden zagen om handel te drijven en winst te maken.

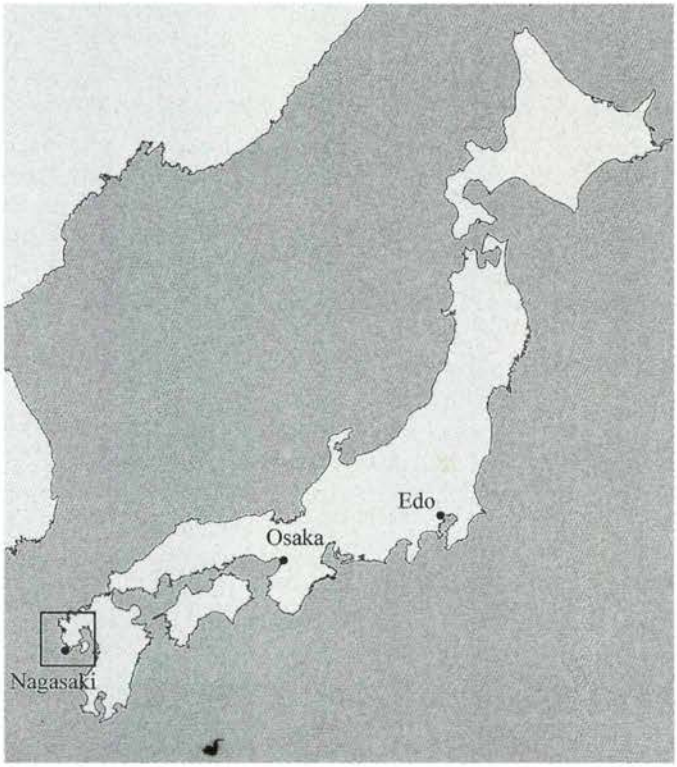
Dit stuk vormt het eerste deel van een artikel dat in twee afleveringen zal verschijnen. In de eerste aflevering zal aandacht worden besteed aan de geschiedenis van de VOC in Japan en de omstandigheden waaronder de handel plaatsvond. In de tweede aflevering zal worden ingegaan op het Japanse geldstelsel in de 17e en 18e eeuw en de problemen die de VOC ondervond bij het handelen met de Japanse munten.

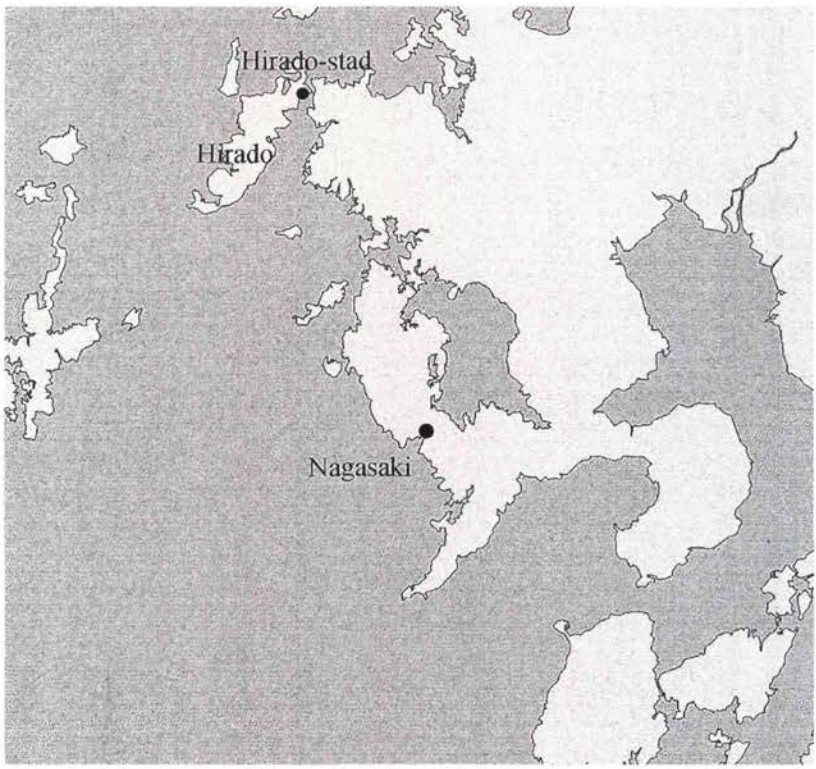
Voor dit artikel is onder meer gebruik gemaakt van: *Oud en nieuw Oost-Indien. Negende Boek: Beschryvinge van den handel en vaart der Nederlanderen op Japan* (Dordrecht/Amsterdam 1726), van François Valentijn. Hij was van 1685 tot 1694 en van 1705 tot 1713 predikant te Batavia. En *De beschrijving van Japan* (Amsterdam 1733) van Engelbert Kaempfer (1733). Hij kwam in 1690 als geneesheer in dienst van de VOC in Japan en verbleef ruim twee jaar op Deshima.

De eerste contacten

In het jaar 1600 kwam het schip *De Liefde*, dat in 1599 uit Nederland was vertrokken, na stormen en vele

Japan

Nagasaki en Hirado

ontberingen ontredderd in Japan aan. De Engelse stuurman van het schip, Will Adams, wist een vertrouwenspositite te verwerven bij de shogun, de militaire machthebber in Japan. De overige opvarenden die het avontuur overleefd hadden vestigden zich als koopman en dreven onder meer handel op Achter-Indië (een gebied dat ruwweg grote delen van het huidige Thailand, Vietnam en Cambodja beslaat). Vandaar zonden zij brieven naar Nederland waarin werd verzocht om de komst van nog meer Nederlanders naar Japan. Pas in 1609 leidde dit tot de zending van een Nederlands gezantschap dat in Hirado voet aan wal zette (Van Opstall p. 7-8).

Rekenpenning op de bededag voor het begin van de vredesonderhandelingen tussen de Nederlanden en Spanje, 1608; koper 30 mm (collectie Teylers Museum, Haarlem)

De VOC zag goede mogelijkheden om handel te drijven met Japan en wilde daarom de handelsbetrekkingen officieel regelen. Hiernaast wilde zij met de shogun een bondgenootschap aangaan dat gericht was tegen de Spanjaarden en Portugezen. De Republiek voerde immers een heftige strijd om onafhankelijkheid met Spanje, waar Portugal sinds 1580 aan onderworpen was. Men hoopte met het openen van een tweede front in Azië de krachten van de vijand te verdelen. In 1608 waren er onderhandelingen op gang gekomen tussen de Nederlanden en Spanje over een eventueel te sluiten wapenstilstand. Nog voor dat dit een feit was wilde de VOC met zoveel mogelijk Aziatische machthebbers een verdrag sluiten. De Japanse vorst was daar een van (Van Opstall p. 7-8).

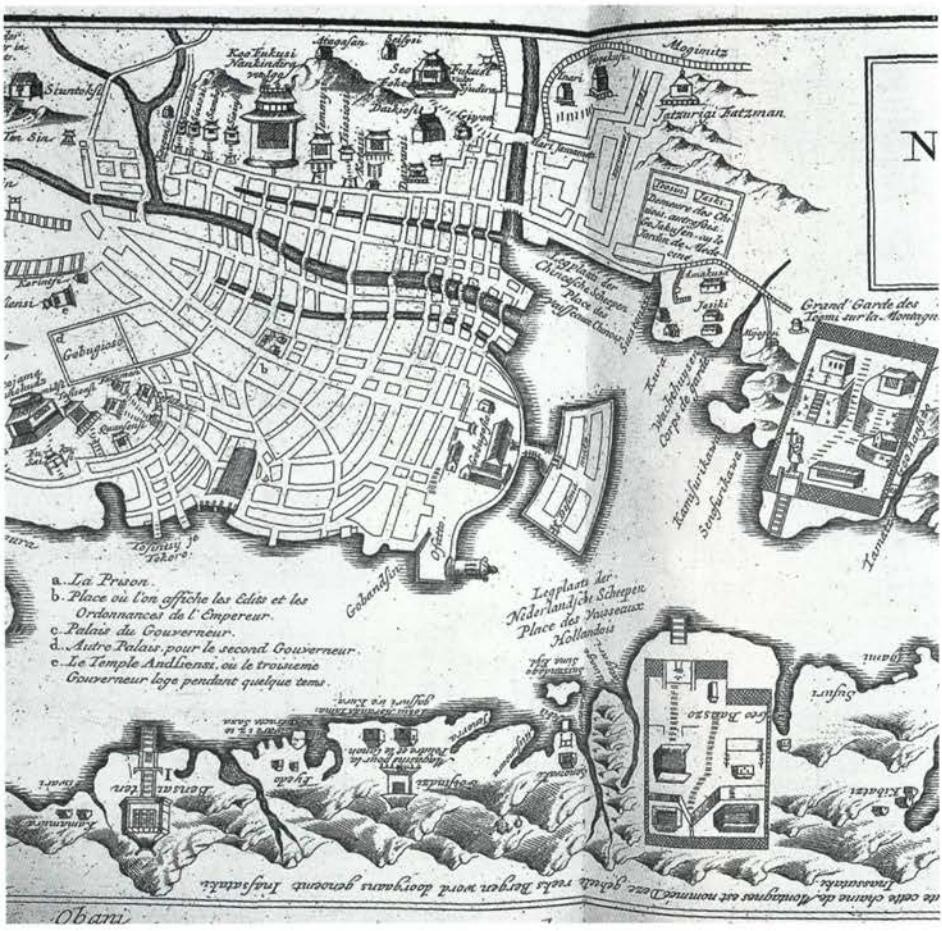
Verhuizing naar Deshima

De VOC opende in 1609 een kantoor te Hirado en maakte hiervan het centrum

van haar Japanse handel. Tot in 1639 hadden de Nederlanders nog concurrentie van de Portugezen. Omdat de Japanse autoriteiten vreesden dat de Portugese jezuïetenmissie de eenheid van het land zou ondermijnen werden zij echter dat jaar het land uitgezet. De Portugezen waren in 1636 al gedwongen tot een verhuizing naar Deshima in de baai van de stad Nagasaki. Zij woonden hier, afgesloten van de buitenwereld, op een klein eilandje waar zij goed gecontroleerd konden worden. De Japanse autoriteiten vertrouwden de Nederlanders ook niet helemaal, ook zij waren immers christenen, al waren zij niet betrokken bij activiteiten om Japanners te bekeren. Na het uitzetten van de Portugezen uit Japan moest de factorij van de VOC in 1641 verhuizen van Hirado naar het eilandje te Deshima. Daar heerste streng toezicht en was er vrijwel geen contact met de lokale bevolking, anders dan via de officiële kanalen. (Van Opstall p. 10). Voor onderhandelingen met de Japanners was de VOC verplicht gebruik te maken van Japanse tolken. Hierin kwam geen verandering omdat het de Nederlanders door de Japanse overheid verboden was Japans te leren.

Valentyn geeft een korte beschrijving van het eilandje Deshima:

'Dit Eilandje nu is van de Waterpoort af tot agter toe met 2 reijen zoo woonals Pak-huizen betimmerd, waarvoor de E.[dele] Maatschappij jaarlyks aan de Japanders 19530 gulden aan huur betaald, hoewel zy in 't eerst of A. 1641 den 25sten October het zelve voor

De baai van Nagasaki met in het midden het eilandje Deshima; kopergravure uit: E. KAEMPFER De beschrijving van Japan (Amsterdam 1733) (collectie Teylers Museum, Haarlem)

5500 Thayl, of 8250 gulden [...] gehuurd hebben. Buiten deze wooningen, de Japanders toekomende, heeft de E. Maatschappij zelf in eigendom 2 groote schoone Pakhuizen, de Lelie en de Doorn[1]genaamd, mitsgaders een groote Kombuis, en Botelary, een Tolken-huis, en een huisje, waar in de gevolmagtigden van den Stadsvoogd zyn,...'

Valentyn p. 36

Van omstreeks juli tot november waren er schepen te Deshima. De rest van het jaar was er weinig te doen voor de tien à twaalf mannen die op het eilandje verbleven. Alleen het opperhoofd, de dokter, de opperkoopman en soms een of twee anderen mochten Deshima ieder jaar even verlaten, als zij op hofreis naar de shogun in Tokio gingen. Zij reisden daarheen om de shogun te begroeten, hem te danken voor zijn weldaden en konden tegelijk verzoeken overbrengen. Dit ging vergezeld met het overhandigen van kostbare geschenken, zowel aan de shogun als aan diverse hoge functionarissen.

'... want de Hof-reizen, en de noodige onkosten, daar toe vereischt, waren zwaar, en beliepen ontrent 24 a 25000 gulden, de geschenken aan den Keizer [shogun] tusschen de 30 a 40000 gl., dan noch kleene geschenken aan de Banjoosen [edellieden], al het welke op wel 60 a 70000 gulden quam te staan, waar by dan de Nangasakische ongelden gevoegd, beliep het een met het ander niet veel minder dan twee tonnen Gouds jaarlyks.'

Valentyn p. 48

Onder de geschenken voor de Shogun bevonden zich bijzondere zaken:

'Den 17 Februari [1658] wiert aan den Keizer [shogun] met veel genoegen een Vogel-struis geschonken, dog die heeft zich in 't bywezen van zyn Majesteit (die daar degelyks met 6 man op liet passen) in een loop met de borst tegen een paal den 14 Juli te bersten geloopen.'

Valentyn p. 96

In Japan werden tot groot voordeel van de VOC alle andere Europeanen weggehouden. Ondanks de vele beperkingen die ze kreeg opgelegd was de VOC toch genegen de contacten met de Japanners te onderhouden. Aangezien Japan een belangrijk handelspartner was deed de Compagnie hier haar uiterste beste voor (Gaastra 1991, 53).

In 1652 werd door de Opperkoopman aan de Heren Zeventien in Amsterdam geschreven:

'Doch ik schyne te hooren in myn oor luisteren, dat op Japans zoete winsten wel wat vexatien [kwellingen/ongemakken] konnen verdragen werden, alzoo Japan sterkste zenuwe van 's Compagnies Inlandsche handel, en van de Indische winsten, is, dat (zoo verre ons respect dat toelaat) waar is.'

Valentyn p. 127

Een van de beperkingen die de VOC door de Japanse overheid kreeg opgelegd was dat het haar verboden werd goederen in Japan te brengen die op een of andere manier te maken hadden met het christendom. Alle 'roomse goederen' werden dan ook direct na binnenkomst van de schepen door Japanners in tonnen verpakt die vervolgens verzegeld werden. Dit gold ook voor muntgeld, waarop religieuze afbeeldingen en/of teksten konden staan.

'De 29sten Juni [1641] wierd, in 't doorzoeken van een Tsjineesche Jonk, een Hollandsche dubbele stuiver gevonden, en alzoo 'er gedacht wierd, dat dit Portugeesch geld was, moest het by de Hollanders vertoond, en des zelfs beteekening, en waardy, door een Schryver opgeteeckend werden. Over dit werk wierden de Tsjineesen in de tronk [gevangenis] gezet, en zouden,

zoo het Portugeesche munt geweest was, Jonk en goederen verloren, en 't hoofd der zelve zou dat zekerlyk zyn hals gekost hebben.'

Valentyn p. 83

Zelfs de roeren van de schepen waren niet veilig:

'In oude tyden moest ook het roer van 't schip na land [aan land gebracht worden]; dog men heeft dat naderhand in Holland zoo doen maken, dat het onmogelyk kan uitgehaakt werden, of 'er af te krygen is; weshalven zy [de Japanners] 'er dit nu maar aan laten blyven.'

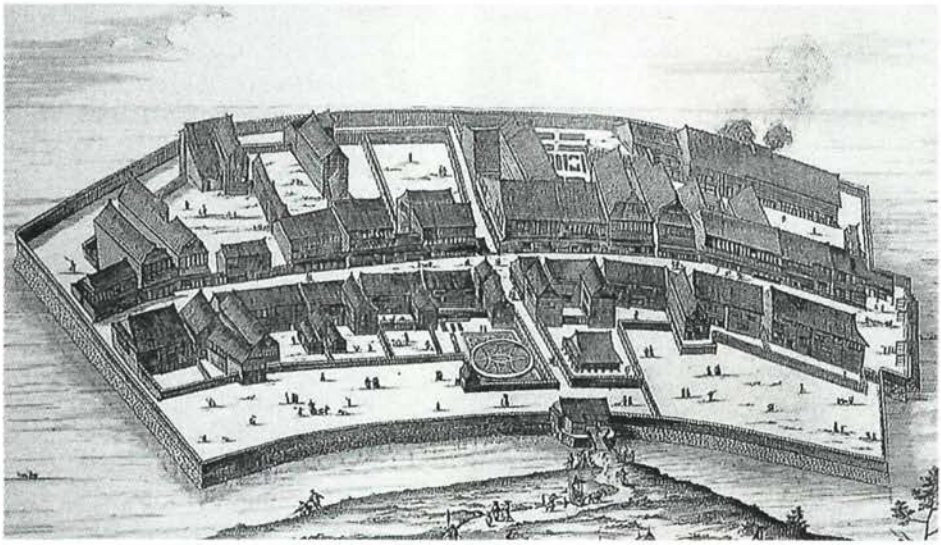
Valentyn p. 41

Handel

Van Japanse kant was er de meeste vraag naar zijde. Dit konden de Nederlanders in de beginjaren echter niet leveren omdat zij nog geen handelspost hadden op de kust van China. De enige manier waarop men aan de benodigde handelswaar kon komen was het beroven van Portugese en Chinese schepen. Dit gebeurde onder het mom van het bestrijden van de vijand. De Japanse regering nam na klachten van de Portugezen en Chinezen echter geen genoegen met deze verklaring en verbood zeeroof in Japanse wateren. Het ging de eerste

Een schip van de VOC afgebeeld op een Japanse boutsnede, 18e eeuw (collectie Michel, Japan)

Deshima, kopergravure uit ARNOLDUS MONTANUS Ambassades mémorables de la Compagnie (Amsterdam 1680) (collectie Michel, Japan)

jaren dan ook niet goed met de handel op Japan. De directeuren van de VOC, De Heren Zeventien, waren zelfs voornemens het kantoor te Hirado te sluiten. Het Gouvernement te Batavia vond deze vestiging echter belangrijk genoeg om open te houden:

'... dog alzoo wy op Tsjina [China] nog niet mogten handelen, en daar door belet wierden Tsjineesche waaren in Japan te brengen, belasten de Heeren 17nen het Comptoir van Japan op te breeken. Haar Edelheden op Batavia, schoon dien last ontfangen hebbende, vonden niet geraden den zelven uit te voeren, alzoo 'er zeer gewigtige redenen waren, die hen dit beletten. Zonder den Japansen handel, en meer andere Inlandsche vertiering van goederen, hier en daar getrokken; hadden zy [kooplieden VOC] geen kans, om hunne Heeren en Meesters die voordeelen; die zy anders wel te gemoet zagen, te bestellen, daar zy in tegendeel, zoo zy de Tsjineesche goederen, die de Portugeesen hier bragten, maar uit Tsjina bequamen; en die mede hier [Japan] brengen konde, zeer groote voordeelen te wagten hadden, dat hen dan ook te sterker aangezet heeft, om den handel op Tsjina te zoeken, en daar op met allen ernst aan te dringen.'

Valentyn p. 27

Pas nadat de Nederlanders zich in 1624 op Taiwan hadden gevestigd en er zich een intra-Aziatische handel ontwikkelde werd er echt winst gemaakt. Op Taiwan werden specerijen uit de Molukken, textiel uit India, herten- en roggenhuiden en sapanhout uit Achter-Indië en zijde uit Bengalen, Tonkin en China aangevoerd. Uit Japan kwamen vooral koper, zilver en goud. Het goud en zilver uit Japan werd door de Compagnie naar India vervoerd om er aldaar textiel mee te kopen (Van Opstall p. 8-9).

Tot in de jaren 1680 slaagde de VOC erin om haar handel in Azië uit te breiden. Dit gebeurde met behulp van geldmiddelen uit twee verschillende bronnen. De eerste was de import van edele metalen uit Europa, zowel in bare als gemunte vorm. De tweede bron was afkomstig uit Japan. Vooral door de import van zijde verkreeg de VOC grote hoeveelheden zilver en later ook goud uit dit land. Deze metalen uit Japan waren, naast de importen uit Europa, de belangrijkste financiële bron voor het onderhouden en uitbreiden van de handel in Azië (Klein p. 7).

'Eenige jaaren voor en omtrend dien tyd [1639] groeide onzen handel in dat Ryk [Japan] zeer aan, waar by de iapanders ondervonden dat wy met zilver handelden, en niet meer met buit, geleyk wel bevorens, hier aan de markt quamen, waar door wy in dieper gunst by hen geraakten, en fraaie winsten deden, die ons te meer aanmoedigden, om deze trotse Natie dog maar in te volgen, en hen geen reden van misnoegen te geven, zoo dat wy 't alles 'er na schikten om hunne bevelen, hoe hard ook, maar stipt na te komen, om ons daar door den keizer, en by dit volk aangenamer te maken, gelyk hen dit ook in allen deelen zeer smakelyk voorquam.'

Valentyn p. 34

Toch werden nog schepen van de concurrenten overvallen. In een instructie voor de koopman Karel Hartsink (opperhoofd van Tonkin in China van 1637 tot 1640) en de raad van het Jacht *Sandvoort*, vertrekkend uit Japan naar Tonkin in december 1637 is te lezen dat zij vijandelijke vaartuigen dienden aan te vallen en te veroveren. Zij werden echter gewaarschuwd geen Portugese schepen te onderscheppen die op weg waren naar Japan en vooral geen gevangenen te zenden naar dit land!

'By rescontre [ontmoeting] van eenige onser Vyanden Vaartuig, zoo in 't gaan,

als keeren, uitgezeid [uitgezonderd] die van Maccauw na Japan komen, zult de zelve zoeken te vermeesteren, en in uw geweld te bekomen, altyd over de veroverde van wel te versekeren, en wakend ooge te hebben, en de goederen behoorlyk doende inventariseren; doch verdagt zynde geen gevangene hier in Japan, maar wel in de Piscadores [eilandengroep ten zuiden van Taiwan], of in Tayouan, te brengen.'

Valentyn, Beschryvinge van Tonkin en onsen handel aldaar; Oud en Nieuw Oost-Indiën, vierde boek, Amsterdam/Dordrecht 1726, p. 24

In de periode dat de Nederlanders in Hirado verbleven konden alle goederen vrij verhandeld worden. Japanse kooplieden kwamen naar Hirado om zich van koopwaar te voorzien. Na de verhuizing naar Deshima in 1641 veranderde dit. Het belangrijkste product dat de VOC in Japan aanbood, zijde, moest nu en masse verkocht worden tegen een van te voren door de Japanners vastgestelde prijs. Goederen die onverkocht bleven moesten mee teruggenomen worden naar Batavia, zodat geen voorraden in Japan bleven liggen.

'... [na de komst van de schepen te Deshima] werd alles zoo spoedig, als 't mogelyk is, na 't Hof bekend gemaakt, en de lyst der Koopmanschappen [handelswaren] na de groote kooplieden gezonden, van waar dan Gecommitteerde groote Kooplieden afkomen, die jaarlyks de prys op de waaren stellen, en de zelve onder 't oog der Nangasackische Borgermeesters waardeeren, en opnoemen, wat bezwaring op ieder soort van goed als een tol, of Vregt van den Keizer, en van den Gouverneurs gesteld werd; een zaak, voor de E. Maatschappij [VOC] zeer schadelijk, alzoo zy op de grove waren dikwyls 60, 70 ja 100 ten 100 [60%, 70%, 100%] tot een tol of belasting stellen....'

Valentyn p. 38

Kaempfer schrijft (p. 254) dat de VOC in 1672 in ongenade viel bij Inaha Mino, destijds de belangrijkste vertrouweling van de shogun. Deze besloot dat de prijzen van alle goederen van de VOC voortaan zonder inmenging van de Nederlanders door de Japanners zelf zouden worden bepaald. Deze prijzen werden jaar na jaar lager. De Nederlanders spraken van taxatiehandel. In 1685 kwam er een einde aan deze taxatiehandel en keerde men weer terug tot de vrije handel, waarvan zijde echter werd uitgezonderd. De restrictie was nu, dat maar tot een bedrag van 300.000 tael, dat was 10,5 ton gouds (1.050.000 gulden) door de VOC mocht worden ingevoerd. Verder bepaalden de Japanse autoriteiten dat de particuliere handel, gedreven door dienaren van de Compagnie, beperkt zou worden tot 40.000 tael, of 140.000 gulden (Van Opstall p. 11).

Valentyn, citeert een brief d.d. 25 juni 1707 van de Opperhoofden en Raad te Japan. Uit dit epistel wordt duidelijk dat men de Japanse tolken te Deshima als oorzaak van de problemen zag:

'[...] doch deze Tolken, loos en sinsiter zynde, hebben met 'er tyd de Regenten [Japanse machthebbers] doen begrypen, dat uit de groote overwinst der vreemdelingen [Nederlanders en Chinezen] hun land verarmde, en dat dit hun ingezetenen zeer schadelyk was, om 't welk te herstellen, zoo heeft den handel der Vreemdelingen moeten last lyden. Waar van die Compagnie een smertelyk gevoelen gehad heeft. A. 1672 met den invoer van de schadelyke taxatie-handel. Daar op is A. 1685 gevolgd die naauwe bepaling, van jaarlyks niet meer, dan 300000 Thayl, te weten 2/3 aan stuk en pondgoederen, en 1/3 aan zyde, te mogen vernegotieeren [verhandelen], 't geen A. 1697 in den beginne wel weer een weinig scheen gezalfde te wezen, met ons

noch 80000 Thayl toe te voegen in ruiling tegen koper [...]'

Valentyn p. 127

In 1715 werd bovendien door de Japanners bepaald dat twee Nederlandse schepen per jaar voldoende waren om de beperkte hoeveelheid goederen die Japan uit het buitenland nodig had aan te voeren. Tevens werd de vrije verkoop weer vervangen door taxatiehandel. Rond deze tijd werd door de Japanse overheid een nieuw Japans college ingesteld, de Geldkamer. Dit was een wissel- en voorschotbank voor transacties met de Compagnie. Deze Geldkamer deed alle bestellingen en de Compagnie voerde deze uit.

Kaempfer beschrijft hoe deze Geldkamer te werk ging:

'De *Cannala Nakama*, dat is de *Officieren van onze Tresorie* [...] Deze moeten het Geld ontfangen voor de Goederen die wy verkocht hebben, om 't zelve te verwisselen in Goude *Kobanj's* [Japanse gouden munten], en dezelve door onze Tolken aan ons over te leveren, die dezelve aan ons voorstellen [...] Deze Maatschappij bestaat uyt zes en dertig Persoonen, zo hooge als laage bedienden namentlyk vijf Opzichters, die niets te doen hebben dan toe te zien en hunne vier mindere Toezienders te gebieden, die al het geld ontfangen, in Goud verwisselen, in hunne bewaaring houden, en het aan ons door onze Tolken overgeven. Deze negen zyn Opperste of Hooge Bedienden gelyk zy ze noemen. De minder bedienden die elk alleen zitten, zyn, eene die Goude munten kent, een die de munt van al het Zilver geld kent, en hoe het goede van het valsche te onderscheiden. Twee om het Zilver te wegen; Twee om't Geld van de Japansche Koopluyden te ontfangen...'

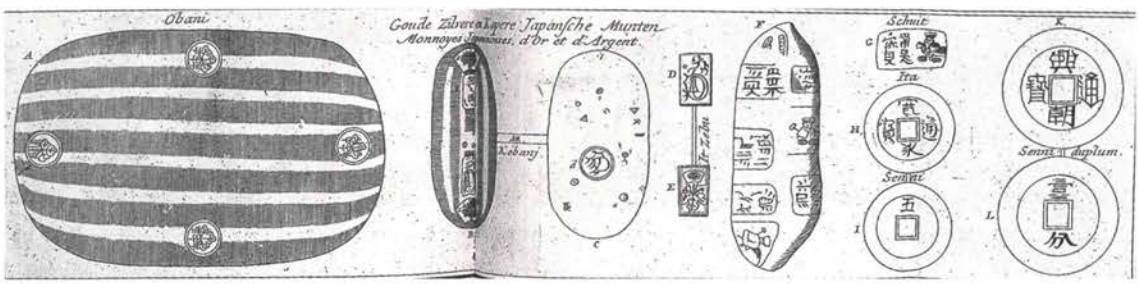
Kaempfer p. 247-248

De eens vrije handel werd zo commissiehandel. De winsten van deze handel kwamen ten goede aan de Geldkamer, de tolken en het personeel van de factorij, terwijl de inkomsten van de Compagnie steeds verder afnamen en vanaf 1768 meestal verlies werd geleden. Omdat men huiverig was de monopoliepositie in Japan te verliezen ging men echter niet weg uit Deshima (Van Opstall p. 11).

Winsten

De winsten die de VOC maakte in de handel op Japan fluctueerden sterk.[2] Deze waren vooral afhankelijk van de goederen die geleverd konden (mochten) worden, belastingen en tollen die betaald moesten worden, de kosten die gemaakt werden door de dienaren van de VOC in Japan, de koers van het Japanse geld, in- en uitvoerbeperkingen gesteld door de Japanners en de vraag naar goederen.

Ondanks alle beperkingen konden soms toch nog behoorlijke winsten gemaakt worden. Toen in 1685 de jaarlijkse hoeveelheid te importeren goederen werd vastgesteld op 300.000 tael en later de taxatiehandel weer

Japanse munten, kopergravure uit: E. KAEMPFER De beschrijving van Japan (Amsterdam 1733) (collectie Teylers Museum, Haarlem)

werd ingesteld, werd het voor de VOC echter steeds moeilijker grote winsten te behalen. Uit de inhoud van een brief uit 1707 wordt een aantal oorzaken aangeduid die handel op Japan bemoeilijkten:

– concurentie van de Chinezen:
'De sterke vaart der Tsjineesen (die nu zedert eenige jaaren noit minder als met 70 en 80 Jonken hier ten handel geweest zyn) heeft de E. Compagnie in haare negotie successive ook grooten afbreuk gedaan,...'

– belastingen en tollen:
''t Laatste en quaadste, de Compagnie in haren handel drukkende, is de zwaare belasting of de zogenaamde Sannakin, die de Nangasakise Regeering op de goederen komt te leggen, beloopende (na dat ons zoo nu en dan in 't secreet verhaald werd; want anders konnen wy dat noit weeten) van 50 tot 100 percento,...'

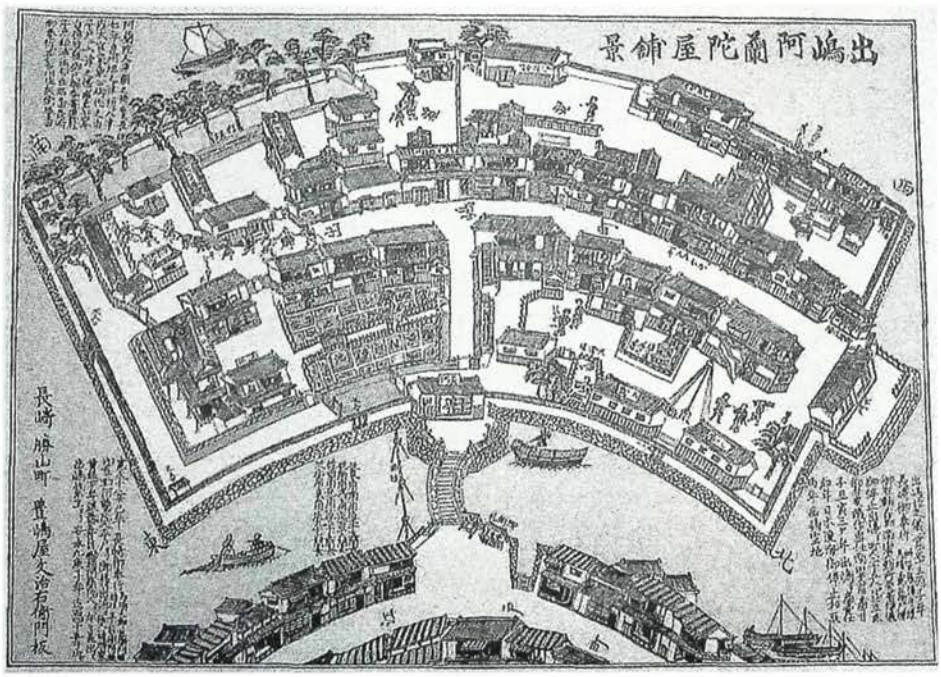
– gebrek aan goede handelswaar:
'Ook is het wel te bezeffen, dat, zoo lang haar Edelheden niet in staat zyn ons van genoegzaame goederen op den eisch jaarlyx te voorzien [jaarlijkse aanvraag van goederen voor de handel door VOC-dienaren te Deshima], den handel al mede zoo niet floreeren kan, als in vorige tyden, toen de Comptoiren in Indiën beter in staat waren, om Japan van gewilde Koopmanschappen te verzien: want zoo lang 't toegestaan kapitaal, by gebrek van dien, niet ruim kan uitgemaakt werden, gelyk jongst eenige jaren aan een geschied is, zoo konnen de winsten onmogelyk zoo groot vallen, als toen 'er overvloed van alles was...'

– stijgende prijzen bij inkoop van goederen voor Japan bestemd:
'De duurder inkoop van veel goederen is al mede een oorzaak, dat de winsten zoo groot niet als anders vallen,...'

Valentyn p. 128, antwoord op brief van 25 juni 1707 van de Opperhoofden en Raad in Japan

Pogingen om een eind te maken aan de beperkingen op de handel of deze te verzachten liepen op niets uit:

'Hoe menigmaal heeft men aan de huizen der grooten te Jedo [Tokio]

Deshima, Japanse houtsnede, 18e eeuw (collectie Michel, Japan)

verzoek gedaan, waar op 't antwoord van den Secretaris was, hy zou 't zyn Heer zeggen. Die van Nangasacki, gewoon ons honing om de mond te smeren, beloven wel, doch bewerken niets ten besten. De Tolken, die de Regenten na de oogen zien, zullen noit iet anders vertaalen, dan dat zy weten, dat niet mishagen zal, zoo dat zy voor al onze klagten doof zyn, en blyven.'

Valentyn p. 128

Tot slot

In 1795 werd de failliete boedel van de VOC door de Nederlandse regering overgenomen. Veel winst kwam er toen niet meer uit het kantoor in Japan. Ondanks dit hield men deze vestiging aan, misschien in de hoop enige politieke invloed in Japan uit te kunnen oefenen. In de 19e eeuw kwam er steeds meer druk van de grote wereldmachten op de Japanse regering om het land open te stellen voor alle naties. In 1853 gebeurde het onvermijdelijke toen de Amerikanen de Japanners dwongen hun isolatie op te geven. Zij verkregen in 1854 vrije toegang tot het land. (van Opstall p. 16-17). Hiermee kwam een einde aan de unieke positie van de Nederlanders, die meer dan 200 jaar lang als enige Europeanen in Japan aanwezig waren geweest.

In het vervolg en slot op dit artikel: de VOC en het Japanse geld. ■

Met dank aan A.A.J. Scheffers en M.L.F. van der Beek.

NOTEN

1 Een kleine numismatische zijsprong: in de opschriften van duiten van Arnhem (Verkade 211-213a) worden ook lelies en doornen genoemd in een uit de bijbel (*Hooglied* 2) afkomstige passage: *sicut lilium inter spinas* (als een lelie temidden van doornen).

2 Volgens Kaempfer p. 260: gemiddeld ca. 40-45% (na aftrek kosten en belastingen), met uitschieters naar beneden en naar boven: 1711: 149% [Valentyn p. 46] en 1709: 50% verlies na slechte handel en verlies van een schip [Valentyn p. 46].

LITERATUUR

F.S GAASTRA *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991)
E. KAEMPFER *De beschrijving van Japan* (Amsterdam 1733)
P.W. KLEIN *The monetisation of the Dutch East Indies: A case of changing continuity, 1602-1942* Uhlenbeck-Lecture VII: 1989 (Wassenaar 1989)
M.E. VAN OPSTALL Japans-Nederlandse betrekkingen 1609-1856 *Vier eeuwen Nederland Japan, kunst-wetenschap-taal-handel* (Lochem 1983) 7-17
FRANÇOIS VALENTYN *Oud en nieuw Oost-Indien. Negende Boek: Beschryvinge van den handel en vaart der Nederlanderen op Japan* (Dordrecht/ Amsterdam 1726).

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse Munten (600 - heden)
~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 2000 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
J. Keizer
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763793

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
W.T. Verdoorn
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Filialen:
Reigerstraat 9
4811 XA Breda
076 - 5215912
fax: 076 - 5200105
Turfsingel 18
9712 KR Groningen
050 - 3131312
fax: 050 - 3131316
Laan van Meerdervoort 225
2563 AC Den Haag
070 - 3450886
fax: 070 - 3654100

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
N.Z. Voorburgwal 252
1012 RR Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

De 'Vereenigde Nederlandsche Staeten' van 1790

J.G. STUURMAN

Als kind 'spaarde' ik al munten. Eerst natuurlijk alleen munten uit het Koninkrijk, later drong ik wat verder in het muntverleden door. Ik kan me nog goed mijn verbazing herinneren dat op een munt die toch uit de vroegere Verenigde Nederlanden moest zijn, de afkorting 'BELG.' voorkwam. Veel later ben ik me gaan verdiepen in de vraag waarom op sommige munten de band die de Nederlandse gewesten verenigd hield als een federatie (FOED.) werd aangeduid en op andere als een confederatie (CONFOED.). Pas kort geleden, na de aankoop van een 1-guldenstuk van 'de Verenigde Belgische Staten' uit 1790, ben ik me gaan verdiepen in de vraag waarom die munt als omschrift heeft: MON.NOV.ARG.PROV.FOED.BELG.

Dankzij die gulden van de Verenigde Belgische Staten – wat is een munt meer dan de neerslag van de geschiedenis? – kwam ik zelfs terecht bij een opvallende overeenkomst in de argumentatie om Philips van zijn soevereine rechten vervallen te verklaren (1581, Plakkaat van Verlatinge), wat uiteindelijk heeft geleid tot het ontstaan van de (Noord-Nederlandse) Republiek der Verenigde Nederlanden en de argumentatie die is gehanteerd bij het uitroepen van de (Zuid-Nederlandse) Republiek der 'Verenigde Belgische Staten' (1790). Die gelijkenis in de argumentatie komt hierna aan de orde. Daarna kom ik terug op de benaming 'Verenigde Belgische Staten', in het Frans 'Etats Belgiques Unis'.

Verenigde Nederlandse Staten, gulden 1790, 30 mm, eerste versie; op de voorzijde MON.NOV.-ARG.PROV.FOED.BELG. (foto: J.Lingen)

Zoals gezegd is in 1581 aan Philips de Tweede de soevereiniteit over zijn Nederlandse gewesten ontnomen. Maar daarmee is niet gezegd door wie en waarom. Om met de eerste vraag te beginnen: het Plakkaat van Verlatinge is uitgevaardigd op naam van de Staten-Generaal.[1] Daarin waren afgevaardigden verzameld uit de Statenvergaderingen van de gewesten die in opstand waren: Noord-Nederlandse gewesten, maar ook Zuid-Nederlandse, voor zover ze niet weer onder het gezag van Philips II waren gebracht. Het betrof Brabant, Vlaanderen en Mechelen.

De considerans van het Plakkaat bevat een uitvoerige redengeving voor de 'verlatinge'. Er wordt aangegeven dat Philips II als vorst – dat wil zeggen hij was onder meer hertog van Brabant, hertog van Gelre, graaf van Vlaanderen, graaf van Holland, heer van Utrecht, van Overijssel en van Friesland – uiteraard soevereine rechten tegenover zijn onderdanen (vertegenwoordigd door de Gewestelijke Staten) bezat. Maar dat gezag van de vorst was niet onvoorwaardelijk. In privileges waren de voorwaarden waaronder de onderdanen het gezag aanvaardden, vastgelegd. In het hertogdom Brabant was al in 1356 in het charter van de Blijde Inkomste bepaald dat de vorst zijn onderdanen inspraak inzake bestuur, rechtspraak en financiën moest garanderen. Daarnaast

was in privileges vastgelegd dat de vorst rechten van individuele personen, maar ook van steden en andere gemeenschappen diende te eerbiedigen en zonodig te bevestigen.

Het Plakkaat zegt met zoveel woorden 'die welcke brekende, oock nae recht den Prince vande heerschappije vanden Lande is vervallen'. De bewoordingen zijn hier en ook elders in het Plakkaat opvallend voorzichtig gekozen. Zo is er geen directe verwijzing naar de Blijde Inkomste. Evenmin worden de radicale denkbeelden van de zogenaamde monarchomachen die een recht van verzet op de leer van Calvijn baseerden overgenomen. Calvijn keurde in theorie verzet tegen een vorst door lagere magistraten onder uitzonderlijke omstandigheden goed.[2] Na de Bartholomeusnacht ontwikkelden Hugenoten in Frankrijk die theorie verder tot een recht van verzet en opstand – niet alleen door lagere magistraten, maar ook door het volk – indien de vorst weigerde de verleende privileges te handhaven en daardoor tot een tiran werd. Aanhangers van deze theorie worden monarchomachen genoemd. Het is trouwens ook opvallend dat in het Plakkaat het argument van schending van het recht op godsdienstvrijheid al helemaal niet is gehanteerd.

Die voorzichtigheid is niet zo verwonderlijk. De gedeputeerden in de Staten-Generaal uitten zich in het algemeen al niet zo uitgesproken en in 1581 was er gezien de militaire situatie nog extra reden voor voorzichtigheid. Grote delen van Brabant, Vlaanderen en Mechelen en ook van Gelre, Overijssel en Groningen zijn enkele jaren later door de Spanjaarden heroverd. En tenslotte waren de opstandelingen onderling het ook lang niet altijd eens, ook niet over de te volgen tactiek, waardoor men maar het beste niet al te provocerende bewoordingen kon kiezen.

Rekenpenning geslagen te Dordrecht, 1583, op de verlating van Philips II. Vz.: UBI REX IN POPULUM TYRANNUS (waar de koning een tiran is over zijn volk) en het jaartal. De Nederlandse maagd wordt op last van Koning Philips II geketend, terwijl Willem van Oranje verbaasd toekijkt. Een landsknecht die haar in de boeien slaat wordt door een leeuw besprongen. Kz.: POPULO IURE D(ivino) ET H(umano) DIVORTIUM (mag hij volgens goddelijk en menselijk recht door het volk worden verlaten) en het roosje van Dordrecht. De prins van Oranje heeft de verheugde maagd van haar ketenen bevrijd, terwijl de leeuw rustig aan haar voeten ligt. VL I 331/325, 1, Dugn. 2938. Van Loon en Dugniolle vermelden dat deze rekenpenning betrekking heeft op het vervallen verklaren van Anjou in Vlaanderen in 1583. Het roosje van Dordrecht (Holland heeft Anjou niet ingebuldigd, laat staan 'afgezworen') en de gelaatstrekken van Willem van Oranje maken naar mijn mening die toeschrijving minder waarschijnlijk. Mijn beschrijving is ontleend aan Mout (zie noot 1).

De gewestelijke Staten van de opstandige gebieden hebben ten slotte zelf de soevereiniteit op zich genomen. Bovengewestelijke belangen kwamen in de Staten-Generaal aan de orde. Uit de tekst van de Unie van Utrecht valt af te leiden dat men daartoe buitenlandse politiek, oorlogvoering en ook de munt rekende.[3] Voor het overige waren de gewesten zelfstandig. Zij vormden met elkaar een (con)federatie, de Republiek der Verenigde Nederlanden. Afhankelijk van de mate waarin de Gewestelijke Staten hun zelfstandigheid hebben afgestaan aan de Staten-Generaal kan men eerder van een statenbond (confederatie) dan wel bondsstaat (federatie) spreken.[4]

In de Zuidelijke, inmiddels Oostenrijkse Nederlanden (het huidige België) heeft zich in 1790 iets vergelijkbaars voorgedaan als in de (voornamelijk) Noordelijke Nederlanden in 1581. Nadat de Oostenrijkse legers waren verdreven, verklaarden de Staten van de gewesten die de Oostenrijkse Nederlanden uitmaakten – met uitzondering van Luxemburg, waar het Oostenrijkse leger zich staande hield – de Oostenrijkse vorst vervallen van zijn waardigheid van hertog van Brabant, graaf van Vlaanderen enzovoorts. Ook hier hanteerde men het argument dat de vorst zijn verplichtingen tegenover de onderdanen had verzaakt. Dientengevolge achtten de Staten zich van hun verplichtingen ontslagen.[5] De Staten, verenigd in de Staten-Generaal sloten op 11 januari 1790 in Brussel een 'Tractaet van Vereeninge ende Oprichtinge van het Souvereyn Congres'. In het

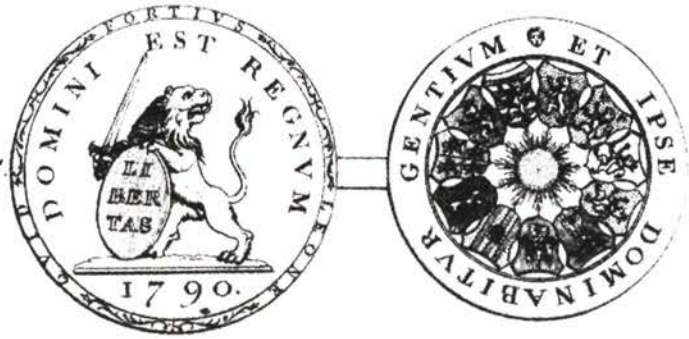
Tractaat wordt zelfs een uitdrukkelijk beroep op de bepalingen in het Brabantse charter van 1356 (de Blijde Inkomste) gedaan ter rechtvaardiging van de stap de Oostenrijkse keizer van zijn rechten vervallen te verklaren.[6]

Ook hier namen de Gewestelijke Staten – Brabant, Limburg, Vlaanderen, (het zojuist een afzonderlijk gewest geworden) West-Vlaanderen, Henegouwen, Namen, Gelre (dat wil zeggen het Overkwartier), Mechelen, Doornik en Het Doornikse en Luxemburg (dit laatste gewest alleen in naam) – de soevereiniteit op zich. Voor snel af te handelen zaken van meer dan gewestelijk belang konden de Staten-Generaal bijeengeroepen worden. De behartiging van buitenlandse betrekkingen, defensie en ook de muntslag werd opgedragen aan een bij die gelegenheid in het leven geroepen 'Souvereyn Congres der Vereenigde Nederlandsche Staeten' (artikel 3 van het Tractaat). Artikel 5 van het Tractaat zegt over de munt: 'Het Congres zal alleen het gezag hebben van Munte te doen slaen, ten stemple van de vereenigde Nederlandsche Staeten ende van vast te stellen den tittel ende weerde der selver' of in het Frans: 'Le Congres aura seul le pouvoir de faire battre monnoye, au coin des Etats-Belgiques-Unis, et d'en fixer le titre et la valeur'.[7]

Ook in het Zuid-Nederlandse geval kan men zich afvragen in hoeverre de Gewestelijke Staten na de Vereniging nog zelfstandig waren en hoeveel van de soevereiniteit ze aan de Staten-Generaal, respectievelijk het Soeverein Congres hadden afgestaan. Waren de gewesten verenigd in een los verband, een confederatie (statenbond) of een vaster verband, een federatie (bondsstaat)? Op de eerste reeks guldens die door de 'Verenigde Belgische Staten' in 1790 is geslagen – waarover hierna meer –, komt de term FOED. voor, hetgeen er toch op wijst dat de Verenigde Staten zichzelf als een federatie zagen.

Zojuist zijn de overeenkomsten tussen de ontwikkelingen in Noord- en Zuid-Nederland belicht. Er zijn uiteraard ook grote verschillen. Alleen al het tijdsverschil (1581 versus 1790). Maar het belangrijkste verschil is wel dat de in de Noordelijke Nederlanden ontstane Republiek der Verenigde Nederlanden levensvatbaar is gebleken, terwijl de Zuid-Nederlandse Republiek der Verenigde Nederlandse Staten in de kiem is gesmoord. De Oostenrijkse troepen hadden al na enkele maanden het gehele grondgebied van die republiek heroverd.

De naam van de Zuid-Nederlandse Republiek is belangwekkend. Zij noemde zich, zoals uit artikel 5 van het Tractaat blijkt, in het Nederlands: de Vereenigde Nederlandsche Staeten, in het Frans: Etats-Belgiques Unis. Waarom nu 'Nederlandsche' tegenover 'Belgiques'? Belgium is de sinds de Renaissance gebruikelijke benaming voor de Nederlanden. Zo is de 'Leo

Lion d'argent *Silveren Leeuw*

Verenigde Nederlandse Staten, zilveren leeuw 1790, tekening van voor- en keerzijde; op de keerzijde staan de wapenschilden van de aan de federatie deelnemende staten afgebeeld

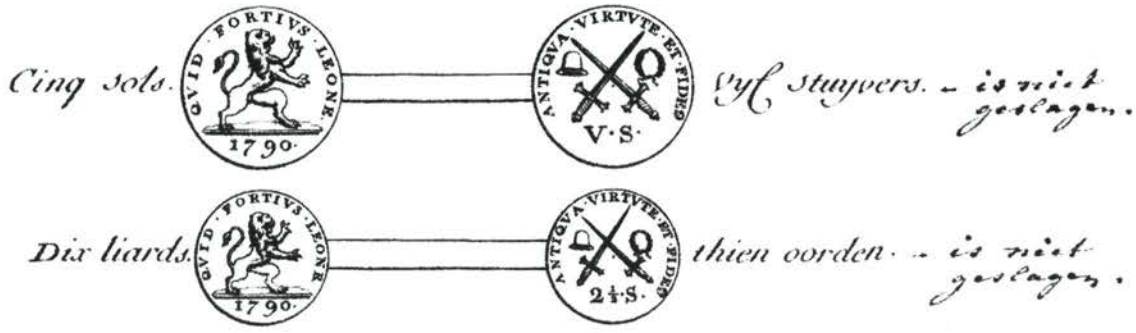
Belgicus' de Nederlandse leeuw. Het woord is afgeleid van de naam van Keltische stammen die tussen de Rijn in het noorden en de Seine in het zuiden woonden en door de Romeinen Belgae werden genoemd (onder andere door Julius Caesar in zijn *De Bello Gallico*). Van Belgae is de Romeinse provincienaam Belgica afgeleid. In het Frans heten de Nederlanden, de Lage Landen: Les Pays Bas. Alleen maar omdat van Pays Bas geen bijvoeglijk naamwoord te maken valt, wordt daarvoor in het Frans Belgique gebruikt. In de negentiende eeuw is de huidige staat België ontstaan. Het gebied van de toenmalige 'Vereenigde Nederlandsche Staeten' ligt geheel in wat thans België is. Daarom is men sindsdien ook in het Nederlands gaan spreken over de Verenigde Belgische Staten, maar dat deed men in de tijd zelf, in 1790, niet, zoals is gebleken.

Op de genoemde een gulden uit 1790 staat in Latijn. MON.NOV.ARG.PROV.-FOED.BELG. Het omschrift toont een wel heel treffende gelijkenis met de omschriften op zilveren munten uit de tijd van de Noord-Nederlandse Republiek der Verenigde Nederlanden: MO.-(NO.)ARG.PROV.FOED.BELG.... Gezien het voorgaande hoeft dat niet te verbazen.

Tenslotte nog een enkel woord over de overige aanmuntingen op naam van de Verenigde Nederlandse Staten. Op 14 augustus 1790 is een op voormeld artikel 5 van het Tractaat gebaseerde muntordonnantie uitgevaardigd. Van de voorgeschreven munten zijn aangemunt een gouden leeuw, een zilveren leeuw, een gulden en een halve gulden (tien stuiverstuk) en een koperen dubbele en enkele oord. Op de dubbele en enkele oord staat Ad Usum Foederati Belgii, wat alweer op een federatie duidt. Van de gulden en het tien stuiverstuk bestaan twee versies. Zij hebben dezelfde beeldenaar, maar een ander omschrift. Op de eerste versie staat op de voorzijde het omschrift zoals hierboven weergegeven. Op de keerzijde van die eerste versie staat IN UNIONE SALUS (in eendracht ligt de voorspoed). Unio betekent evenwel behalve eenheid ook ui. Daarom is in de tweede versie het omschrift vervangen door een tekst die op de inmiddels aangemunte gouden en zilveren leeuw was gebruikt.

In zilver waren ook nog een halve leeuw, een 5- en een $2^1/_2$-stuiverstuk (10-oordstuk) voorzien. Tot de aanmunting daarvan is het niet gekomen. Op bij de ordonnantie van 14 augustus 1790 gevoegde tekeningen staan ze wel afgebeeld.[8] De halve zilveren leeuw blijkt dezelfde beeldenaar en omschriften te hebben als de (hele) zilveren leeuw. Maar het uiterlijk en ook het omschrift van het vijf en twee en een halve stuiverstuk blijkt geheel afwijkend te zijn. Omdat afbeeldingen van die niet aangemunte vijf- en tweeënhalve stuivers niet algemeen bekend zijn, worden ze hierbij afgedrukt. ■

Met dank aan prof. dr H.C.C. de Schepper.

Verenigde Nederlandse Staten, 5- en 2-stuiverstuk 1790 (niet aangemunt), tekeningen van voor- en keerzijde

NOTEN

1 M.E.H.N. MOUT *Plakkaat van Verlatinge, facsimile-uitgave van de originele druk met inleiding, transcriptie en vertaling* ('s-Gravenhage 1979). J.J. GROLLE *Weg met de koning, 's konings zegel verbroken, het ontstaan van de Nederlandse staat in 1581* ('s-Gravenhage z.j.). Op pagina 102 van laatst genoemd werk is de 'eed van getrowheid voor den Staten, tegen den Koninge' afgedrukt. Door het afleggen van deze eed vond de eigenlijke afzwering van Philips II door overheidsdienaren plaats.

2 *Institutio* (1539) hoofdstuk 16.

3 H.S. POLAK *De historiografie en economie van de 'muntchaos', de muntproductie van de Republiek (1606-1795)* (Amsterdam 1998).

4 J.G. STUURMAN Het twaalfde artikel van de Unie van Utrecht *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde (65-66)* (1978/79) 15-38.

5 In het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis in het Jubelpark te Brussel bevindt zich een kopie van het titelblad van een uit 1790 daterend drukwerk, genaamd *Triple Paralelle de la Révolution des sept provinces, unies en 1579, sous Philippe II, Roi d'Espagne, de la Révolution des treize états unis en 1779, sous George III, Roi de la Grande Bretagne & et de la Révolution des onze états unis en 1790, sous Joseph II, Empereur d'Allemagne, Roi de Hongrie & de Boheme*. Blijkbaar zagen tijdgenoten de overeenkomst tussen de Noord- en Zuid-Nederlandse opstand ook, met daarnaast nog een parallel met de onafhankelijkheidsstrijd van de Verenigde Staten van Amerika!

6 Geciteerd uit een gedrukte tekst bewaard in het stadsarchief van Turnhout.

7 A. DE WITTE *Histoire Monétaire des Comtes de Louvain, Ducs de Brabant et Marquis du Saint Empire Romain* (Antwerpen 1899) III, 350.

8 G. CUMONT *Les monnaies des Etats-Belgiques-Unis, Révolution Brabançonne, 1789-1790* (Brussel 1885) waarin kopieën van bedoelde tekeningen.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Karel de Geus

MmunTen HandeL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

De bevrijdingspenning 1945

L.M.J. BOEGHEIM

Voorbereidingen

Na de Duitse overval op Polen, waardoor de Tweede Wereldoorlog werd veroorzaakt, en de bezetting van de Noorse landen, werd Nederland in mei 1940 overweldigd. De eerste oorlogsjaren verliepen voor de Duitsers erg gunstig, maar begin 1943 begonnen de oorlogskansen te keren. De wending ten goede deed bij 's Rijks Muntmeester, dr J.W.A. van Hengel, het plan rijpen om, zodra de omstandigheden zulks toelieten, te komen tot het uitbrengen van een herinneringspenning aan de bevrijding van Nederland. Van Hengel voerde hiertoe al in 1943/1944 besprekingen met professor L.O. Wenckebach, hoogleraar te Delft, die ook reeds eigener beweging tekeningen had vervaardigd.[1]

Wenckebach was voor 's Rijks Munt geen onbekende. Door zijn interesse voor penningen had hij al in 1928 de aandacht van de toenmalige 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, getrokken. Hoitsema had hem gevraagd of hij mogelijkheden zag voor het ontwerpen van een nieuwe beeldenaar voor de Nederlandse circulatiemunten.[2] Een tweetal nog in de verzameling van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht aanwezige gipsmodellen legt van Wenkebachs activiteiten in de richting van muntontwerpen getuigenis af.

Nadat eind juni 1945 het kabinet Schermerhorn was geïnstalleerd legde Van Hengel een concreet voorstel voor een bevrijdingspenning voor aan het hoofd van de afdeling Geldwezen van het ministerie van Financiën.[3] Hij kreeg het advies zich rechtstreeks tot de minister van Financiën, prof. mr P. Lieftinck (1945-1952), te wenden.

In een uitvoerig schrijven stelde Van Hengel hierop aan de minister voor 's Rijks Munt opdracht te verstrekken tot het ontwerpen en fabriceren van een bevrijdingspenning.[4] Hij achtte het alleszins gerechtvaardigd het moment der bevrijding vast te leggen in de vorm van een ook voor latere generaties, tastbaar blijk van herinnering. De vervaardiging van een medaille vormde daartoe het aangewezen onderwerp, hetgeen geen nadere toelichting behoefde, indien men dacht aan het grote aantal herinneringsmedailles waarop belangrijke momenten uit de Tachtigjarige Oorlog waren vastgelegd.

Gipsen model voor nieuwe Nederlandse circulatiemunten, 1928

Van Hengel maakte gewag van de besprekingen die hij al tijdens de oorlog met prof. Wenckebach had gevoerd en sloot een tweetal reproducties van de door Wenckebach ontworpen penningen bij, eraan toevoegend dat die hem zeer geslaagd leken. Natuurlijk diende de te vroege datering MCMXLIV (= 1944) te worden gewijzigd in 5 mei 1945. Hij stelde tenslotte voor de ontwerpen aan te kopen en aan Wenckebach hiervoor een honorarium van *f* 500 te verlenen.

Het gebrek aan materiaal zou de eerste tijd nopen tot beperking van het aantal afslagen. Wel suggereerde Van Hengel de uitreiking van een eerste afslag (bijvoorbeeld in goud) aan H.M. de Koningin door de ministerraad namens het gehele Nederlandse volk als symbolische handeling.

Ongetwijfeld zal ook het werkgelegenheidsaspect bij de overwegingen van Van Hengel een rol hebben gespeeld. 's Rijks Munt had direct na de bevrijding uiteraard geen werk aan de muntslag. Het personeel werd hoofdzakelijk aan het werk gehouden met diverse reparatie-opdrachten van de Nederlandse industrie, waarvoor elders geen mogelijkheden bestonden. Lieftinck ging met het voorstel zowel als met het honorarium akkoord en verzocht de datumwijziging te doen aanbrengen.[5] De minister verzocht hem te willen berichten zodra de eerste afslag gereed zou komen. Als streefdatum voor de gereedstelling tekende Van Hengel op de brief 7 december 1945 aan. Voorts stelde de minister zich voor dat de penning voor gebruik in het binnenland zou dienen en in brons in de handel zou worden gebracht. Afslagen in zilver zouden door de minister of met diens goedkeuring kunnen worden besteld.[6] Na ontvangst van het gewijzigde ontwerp maakte Van Hengel het overeengekomen honorarium aan Wenckebach over.[7]

Tenslotte verzocht de minister professor Wenckebach te willen uitnodigen een tweede penning te ontwerpen waarin de geallieerde hulp bij de bevrijding van ons land zou worden gesymboliseerd.

Begin decemer 1945 kwam de penning gereed. De eerste afslag werd direct ter beoordeling aan Wenckebach voorgelegd. Van Hengel vroeg hem tevens naar de ontwerpen voor een eventuele penning in zake de geallieerde hulpverlening.[8]

Wenckebach ging akkoord met de uitvoering van de bevrijdingspenning en zond een ontwerp in voor een penning ter herinnering aan de geallieerde hulpverlening. De schets toonde een afgeknotte boom waaraan een nieuwe loot ontsprong met de tekst *Nederland herrijst 1945*.

Ontwerp voor een penning ter herinnering aan de geallieerde hulpverlening

Eerste definitieve exemplaren

Op 14 december 1945 nam mr H.L. s'Jacob, secretaris-generaal van het departement van Financiën (1945-1950) de eerste afslag van de bevrijdingspenning in ontvangst.[9] Bij die gelegenheid overhandigde Van Hengel tevens een viertal zilveren afslagen die door de minister waren besteld. Hiervoor werd een bedrag van *f* 80 in rekening gebracht. Afgesproken werd dat bij eventuele publicaties betreffende de

aanbieding van de zilveren exemplaren tevoren overleg zou worden gepleegd. Over een gouden afslag werd niet meer gesproken. Het is niet bekend aan wie de zilveren exemplaren zijn uitgereikt. Wellicht waren ze bestemd voor leden van het Koninklijk Huis.

Wat de penning ter herinnering aan de Canadese hulpverlening betreft – gesproken wordt niet meer van *geallieerde* hulpverlening maar expliciet over *Canadese* – werd voorgesteld op de voorzijde een recente beeldenaar van H.M. Koningin Wilhelmina te doen aanbrengen met de tekst *Confidens Domino Non Movetur* (Wie op de Heer vertrouwt wankelt niet) en in de afsnede de woorden *Wilhelmina Regina.* Voor de tegenzijde wilde men het ontwerp van Wenckebach gebruiken, waarbij de tekst zou moeten worden vervangen door *The Netherlands to the Allied Nations.* Nader zou worden bepaald in welke uitvoering en aantallen de penning zou moeten worden vervaardigd.

Van de penning ter herinnering aan de hulpverlening kwam niets. Naar de redenen kan men slechts gissen. Bewaard is slechts een niet gedateerd afschrift van een telegram dat Van Hengel aan Wenckebach heeft verzonden met de tekst: Resultaat onbevredigend. Komst uitgesteld.

De Bevrijdingspenning

De verkoop van de bevrijdingspenning

Van Hengel stelde op 10 december 1945 het hoofdbestuur der PTT voor om de penning in de verkoop te brengen via een beperkt aantal postkantoren.[10] De PTT ging akkoord en wees 42 postkantoren aan voor de verkoop. De penning zou worden afgeleverd met een bijbehorend houten statiefje. De PTT ontving voor ieder exemplaar dat via haar kantoren werd verkocht *f* 0,25. Gevraagd werd wanneer de penningen konden worden verwacht.[11] De betrokken postkantoren kregen bij dienstorder opdracht tot verkoop.[12] Op 29 april 1946 verzond 's Rijks Munt de eerste 2600 stuks. De penning woog 100 gram, was in brons uitgevoerd en had een doorsnede van 60 mm.[13]

De directeur van het postkantoor te Heerenveen merkte begin mei op, dat behoudens een aankondiging in de wachtkamer, geen aandacht aan de verkoop van de penning was besteed. Hij vreesde voor een fiasco en een schadepost voor de schatkist. Er was op dat moment in Heerenveen nog geen enkele penning verkocht.

's Rijks Munt liet weten dat de persdienst een mededeling aan de dagbladen had verstrekt en veronderstelde dat hieraan wellicht geen aandacht was besteed. Voor een fiasco bestond geen

vrees, want vele kantoren hadden al nabestellingen gedaan.[14]

In totaal werden, nabestellingen inbegrepen, 4760 penningen aan de PTT-kantoren verzonden, waarvan 4123 stuks werden verkocht en 637 stuks retour ontvangen. De opbrengst bedroeg:

4123 stuks à *f* 4,50	= *f* 18.553,50
korting 4123 x 0,25	= *f* 1.030,75
netto	*f* 17.522,75

Verkoop aan de Vereniging voor Penningkunst

Behalve de verkoop via de postkantoren had Van Hengel zich ook tot dr M.A. Evelein, secretaris van de Vereniging voor Penningkunst, gewend, met het verzoek hem de adressen van de leden te verstrekken. Hij wilde deze door middel van een circulaire van de uitgifte in kennis stellen. Hoewel hij aannam dat hiertegen geen bezwaar zou bestaan, vroeg hij zijn verzoek niet in het voltallige bestuur te willen bespreken, omdat de vereniging haar orders voor penningen steeds bij Koninklijke Begeer had geplaatst en niet bij 's Rijks Munt.[15] Evelein besprak het verzoek met de voorzitter jhr ir A.C. von Weiler, waarop de gevraagde ledenlijst op 19 april 1946 aan Van Hengel werd toegezonden.

Van Hengel bedankte Evelein en schreef dat de circulaire binnen een week zou worden verzonden.[16] In de brief was een prijs van *f* 4,75 inclusief statiefje vermeld, maar die berustte op een vergissing. Ook het *Nieuw Utrechtsch Dagblad* van 27 april 1946 vermeldde overigens een foutieve prijs van *f* 4,40 en wist bovendien te berichten dat de penning slechts in beperkte mate kon worden aangemaakt.

Het aantal penningen dat aan de leden van de Vereniging voor Penningkunst is afgeleverd, is niet bekend, evenmin als het aantal dat door 's Rijks Munt rechtstreeks werd verkocht. Wel meldde het Muntverslag 1946 dat voor de penning grote belangstelling bleek te bestaan.[17]

De uitgifte was aangekondigd door middel van een klein vouwblad (23 x 14½ cm) waarop de voorzijde van de penning was afgebeeld. De tekst luidde:

Bevrijdingspenning.

Ter herinnering aan de bevrijding van ons land is aan 's Rijks Munt te Utrecht een bevrijdingspenning vervaardigd naar ontwerpen van Prof. L.O. Wenckebach.

Op de Voorzijde is afgebeeld een Vrijheidsfiguur met vrijheidshoed, die zich een weg baant met zwaard en vredespalmtak uit een prikkeldraadversperring. De Tegenzijde geeft weer de Nederlandsche Leeuw, die een hakenkruis verbrijzelt.

Een afslag in brons van den penning, volgens bijgaande afbeelding met een doorsnede van 60 mm, is verkrijgbaar voor den prijs van *f* 4,50 per stuk, incl. bijlevering van een statiefje om den penning op te plaatsen, door storting op Giro No. 507486 t.n.v. den Comptabel Ambtenaar van 's Rijks Munt te Utrecht.

Toen de verkoop werd gestaakt werd

Bedankbriefje minister Lieftinck

Den Haag, 30 April 1946.

's Rijks Munt, 1388 Ke

UTRECHT

Voor de toezending van een afslag van den door U vervaardigden bevrijdingspenning betuig ik U hiermede mijn vriendelijken dank. Ik heb Uwe attentie zeer op prijs gesteld.

DE MINISTER VAN FINANCIEN

een bronzen exemplaar aan de minister van Financiën aangeboden, die hiervoor op 30 april 1946 bedankte.

Reacties.
Voor zover bekend bracht de uitgifte van de penning slechts een tweetal reacties teweeg. Een onbekende, die het blijkbaar met de prijs niet erg eens was, zond het volgende rijmpje aan 's Rijks Munt:

Ach leeuwtje, laat dat huilen
Je krijgt nog véél meer builen.
Al is je mooie kruisje stuk,
't Is toch voor menigeen geluk
Een huilend leeuwtje, foei! wat stout,
Laat mij voor vier po vijftig koud.

Ook de Ondervakgroep Detailhandel Gouden en Zilveren Werken en Juwelen in Den Haag was het niet met de prijs van *f* 4,50 eens, hoewel juweliers hierop *f* 0,50 korting ontvingen.[18] Men achtte het niet juist dat de staat op deze wijze het publiek tegen grossiersprijzen bediende. Dit werd gemotiveerd met het feit dat door de firma Gerritsen & Van Kempen te Zeist een gedenkpenning van Walcheren in dezelfde grootte was uitgebracht, die inkoop *f* 5.- kostte en door de handel met een normale winstmarge voor *f* 7,50 werd verkocht.

De Ondervakgroep schreef er van overtuigd te zijn dat zulks door 's Rijks Munt niet opzettelijk was gedaan, maar was wel van mening dat juweliers de normale kanalen vormden voor de verkoop van dat soort artikelen. Men achtte het overigens bekend dat de regering 'juist gedurende de laatste tijd' maatregelen had genomen ter voorkoming van uitschakeling van de handel.

De conclusie van de Ondervakgroep was dan ook dat het geval zich voordeed dat twee volkomen gelijkwaardige penningen respectievelijk voor *f* 4,50 en *f* 7,50 werden geëtaleerd, waardoor de kans op verkoop van de penning van Gerritsen & Van Kempen tot een minimum werd teruggebracht, terwijl de detailhandel bovendien met een abnormaal geringe winstmarge genoegen diende te nemen. Men vroeg tenslotte de mening van 's Rijks Munt hieromtrent te mogen vernemen.

Volgens een op de brief in het handschrift van Van Hengel aangebrachte notitie vond mondelinge afhandeling op 14 juni 1946 plaats met de heer Aukes. Toch schijnt de brief de wrevel van Van Hengel te hebben opgewekt, want boven het briefhoofd was een aantekening aangebracht, die aan duidelijkheid niets te wensen overliet: 'Bemoeit deze zich ook met den handel in bronzen penningen?'

Toch liet Van Hengel op 26 juli 1946 aan de Ondervakgroep weten dat de verkoop van de bevrijdingspenningen via de postkantoren op zijn verzoek was beëindigd.[19]

Van Hengel vroeg zich af – na ampele overweging van de brief van de Ondervakgroep – op welke wijze de detailhandel voor de verkoop van de penningen zou kunnen worden ingeschakeld. Zoals bekend hadden enkele zaken de verkoop op eigen verzoek ter hand genomen tegen een korting van *f* 0,50. Van Hengel vreesde een controverse indien de verkoopprijs op bijvoorbeeld *f* 6,75 zou worden gesteld, waardoor de detailhandel de gebruikelijke korting deelachtig zou kunnen worden, nog afgezien van het feit dat er dan mogelijk conflicten met de prijzencontrole konden worden verwacht. Hij vroeg de Ondervakgroep enige suggesties om die in overweging te kunnen nemen, maar ontving geen enkele reactie.

Conclusie
Er werden ongeveer 6000 stuks penningen verkocht. Destijds werd ons land door circa negen miljoen inwoners bevolkt, zodat één penning per 1500 inwoners werd verkocht. Al met al dus

geen groot succes. De interesse van verreweg de meeste Nederlanders ging voor het merendeel naar heel andere dingen uit. De uitgestelde behoefte was enorm. In de zwarte handel kocht men liever een pakje Lucky Strike sigaretten voor *f* 5 en daarvoor was dan ook heel wat meer belangstelling.

Degenen die de penning hebben aangeschaft hebben er echter jarenlang met blijdschap naar gekeken en er veel genoegen aan beleefd. ■

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens alsmede zijn correcties van het eerste concept.

NOTEN

1 Ludwig Oswald Wenckebach werd 16.6.1895 in Heerlen geboren als de zoon van de huisarts K.F. Wenckebach. Zijn vader droeg na zijn benoeming tot hoogleraar in Groningen en in Straatsburg en Wenen, vooral veel bij tot de kennis van hartziekten. Ludwig Oswald leerde aanvankelijk bij zijn oom, de schilder L.W.R. Wenckebach te Haarlem, alwaar hij van 1913-1915 de Kunstnijverheidsschool bezocht. Hij voltooide zijn opleiding in de jaren 1915-1918 aan de Tekenacademie te Wenen. Na een begin als houtsnijder en lithograaf ging hij over tot de beeldhouwkunst en werd in 1936 hoogleraar boetseren aan de Technische Hogeschool te Delft. Zijn werken, voornamelijk in steen en brons, tonen een klassieke stijl. Hij overleed te Noordwijkerhout op 3.11.1962.

2 AREND POL Een nieuwe beeldenaar voor de Nederlandse munten in 1928? *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 65-66* (1978-1979) 101.

3 Archief 's Rijks Munt 1912-1994 dossier 3021, brief nr 493Me d.d. 25.7.45.

4 Archief ministerie van Financiën IV Muntzaken (rubriek 649) dossier 24, brief nr 744Me d.d. 14.8.45 van 's Rijks Muntmeester aan de minister van Financiën.

5 Archief 's Rijks Munt 1912-1994 dossier 3021, brief nr 18 d.d. 15.9.45 van het ministerie van Financiën Generale Thesaurie afd. Geldwezen.

6 Kennelijk is hier rekening gehouden met de grote verplichtingen van Nederland ten opzichte van de VS in verband met het lend-lease zilver.

7 Archief 's Rijks Munt, dossier 3021, brief nr 1660Me d.d. 7.11.45.

8 Ibidem, brief nr 1956Me d.d. 3.12.45 aan Wenckebach.

9 Ibidem, brief nr 2114Me d.d. 17.12.45 aan de secretaris-generaal van het ministerie van Financiën.

10 Ibidem, brief nr 2052Me d.d. 10.12.45 aan het hoofdbestuur der PTT.

11 Ibidem, brief nr 3839S d.d. 4.4.46 van het hoofdbestuur der PTT aan 's Rijks Muntmeester.

12 Dienstorder 282/1946.

13 Archief 's Rijks Munt, brief nr 1360Me d.d. 30.4.46.

14 Ibidem, brief nr 1521Me d.d. 10.5.46 aan de directeur van het postkantoor te Heerenveen.

15 Ibidem, brief nr 1073Me d.d. 6.4.46 aan dr M.A. Evelein, secretaris van de Vereniging voor Penningkunst.

16 Ibidem, brief nr 1277Me d.d. 24.4.46 aan Evelein.

17 *Muntverslag over het jaar 1946* (Utrecht 1947) 10.

18 Archief 's Rijks Munt, brief nr 490-25vS/dR d.d. 11.6.46 van de Ondervakgroep aan 's Rijks Munt.

19 Ibidem, brief nr 2417Me d.d. 26.7.46 van 's Rijks Munt aan de Ondervakgroep.

Bommelerwaard

Een gelegenheidspenning

MARIA VAN GERWEN

[Op 1 september 1999 was ik vijfentwintig jaar in het archiefvak werkzaam. Ik vroeg beeldhouwster Maria van Gerwen uit Zaltbommel om ter gelegenheid daarvan een penning te ontwerpen. Het onderwerp van de penning moest de Bommelerwaard zijn, maar Maria mocht de opdracht verder vrij invullen. – Jan Buylinckx, archivaris Streekarchief voor de Bommelerwaard]

'De Bommelerwaard is een badkuip,' zijn de woorden van Jan. Je weet het wel, komgronden, maar toen Jan het zei, kregen zijn woorden meteen vorm. 'Dat moet erin,' dacht ik, 'er komt een holle kant.' Daarmee heeft Jan zelf het begin van de penning gemaakt. In deze uitholling zijn de rivieren weergegeven die meteen de herkenbare begrenzing van de Bommelerwaard aangeven. De rivieren hebben zich in het landschap gesleten, maar ze hebben zich in de geschiedenis ook steeds verplaatst, vandaar dat de begrenzing bij (symbolisch gekozen) Alem en Nederhemert is weggelaten om te voorkomen dat de rivier zich voor altijd fixeert op deze penning. In de geschiedenis, bepaald door het landschap, de stroming van oost naar west, zijn twee forten aangegeven, St. Andries en Loevestein. Ook zijn er twee lijnen te zien van zuid naar noord. Enerzijds om aan te geven dat het contact met noord en zuid belangrijk is voor de ontwikkeling van de Bommelerwaard, anderzijds om aan te geven wat het gevolg kan zijn van samenwerking. De bovenste lijn komt voort uit de Meidijk, in het gevecht met het water, een vroege concrete samenwerking bij de aanleg van de dijk en bij het doorsteken van de dijk om na overstromingen het water van het hoger gelegen oostelijk deel van de Bommelerwaard weer kwijt te raken. Als verwijzing naar samenwerking lopen de lijnen door naar de andere kant van de penning, tussen de twee nieuwe gemeenten. Ook de rivieren lopen over naar de andere kant en doen herinneren aan dijkdoorbraken.

We zijn daarmee aan de keerzijde van de penning gekomen. Door samenwerking in de strijd tegen water zien we hier dat de Bommelerwaard als keerzijde van de geschiedenis aan de

[voor vervolg zie pagina 284]

Bommelerwaard, 1999, brons, 65 mm (oplage twintig stuks)

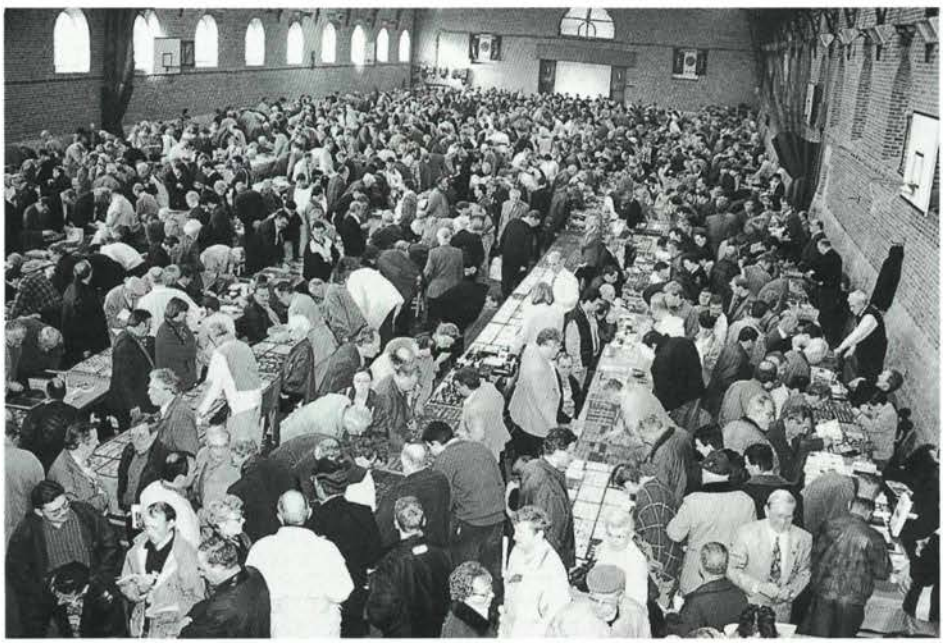

Stichting De Beeldenaar
Verslag over 1999

Voortgaand op een reeds eerder ingeslagen weg was 1999 voor de Stichting De Beeldenaar een tamelijk succesvol jaar. De in het verslag over 1998 genoemde doelgerichte acquisitie van advertenties en abonnees, strakke kostenbeheersing en strikte financiële rapportage vormden ook dit jaar het uitgangspunt van het door de Stichting De Beeldenaar gevoerde beleid. Op die wijze bleek het mogelijk om ook in 1999 48 pagina's binnenwerk per tijdschrift te leveren, het peil van de in 1998 verhoogde oplage vast te houden en een jaarregister het licht te doen zien, zonder dat dit tot een negatief jaarresultaat leidde.

Helaas bracht ook het jaar 1999 geen duidelijkheid over de exacte financiële positie van de Stichting, daar de reeds lang slepende BTW-kwestie onafgehandeld bleef. Het huidige bestuur van de Stichting De Beeldenaar draagt hiervoor geen verantwoordelijkheid: reeds geruime tijd geleden heeft de door de Stichting ingeschakelde expert de verlangde stukken aan de belastingdienst overlegd, maar een oordeel over de kwestie is nog niet geveld. Uiteraard is deze voortdurende onzekerheid onaangenaam, daar deze het bestuur van de Stichting in haar functioneren belemmert.

Net als vorig jaar trad de Stichting ook dit maal weer op als uitgever van andere publicaties dan het tijdschrift zelf. In nauwe samenwerking met de Vakschool Schoonhoven zag een 48 pagina's tellende uitgave het licht, getiteld *Penningkunst op de Vakschool*. In deze publicatie wordt het werk getoond van 29 leerlingen van de vakschool Schoonhoven die deelnamen aan een penningproject dat in het cursusjaar

De numismatische beurs in Tienen

1998-1999 was opgenomen met het oog op het in oktober 1998 in Nederland gehouden 26e congres van de Féderation Internationale de la Médaille (FIDEM). De door de leerlingen vervaardigde penningen waren van een dusdanige kwaliteit dat Stichting De Beeldenaar publicatie ervan gerechtvaardigd achtte. Ook in financieel opzicht kan de uitgave inmiddels een succes genoemd worden.

De pogingen om het aantal abonnementen in België uit te breiden en de munthandel aldaar te interesseren om in *De Beeldenaar* te adverteren, werden ook in 1999 met kracht voortgezet. Opnieuw was *De Beeldenaar* met een stand aanwezig op de belangrijke numismatische beurzen van Antwerpen en Tienen.

Na het afwijzen door het bestuur van het Genootschap van het voorstel om de lezers van *De Beeldenaar* elke twee jaar automatisch een opbergband voor het tijdschrift toe te zenden, bleek het voor de Stichting niet eenvoudig het project alsnog doorgang te doen vinden. Mede met het oog op de nog steeds onduidelijke financiële situatie besloot het bestuur pas op de plaats te maken en zich nog eens terdege op de zaak te beraden. Uitstel betekent in dit geval evenwel zeer zeker geen afstel.

Met name dankzij de inspanningen van hoofdredacteur Van Geelen is *De Beeldenaar* uitgegroeid tot een fraai vormgegeven tijdschrift, dat stipt bij de lezers in de bus ligt, en dat dankzij een vaste groep adverteerders een gunstige financiële positie heeft weten op te bouwen. Daarbij moet de taak om zowel de lezers van de Vereniging als van het Genootschap tevreden te stellen, niet altijd even eenvoudig zijn. Uiteraard kan De Beeldenaar net als elk ander tijdschrift niet zonder auteurs. Met enige spijt dient daarbij te worden opgemerkt dat de dagen, dat H. Enno van Gelder en G. van der Meer geregeld bijdragen van zeer hoog niveau afleverden, voorbij zijn en dat hun opvolgers niet dezelfde productiviteit aan de dag leggen. Zonder anderen te kort te willen doen, dient een uitzondering te worden gemaakt voor de 'veelschrijver' L.M.J. Boegheim die in 1999 maar liefst acht bijdragen in De Beeldenaar publiceerde.

Op de drempel van een nieuw millennium zal de ingeslagen koers worden bestendigd. Inmiddels is de blik vooruit gericht naar 2001. In dat jaar zal De Beeldenaar aan zijn vijfentwintigste jaargang toe zijn. Het bestuur van de Stichting is van zins deze gelegenheid niet ongemerkt voorbij te laten gaan. Dat kan niet zonder de hulp van velen: van een bevlogen hoofdredacteur, van trouwe adverteerders, van auteurs en van lezers. Het bestuur dankt iedereen die zich op enigerlei wijze heeft ingespannen voor de publicaties van de Stichting De Beeldenaar in 1999.

Namens het bestuur, George Sanders, secretaris. ■

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Tentoonstelling Keizer Karels Geldbeurs in Gent en in Brussel

L.M.J. BOEGHEIM

Keizer Karel V werd in 1500 te Gent geboren. Ter herdenking van zijn geboorte organiseerde de *Stichting Gent 1500–2000* een tentoonstelling onder de titel *Keizer Karels Geldbeurs* in de Kunsthal De Sint-Pietersabdij in Gent. Deze tentoonstelling was in de eerste plaats bedoeld als eerbetoon aan Karel V. Daarnaast was het doel voornamelijk een doorwrochte toelichting te geven omtrent het financiële systeem en de in omloop zijnde betaalmiddelen in de zestiende eeuw.

Nadat Gent van 1 tot 24 april uiteraard de primeur van de tentoonstelling had gehad, werd ze ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Nationale Bank van België naar Brussel overgebracht. Hier kon de tentoonstelling van 15 mei tot 30 juni worden bezichtigd in de fraaie ambiance van het Museum voor geld en geschiedenis van de Bank.

De tentoonstelling omvatte in totaal meer dan 700 items, die in vijf delen waren opgesplitst:

(1) De financiën van de Keizer,
  (a) uitgaven, (b) inkomsten.
(2) Het muntmetaal,
  (a) mijnbouw in Centraal-Europa,
  (b) de ontdekking van de Nieuwe Wereld.
(3) De muntslag,
  (a) de munttechniek, (b) de muntpolitiek van Karel V.
(4) De geld- en andere handel,
  (a) de handel, (b) de geldhandel.
(5) Geld in het dagelijks leven.

De verschillende items die ter illustratie van de diverse delen werden gebruikt waren afkomstig uit een groot aantal musea en andere instellingen met klinkende namen. Zonder afbreuk te doen aan de veelal belangrijke bijdragen van hier niet met name genoemde instellingen mogen in het bijzonder worden vermeld: De Nationale Bank van België, Museo Arqueológico Nacional (Madrid), Archivo general de Simancas (Valladolid), Museo Civico Bottacin (Padua), Museo Correr (Venetië), Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett (Wenen), Het Nederlands Muntmuseum (Utrecht).

De tentoongestelde munten, penningen en medailles werden op voortreffelijke wijze toegelicht door middel van gravures, schilderijen, etsen en archivalia afkomstig uit onder andere: Algemeen Rijksarchief (Brussel), Koninklijke Bibliotheek van België (Brussel), Österreichisches Staatsarchiv (Wenen), Stadsarchief (Gent), Tiroler Landesarchiv (Innsbruck).

Direct aan het begin van de tentoonstelling werd de aandacht getrokken door *Die nieuwe chronycke van Brabandt* en de *Stamboom van Keizer Karel V.* De hierdoor direct opgewekte

belangstelling bleef voor de meeste bezoekers tot aan het slot van de tentoonstelling behouden.

Voor de numismatici vormden de munten uiteraard het boeiendste gedeelte. Bijna 400 stuks bijeengebracht uit alle hoeken van het rijk van Karel V toonden de enorme diversiteit die destijds heerste. Opvallend waren vooral een aantal unieke stukken uit de Italiaanse en Oostenrijkse gebieden van Karels Rijk, die nog nooit eerder tentoon werden gesteld.

Ook de bevoorrading met muntmetaal werd aan de hand van vele tekeningen, gravures en houtsneden goed uit de doeken gedaan. Hierbij vooral een uitvoerige toelichting over de ontdekking van de rijke zilvervoorraden in de Nieuwe Wereld, waarbij het gouden dodenmasker (ca. 1000-1200) afkomstig uit noordelijk Peru bijzonder opviel.

Voor economen was het gedeelte waarin aandacht werd besteed aan de inkomsten en uitgaven van de overheid van bijzondere interesse. De financiën konden slechts goed worden beheerd dankzij een strak georganiseerd overheidsapparaat en een goed werkend belastingstelsel.

Commercie en geldhandel werden eveneens uitvoerig toegelicht. Hierbij vielen enkele fraaie gravures op met als onderwerp het verjagen van de kooplieden uit de tempel door Jezus. Niet minder fraai waren een aantal gravures van stadsgezichten op onder andere Lübeck, Hamburg, Sevilla, Cadiz, Malaga, München, Neurenberg en Augsburg. Natuurlijk ontbraken in dit gedeelte de Fuggermedailles niet.

Tenslotte werd de tentoonstelling afgesloten met een gedeelte over geld in het dagelijks leven. Hierin een aantal kopergravures over de zeven werken van barmhartigheid, spaarpotten en geldkoffers. Het slot werd gevormd door een uit 1191 zilverstukken bestaande muntvondst afkomstig uit de eerste helft van de zestiende eeuw uit privé bezit.

Geld vormt één der grootste universele thema's waardoor de mens tot in het diepst van zijn ziel wordt beroerd net als door religie, literatuur en oorlog. Deze stelling komt door de bovenomschreven tentoonstelling uitstekend tot haar recht.

Aan de toelichting van het tentoongestelde voor het publiek werd eveneens veel aandacht besteed. Het Museum van de Nationale Bank van België stelde hiertoe, behalve een tweetalig vouwblad, aan iedere bezoeker gratis een 75 pagina's tellende catalogus beschikbaar (naar keuze in het Frans of Nederlands).

De fraaiste toelichting vormt het 350 pagina's tellende boekwerk dat de titel van de tentoonstelling draagt. *Keizer Karels Geldbeurs* kwam tot stand onder verantwoordelijkheid van mevrouw Christiane Logie, inspecteur-generaal van de Nationale Bank van België, die hiermee een belangrijke aanvulling op de tentoonstelling heeft geleverd. Ook in Nederland is dit boek – zolang de voorraad strekt – verkrijgbaar bij Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht. De prijs bedraagt (afgehaald) slechts *f* 25.

Dit boek wettigt een afzonderlijke bespreking, gezien de vele aspecten die hierin door vooraanstaande deskundigen ter tafel worden gebracht. Deze bespreking is elders in dit nummer opgenomen.

Diegenen onder de Nederlandse muntverzamelaars, die verzuimd hebben Brussel te bezoeken, hebben een unieke kans gemist. 'Les absents ont toujours tort.'

Muntmelange

Romeinse denarii uit de muntvondst Denekamp (Twente)

PETER ILISCH

In Twente werd met grote waarschijnlijkheid rond 1869 een muntschat van Romeinse denarii ontdekt. Een groot gedeelte hiervan, waarschijnlijk driekwart van de vondstmunten, kwam in het bezit van een goudsmid in de omgeving van Nordhorn (Kreis Grafschaft Bentheim) en werd omgesmolten. Het restant werd in 1870 door C.L. Grotefend gepubliceerd in de (in archeologische kringen goed bekend staande) *Bonner Jahrbüchern*. J.P.A. van der Vin gaf een op nieuwe inzichten gebaseerd overzicht in het tweede deel van *Fundmünzen der Römischen Zeit in den Niederlanden* onder nummer 3006.[1] Hierin kon hij van de originele vondstmunten geen enkel stuk traceren. In 1970 zijn echter zes denarii door het muntkabinet van het Westfälisch Landesmuseum te Münster verworven door een schenking uit privébezit te Bremen. Door het nauwe contact tussen de toenmalige directeur van het Landesmuseum Peter Berghaus met H. Enno van Gelder van het Koninklijk Penningkabinet heeft hierover wel correspondentie plaatsgevonden, doch deze is bij het totstandkomen van het genoemde deel *Fundmünzen* buiten beschouwing gebleven.

In de herfst van 1960 ontving Berghaus van Gerhard Harger uit Bremen zeven munten ter determinatie uit het bezit van diens grootvader Sudendorf, die in Neuenhaus woonde en van beroep kantonrechter was. Correspondentie over deze zaak werd helaas niet aangetroffen, maar in het fotoregister noteerde Berghaus met rode inkt bij de zeven Romeinse denarii: *2-7 gleiche Farbe und Erhaltung* ('2-7: dezelfde kleur en conservering') en wat later, eveneens in rood, *Fd. Denekamp* ('vondst Denekamp'). Nummer 1 betrof een licht barbaarse denarius van Augustus, die in de collectezak van de Neuenburger kerk aangetroffen zou zijn en mogelijk in Esche in het graafschap Bentheim gevonden was. Nummer 7,

1

2

3

4

5

een denarius van keizer Hadrianus, kan echter niet aan de vondst Denekamp worden toegeschreven.

In 1970 schonk dezelfde Harger het museum de zeven *Denekamper Münzen*, waarover hij in de herfst van 1960 met Berghaus gecorrespondeerd had en die uit de nalatenschap van zijn grootvader Sudendorf uit Neuenhaus/Hilten stamden, met als doel de serie als geheel voor de toekomst te bewaren. Hiervan hebben de volgende vijf exemplaren waarschijnlijk deel uitgemaakt van de muntvondst Denekamp:

(1) Romeinse Republiek, P. Satrienus, 77 v. Chr., Crawford 388/1, 3,31 gram; sterk afgesleten.

(2) Idem, L. Farsuleius Mensor, 75 v. Chr., Crawford 392/1b, 3,35 gram; sterk afgesleten; op de voorzijde de letter F (?) ingestempeld.

(3) Idem, Q. Fufius Calenus, 70 v. Chr., Crawford 403/1, 3,53 gram; afgesleten; op de voorzijde een kort streepje ingestempeld.

(4) Idem, P. Fonteius P.f. Capito, 55 v. Chr., Crawford 429/1, 3,10 gram; afgesleten; op de voorzijde een retrograde letter R ingestempeld.

(5) Idem, P. Claudius M.f., 42 v. Chr., Crawford 494/23, 3,52 gram; afgesleten, op de voorzijde IVI ingestempeld.

NOOT

1 J.P.A. VAN DER VIN *Fundmünzen der Römischen Zeit in den Niederlanden* deel II (Berlijn 1996).

IVAR LEIMUS

Een nabootsing van een Groninger penning in Estlandse muntvondsten uit de elfde eeuw

De aanleiding voor deze bijdrage was het onlangs verschenen artikel van Peter Ilisch over een nabootsing van een Groninger penning (Danneberg type 546) op naam van de Utrechtse bisschop Willem van Pont (1054-1076) en rooms koning Hendrik IV (1056-1084), die waarschijnlijk in Oost-Europa geslagen is.[1] In zijn mededeling heeft Ilisch er terecht op gewezen dat deze munten vooral in Russische, Baltische en Finse muntvondsten voorkomen, maar in Scandinavië relatief zeldzaam zijn. Het wekt dan ook geen verbazing dat bij het doorwerken van het vondstmateriaal uit Estland nog een nabootsing van hetzelfde munttype (meer precies Danneberg 546a) werd ontdekt. In feite werd reeds twintig jaar geleden een exemplaar van dit type gepubliceerd bij de beschrijving van de muntvondst Maidla (tpq 1066),[2] maar dat werd door zijn gebrekkige slag niet als zodanig herkend. Hier kunnen thans twee soortgelijke munten uit de vondst Vao (tpq 1089) aan worden toegevoegd.[3]

Het blijkt dat het gekroonde hoofd op de voorzijde van deze munten niet naar rechts kijkt maar recht vooruit, terwijl het borstbeeld op de keerzijde daarentegen naar rechts kijkt. Vóór de bisschop is bovendien geen kromstaf afgebeeld maar een staf eindigend in een kruis. Achter hem bevindt zich tweemaal een halve maan en een kruisje. Ook het bisschopsgewaad is met kleine halve manen versierd, ongeveer op dezelfde wijze als op de Utrechtse munten uit dezelfde periode (bijvoorbeeld bij Danneberg 1545). Het omschrift van zowel voor- als keerzijde is misvormd en onleesbaar. Van belang is dat de drie tot nog toe bekende munten alle met verschillende stempels geslagen zijn, hoewel deze wel eenzelfde 'handschrift' laten zien. Het gaat dus niet om de eenmalige productie van een onofficieel muntatelier maar om een aanmunting van enige omvang. Hiervan getuigen ook de gewichten van de munten, die redelijk overeenstemmen (0,82, 0,91 en 0,94 gram; gemiddeld 0,89 gram) en zich daarmee van de gewoonlijk veel sterker variërende gewichten van imitaties onderscheiden.

Het gemiddelde gewicht van deze nabootsingen is aanmerkelijk hoger dan dat van het origineel (volgens P. Ilisch 0,69 gram; op grond van Estlandse

vondstgegevens 0,75 gram), doch lager dan bij de door Ilisch beschreven nabootsingen (1,00 en 1,38 gram). Als regel werd in het Friese circulatiegebied op een lagere muntvoet geslagen. Zo is bijvoorbeeld het gemiddelde gewicht van de Utrechtse penningen op naam van Willem van Pont slechts 0,61 gram en dat van de penningen van de Friese graaf Bruno III 0,64 gram.[4] Dit alles pleit tegen een Friese herkomst van de hier behandelde nabootsingen.

Hierbij moet worden benadrukt dat er in Estland dan wel enkele muntschatten zijn aangetroffen met een hoog percentage aan Friese munten (zoals de vondsten van Arkna en van Kuusalu),[5] maar dat deze noch in de vondst van Maidla noch in die van Vao een meerderheid vormen. In de eerstgenoemde vondst zijn de Friese munten nauwelijks goed voor 0,8% van het totaal, in de tweede voor ongeveer 4,7%.

Het is niet uitgesloten dat zich ook in de vondst van Arkna enkele nabootsingen hebben bevonden van het hier beschreven type. In het manuscript waarin de vondstmunten staan geregistreerd werden namelijk drie exemplaren beschreven als *rohe Nachbildungen von Dbg.* [Danneberg]*23, 546 mit sinnlosen Inschriften*.[6] Helaas is de muntvondst tijdens de Tweede Wereldoorlog uit het voormalig Estlands Provinciaal Museum verloren gegaan zodat dit vermoeden niet meer bevestigd kan worden. Wel kan worden vastgesteld dat ook deze munten opvallen door hun hoge gewicht (1,20, 1,00 en 0,83 gram). Samen met de drie boven beschreven munten levert dit een gemiddeld gewicht op van 0,95 gram. Voor zekere gevolgtrekkingen is het aantal munten echter te klein.

Wat het uiterlijk van de munten betreft valt de hoge muntrand op, zoals die vaak op Nedersaksische munten te zien is maar soms ook op Friese munten voorkomt. Zoals aangetoond is komt door het hoge gewicht van de exemplaren een aanmunting in Friesland niet in aanmerking. Hun gewicht komt wel redelijk overeen met de muntvoet in de driehoek Bremen – Stade – Bardowick, waar in dezelfde periode penningen met een gemiddeld gewicht van 0,95 à 1,00 gram geslagen werden.[7] Het tijdstip van aanmunting van de nabootsingen moet, gezien de sluitdatum van de vondst van Maidla (1066) en de regeringsjaren van de heersers die op het Utrechtse voorbeeld staan afgebeeld (1056-1076), in de jaren zestig van de elfde eeuw worden gesitueerd.

De drie besproken nabootsingen (2 x vergroot)

NOTEN

1 PETER ILISCH Een nabootsing van een Utrechtse penning van bisschop Willem van Pont *De Beeldenaar* 23 (1999) 130.

2 IVAR LEIMUS Der Schatzfund von Maidla, Eesti NSV Taeduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused 2 8/1, 1979, Nr.864; Arkadi Molvõgin, Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland, *Numismatische Studien 10* (Hamburg 1994) 45:868.

3 MOLVÖGIN 1994, 63:154, 522.

4 PETER ILISCH Metrologische Tendenzen in Niederlothringen ca 950-ca 1050 *Sigtuna Papers*, hrsg. v. K. Jonsson en B. Malmer. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI *Suecia Repertis*, Nova Series 9 (Stockholm 1990) 130. De resultaten van Ilisch worden door de Estlandse muntvondsten bevestigd: het gemiddelde gewicht van de Utrechtse penningen van Willem van Pont blijkt 0,60 gram, dat van de penningen van de Friese graven Bruno III en Egbert II 0,68 gram. Mogelijk is dit de gelegenheid om voor te stellen om naast de traditionele geografische indeling van het numismatisch materiaal uit de vikingtijd tevens een verdeling naar circulatiegebied in te voeren. De beschrijving van de gewichtsstandaarden in het Fries-Utrechtse gebied levert altijd problemen op. Terwijl de Friese munten (in engere zin) op één gewichtsstandaard wijzen, werden in het Utrechtse gebied twee soorten penningen geslagen: in Utrecht en Groningen munten die op de Friese penningen lijken en in Deventer en Tiel munten die ongeveer een derde deel zwaarder zijn.

5 MOLVÖGIN 1994, 47; LEIMUS & MOLVÖGIN Der Münzfund von Arkna (Arknal) und die friesischen Pfennige in den Münzschätzen des Ostseeraumes im dritten Viertel des 11. Jahrhunderts *Eesti Ajaloomuuseum. Töid Ajaloo Alalt 2* (in druk).

6 Eesti Ajaloomuuseum, Sammlung 'D', f.210, n.1, blz.5.

7 PETER ILISCH en KENNETH JONSSON En ärkebiskoplik mynttyp präglad i Bremen? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 7 (1993) 120-125. Ilisch en Jonsson hebben van het type Danneberg 1777 Weiller 212 twee gewichtsgroepen vastgesteld die weinig verschillen (0,9-1,00 en 1,0-1,1 gram). Het gemiddelde gewicht van de munten van Stade in het Estlandse vondstmateriaal (24 exemplaren) bedraagt 0,95 gram. Het gewicht van het type Danneberg 1311, waarvoor als muntplaats eveneens Stade in aanmerking komt, is veel lager (op basis van 21 exemplaren 0,72 gram) en ligt dicht bij de Friese muntvoet. In schatvondsten komen zij ook vaak samen met Friese penningen voor. Op grond hiervan kunnen deze penningen net zo goed uit een muntplaats in het Friese circulatiegebied afkomstig zijn.

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

[vervolg van pagina 276]

andere kant bol is. De grond is drooggelegd, 'uit de klei getrokken', maar de betekenis van deze ophoging ligt tegelijkertijd in het verzamelen, opstapelen, door de archivaris. Hoe meer historie, hoe hoger de stapel. De ordening van de archivaris is weergegeven met lijnen die komen uit kaarten over de ruilverkaveling. Kaartlezen heb ik Jan in die korte tijd dat ik hem ken, al veel zien doen. De ruilverkaveling is belangrijk voor de ontwikkeling van de Bommelerwaard. 'Hier moet men eerst de mensen winnen, wil men daarna het land winnen.' (Uit een van de vele boekjes die Jan mij ter informatie te lezen gaf.) ■

Boekbesprekingen

KAREL SOUDIJN

Keizer Karels geldbeurs: geld en financiën in de XVIe eeuw. Museum van de Nationale Bank van België, Brussel 2000, 352 blz., *f* 25.

Voorjaar 2000 werd eerst in Gent en daarna in Brussel een tentoonstelling gehouden over geld en financiën tijdens de regeringsperiode van Karel V. Het Museum van de Nationale Bank van België publiceerde naar aanleiding van deze expositie een omvangrijk en fraai geïllustreerd boekwerk. Het werd geen catalogus waarin het tentoongestelde materiaal genummerd en beschreven is, maar een bundel degelijke beschouwingen van deskundigen uit verschillende landen.

Erik Aerts geeft aan het eind van één van de hoofdstukken de volgende karakterisering van het gebied waarover Karel V heerste: 'Het immense rijk ontbeerde cohesie en uniformiteit en geraakte in wezen nooit verder dan het stadium van een personele unie. Deze was gedoemd te verdwijnen met de vorst zelf die in feite in al zijn staten van zijn nooit aaneengesloten rijk een vreemdeling was gebleven. De keizer of zijn medewerkers voerden ook geen echte economische politiek, maar beperkte zich tot *ad hoc*-maatregelen op korte termijn, ingegeven door crisissituaties, financiële noden en fiscale verzuchtingen' (p. 79).

De heterogeniteit die uit dit citaat naar voren komt, vindt zijn weerslag in de opbouw van het boek. Er is een indeling gemaakt naar geografische gebieden; over die gebieden zijn zeer verschillende verhalen te vertellen. Bovendien is niet altijd evenveel bekend: de Italiaanse muntateliers van Karel (zo lezen we in het desbetreffende hoofdstuk) zijn nog niet erg grondig bestudeerd; de muntslag in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden, daarentegen, is veel beter in kaart gebracht.

De geografische gebieden die in dit boek aan bod komen, zijn achtereenvolgens: de Zuidelijke Nederlanden, de Noordelijke Nederlanden, het Heilige Roomse Rijk en de erflanden van Ferdinand I, de Italiaanse gebieden, de Iberische koninkrijken en Amerika.

Eén van de aantrekkelijkheden van deze bundel is de 'dubbele boekhouding' die hier wordt gevoerd: over de meeste gebieden wordt eerst een algemene financieel-economische beschouwing gegeven; vervolgens komt in een aansluitend hoofdstuk de muntslag aan bod. Het gedeelte over de Noordelijke Nederlanden, bijvoorbeeld, begint met een beschrijving door Corry van Renselaar van de financieel-economische situatie onder Karel V. Daarna geeft Albert Scheffers een overzicht van de Bourgondische en andere muntslag in deze contreien.

Enkele hoofdstukken trekken de grenzen ruimer. Aan het begin van de bundel geeft Herman van der Wee een algemeen economisch overzicht; deze auteur laat ook beknopt enkele ontwikkelingen zien uit perioden die aan de zestiende eeuw vooraf gingen. Marcel van der Beek hanteert eveneens een breed perspectief. Nadat een viertal hoofdstukken is gewijd aan respectievelijk de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden, neemt Van der Beek deze gebieden nog eens samen in een beschouwing over de twee functies (handel en dagelijkse betalingen) die munten

hier hadden. In de internationale handel was vooral de hoeveelheid edelmetaal belangrijk die munten bevatten; voor het dagelijks gebruik ging het echter slechts om 'de nominale stukwaarde'. Van der Beek benadrukt de spanning tussen munten als koopwaar en munten als betaalmiddel. Hij beschrijft de rol van de overheid in het vinden of handhaven van evenwicht daartussen. De pogingen daartoe verklaren volgens hem ook de activiteiten van munthuizen langs handelsroutes. Van der Beek schrijft: 'Zo moesten de Munten van Brugge en Antwerpen de geldstroom afkomstig van de Vlaamse en Brabantse zeehandel saneren; Maastricht die van de handelswegen langs de Maas en naar Duitsland. Dordrecht was de traditionele muntplaats voor de Amsterdamse handel op Engeland en het Oostzeegebied' (p. 153).

JAN VAN GEELEN

Het is bijzonder interessant om in deze bundel te zien hoe een bredere economische geschiedenis te koppelen valt aan numismatiek in engere zin. De bundel maakt ook duidelijk, hoe beperkt de invloed van Karel V vaak was. In het hoofdstuk over het Heilige Roomse Rijk, bijvoorbeeld, schrijft Peter Rauscher dat de keizer daar geen blijvende accenten in monetair opzicht heeft kunnen leggen: 'Dit hangt voor een deel samen met de bemoeienis van de rijksstanden, maar vooral met het feit dat het zwaartepunt van zijn financiële inkomsten niet in het Rijk lag' (p. 187). In deze bundel zijn bovendien pogingen te vinden om denkbeelden over 'de historische werkelijkheid' te herzien. Bartolomé Yun Casalilla, bijvoorbeeld, tracht ons ervan te overtuigen dat ten tijde van Karel de economie op het Iberisch schiereiland helemaal niet zo onderontwikkeld en archaïsch was als de meesten van ons waarschijnlijk zullen denken.

Alles bij elkaar genomen: een schitterend boek over economie en numismatiek in de eerste helft van de zestiende eeuw, het tijdperk dat door Herman van der Wee wordt aangeduid in termen van 'de definitieve opkomst van een wereldeconomie onder Europese leiding' (p. 22).

H.G. MILLIES *Recherches sur les monnaies des Indigènes de l'archipel Indien et de la péninsule Malaie*. Martinus Nijhoff, La Haye 1871. 188 blz. en 26 platen.

Herdruk, op getint papier en gebonden in rood linnen omslag met goudopdruk, 20 x 28 cm, van de studie van de numismaat en hoogleraar Oosterse talen Millies (1810-1868). Volgens de onvolprezen *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten* geldt dit boek 'nog steeds als het standaardwerk voor de inheemse muntslag van de Indonesische archipel'. Voor *f* 110 te verkrijgen bij Hollemanmunten (postbus 3242, 7500 DE Enschede; tel. 074-3763793).

WOLFGANG STEGUWEIT en MARTIN HEIDEMANN (red.) *Die Kunstmedaille in Deutschland 1995-1998 mit Nachträgen seit 1990*. Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst in Verbindung mit den Staatlichen Museen zu Berlin Münzkabinett, Berlijn 1999. ISBN 3-7861-2329-2, ing., 240 blz.

Dit tiende deel in de inmiddels bekende reeks biedt weer een schat aan informatie, zowel in woord als in beeld. De eerste vijftig bladzijden zijn middels verschillende opstellen gewijd aan de medailleurs Eberhard Linke, Bernd Göbel, Heide Dobberkau, Werner Niermann, Harald Haacke, Christian Höpfner, Otto Kallenbach en Hubert Klinkel. Daarna volgt een uitvoerige catalogus met gegevens over en afbeeldingen van het werk van 49 medailleurs. Ook is er aandacht voor uitgaven van de Berlijnse Munt. Met meer dan 400 afbeeldingen, een uitvoerige bibliografie en enkele registers.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

GREET KEMPER

Jaarpenning 2000

De Jaarpenning 2000 *Vereniging voor Penningkunst 75 jaar* door Christien Nijland is aan alle leden die de contributie over 2000 betaald hebben, toegezonden.

Inschrijfpenning 2000

De Inschrijfpenning 2000 *75 jaar Vereniging voor Penningkunst* van Geer Steyn kon tot 1 oktober 2000 besteld worden. De voorlopige oplage bedroeg op 29 augustus 2000 90 exemplaren.

Jaarpenning 2001

Voor het ontwerpen van de jaarpenning 2001 heeft het bestuur contact met Eric Claus.

Inschrijfpenning 2001

De inschrijfpenning 2001 ontworpen door Ted Noten is in bewerking. Publicatie volgt in 2001.

Jaarvergadering 2001

De 76e Algemene Ledenvergadering zal gehouden worden op 12 mei 2001. De leden krijgen t.z.t. bericht omtrent plaats en programma.

Adreswijzigingen en opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden voor de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk. Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

Op 16 september 2000 werd in Eindhoven in Museum Kempenland het Jubileum gevierd met de opening van de tentoonstelling 'Beeldhouwwerk van formaat; 75 jaar Vereniging voor Penningkunst'. De tentoonstelling was van 16 september t/m 12 november 2000 te bezichtigen. Tevens werd het boek *Handzame sculptuur; de geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* geschreven door Louk Tilanus gepresenteerd (ISBN 90 400 9265 6; *f* 69,50). Leden die deze dag bezochten konden het boek meteen meenemen, de overige leden, die hun contributie 2000 hadden voldaan, kregen het boek toegezonden. Een resumé van deze feestelijke dag kunt u in *De Beeldenaar* 1 2001 tegemoet zien.

Na de tentoonstelling in Eindhoven zullen de penningen als 'Reizende Tentoonstelling' in diverse musea tentoongesteld worden. Informatie hierover verschijnt in *De Beeldenaar* en op de internetsite van de Vereniging.

Cursus penningen maken

In het voorjaar 2001 start bij voldoende belangstelling een nieuwe cursus penningen maken o.l.v. Pierre van Leest. De informatie wordt begin 2001 met de acceptgiro toegezonden. ■

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN WILHELMINA
Deze tentoonstelling is de vierde in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis gedurende de lange regeringsperiode van Koningin Wilhelmina (1890-1948) en duurt tot en met 10 november 2000. Net als bij de eerste drie tentoonstellingen laat Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) zoveel mogelijk uit de rijke eigen collectie en archieven zien dat met deze periode van de vaderlandse muntgeschiedenis te maken heeft.

EURO
Tentoonstelling van de ontwerpen van Nederlandse kunstenaars voor de gemeenschappelijke en nationale zijde van de euro. Met een regelmatig aangevulde presentatie van de euromunten die door de diverse EMU-staten momenteel worden geproduceerd. Geheel het jaar 2000 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

VRY DOOR DE WET
De tentoonstelling 'Het muntwezen ten tijde van de Bataafse Republiek 1795-1806' laat de ontwikkelingen in deze periode zien aan de hand van munten, penningen, papiergeld, plakkaten en prenten. Ook zijn originele ontwerpschetsen voor nooit geproduceerde munten te zien, gemaakt door medailleur J.G. Holtzhey. Van 11 september 2000 tot en met 23 februari 2001 in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor)

DE SLAG BIJ NIEUWPOORT
Aan de hand van penningen en prenten uit de eigen collectie wordt op een tentoonstelling in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum uit de doeken gedaan hoe het uiteindelijk tot deze bekende veldslag uit de Tachtigjarige Oorlog is gekomen en welke personen een rol hebben gespeeld bij de gebeurtenissen rond deze campagne. Van 6 juni 2000 tot en met 7 januari 2001, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

Register jaargang 24 (2000)

A

Aanwinstenlijst bibliotheek Het Koninklijk Penningkabinet op internet 42
Adressen verenigingen: zie Colofon achterin in ieder nummer

B

BEEK, M.L.F. VAN DER De knoopjes van Marmé 214
Beeldenaar, Stichting De – Verslag over 1999 G.P. SANDERS 277
BELIEN, P.A.M. Handel en wandel van de Nederlanders in Japan in de 17e en 18e eeuw 253
Bevrijdingspenning, De – 1945 L.M.J. BOEGHEIM 270
BOEGHEIM, L.M.J. Ommunting van Franse munten tot Nederlandse pasmunt 82
BOEGHEIM, L.M.J. Tweeduizend kobans voor de smeltkroes 146
BOEGHEIM, L.M.J. Een cent uit roestvrijstaal 171
BOEGHEIM, L.M.J. De noodgeldemissie Nederlandsch-Indië 1947 175
BOEGHEIM, L.M.J. Een klein rijksdaaldertje in 1931 184
BOEGHEIM, L.M.J. Prentbriefkaarten met muntafbeeldingen 223
BOEGHEIM, L.M.J. Een gouden dukaat uit 176.9! 227
BOEGHEIM, L.M.J. De bevrijdingspenning 1945 270
BOEGHEIM, L.M.J. Tentoonstelling Keizer Karels Geldbeurs in Gent en in Brussel 279
Beleid, Het – van de VPK L. TILANUS 43
Beschouwingen, Enkele – over een partij VOC-duiten (II) G.J.M. PRONK 30
Boekbesprekingen, zie laatste deel van dit register 37, 189
Bommelerwaard, een gelegenheidspenning M. VAN GERWEN 276
Brouwer, Stevig op haar wereld, [Ruth – zeventig jaar] P. ESSER 99
Brouwer, Lijst van penningen door Ruth – A.J. DE KONING 113
BRUIJN, E.J. DE De meest over het hoofd geziene misslag van het Koninkrijk 74

C

Cent, Een – uit roestvrijstaal L.M.J. BOEGHEIM 171
Christoffel, St.–, Curaçao en Zuid-Holland G.J.M. PRONK 86
Coin Fair, Holland – 2000 2
Communicatie, Context, Concept JW. SCHROFER 12
Congresso Internacional de museologia del Dinero A.A.J. SCHEFFERS 27
Contrasten bij Imago A.J. DE KONING 245
CRETIER, E.T.E. Verenigingsnieuws 93

D

Denarii, Romeinse – uit de muntvondst te Denekamp (Twente) P. ILISCH 281
Duiten, De – van Philips II geslagen te Maastricht: enige verrassende stempelfouten W. VAN DEN NIEUWENHOF 88
Dukaat, Een gouden – uit 176.9! L.M.J. BOEGHEIM 227

Samenstelling
HANS DE KONING
met dank aan
LOEK BOEZELIJN

E

Edzard, Het grootken van – en de Raad van Groningen J.C. VAN DER WIS 134
Eervolle vermelding penning Lina Hodoroaba 17
ESSER, P. Stevig op haar wereld [Ruth Brouwer 70 jaar] 99

G

GEELEN, J. VAN Redactioneel 2, 98, 194, 242
Genootschap, Mr Jacob Dirks' prijspenning van het Provinciaal Utrechtse – van Kunsten en Wetenschappen G.P. SANDERS 122
GERWEN, M. VAN Bommelerwaard, een gelegenheidspenning 276
GROLLE, J.J. Symbolen van identiteit op geld (I, II, III) 3, 56, 116
Grootken, Het – van Edzard en de raad van Groningen J.C. VAN DER WIS 134

H

Handel en wandel van de Nederlanders in Japan in de 17e en 18e eeuw P.A.M. BELIEN 253
HENSTRA, K.R. Munten uit de kerk van Suwâld 187
Holland Coin Fair 2000 2

I

Identiteit, Symbolen van – op geld (I, II, III) J.J. GROLLE 3, 56, 116
ILISCH, P. Romeinse denarii uit de muntvondst te Denekamp (Twente) 281
Imago, Contrasten bij – A.J. DE KONING 245
Inschrijfpenning 2000 [VPK] L. TILANUS 172

J

Japan, Handel en wandel van de Nederlanders in – in de 17e en 18e eeuw P.A.M. BELIEN 253
Jubileum, Het – van de VPK L. TILANUS 195
Jubileumpenningen, De – van de Vereniging voor Penningkunst A.J. DE KONING 196

K

Keizer Karel, Tentoonstelling –s Geldbeurs in Gent en in Brussel L.M.J. BOEGHEIM 279
KEMPER-KOEL, M. Jaarverslag 1999 VPK 234
KEMPER-KOEL, M. Verenigingsnieuws 46, 93,141, 190, 236
Knoopjes, De – van Marmé M.L.F. VAN DER BEEK 214
Kobans, Tweeduizend – voor de smeltkroes L.M.J. BOEGHEIM 146
KONING, A.J. DE Lijst van penningen door Ruth Brouwer 113
KONING, A.J. DE De jubileumpenningen van de Vereniging voor Penningkunst 196
KONING, A.J. DE Contrasten bij Imago 245
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Verenigingsnieuws 93
Koninklijk Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet Koninkrijk, De meest over het hoofd geziene misslag van het – E.J. DE BRUIJN 74

L

Lardinois, Uit de nalatenschap van Pierre – K. SOUDIJN 126
LEIMUS, I. Een nabootsing van een Groninger penning in de Estlandse muntvondsten uit de elfde eeuw 282
LIMPERG, J. Penningnieuws (rubriek) 137, 229
LINGEN, J. Paliakatten, VOC-ropijen van de Coromandelkust in India 63
LUIJT, J. Een merkwaardig teken op een zilveren tientje 80
Lijst van penningen door Ruth Brouwer A.J. DE KONING 113

M

Marmé, De knoopjes van – M.L.F. VAN DER BEEK 214
MIERAS, M. Sneeuw en zeep 52
Misslag, De meest over het hoofd geziene – van het Koninkrijk E.J. DE BRUIJN 74
Münster, Muntcirculatie in Nederland rond de vrede van – D. PURMER 19
Munt(en), zie ook: Cent, Dukaat, Duiten, Grootken, Muntcirculatie, Missslag, Ommunting, Paliakatten, Pasmunt, Rijksdaalder, Ropijen, Tientje, VOC-duiten
Muntafbeeldingen, Prentbriefkaarten met – L.M.J. BOEGHEIM 223
Muntcirculatie in Nederland rond de vrede van Münster D. PURMER 19
Munten en penningen in het Zuiderzeemuseum E. VAN VEEN 163
Munten uit de kerk van Suwâld K.R. HENSTRA 187
Muntmelange B.J. VAN DER VEEN (rubriek) 86, 185, 281
Muntvondst Romeinse denarii uit de – te Denekamp (Twente) P. ILISCH 281
Muntvondsten, Een nabootsing van een Groninger penning in de Estlandse – uit de elfde eeuw I. LEIMUS 282
Muntvondsten, Problemen met statistische toetsing bij – K. SOUDIJN 167

N

Nalatenschap, Uit de – van Pierre Lardinois K. SOUDIJN 126
Nederlandsch-Indië, De noodgeldemissie – 1947 L.M.J. BOEGHEIM 175
NIEUWENHOF, W. VAN DEN De duiten van Philips II geslagen te Maastricht: enige verrassende stempelfouten 88
Noodgeldemissie, De – Nederlandsch-Indië 1947 L.M.J. BOEGHEIM 175
Numismatische verrassingen in Kutna Hora (Tsjechië) D. en M. PURMER 71

O

Oeuvre, Het – van Niel Steenbergen beschreven K. SOUDIJN 67
Ommunting van Franse munten tot Nederlandse pasmunt L.M.J. BOEGHEIM 82
Orange , Twee valse munten van het Prinsdom – J.R. VOUTE 185

P

Paliakatten, VOC-ropijen van de Coromandelkust in India J. LINGEN 63
Pasmunt, Ommunting van Franse munten tot Nederlandse – L.M.J. BOEGHEIM 82
Penning, Een nabootsing van een Groninger – in de Estlandse muntvondsten uit de elfde eeuw I. LEIMUS 282
Penning, Eervolle vermelding – Lina Hodoroaba 17

Penning(en), zie ook:
De Bevrijdingspenning 1945 L.M.J. BOEGHEIM 270
Bommelerwaard, een gelegenheidspenning M. VAN GERWEN 276
Penningen, Lijst van – door Ruth Brouwer A.J. DE KONING 113
Penningen, Munten en – in het Zuiderzeemuseum E. VAN VEEN 163
Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Penningkunst, Vereniging voor –
Het beleid van de VPK L. TILANUS 43
Inschrijfpenning 2000 L. TILANUS 172
Het jubileum van de VPK L. TILANUS 195
De jubileumpenningen van de Vereniging voor Penningkunst A.J. DE KONING 196
Vorm en functie: persoonlijke notities bij het jubileum van de Vereniging voor Penningkunst K. SOUDIJN 206
Nog verkrijgbare penningen 233
Jaarverslag 1999 M. KEMPER-KOEL 234
Verenigingsnieuws M. KEMPER-KOEL 46, 93,141, 190, 236, 287
Penningkunst, zie ook:
Eervolle vermelding penning Lina Hodoroaba 17
Sneeuw en zeep M. MIERAS 52
Het oeuvre van Niel Steenbergen beschreven K. SOUDIJN 67
Stevig op haar wereld [Ruth Brouwer 70 jaar] P. ESSER 99
Uit de nalatenschap van Pierre Lardinois K. SOUDIJN 126
Contrasten bij Imago A.J. DE KONING 245
Penningnieuws J. LIMPERG (rubriek, waarin penningen door:)
Guus Hellegers 137
Louis Hankart 140
Pieter Moerenhout 229
Pieter van Nieuwenhuizen 232
Personalia
A.N. Zadoks-Josephus Jitta 1904-2000 [In memoriam] J.P.A. VAN DER VIN 226
In memoriam C.J.F. Klaassen W. OP DEN VELDE 237
In memoriam dr F.J.M. van Puijenbroek L.TILANUS 243
Prentbriefkaarten met muntafbeeldingen L.M.J. BOEGHEIM 223
PRONK, G.J.M. Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten (II) 30
PRONK, G.J.M. St. Christoffel, Curaçao en Zuid-Holland 86
Prijspenning, Mr Jacob Dirks' – van het Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen G.P. SANDERS 122
Prijsvraag Teylers Tweede Genootschap 2
PURMER, D. Muntcirculatie in Nederland rond de vrede van Münster 19
PURMER, D. en M. Numismatische verrassingen in Kutna Hora (Tsjechië) 71

P-R

R

Redactioneel J. VAN GEELEN 2, 98, 194
Rijksdaaldertje, Een klein – in 1931 L.M.J. BOEGHEIM 184
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Mededeling 62
Aanwinstenlijst bibliotheek Het Koninklijk Penningkabinet op internet 42

S

SANDERS, G.P. Mr Jacob Dirks' prijspenning van het Provinciaal Utrechtse Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 122
SANDERS, G.P. Stichting De Beeldenaar Verslag over 1999 277
SCHROFER , JW. Communicatie, Context, Concept 12
SCHEFFERS, A.A.J. Congresso Internacional de museologia del Dinero 27
Smeltkroes, Tweeduizend kobans voor de – L.M.J. BOEGHEIM 146
Sneeuw en zeep M. MIERAS 52
SOUDIJN, K. Het oeuvre van Niel Steenbergen beschreven 67
SOUDIJN, K. Tentoonstelling 'De muntslag ten tijde van koningin Wilhelmina' 82
SOUDIJN, K. Uit de nalatenschap van Pierre Lardinois 126
SOUDIJN, K. Problemen met statistische toetsing bij muntvondsten 167
SOUDIJN, K. Vorm en functie: persoonlijke notities bij het jubileum van de Vereniging voor Penningkunst 206
Staeten, De 'Vereenigde Nederlandsche –' van 1790 J.G. STUURMAN 264
Steenbergen, Het oeuvre van Niel – beschreven K. SOUDIJN 67
Stempelfouten, De duiten van Philips II geslagen te Maastricht: enige verrassende – W. VAN DEN NIEUWENHOF 88
Stevig op haar wereld [Ruth Brouwer 70 jaar] P. ESSER 99
Stichting De Beeldenaar Verslag over 1999 G.P. SANDERS 277
STUURMAN, J.G. De 'Vereenigde Nederlandsche Staeten' van 1790 264
Suwâld, Munten uit de kerk van – K.R. HENSTRA 187
Symbolen van identiteit op geld (I, II, III) J.J. GROLLE 3, 56, 116

T

Teken, Een merkwaardig – op een zilveren tientje JJ. LUIJT 80
Tentoonstelling 'De muntslag ten tijde van koningin Wilhelmina' K. SOUDIJN 82
Tentoonstelling Keizer Karels Geldbeurs in Gent en in Brussel L.M.J. BOEGHEIM 279
Tentoonstellingen (rubriek met aankondigingen) 47, 95, 142, 191, 239, 288
Teylers Tweede Genootschap, Prijsvraag – 2
Tientje, Een merkwaardig teken op een zilveren – J. LUIJT 80
TILANUS, L. Het beleid van de VPK 43
TILANUS, L. Inschrijfpenning 2000 172
TILANUS, L. Het jubileum van de VPK 195
TILANUS, L. In memoriam dr F.J.M. van Puijenbroek 243
Tsjechië, Numismatische verrassingen in Kutna Hora (–) D. en M. PURMER 71
Toetsing, Problemen met statistische – bij muntvondsten K. SOUDIJN 167

V

Valse munten, Twee – van het Prinsdom Orange J.R. VOUTE 185
VEEN, B.J. VAN DER Muntmelange (rubriek) 86, 185, 281
VEEN, E. VAN Munten en penningen in het Zuiderzeemuseum 163
VELDE, W. OP DEN In memoriam C.J.F. Klaassen 237
Vereenigde, De – 'Nederlandsche Staeten' van 1790 J.G. STUURMAN 264
Verenigingsnieuws KNGMPK 93
Verenigingsnieuws VPK 46, 93, 141, 190, 236
VIN, J.P.A. VAN DER A.N. Zadoks-Josephus Jitta 1904-2000 [In Memoriam] 226

VPK zie: Penningkunst, Vereniging voor –
VOC-duiten, Enkele beschouwingen over een partij – (II) G.J.M. PRONK 30
VOC-ropijen, Paliakatten, – van de Coromandelkust in India J. LINGEN 63
VOC, zie ook
Handel en wandel van de Nederlanders in Japan in de 17e en 18e eeuw P.A.M. BELIEN 253
Vondst, Hoe doet men een –? J.R. VOUTE 87
Vorm en functie: persoonlijke notities bij het jubileum van de Vereniging voor Penningkunst K. SOUDIJN 206
VOUTE, J.R. Hoe doet men een vondst? 87
VOUTE, J.R. Twee valse munten van het Prinsdom Orange 185

W

WIS, J.C. VAN DER Het grootken van Edzard en de Raad van Groningen 134

Z

Zuiderzeemuseum, Munten en penningen in het – E. VAN VEEN 163
Zuid-Holland, St. Christoffel, Curaçao en – G.J.M. PRONK 86

Boekbesprekingen

JAAP BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002. Vormgeving en ontwikkeling* (J. van Geelen) 37
DE NEDERLANDSE MUNT NV Jaarverslag 1998 (J. van Geelen) 37
NED. VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN *Muntalmanak 2000* (J. van Geelen) 38
H.W. JACOBI *Het is gebeurd met de gulden* (J. van Geelen) 38
J. BUSSCHERS *De Mexicaanse stukken van acht realen en hun invloed in Zuidoost-Azië, een overzicht van ruim drie eeuwen handelsmunt* (Paul Beliën) 38
JOHAN VAN HEESCH *De muntcirculatie tijdens de Romeinse tijd in het noordwesten van Gallia Belgica. De civitates van de Nerviërs en de Menapiërs (ca. 50 v. Chr.-450 n. Chr.)* (Paul Beliën) 39
MARCEL L.F. VAN DER BEEK *De muntslag ten tijde van Koning Willem II. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1839-1849* (Karel Soudijn) 40
JANJAAP LUIJT en MAJA HOUTMAN *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806* (J. van Geelen) 189
A.J. KOOIJ *Catalogus van Nederlandse hondenbelastingpenningen* (J. van Geelen) 189
MUSEUM VAN DE NATIONALE BANK VAN BELGIE *Keizer Karels geldbeurs en financiën in de XVIe eeuw* (K. Soudijn) 285
H.G. MILLIES *Recherches sur les monnaies des Indigènes de l'archipel Indien et de la péninsule Malaie* (J. van Geelen) 286
W. STEGUWEIT en MARTIN HEIDEMANN *Die Kunstmedaille in Deutschland 1995-1998 mit Nachträgen seit 1990* (J. van Geelen) 286

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. van Geelen (hoofdredacteur)
H.A. Groenendijk
J. Limperg
K.A. Soudijn
R. Van Laere(België)
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat: Genootschap voor Munt- en Penningkunde
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel.: 020-5242274
fax: 0481-350881
E-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbanknr: 31187 t.n.v Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

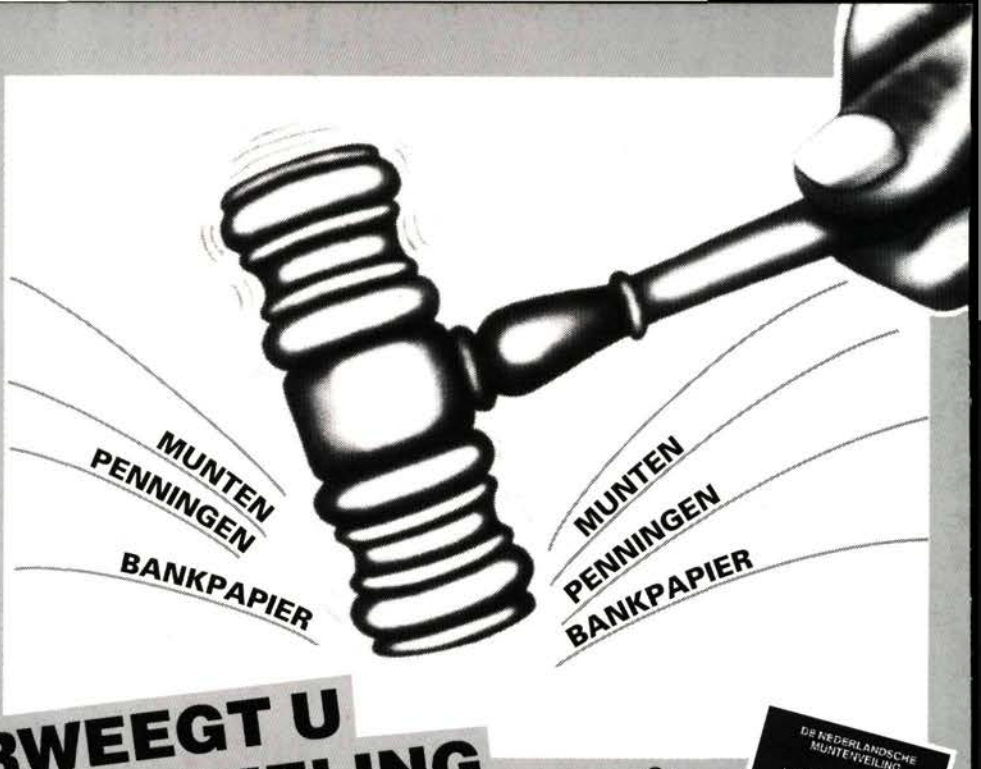
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Leiden, noodmunt van 28 stuivers 1574. Emissie 10 juli.
Vz. Stadswapen in cartouche met dubbel omschrift. Buiten: GODT x ✿ x BEHOEDE x ✿. LEYDEN x,
Binnen: N° x O x V x L x S - G x I x P. x A x ° C x
Kz. Klimmende leeuw met speer en vrijheidshoed tussen jaartal, omschrift: ✿ HÆC ✿ LIBERTATIS ✿ ERGO ✷
vG.54c; Delm.169b; zilver, 41mm. x 40,5mm. 19,59 gram

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs